Muhsine Helimoğlu Yavuz

Düş Düşün ve Gerçek

deneme / inceleme

ürün yayınları

Düş Düşün ve Gerçek
Muhsine Helimoğlu Yavuz

ürün yayınları

MUHSİNE HELİMOĞLU YAVUZ

DÜŞ DÜŞÜN ve GERÇEK

Ankara, 1998

Kapak Düzeni Serhat Akbulut
Arka Kapak Fotoğrafı : Çerkez Karadağ
Birinci Basım Eylül 1998
ISBN 975-7145-37-8

Düş Düşün ve Gerçek / *Dr. Muhsine Helimoğlu Yavuz*

Ürün Yayınları • Yöneten: Metin Turan
Hatay Sokak No:9/19 Kızılay- Ankara
Tel: (312) 425 39 20 Fax: 417 57 23
Baskı: Başkent Klişe&Matbaacılık

çayır çimen arayan aşklar için
ve bütün yaşayanlar için
bütün sular bütün topraklar için
barış olsun...

Pablo NERUDA

ürün yayınları

YAZARIN DİĞER KİTAPLARI

1. **Diyarbakır Efsaneleri**, 2 Cilt, Ankara 1989-1990
2. **Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler**, Ankara 1991
3. **Kim Uyur Kim Uyanık**, *Masallar*, Ankara 1992
4. **Cigaramın Üstünde Bir Topal Karınca**, *Masallar*, Ankara 1992
5. **İlahır Çarşambalar**, *Çeviri*, Ankara 1992
6. **Şahmaran**, *Masallar*, Ankara 1994
7. **Arada Bir**, Ankara 1994
8. **Masallar ve Eğitimsel İşlevleri,** Ankara 1997

İÇİNDEKİLER

Önsöz..... 7
Bilim ve Futbol Üzerine..... 9
Kırkaçar Cam..... 11
Övgüye Dayanıklı Olmak..... 13
Bir Garip Sürgün..... 15
Dövüp Sövme Yerine..... 17
Bosnalı Kadınlara..... 19
"Sevgili Uğur" ve Üç Kadın..... 21
Söz Ola..... 23
Asya'nın Kurtuluşu..... 25
Ses Bayrağımızın Hüznü..... 27
Rüşvetçi Köşedönücü Yetiştirmemenin Yolu..... 29
Vay Limin..... 31
Requiem..... 33
Suskuya Yazgılı Ülke..... 35
Nazım-Esil-Yesil..... 37
Güzel Aydınlık İnsanlar..... 39
Ozanlar-Yazarlar..... 41
Yazar ve Yıldız Yağmuru..... 43
Dağın Üstünü Kazmak..... 45
Sonsuz İlkbahar..... 47
Sait Faik'le Söyleşi..... 49
Sarışın Çocukluk..... 51
Torunu Halide Edip'i Anlatıyor..... 53
Matematik Profesörü Ali Nesin Babası Aziz Nesin'i Anlatıyor 58
Mustafa Kemal Sarışın Kurt..... 65
Ölümle Söyleşi..... 67
Arada Bir..... 69
Hızlanan Yıllar..... 72
Mümtaz Soysal Var..... 74
Övgü Üzerine..... 76
Dünyanın Bütün Sabahları..... 78
Baleylim..... 80
"Aşk Olsun Haydar Bey" 82
Gökberk Berkes ve Gorbi..... 84
Ali'nin Babası..... 86

Kral Çıplak..... 88
"Paylaştığınız İçin Güzeldi" 90
Tarihimizde Bir Rektör..... 92
Bayramlar: Sevinç Durakları..... 94
Sanat ve Eğitim..... 98
Bilime Düşen Gölge..... 100
Cumbalı Demokrasi..... 102
Üç Denizin Dalgaları..... 105
"Şeytani Melek"..... 107
Kirlenmiş Çirkinleşmiş Kadınlar..... 109
Masaldaki "Temizlik"..... 111
Eğitimimizin Hal-i Pür-Melali..... 114
Yazara Saygı..... 117
Cumhurbaşkanı'nın Teşekkürü..... 120
Şair ile Soprano..... 123
Kültürler Mozaiği..... 125
Umutsuz Vaka..... 127
Bir Rönesans İnsanı..... 130
Bunca Acı Özlem Umut..... 132
İçten Sıcacık Bir Tören..... 135
Boratav Arşivi "Endişesi" 137
Yalnızlığın Ölümü..... 143
Boratav'ın 'Çöl Gurbeti'..... 145
Kaytaz-Zade Mehmed Nazım'ın Safa yahud
Netice-i İbtila'sı ile Sami Paşa-Zade Sezai'nin "Sergüzeşt"i..... 145
Bakü ve Moskova İzlenimleri..... 150
Yaşar Kemal'in Dil-Anlatımının "Sanatsal Boyutu"
Üzerine Bir Deneme..... 173
Şiirin Gizli Gerçeği: "Simurg" 178
Masal Kadınları..... 183
Masal Anaları..... 201
Masalların, Dilin Öğrenilmesi ve Geliştirilmesi
Bakımından Önemi..... 211
Doktorun Oğlu..... 226
Nasreddin Hoca Fıkralarında Örtük Transaksiyon..... 232
İnsanlığın Ortak Düş Irmakları: Masallar..... 249

ÖNSÖZ

Bir yapıtın "serüveni" konusunun, daha yazarın beynine, yüreğine düşmesiyle başlar. Sonra da yazar; eline demir asa alıp, ayağına demir çarık giyerek uzun, çok uzun bir yolculuğa çıkar. Çoğu zaman yollardaki akıl almaz güçlükleri aşıp, dokuz canlı devlerle döğüşüp, geçit vermez dağlardan yel gibi, derelerden sel gibi geçerek, sonunda Kafdağı'nın ardına ulaşır ve yapıtını bitirip, onda kendini var eder.

Yaşadığı çetin yolculuk nedeniyle, nasıl da yorgun ve bitkindir. Sanki tükenmiş, içi boşalmış gibidir. Bu, yeniden dolmaya hazırlanan bir boşluk, yeniden çiçeğe durmaya hazırlanan bir tükeniştir. Çünkü yazar, yeni bir kitabıyla dünyaya "merhaba" derken, bir başkasının tohumu yüreğine ve bilincine çoktan düşmüştür bile. Henüz matbaadan alınmış kitabının taze mürekkep kokusunu duyup, parmaklarının ucuyla, yeni doğmuş bir bebeğe dokunur gibi, "ritüel" bir ürpertiyle dokunur kitabına ve sonra, bana çok çektirdin ama iyi ki de yazdım seni, diyen bir gülümseme yayılır yüzüne.

Ben de yukarıda anlattığım "büyük çilelerle" yazarım kitaplarımı ve yürek çarpıntılarıyla da yayınlanmasını beklerim. Kitaplarım, çocuğum gibidir. Onlarla aramda, neredeyse organik bir bağ vardır. Ama, bu kitabımı daha bir "öz çocuk" duygusuyla benimsiyorum. Çünkü, deneme ve incelemelerden oluşan bu kitabın, özellikle "denemeler"i, boş ve ak kağıdın "dipsiz derinliği" ile "ürperten aklığı" üstüne, beynimden ve yüreğimden damıtılarak akıtılmıştır. Bu kitapta yer alan denemelerimin çoğunluğunu 1992-1998 yılları

arasında *"Cumhuriyet"* Gazetesi'nde yayınlanan yazılarım oluşturmaktadır. Yine bu yazılarımın bir bölümü, daha önce yayınlanan "Arada Bir" *(Doruk yay., Ankara 1994)* kitabımda yer almıştır. Kitabın inceleme ve araştırma yazıları bölümü ise daha önce, çeşitli dergilerde yayınlanmış yazılarımdan oluşmaktadır.

Günümüz insanının, kendisini acımasızca kuşatan yaşam koşullarıyla, içinde yaşadığı dünyayla ve giderek kendisiyle giriştiği amansız savaşı gördükçe, barışın ve huzurun insan açısından önemini bir kez daha vurgulamak içindir ki, bu kitabımı "Pablo Neruda"nın dizeleriyle "Barış"a adıyorum.

MUHSİNE HELİMOĞLU YAVUZ

Ankara, Mart 1998

BİLİM ve FUTBOL ÜZERİNE

Dün akşam televizyondan, takımlarımızın yurtdışı futbol karşılaşmalarına, seyirci olarak gideceklerden yüz dolarlık konut fonunun alınmayacağı duyuruldu.

Oğlum, "Ne iyi, çok yerinde bir karar, orada bizimkileri yalnız bırakmamak gerekir. Türk seyircisi ne kadar çok olursa, futbolcularımızın moralleri de o oranda yüksek olur ve iyi bir oyun çıkarırlar" dedi. Bu uygulamanın yerindeliğine eşim de katıldı. Klasik Batı Müziği tutkunu diş hekimi arkadaşım ise "Aman, bu fırsat kaçırılmaz, maça gidiyorum diye fon ödemeden çıkıp oralarda bir iki konser izlerim" diye sevindi.

Herkesin iyi dediğine ben kötü diyecek değildim ya! Çevremdeki çoğunluğun yarattığı bu olumlu havaya katılıp, ben de sevinmeye hazırlanıyordum ki birdenbire aklıma, çağrılı olduğum bilimsel kongrelerde bildiri sunmak üzere her yurt dışına çıkışımda, konut fonu olarak ödediğim yüz dolarlar geldi. Gelmesiyle kalsa iyi... Ardından da bir sürü "muhalif", "münafık", "aykırı" soruyu birlikte getirdi. Yoksa bizim ülkemizde, yurt dışındaki bilimsel kongrelere katılıp bildiri sunmak, futbol maçlarına seyirci olarak gitmekten daha mı az önemliydi?... Aman canım hiç öyle şey olur muydu?.. Hem onlarınki bir maçtı, sonunda yenmek ve yenilmek vardı. Üstelik tribünlerde "en büyük Türkiye" diye bağırıp, yeri-göğü inleterek yedi düvele, bedavadan ne kadar büyük olduğumuzu da böylece duyurmuş oluyorduk. Öyleyse, bu "münasebetsiz" düşünceyi aklımdan kovmalıydım. Tam da öyle yapacaktım ama, bu kez de bildirilerimi sunarken, kongre salonlarındaki konuşma kürsüsünün önüne konan "Türkiye" yazılarıyla, "Türkiyeli konuşmacının konuşacağını" bildiren sözlü duyurular aklıma geldi. Bir de çoğu zaman yüreklerindeki duygusal önyargı ve kafalarındaki "acaba" yüklü sorularla, bakışlarını yüzüme dikmiş, sorgulayan irdeleyen gözler. Kendi içimde bir "bakışsavar" geliştirerek, şöyle bir salla-

nan özgüvenimi yeniden yerli yerine koymak ve kürsüdeki "beni" dengelemek için verdiğim, ilk iki-üç dakikalık savaşımların görüntüleri yine birdenbire gelip belleğimin görüntü hanesine oturmasın mı?...Ya, bildirinin sunulmasından sonraki, dinleyicilerin "soru bombardımanı" karşısında yapılan sıkı savunma.. Bu savunmanın içinde hangi kaygılar yok ki... Tezimi iyi savunmalıyım, bilimsel ve ölçülü bir dil kullanmalıyım, özgüvenli görüntümü hep korumalıyım, sesimin titremesine izin vermemeliyim, en önemlisi de bilimsel ve insan kişiliğimin, o salonlarda uyandıracağı imajın aynı zamanda ülkemi de yansıtacağını hiç unutmamalıyım. Ne zorlu bir yarışma... Hem de salonda hemen hiç yandaş seyircisi olmayan, "Yalnız bir yarışmacı"nın, tek başına kazanmak zorunda olduğu bir yarışma...

İşte bunları düşünürken, uyayakalmışım. Düşümde, yine yurt dışına bir kongreye gitmek hazırlığı içindeyim. Konut fonu ödemeye gittiğim yerdeki görevli, yeşil pasaportumu görüp gidiş nedenimi soruyor. Qna, kongre çağrı belgemi gösteriyorum. (Bunu biraz da yüreğimin ta derinliklerinde duyduğum "hınzırca" bir gururla yapıyorum.) Görevli hemen yerinden kalkıyor, "Aman sayın hocam haberiniz yok mu, yurt dışına bilimsel kongrelere katılmak, konferanslar vermek üzere çağrılı olarak çıkan bilim adamlarımızdan artık konut fonu alınmıyor. Yetkililerimiz daha önce alındığının farkında değillermiş!.. Bu durumu 'farkeder-etmez' çok üzüldüler ve hemen düzelttiler" diyor. Şaşırıyorum, yüreğim umut ve sevinçle doluyor. Ülkemde artık çok şey değişiyor, ne güzel ne güzel, derken uyandım.

Bu düşümü yorumlatmak için hemen anneme koştum. (Ama, benim annem geçen ekim ayında ölmemiş miydi...) Olsun, nasıl olsa bu da bir düş yazısı değil mi?.. "Anne bir rüya gördüm" dedim. "Hayra çıksın" dedi. "Hayrın karşı gelsin" deyip (Çünkü biliyorum ki, daha bana çocukken öğrettiği bu giriş konuşmasını yapmazsam, asla düşümü dinleyip yorumlamaz), anlattım. Dikkatle dinledi, bir zaman düşündü ve sonra, "Bu aydınlık bir düş, hayra çıkacak, bundan sonra bilimsel kongrelere katılmak için yurt dışına çıkanlar artık, konut fonu ödemeyecekler" dedi.

Ne dersiniz... Annemin yorumu çok mu "ütopik"

15 Eylül 1992
Cumhuriyet

KIRKAÇAR CAM

Prof. Dr. Talat Tekin, 4 Ekim 1992 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin "Olaylar ve Görüşler" köşesinde yer alan "Türk Şiveleri" mi, Türk Dili mi?" başlıklı yazısının bir bölümünde şöyle diyor: "Orta Asya Türk Dilleri ile Türkçenin ayrılığı aslında yetmiş yıllık değil, bin yıllık bir ayrıntıdır. Selçuklu Oğuzları'nın 11. yüzyılda anayurttan ayrılıp, Azerbaycan ve Anadolu'ya gelmeleri ile Orta Asya'da kalan Oğuzlar (Türkmenler) ve öbür Türk kavimleri ile ilişkiler doğal olarak, tümüyle kesilmişti. Osmanlı İmparatorluğu, Orta Asya'ya arkasını dönüp, Balkanlar'da ve Avrupa'da fetihlere giriştikten sonra Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek vb. Türk soylu kavimlerle, hiç bir politik ve kültürel ilişkiye girilmedi. Böyle olunca da başlangıçta, yani aşağı yukarı bin yıl kadar önce, birbirine oldukça yakın olan Türk lehçeleri arasındaki ayrılıklar daha da artti ve dil farkı haline geldi."

Türk Cumhuriyetleri'ne gidip gördükten sonra, Sayın Tekin'in bu saptamasına katılmamak olası değil. Çünkü, bu cumhuriyetler içinde dili bize en yakın olan Azeriler'le bile, her ne kadar konuşurken anlaşmakta çok büyük bir güçlük çekmiyorsak da iş yazmaya ve çeviri yapmaya gelince, nasıl da ayrı bir dilin karşısında olduğumuzu hemen anlıyoruz.

"Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler" (Karşılaştırmalı Örneklerle)[1] adlı kitabım nedeniyle, Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin çağrılısı olarak iki kez gittiğim Bakü'de, bu alanda Akademi'de verdiğim konferanslarda ve Bakü Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi ile Âli Humanitar Kolej'de verdiğim derslerde, bir çevirmene gereksinim duymadım. Çünkü, dinleyicilerin çoğunluğunu, bizim dilimizi oldukça iyi bilen kimseler oluşturuyordu. Ama iş sokaktaki adamla anlaşmaya gelince, oldukça güç anlar yaşandığına tanık oldum.

Aynı güçlüğü çok daha fazlasıyla, Azeri Halkbilimi Profesörü Azad Nebiyev'in, Nevruz törenlerini konu alan "İlahır Çarşambalar" adlı kitabını dilimize çevirirken yaşadım ve bu güçlüğü çevirdiğim kitaba yazdığım "Önsöz"de şöyle belirttim: " Yakın dillerin birbirlerine çevrilmesinin çok kolay olacağını sananlara bir çift sözüm var: Ben de öyle sanıyordum ama, işin içine girince hiç de kolay olmadığını anladım. Hele söz konusu çeviri halk kültürü konusundaysa ve bir sözcüğün bile yanlış çevrilmesi, yüzyılların oluşturduğu bir geleneğin-göreneğin yanlış anlaşılmasına neden oluyorsa, o zaman iş biraz daha güçleşiyor..."[2]

Bu noktada, Türk Cumhuriyetleri arasında yalnızca ayrı bir dilin değil, ayrı özgün bir kültürün de oluştuğu gözardı edilmemelidir. Yukarıda sözünü ettiğim çeviri kitapta bulunan "Su Nevruzu Su Çarşambası"nın "İnançlar" bölümünde, şöyle bir anlatım yer almaktadır: "Çocuğu olmayan kadınların başından, kırkaçar camdan su dökülürse, çocuklarının olacağına inanılır." Burada sözü edilen "kırkaçar cam", benim ve bu alanda gönüllü danışmanlığımı yapan iki genç Azeri dostumun karşısına, bir "muamma" olarak çıktı ve çeviri çalışmam bu noktada kilitlendi. Uzun sorup soruşturmaların sonunda, bir "Azeri kocası"ndan öğrendim ki, bu kırkaçar cam, doğumdan kırk gün sonra, bir bardağa kırk damla su damlatılarak, doğum yapan kadının başından dökülür ve böylece onun "kırkı açılır"mış. 'Kırkaçar çam" da kırkın açılması işleminde kullanılan bardak oluyormuş. (Görüldüğü gibi, bizim halk kültürümüzde yer alan, doğum geleneklerimizdeki "kırk çıkması"nın benzer bir uygulaması).

Sonuç olarak, elbette bugün bir "Türk Dilleri Ailesi" var ve bunun yanı sıra da yine elbette bir "Türk Dilleri'ni konuşan toplumların kültür mozayiği."

23 Ekim 1992
Cumhuriyet

---

(1) AN Yayınları, Ankara 1991
(2) Doruk Yayınları, Ankara 1992

ÖVGÜYE DAYANIKLI OLMAK

Yeni öğretim yılının ilk günü. Geldiğimi dersliğin penceresinden gören öğrencilerim büyük bir coşku ve saygıyla koşup önümdeki kapıları açtılar ve yüzlerindeki kocaman, sevgi dolu gülüşlerle selamlar verip, o güzel aydınlıklarını bana da yansıttılar. Övgüye değer bu inceliklerinden dolayı onlara teşekkür edip, yüreğimde pırpırlanan sıcak duygularla ilk dersime girdim.

Dersten sonra arkamdan koşarak gelen bir kız öğrencim ise tepkimin ne olacağını iyice kestiremediği için, biraz da çekingen bir gülümsemeyle "Siz çok mükemmel bir hocasınız. Bu dersi hiçbir zaman bu kadar çok sevmemiştim" demesin mi...

Aman Allah... Övgünün o "önlenemez" albenisi birdenbire, aç bir mideye içilen sert bir içki gibi, hızla damarlarımda dolaştı ve beynime ulaşarak "beni benden aldı." Sonra hemen toparlanıp "Hey, ne oluyorsun, kendine gel ve aklını başına al" diye, kendimi azarladım.

Böylesine küçücük ve "masum" bir övgünün karşısında bile, kendimi nasıl büyük bir iç hesaplaşmanın eşiğinde buluvermiştim. Bu, bıçak sırtında yürümek gibi, kurulması ne zor bir dengeydi böyle... Sonra da aklıma, salonlar dolusu övgü, alanlar dolusu alkış alan politikacılar geldi. Bu alkışlara, övgülere yürek mi dayanır... "En büyük sensin" çığlıkları karşısında, insanoğlunun ayakları nasıl olur da yerden kesilmez... Kesiliyordur elbette, ama acaba o sırada o salonlara, alanlara gelmeyen suskun, bezgin kitleleri de düşünüyorlar mı? En önemlisi de onların niçin suskun, küskün, eylemsiz olduklarını...

Düşüncelerimin tam burasında, çok kısa bir süre önce televizyonda izlediğim, iki bölümlük "Enver Sedat" dizisinin ikinci bölümünde yer alan bir sahneyi anımsadım. Sedat, üniversite öğrencilerinin bulunduğu bir salonda konuşurken sözlerini "Benden önce, yönetimin başında bulunan Nasır'ın yanlışlarını gözardı edemeyiz" diyerek sürdürmek istedi. O sırada salonda bulunan gençlerden birisi, "Sen

Nasır'ın en yakın silah arkadaşıydın, niçin o zaman bu yanlışlarını yüzüne söylemedin" dedi. Bu tepki karşısında bir an duraksayan Sedat, hemen konuşma kürsüsünden ayrılıp sahnenin önüne geldi ve korkunç bir ses tonuyla, "Bunu söyleyen kim" diye bağırdı. Koca salonda çıt yoktu çünkü, herkes korkudan nefesini bile tutmuştu. "Kim diyorum, kim?.. Her kimse çıksın ortaya" diye yeniden bağırdı. Yine çıt yoktu. Bunun üzerine sesini doğallaştırıp, "İşte o gün ben de aynı nedenle susmuştum" dedi. Salonda yarattığı bu çok akıllıca şoktan sonra, her söylediği çılgınca alkışlanmaya başladı ve oraya bir "sallabaş" olarak giren Sedat, oradan bir "kahraman" olarak çıktı.

Öyleyse, her alandaki yöneticiler, işte bu Sedat örneğindeki nedenle susan insanların gerisindeki "konuşan insanları" duymadıkça ya da duymak istemedikçe, çoğulcu demokratik katılıma olanak tanımadıkça, hiç bir büyük atılımı gerçekleştiremeden, içine düştükleri kısır döngünün içinde kulakları tıkalı, gözleri kapalı olarak döner dururlar ve kuşatıldıkları dar çevrenin içtenlikten uzak övgüleri arasında yitip giderler. Hem, kolayca yönetebilmek için insanları küçültüp, sonra da büyük işler yapacaklarını savlayanlar şunu hiç unutmasınlar ki, "Küçük insanlarla büyük işler başarılamaz..."

13 Kasım 1992
Cumhuriyet

BİR GARİP SÜRGÜN

Biz ellili yıllarda doğanların bile yabancılaşıp, zaman zaman "yaşama yorgunu" olduğumuz bu dünyada, şu andaki yaşlı kuşağın neler çektiğini düşünüyorum da içim hüzünle doluyor.

Geçenlerde, saygıya sevgiye değer, ülkemizin güzel insanlarından bir "yaşdaş"ım telefonu açıp, giderek iyiden iyiye artan bu yabancılaşmadan yakındı. "Dün akşam, televizyonda dört kanal açtım, dördünde de şiddet egemendi ve hep birileri, birilerini öldürüyordu. İnsanların bilinçaltına korku ve şiddet pompalayan bu programlarla çocuklarımız nereye varacaklar" dedikten sonra, değişik bir yaklaşımla, ilginç bulduğum şu saptamayı yaptı: "Çevremdeki gençlere baktığımda, onların giysileriyle, tavırlarıyla, bakışları ve duruşlarıyla hep bir savunma halinde olduklarını görüyorum. Bu çocuklar korkuyorlar. Bunun sonucu olarak da korkusuz görünüp, çevrelerini korkutmak için acımasız tavırlar sergileme gereği duyuyorlar. Bu onların asıl yüzü olamaz."

Doğru söze ne denir... (Bu motif, İstanbul Devlet Tiyatroları'nın sahnelediği "Çıkmaz Sokak Çocukları" oyununun da temel ögesini oluşturuyordu.) Dahası, hep savunmada olan bu insanlar, kendimizi savunacağız derken zaman zaman başkalarına da zarar vermekte, güzelim değerleri gereksiz bulup, yok saymaktadırlar. Bir an önce "köşeyi dönmek", "emeksiz yemeğe konmak", "hızlı yaşamak" için çılgınca koşan bu insanlar, ayaklarının altında hangi incelikleri, duyarlıkları çiğnediklerinin ayırdında bile değiller. Giderek bu konudaki uyarıları hiç dinlemediklerinden başka, hemen savunmaya geçip, kendi yanlışlarını doğruymuş gibi göstermede de oldukça ustalar. Örneğin, yorgun iş günlerinin, uyuyup dinlenmek istediğiniz gecelerinde, üst katınızda oturan komşunuz, bütün arkadaşlarını toplayıp gece yarılarına kadar partiler düzenliyor, merdivenlerde gürültülü uğurlamalar yapıyor, konukları gecenin o saatinde "hoşçakal" klakson-

ları çalıyor ve bu davranışlarını da şiddetle savunuyorlarsa ne yapabilirsiniz ki... Ya da büyük kentin kalabalık caddelerinde, sinirlerinizi bozan trafik sıkışıklığı yetmiyormuş gibi, hemen yanıbaşınızda bekleyen arabanın, sonuna kadar açılmış ses yükselticisinden ortalığa yayılan ve büyük bir "ses kirlenmesi"ne neden olan, "cıstak-cıstak" sesleri karşısındaki uyarınıza alacağınız yanıt, sesin biraz daha yükseltilmesi oluyorsa, ne yapabilirsiniz!...

Tüm bunlardan kaçıp, "fildişi kuleleri"nize çekilmek isteyince de gazeteler, büyük puntolu başlıkları gözünüze gözünüze sokuyorlar. Çatışma... Ölü yaralı sayısı... Enişteşini öldüren baldız... Kaynanasını baltayla kesen gelin... Kocasını zehirleyen kadın... vb...

Ben tam da bunları düşünüp karalar bağlayarak ey incelikler, duyarlıklar neredeniz diye "feryad ü figan" ederken, sevgili Vedat Günyol, 7 Ekim 1992 tarihli "Cumhuriyet"in "Arada Bir" köşesinde, "Ah Kültür Vah Kültür" diye yanıp yakılmasın mı... Öyle ya, gerekli kültür birikimine sahip olmayan insanlardan, yalnızca bulundukları yerlere, oturdukları semtlere, taşıdıkları etiketlere, harcadıkları paralara bakıp da kültürlü insan davranışı beklerseniz, işte böyle içinde yaşadığınız topluma yabancılaşır, bu güzelim, yaşanası dünyada "Bir Garip Sürgün" olursunuz.

Kültür de insanlara öyle kolayca şırınga edilecek bir olgu olmadığı gibi, Vedat Günyol'un deyişiyle, "Bir kafa bir yürek çilesinden geçmeden, öyle paldır küldür elde edilen bir şey" de olmadığına göre, bu "sürgün" yaşamı daha çok uzayacağa benzer... Öyleyse Ahmet Haşim'e "merhaba."

"Uzak/Ve mai gölgeli bir beldeden cüda kalarak/ Bu nefy ü hicre müebbed bu yerde mahkumuz."

3 Aralık 1992
Cumhuriyet

DÖVÜP SÖVME YERİNE

28 Kasım 1992 tarihli "Cumhuriyet"in ön sayfasında tüylerimi ürperten, duyuncumu (vicdanımı) ayaklandıran, bilincimi ivedi olarak bu konuda düşünmeye ve yazmaya yönlendiren bir haber vardı. "...Lisesi öğrencileri, müdür yardımcısı HT'nin, ED adlı kız öğrenciyi dövüp burnunu kırmasıyla sokağa döküldü." (Burada dövülenin kimliği gizleneceğine, yalnızl dövenin ad ve soyadının baş harfleri yazılarak kimliği gizlenmelidir, çünkü asıl utanç verici, zavallı, acınası durumda olan ve tedavi görmesi gereken odur).

Ne oluyoruz arkadaşlar... Kiminle savaşıyoruz...

"Ana ya da baba olmak, insan yaşamının en önemli aşamalarından biridir" diyor, Prof. Dr. Atalay Yörükoğlu, "Çocuk Ruh Sağlığı" adlı kitabının önsözüne başlarken. Ben, bu ana ya da baba olmaya bir de "öğretmen" olmayı ekliyor ve şöyle diyorum: Ana, baba ya da öğretmen olmak, insan yaşamının en önemli aşamalarından biridir. Ama, öğretmen olmak acaba yalnızca bir diplomadan mı ibarettir... Öğretmenlik, başlıbaşına bir sanattır çünkü, her öğrenen öğretemez, her bilen anlatamaz. Bir öğretmen, karşısına gelen öğrencileri eğitip-öğretirken pek çok yollara başvuracaktır. Ama, şunu hiç unutmayalım ki, bu yolda alınacak tüm önlemler, öğrencinin kişiliğinde değer kazandığı oranda etkili olacaktır.

Bir öğretmenin, eğitim-öğretim sırasında hiç başvurmaması gereken yolların başında "dayak" gelmelidir. Her şeyden önce öğretmen, karşısındaki öğrenciyi bir insan olarak görebilmelidir. Önce insan, sonra öğrenci... Öyleyse öğrenciye dayak atmak, bir insanın bir insana saldırısı, giderek de içinde bulunulan koşulların eşit olmaması nedeniyle, güçlünün güçsüze saldırısıdır ki, hiç bir olumlu yönlendirme yapmayacağı ortadır. Hakaret ve saldırı, insan onurunu zedeleyen ve asla uygar-aydın bir insana yakışmayan davranışlardır. Kaba kuvvet aynı zamanda, başvuranın güçsüzlüğünün de en açık kanıtı değil midir.. Öyleyse, karşımıza öğrenmek tutkusuyla gelip oturmuş ama, davranışlarını dengeleyip, kişiliklerini henüz genel geçerli belirli doğrularla sınırlandıramamış bu çocuklara-gençlere azar, dayak, alay

ne verebilir, yaptırım gücü ne olabilir ki... Kişiliğinde "öfke denetimi yetersizliği" olan, sınıfta disiplini korkuyla, dayakla sağlayan bir öğretmenden daha zavallı bir insan düşünemiyorum.

Bu saldırıların bir de başka insanların yanında olduğunu düşünürsek, işte o zaman sorun çok daha çözümsüz bir yola girmektedir. Başkalarının yanında azarlanmak, dayak yemek çocuğun fiziksel acısını, belki pek etkilemeyecek ama, onun ruhunda kimbilir ne onulmaz yaralar açacaktır. Daha da kötüsü, bu üstüste yığılan onur kırılmaları, gelecekte ne tür bir kin ve öfkeye dönüşüp, ne şekilde kendini gösterecektir.

Anne ve eğitimci olarak, tanık olduğum iki olay, beni bu konuda uzun uzadıya düşündürmüştür. Bir gün evimizde konuklarla otururken, şimdi ondokuz yaşında olan oğlum (O zaman beş yaşındaydı) beni mutfağa çağırdı ve şöyle dedi: "Bir bardak kırdım. Belki beni azarlarsın. Azarlayacaksın haydi burada azarla, içerde o insanların yanında azarlama." Yine, yirmi yaşında bir erkek öğrencim de ders arasında yanıma gelerek, çok alçak bir sesle şöyle söyledi: "Hocam, verilen süre içinde seminerimi hazırlayamadım. Kırık not verecekseniz verin ama, bana sınıfta kızların yanında bir şey söylemeyin." (Görüldüğü gibi ikinci örnekte, genç yirmi yaşındaydı ve yalnızca başkalarının yanında değil, özellikle kız arkadaşlarının yanında azarlanmak istemiyordu).

Öyleyse, bir ana-baba ve öğretmen olarak, çocuğu eğitip-öğretirken, dövüp-sövme, bağırıp-çağırma yerine, onları öğrettiklerimizin gereğine inandırmak, ilgilerini çekecek yollardan gitmek, belki biraz yorucu, güç ama sağlıklı bir yöntem olacaktır. Çocuklarımızın yüreğinde sevgi, barış, insanlık duyguları üretmek istiyorsak, dayağa ve zora kesinlikle son vermeliyiz. Çocuklarımız, bizden aldıkları bu yanlış uygulamaları, ruhlarının bir yerlerinde saklayıp, bastırarak günü geldiğinde en acımasız bir biçimde başkalarına yansıtacaklardır. Çünkü, doğa hiç bir yanlışı bağışlamaz...

Öyleyse haydi öğretmen arkadaşlarım... Öfkeyi ve şiddeti bir yana itip sevgiyle, sabırla, bilgiyle çocuklarımızın yüreklerinde, kafalarında bilim, barış ve sevgi çiçekleri açtıralım...

23 Aralık 1992
Cumhuriyet

BOSNALI KADINLARA

Nazi vahşetini ilk kez, çocukken okuduğum Anna Frank'ın Hatıra Defteri'yle tanıdım. Kendimi yerine koyduğum bu küçük kızın acılarını, korkularını ne kadar ruhumda duymuş olacağım ki, onun saklandığı "kötü adamlardan", çocuk kalbimin bütün duyarlığıyla nefret ettim. Sonra büyüdüm (de ne oldu) ve giderek, Nazi vahşetini bütün boyutlarıyla anlatan her yayını okumaya başladım. Okudukça da insan türünün, yine kendi türüne karşı, nasıl olup da böylesine sistemli, örgütlü bir şekilde canavarlaşacağına, bir türlü akıl-sır erdiremez oldum. Bu yapılanlara karşı, öteki insanların kayıtsız kalması, yeterince tepki gösteremeyerek bir bakıma izin vermesi, beni olanlardan daha çok korkutuyordu. Derken, okuduğum bir kitapta bir Nazi doktorunun, kobay olarak kullandığı kadınların rahimlerine, sulandırılmış çimento döktüğünü (Nasıl bir deney içinse artık...) okuduğumda, yalnızca ruhumdaki değil, vücudumdaki bütün dengeler de alt-üst oldu ve bu insanlık utancına tepki gösteren organizmamda kasılmalar başlayarak, günlerce mide bulantıları içinde kustum. Sonra da insan olarak, türümün bu utancını taşımamak için kuş olmak, çiçek olmak, böcek olmak istedim... Tüm bunların üstüne de tam o sıralarda İncil'den "İnsana güvenen insanın vay haline!" iletisini okumaz mıyım... Bir yandan da durmadan kendi kendime, bu olanlardan, öbür insanların yeterince haberleri yoktu, olsaydı karşı çıkarlardı diye bir çıkış yolu, bir öz savunma geliştirmeye çalışıyordum.

Sonra giderek, dünyada her gün yaşadığımız kıyımlar-kırımlarla yüreğim nasırlaşmaya mı yüz tuttu nedir, tepkilerim de sıradanlaşmaya başladı. Galiba yetişkin olmanın gereğiydi bu... Tanık olduğum çirkinlikler ve haksızlıklar karşısında, artık öyle çılgınca bağırıp çağırmıyor, ortalığı ayağa kaldırmıyordum. Uygar insan böyle olmalıydı demek... Özellikle bireysel tepkilerinde daha özdenetimli...

Derken, günümüzdeki Sırp vahşeti gündeme geldi. Sanki, yalnızca Bosnalı kadınlara tecavüz edilmek için gerçekleştirilen bir savaş vardı ortada. Yiğit kızlar, yiğit oğlanlar, kısacası güzel insanlar doğuracak olan anaların rahimlerine köpek cenini yerleştirip, insan türüne köpek doğurtmak, hangi sapık ruhun ürünü olabilirdi. Üstelik bu kez olan bitenden, tüm dünya haberliydi ve bu utanç önlenemiyordu.

İnsan, sen ne alçaksın...

Yine kaçışlara soyunup, eskilerde olduğu gibi kuş, çiçek, böcek olmaya niyetleniyordum ki, belleğimin görüntü odağına elinde kemanıyla Suna Kan'ın, kalemiyle Nadina Gordimer'in, İsveç parlamentosu'nda, kürsüye çıkıp "Beyler, hasta olduklarını bildirerek, işine gelemeyen işçilerden, ayrıca bir de rapor istemeye gerek yoktur, bir insan hastayım diyorsa hastadır..." diyen Olof Palme'nin, Nazi kıyımına uğramış Yahudiler'in anıtı önünde diz çökerek saygı duruşunda bulunan, Willy Brandt'ın görüntüleri düştü.

İnsan, sen ne yücesin!...

Biliyorum ki, kara gerçeklerden kaçmak onları yok etmiyor. Olanları görmek ve hiç değilse, bu yazıyı yazmak gerek.

Zaten, "Her doğan bebek de Tanrının, insanlardan daha umudunu kesmediğini gösteren bir işaret değil midir?..."

15 Ocak 1993
Cumhuriyet

"SEVGİLİ UĞUR" ve ÜÇ KADIN

Birinci kadın: Babamı yitirdiğimde içimi yakan acının etkisiyle, "Bu acıya dayanılmaz" diye isyan etmiştim de o sessiz, suskun anacığım; Anadolu insanının yılların ötesinden süzülüp gelen bilgeliğiyle, şöyle demişti: "Bir söylenceye göre tanrı ölüm acısını dağlara-taşlara vermiş, dayanamamışlar; kurtlara-kuşlara vermiş, onlar da dayanamamışlar. Bunun üzerine tutup insanoğluna vermiş, insan dayanmış. O zamandan beri de dayanır. Korkma, sen de dayanırsın."

O gün bugündür, hep bu sınanan ve dayanan insanoğlunun, kim olduğunu düşünüp durdum. Şimdi anlıyorum ki, söylencedeki o insan Güldal Mumcu'ymuş. Ölüm acısına karşı o ne onurlu direnişti öyle... Yüzünün her gözeneğine sinen büyük acı, belli ki yüreğini dayanılmaz bir ateşle yakıyor ama, belini bükemiyor, başını eğemiyor ve göz yaşına dönüşüp gözlerinden inemiyordu. O başını çok haklı bir onurla dik tutuyor; bilincinden, yitiğinin büyüklüğünden, değerinden aldığı dirençle ayakta kalmasını biliyordu. Bu olağanüstü direncin karşısında, insan sormadan edemiyor; sen, onurlu direncin yani Güldal'ın resmini yapabilir misin Abidin?..

İkinci kadın: Yaşadığı dolu dolu yılların, seçkin ortamın görüp geçirmişliği yüzünde yansıyan Berrin Nadi, yitiğin büyüklüğüne karşı bilincini bulandırmadan, kendisine uzatılan mikrofona Uğur Mumcu için, gayet açık ve yerinde üç saptama yapıyordu:

"Atatürkçü olmaktan başka, kimseye bir düşmanlığı yoktu.

Tam anlamıyla dürüst bir insandı.

Nadir'den sonra beni en çok üzen ölümdür."

Sen, soylu bilincin yani Berrin Nadi'nin resmini yapabilir misin Abidin...

Üçüncü kadın: Mahşer gününde toplanacak kalabalığı artık merak etmiyordum. Çünkü, Ankara'da Mumcu'nun cenaze töreninde, o günün bir örneği yaşandı. O ne soylu bir topluluktu öyle. İnsanımızla ilk kez böyle övündüm, gurur duydum. Yüreklere oturmuş acı, gözlerden yaş olup akıyor ve bu acının büyüklüğü, yitirilene karşı duyulan saygı, hiç bir yersiz taşkınlığa, sapmaya, saptırılmaya mey-

dan vermiyordu. Yüzbinlerin ağzından, çok haklı, çok yerinde, çok çok akılcı bir istek yükseliyordu. Atatürk'ün aydınlık Türkiye'sinde, laik bir düzen içinde, özgürce insanca yaşamak!...

Bu anlamlı birlikteliğin içinde, acılarını ve öfkelerini içine sığdıramayan birkaç genç yakınlarındaki görevli polisleri; görevlerini iyi yapmadıkları, Mumcu'yu koruyamadıkları suçlamasıyla dışlamak istediler. Oysa, onların da ne kadar üzgün oldukları yüzlerinden belliydi. Bunun üzerine, yağmurdan iyice ıslanıp yüzüne yapışan saçlarını geriye doğru atan, aydınlık yüzlü bir kadın bu gençleri; "Onlar bizim polislerimiz, bizim insanlarımız, şu anda inanıyorum ki, onların da içi en az bizim kadar yanıyor. Size Uğur Mumcu'yu sevme tekelini kim verdi" diye azarladı ve olası bir gerginliği, hemen oracıkta önleyiverdi. Gençler, saygı ile sustular. Sen, sağduyunun yani bu kadının resmini yapabilir misin Abidin...

Sevgili Uğur, belleğimde senden kalan son görüntü de yine Atatürk'le ilgili. Edebiyatçılar Derneği'nin düzenlediği "Anılar-1" adlı söyleşide konuşmuş ve olağanüstü araştırmacılığının, bilgi birikiminin sonucu olarak da Atatürk'le ilgili, hemen hiç bilmediğimiz bilgilerden söz etmiştin. Sevgili yazar Vecihi Timuroğlu ve Cevat Geray Hocayla birlikte, söylediklerin konusunda, zaman zaman da kendi aramızda alçak sesle yorumlar yaparak, seni ne büyük bir ilgi ve sevgi ile dinlemiştik. Söyleşinin sonunda, "Sevgili Uğur, verdiğin ilginç bilgilerle bizi yine aydınlattın, bilgi dağarcığımızı varsıllaştırdın, sağol" deyip elini sıktığımda, o kocaman aydınlık gülümseyişinle, "Görevimiz güzelim, asıl sen sağol" demiştin.

Bir insan için yaşam, sonuna kadar onurla tamamlanması gereken en önemli görevse, sen bu görevi, çoğu insanın yapamayacağı kadar büyük bir onurla ve yapılabilecek en iyi şekilde yaptın. Bunun sonucu olarak da yoluna baş verdiğin halkın, seni şimdiye kadar eşi görülmemiş "mitolojik" bir törenle uğurladı. Çünkü, sen ulusunun onlar için "Gökten deha-yı narı çalan kahramanı"ydın. Prometheus'uydun... Sen ancak, böylesine "göksel" bir törenle uğurlanabilirdin.... Öyle de oldu.

Senin gibi olmak ne güzel "Sevgili Uğur"

Senin gibi ölmek ne güzel...

13 Şubat 1993
Cumhuriyet

SÖZ OLA

...Ve bir gün, Diyarbakırlı bir bilge kadın, çok sevdiği oğluna dedi ki: Bilir misin oğul, her sabah, baş dile yalvarırmış.."

Baş, dile yalvarmayıp da ne yapsın... Dil değil midir insanı hem vezir, hem de rezil eden. Bir kapalı kutu olan başın içindekilerini dışarıya yansıtan. İnsanoğlunun kafasının içinden neler geçmez ki... En ince duyarlıklardan süzülüp gelmiş şiirsel imgelerin yanısıra, en acımasız saldırılar da o kapalı kutuların içinde kurgulanmaz mı? İşte, dilimizi denetleyebilir de o güzel imgeleri, aynı güzellikteki sözler olarak dışarıya yansıtabilirsek, yüzümüze kapanacak kapıların sayısı oldukça az olacaktır. Denetleyemez de kendimizi iyi anlatamazsak, o zaman da sanırım açık kapılar bile, bir daha açılmayasıya kapanacaktır.

Sözü seçerek ve yerinde kullanmanın sayısız yararlarını, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden değerli hocam Şükrü Kurgan'dan dinlediğim şu öykü, yeterince örnekliyor sanırım: Padişah bir gün müneccimbaşını çağırarak, çocuklarından önce mi yoksa sonra mı öleceğini sormuş. Müneccimbaşı uzun uzun yıldızlara baktıktan sonra, "Padişahım, senin ömür çizgin oldukça kısa görünüyor, bütün çocuklarından önce öleceksin" demiş. Demesiyle de, buna çok öfkelenen padişahın, hemen oracıkta kellesini vurdurması bir olmuş. Padişah ikinci müneccimi çağırarak ona da aynı soruyu sormuş. Bu müneccim neyi, ne zaman, nasıl diyeceğini bilen, sözü pişirip diyen, ince, akıllı bir adammış. O da uzun uzun yıldızlara baktıktan sonra, "padişahım siz çok şanslı ve mutlu bir insansınız. Bundan sonra da çok mutlu yaşayacaksınız. Tanrı sizi ne kadar çok seviyor olmalı ki, hiç bir çocuğunuzun ölüm acısını görmeyeceksiniz, bu dünyada evlat acısı çekmeyeceksiniz" demiş. Bu sözlerden çok memnun olan Padişah da hemen onu ödüllendirerek, müneccimbaşı yapmış.

Görüldüğü gibi, sonuçta her iki müneccim de aynı şeyi söylüyor, ama birincisinin söyleyiş biçimindeki hoyratlık başını kestirirken, ikincisinin söz söylemedeki inceliği ve ustalığı, yaşamını kurtarmasının yanısıra, ona ödül de kazandırıyor.

Öğrencilerime, her öğretim yılının ilk dersinde, "Çocuklar omuriliğinizle değil, beyninizle konuşun. Konuşmayı, istemsiz bir refleks hareketi olarak değil, denetimli bir beyin eylemi olarak gerçekleştirin" derken, işte bu gerçekleri anlatmaya çalışırım. Yine, derse geç kalan bir öğrencinin, kapıyı çalarak büyük bir sıkıntı ve üzüntü içinde, derse girip giremeyeceği sorusuna karşılık (eğer bunu sürekli bir alışkanlık haline getirmemişse) ona, "Sen meclise geldik de sana yer mi bulunmaz / Baş üzre yerin var hoşgeldin efendim" diye cevap verdiğimde, çocuğun yüzünde bir anda beliren sevinç ve aydınlık, sözün insanları mutlu kılmada, ne denli etkili bir araç olduğunu, bana defalarca göstermiştir.

Öte yandan, Latince bir söz olan "Verba volant, scripta manent" (Söz uçar, yazı kalır) gerçeğini de gözardı edemeyiz elbette, ama önce yazıya geçirilecek değerde sözü bulalım... Yoksa insanoğlu, söylenen her sözü yazıya geçirmeye kalksaydı, dünyamızın okyanusları kadar mürekkep, karaları kadar da kağıt bu işe yetmezdi sanırım. Öyleyse, bırakalım "laf olsun" diye söylenmiş, kalıcı kılınmaya değmeyen sözler, varsın uçup gitsinler. Gitsinler ki, yerlerini kalıcı olanlara bıraksınlar...

Gelin, sözün gücünü, yerinde ve bilerek kullanıldığı ve kullanılmadığı zaman neler yapabileceğini, bir de Yunus Emre'den dinleyelim ve bu 'söz bilgesi' ozanla sonlayalım sözümüzü: "Sözünü bilen kişinin/ Yüzünü ağ ede bir söz/ Sözü pişirip diyenin /İşini sağ ede bir söz / Söz ola, kese savaşı / Söz ola, kestire başı / Söz ola, ağulu aşı / Balıla yağ ede bir söz / Kişi bile söz demini / Demeye sözün kemini / Bu cihan cehennemini / Sekiz uçmağ ede bir söz"

20 Mart 1993
Cumhuriyet

ASYA'NIN KURTULUŞU

Ankara'da oturmanın en iyi yönlerinden birisi de kültür-sanat olaylarını, yakından izleyebilmek oluyor kuşkusuz. 'Çankaya Kültür ve Sanat Vakfı', başkent yaşamına bu yönde oldukça düzeyli katkılar yapan seçkin bir kuruluş. Onbeş günde bir cumartesi günleri, Atakule toplantı salonunda, sanatın hemen her alanının ustalarıyla Ankaralılar'ı buluşturuyor. Yaklaşık iki saati bulan bu söyleşiler inanıyorum ki, dinleyicilerin bilgi-görgü dağarcığını oldukça varsıllaştırıyor.

6 Şubat 1993 günü de bu salonda, Zeliha Berksoy'u dinledik. Aynı zamanda Bertolt Brecht'in de doğum günü olan 6 Şubat buluşmasında, Berksoy'un söyleşi konusu da Brecht ve epik tiyatro üzerineydi. Berksoy bu alanda son derece yetkin, iyi sistematize edilmiş, bilimsel bir konuşma yaptı. Konuşmasından, Berliner Ensemble'de geçirdiği yılların boşa gitmediği, bu işi orada iyice öğrenip-özümsediği, hemen belli oluyordu. Öte yandan da bu konuşmasıyla bilimsiz sanatın olmayacağını, bilimle desteklenmiş sanatın-sanatçının, ortaya hangi boyutlarda ürünler koyabileceğini, en iyi şekilde örnekliyordu.

Yıllardır sanat çizgisini övgüyle, sevgiyle izlediğim Zeliha Berksoy yalnızca iyi bir oyuncu değil, ayrıca Brecht konusunda tiyatromuzun öncü adlarından birisidir. Bizim kuşağımız fakülte yıllarında Brecht'le, epik tiyatroyla onun aracılığıyla tanışmıştır. Biz, bu işin ne olup ne olmadığını, Sevgili Vasıf Öngören'le Berksoy'un, tiyatro literatürümüzde ölümsüzleştirdiği 'Asiye'yle anladık. Asiye Nasıl Kurtulur'un provalarını hiç kaçırmadan izler ve epik ögelerin nasıl kullanıldığını, anlayıp öğrenmeye çalışırdık.

Yıllar sonra gittiğim Viyana ve Budapeşte'de, bu alanda yaptığım incelemeler sırasında tanıştığım bir Macar yönetmen, "Bu işi sizde de iyi anlayanlar var. Geçen yıllarda bir süre ülkenizde bulundum ve bu arada da 'Asya'nın Kurtuluşu'nu izledim. İşte orada bu iş iyi yapılmıştı"

dedi. Önce bir duraksadımsa da biraz sonra, onun 'Asiye Nasıl Kurtulur'dan söz ettiğini anladım.

Bu oyundaki Asiye 'bir şekilde' de olsa kurtuldu belki ama; bu güzel-öncü tiyatro adamlarımız kurtuldu mu bilmiyorum... Vasıf Öngören'in Almanya'dan, bir kalp krizi sonucu ölüm haberi geldiğinde, onun çok sevgili kardeşi, benim çok değerli dostum şair yazar Veysel Öngören'in yüreğine çöken acı ve bu acının yüzüne düşen gölgesi, elle tutulacak kadar yoğundu. O anda 'söz bitti...' Saatlerce susup oturduk...

Zeliha Berksoy'un ise bu sanat dalında verdiği uğraşları ilgiyle izliyoruz. Bu alandaki dünya değer birikimini, ülkemizin içinde bulunduğu sanat ortamında gereğince ve özgürce kullanabiliyor mu... Bana pek kullanabiliyor gibi gelmedi. Çünkü söyleşinin sonunda, 'ülkemizde düzeyli sanatın alan kaybı' konusunda gelen bir dinleyici sorusu karşısında, 'Bir dokunup, bin ah işittik...'

Sonuç olarak, Zeliha Berksoy gibi bilimle sanatı birleştirebilen insanlarımız çoğaldıkça, bilimsiz sanatın cüce kalacağı ve hiçbir zaman evrensel boyutlara ulaşamayacağı iyiden iyiye anlaşıldıkça, ülkemizdeki kimi sanatçılarımızın ve sanat eğitimcilerimizin sanat ve sanatçı anlayışları da değerli bir eğitimci-sanatçı tanıdığımın saptamasıyla; bir 'usta-çırak' ilişkisi, bir 'şartlı refleks' hareketi olmaktan çıkacak, sanat bilimle, bilinçle, yürekle yapılacak bir iş olacak ve bilimsel bir yörüngeye oturacaktır...

22 Mart 1993
Cumhuriyet

SES BAYRAĞIMIZIN HÜZNÜ

Danışmanlığını yapmaktan onur duyduğum Edebiyatçılar Derneği; "Lise Türk Dili ve Edebiyatı Müfredat Programının Edebiyat Bölümü Üstüne Rapor"unu, "Çocuklarımızın edebiyatı ve ulusal dilimizi sevmesini, Türkçeyi güzel ve doğru kullanmasını, edebiyatın ne olduğunu kavramasını isteyen Edebiyatçılar Derneği, yakın ilgilisi olarak sizin bu raporu değerlendirmenizi dilemektedir" açıklamasıyla adıma göndermiş.

Güvenlerine teşekkür ederek, raporu büyük bir dikkatle inceleyip değerlendirdim. İnceledim ve gördüm ki; eskiliğine karşın eski program bu hazırlanandan çok daha iyidir. En kısa zamanda "Bilimsel, laik ve demokratik bir anlayışla, gerçekci bir program" hazırlanana kadar, o yine okutulmalıdır.

Her şeyden önce bu yeni programda, eskiden tersine duran ve geçmişten günümüze geldikçe yatay bir genişleme gösteren konu dağılımı piramidi, geniş tabanı üstüne oturtulmuş böylece eskiye ayrılan bölüm geniş tutulurken, günümüze doğru geldikçe bu oran azaltılmıştır. Böyle olunca da geçmişe yönelik, güne kapalı bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Bunu rakamlarla vermek gerekirse; programda 22 Divan Edebiyatı şairi (%37) yer alırken, 13 Cumhuriyet dönemi şairi (%22) yer almaktadır ki, bu da "kocaman bir kıskacın" üstümüze doğru nasıl da hızla kapatıldığını gösteren, ilginç bir örnektir.

Celvetiye Tarikatı kurucusu Aziz Mahmut Hüdayi ile Halveti Tarikatı'nın Mısrıyye Kolu'nun kurucusu Niyazi Mısri'nin programa alınması da tüm ülke aydınlarını kara kara düşündürmesi gereken uygulamalardan yalnızca birisidir. Öte yandan Nazım Hikmet, Yaşar Kemal, Aziz Nesin gibi evrensel boyutlu yazar-şairlerimizin programa alınmaması konusunda açılan "cihad" ise beni yalnızca "gülümsetiyor" Günümüzde gençlerimizin gürül gürül okudukları bu yazarlarımız-şairlerimiz, programa "alınsa ne yazar, alınmasa ne yazar" diyeceğim, ama galiba çok şey yazar. Alınırlarsa, tüm dünyanın tanıyıp okuduğu bu değerlerimize, yabancılardan sonra da

olsa sahip çıkmanın "gecikmeli onurunu" duyabiliriz. Alınmazlarsa da utancını...

Gerçi bu yazarlarımız, yukarıda da belirttiğim gibi, amaçlı olarak program dışı bırakılsalar da öylesine çok okunan, öylesine bizim yazarlarımız ki... Fransız Kültür'de yapılan "Yaşar Kemal Söyleşisi"nde, salonlardan sokağa taşan ve yazarın konuşmasını dışarıya yapılan yayınla ayakta dinleyen yüzlerce genç, bu saptamanın en somut örneği değilse nedir....

Yasaklar, çoğu zaman, "karşı amaçları"na öylesine büyük hizmetler ederler ki, insanın zaman zaman, yasaklanışına teşekkür edeceği gelir...

Türk Cumhuriyetleri ile ortak "Türk edebiyatı" programına gelince; o daha da büyük bir "çıkmaz sokak" olacaktır. Türk Cumhuriyetleri ile olan her ilişkimizde, unutmamamız gereken baş koşul onların ayrı birer devlet ve farklı diller konuşan, farklı toplumlar olduklarıdır. Edebiyat kitaplarımızda, nasıl başka ulusların edebiyatlarından örnekler alıyorsak, onlardan da dilimize çevirerek örnekler alabiliriz, ama ortak bir edebiyat kitabı, uyandıracağı"amacı aşan" çağrışımların yanısıra, uygulaması da pek olası görülmediği gibi, çocuklarımızın kafalarını karıştıracağı da ortadadır.

Kitapların dili ise kesinlikle "Türkçe" olmalıdır. "Ulusal Kurtuluş Savaşı" vermiş bir ulus, dilini yüzyıllardır süregelen Arapça ve Farsça'nın boyunduruğundan günümüzde bile kurtaramıyorsa; "Türkçemiz, bizim ses bayrağımız", bu yabancı dillerin rüzgarlarıyla geleceğe değil, geriye yönelik ve hep "hüzünle" dalgalanacak demektir...

Unutmayalım ki, yalnızca özgür diller gelişip güçlenir; başka dillerden arta kalan boşluğu doldurmak için "lütfen" kullanılan tutsak diller değil. Örnek mi istiyorsunuz; gittim ve gördüm. Ne acıdır ki, Azeriler kendi aralarında ve evlerinde Rusça konuşuyorlar. Azerice konuşmayı ise hem çok iyi bilmiyorlar hem de köylülük ve geri kalmışlığın en belirleyici ölçütü sayıyorlar.

9 Haziran 1993
Cumhuriyet

RÜŞVETÇİ KÖŞEDÖNÜCÜ YETİŞTİRMEMENİN YOLU

Göreceğim bazı filmleri, Bilkent Üniversitesi'nde okuyan oğlum Bora seçer. Birlikte izlediğimiz bu filmlerin sonunda yaptığımız değerlendirmeler de ayrıca, kendi öğrencilerimin nabzını kolayca tutabilmem konusunda, benim için yararlı olur.

Martin Brest'in yönetip, başrolünü Al Pacino'nun oynadığı "Scent of A Woman" (Kadın Kokusu) da bunlardan biriydi. Filmin sonunda kör, huysuz ve maço bir albayı oynayan Al Pacino; burslu okuduğu seçkin bir okuldan atılma tehdidiyle arkadaşlarını ihbara zorlanan, ama acımasız tehdide karşın onları ele vermeyen çok başarılı yoksul genci, salonu dolduran yüzlerce öğrencinin ve disiplin kurulunun önünde şöyle savunuyordu: "Baylar, savaş sırasında yüzlerce gence komuta ettim. Sonuçta, çoğunun kolları bacakları parçalanıyordu. Çok üzülüyordum, ama o bir savaştı. Oysa siz burada, gençleri muhbirliğe zorlayarak, onların ruhlarını parçalıyorsunuz. Asıl cinayet budur. Sonra da bu seçkin okulu bitirenlerin, önemli yerlere gelip ülkenin geleceğinde söz sahibi olacaklarını söylüyorsunuz. Ruhu parçalanmış, yaşamının bir döneminde arkadaşlarını satmış bir insan, nasıl iyi bir yönetici, iyi bir devlet adamı olabilir, bunu bana açıklayabilir misiniz?"

Bu sözler, beni zaman içinde geçmişe doğru bir yolculuğa çıkararak, ilkokul yıllarıma götürdü. Boş geçen derslerde, sessizliği "ucuz" yoldan sağlamak isteyen nöbetçi öğretmen, amacına uygun bir sınıf başkanı seçerek, yaramazlık yapanların adını yazıp kendisine getirmesini söylerdi. Bunun sonucu olarak da daima sınıfın en haşarı öğrencisi Fatih yakayı kurtarırken; en efendi, sessiz öğrencisi olan doktorun oğlu Şenol, yaramazlar listesinin en başına yazılırdı. Çünkü Fatih, zaman zaman iri-yarı gövdesi ve güçlü yumruğuyla, zaman zaman da elma ve simit gibi, uzun ders aralığında "değeri dünya değer" rüşvetlerle, görevli öğrenciyi satın alırdı. Çok iyi bir aile terbiyesi almış olan Şenol'sa, bu her iki yolu da beceremediği için, çoğu zaman hiç hak etmediği azarlanmalara katlanmak zorunda kalırdı.

Demek, rüşvet alıp-vermeyi, kaba güç karşısında boyun eğmeyi, yetkiyi kötüye kullanmayı, uğranılan haksızlıklar karşısında susmayı dolaylı da olsa, daha ilkokul sıralarında öğretiyorlardı bize. Böylece, Makyavelist öğretiyle de tanışmış oluyorduk bir bakıma. Gördüğüm haksızlıklar karşısında, yeri göğü birbirine katıp, ortalığı ayağa kaldıran çocuk ruhumun denetimsiz tepkisiyle, her kezinde Şenol'un yanında yer alıyor, onun suçsuz olduğunu öğretmene anlatmaya çalışıyor, Fatih'le sınıf başkanına ise öfke duyuyordum.

Sonra da bu parçalanmış ruhlardan, kişiliklerden ortaya çıkan bir alay "sayın" muhbir vatandaş ve özellikle, "at izinin it izine karıştığı", "kurdun dumanlı havayı sevdiği", "gözün gözü görmediği" ortamlarda hızla üreyen bir sürü, bilim adamlığı etiketinin ardına sığınmış, kara düşüncelerin kara dehlizlerinde kafalarını oradan oraya çarpan acınası, şaşkın "uç"lar, yalnızca karanlık işler çevirip karanlıkta yaşayabilen "aslan" adının ardına gizlenmiş sinsi "sansar"lar ve özgüvensizlikleri, bunalımları nedeniyle; çevrelerinde gördükleri iyi, güzel, doğru olan her şeyi, birilerinin ayakkabılarının tozunu silerek yükseldikleri makamların yetkilerini kötüye kullanarak, ezip yok etmeye çalışan karanlık "aydın"lar.. Kısacası, insan "sureti"nde ortalıkta dolaşan bir sürü "insanımsılar" Ve rüşvetin, rüşvetçiliğin iyice ortaya döküldüğü şu son günler, son günlerin gerisinde yatan 30-40 yıl...

Bu karanlıkların, kendilerine hedef seçtikleri güzel insanlardan kimi, bir "uzun yürüyüş"ü yeğleyerek, yasal yollarla verilen büyük savaşımlardan sonra, onların aşağılıklarını yüzlerine fırlatırken, kimileri de kırılıp küserek, bu güzel ülkeden çok çok uzaklara giderler... Daha okul sıralarında yanlış eğitim, yanlış yönetim, kolay başarı peşinde koşmak yüzünden rüşvetçilerin, köşedönücülerin çıkarı uğruna ülkemizi bile satabilecek alçakların, bilim yoksulu Prof.'ların, ödüncü siyasetçilerin etkin olduğu bir dönemi yaşıyoruz. Ne acı! Ülkemizi bu uğursuz dönemden hızla kurtarmamız gerektiğinin bilinciyle, Atatürkçü çizgide birleşelim.

29 Ağustos 1993
Cumhuriyet

VAY LİMİN

Şair dostum İhsan Fikret Biçici, Diyarbakır için yazdığı "Vay Limin" şiirinin bir bölümünde şöyle diyor: " Şimdi mahalleler yastadır, sokaklar kan revan/Sen artık sonbaharısın sevgimin/Vay limin.../Öylesine arif ve kamil/Boti Resul, Kürt Mikail/Türkoğlu Cafer, Süryani Hüsnü, Ermeni Hayik/Musevi Şemun, Zaza İsmail/Eşi menendi görülmemiş bir mozaik/Şimdi/Bir kanlı mendil gibi ortasında ellerimin/Vay limin..."

Bu dizeler beni, bir zamanlar çalıştığım Dicle Üniversitesi'ndeki yıllarıma götürdü. Komşum çiçekçi Maria'yla gittiğim, Meryem Ana Kilisesi'ndeki Chrismas ayinleri... Bir dini tiyatro izler gibi ilgiyle izlediğim bu ayinlerden sonra, kilise bahçesinde ikram edilen çörek ve kahvenin kokusu hala burnumda... Birbirlerine sarılarak bayramlarını kutlarken, yabancılığımı hiç hissettirmeyerek bana da sarılan o güzel insanlar, sizi hiç unutmadım...

Mesudiye Medresesi'nin balkonunda, Abdüssettar Bey'in ikram ettiği kahveyi içerek, hiç usanmadan gözlediğim; her mezhepten insanın ayrı ayrı ama yanyana, "Bir ağaç gibi tek ve hür ve bir orman gibi kardeşçesine" ibadet ettiği Ulu Cami'nin avlusu, senden ne çok şey öğrendim...

Süryani kuyumcu Sarve Usta'nın, ancak tezgahının sığabildiği o minicik dükkanında, bir tabure üstünde saatlerce oturarak, onun masallardan çıkıp gelen bir simyacı gibi; şekilsiz, ışıltısız, kara külçeyi; pırıl pırıl parlayan sarı altın toplara dönüştürmesini hayranlıkla izleyişlerim.. Ve bir gün dostum Sarve Usta'nın, bir sır verir gibi sesini alçaltarak, çoluk-çocuğunu alıp, Kanada'daki yakınlarının yanına göç edeceğini söylemesi. Sonra göçerken de fakültedeki odama "hoşçakal"a geldiğinde, sımsıkı kapattığı sağ avucunda sakladığı, hünerinin bütün inceliklerini yansıtan ve bir kuyumculuk harikası olan, bir çift altın toptan oluşmuş küpeyi önüme koyup "Bilirim, takmazsın

ama, yine de yaptım işte, beni anarsın" deyişi. Sarve Usta, seni hep anıyorum...

Mardinkapı'daki, iki adamın zor sığdığı dükkanına her uğrayışımda, "Zula"sında sakladığı olağanüstü renklerle, desenlerle bezeli dünya güzeli ipek bir poşuyu çıkarıp, "Bunu senin için sakladım Muhsine Hoca" diye, mahçup bir gülümsemeyle boynuma dolayan, çok yaşlı ve hasta Ermeni poşucu, seni hep merak ediyorum...

"Diyarbakır Efsaneleri" kitabımı hazırlarken, alan araştırması için gittiğim köy ve mezralarda, beni kollarını açarak karşılayan ve kendilerinden biri, çok sevdikleri bir yakınları gibi bağırlarına basan Kürt Emo ve kocası Ahmet, Hazal, Reşo, Halime, Zaza Müslim, Türkmenhacı Köyü'nden bir Azeri Türkü olan köy imamı Cafer, görmeyen gözlerine karşın, sazıyla birbirinden güzel türküler çalıp söyleyen Mah Turna... Sizinle paylaştığım sekiz yıllık yaşam dilimimin karşılığında, siz de benimle efsanelerinizi, masallarınızı dahası yüreğinizi ve ekmeğinizi paylaştınız. Bu paylaşım, sizin bu görkemli insan mozayiğinizin bir parçası olarak içinizde yaşamak, beni biraz daha insan yaptı ve halk kültürü dağarcığımı sonsuz zenginleştirdi.

Hepinizi ayrı ayrı özlüyorum ve şu anda nerelerdesiniz, ne haldesiniz bilmiyorum.

Bildiğim bir şey varsa; bu rengarenk, bu görkemli eşsiz mozaik paramparça olmuş kanıyor ve benim yüreğimi de birlikte kanatarak...

7 Aralık 1993
Cumhuriyet

REQUIEM

Sevgili Nadir Nadi'nin Mozart'a niçin *'Dostum Mozart'* dediğini, giderek çok daha iyi anlıyorum. Çünkü onun müziğini dinleyen insanlar, Mozart'a ve birbirlerine karşı ancak dostluk duyabilirler.

1993 yılı biterken, Bilkent Üniversitesi Orkestrası, Kültür Bakanlığı Çoksesli Korosu eşliğinde, Mozart'ın 'Requiem'ini seslendirdi. Dinletinin (konserin) görkemi karşısında, dinleyen herkes gibi ben de Sevgili Yaşar Kemal'in deyişiyle, 'lal ü ebkem' kalakaldım ve herhalde hiçbir 'ritüel' insanı bu denli etkileyemez diye düşündüm.

Dinletiye değgin yapılan açıklamalarda, şu sözler yer alıyordu: "Eser (Requiem), Mozart ve Süssmayr ikilisinin, insanlığa armağanı ve bir müzik mucizesidir. Yoksullar mezarlığındaki yeri bile bilinmeyen Mozart için, belki de yapılacak hiçbir tören, bu eserin yüzyıllar boyunca her çalınışında, insanlığa verdiği tesellinin yerini tutmayacak, onun ruhunu sonsuza dek huzura kavuşturmayacaktır."

Bu yargı cümlesinden, en az konser kadar etkilendim. Çünkü, Mozart konusunda insan olarak beni hep utandıran, hiç anlamadığım ve hiç anlayamayacağım bir şey var. Böylesine olağanüstü bir yaratıcı, nasıl olur da ömrünün son günlerini, büyük bir yoksulluk ve yalnızlık içinde geçirir. Dahası ortaya, onun eserini çalıp, kendi eseriymiş gibi tanıtan, bir Kont Walsegg çıkar. Ah insanoğlu... Sen, en yüce değerlerle, en alçak davranışlar arasında gidip gelen bu dev sarkacın, korkunç ritmine nasıl dayanıyorsun... Bir yanda Mozartlar'ın var, bir yanda Kont Walseggler'in...

Tüm bu çelişkileri, nasıl sırtında taşıyabiliyorsun ve dahası, nasıl hala umutsuzluğa kapılmadan, türünü sürdürmek için üreyip çoğalmaya devam edebiliyorsun.

Yaşarken değerini bilmediğimiz, daha doğrusu değerini çok iyi anladığımız için cehennem azabı yaşattığımız, yurt özlemi içinde yapayalnız ölümlere terk ettiğimiz sanatçılarımızı, onları yitirdikten sonra yüceltmek, insanoğlunun bir büyük bencilliğinden ve günah çıkarmasından başka nedir ki... Yaratıcısına acı veriyoruz, ama o güzel yaratılardan kendimiz büyük bir estetik haz duyuyoruz. Bir başka deyişle, insanlığın yüz akı olan, bu olağanüstü varlıkların, insan acılarının en yoğununu yaşayarak ortaya koydukları yaratılarına, büyük bir coşkuyla sahip çıkıyor ve onlara, artık hiç bir zaman duymayacakları, duyup da mutlu olamayacakları övgüler sıralıyor, alkışlar sunuyoruz.

Evet... Hiç bir övgü, onların ruhunu, sonsuza değin huzura kavuşturamayacaktır...

15 Ocak 1994
Cumhuriyet

SUSKUYA YAZGILI ÜLKE

Bizim toplumumuzda, kendisini yazılı ya da sözlü olarak, doğru düzgün anlatabilen insan çok azdır. Böyle olunca da büyük bir çoğunluk, üstesinden gelemedikleri bu işten kolayca kurtulmak için bazen, düzgün anlatım bir "Tanrı vergisi" bir "yetenek"tir deyip, işin içinden sıyrılırlar. Kimileri ise, işi daha da ileri götürüp, bu özelliği "edebiyat parçalamak" ya da "laf ebeliği" olarak nitelendirip, akılları sıra aşağısarlar.

Düzgün anlatım elbette ki, bir Tanrı vergisi değildir. O sonradan, disiplinli bir çalışmayla elde edilebilecek, bir güzel "beceri"dir. Bu beceriyi kazanmak için de her şeyden önce çok okumak; okuyup dinlediğini doğru olarak anlayabilmek; duygu, düşünce ve izlenimlerini sözlü ve yazılı olarak açık ve doğru bir biçimde anlatabilmek; bilgi ve görgüsünü arttıracak bir "yaşam alanı" kurmak ve o çevredeki değerleri bilinçle dinleme ve özümleme sağduyusuna sahip olmak; sözcük dağarını geliştirmek; dilbilgisi kurallarını, yazım ve noktalamayı çok iyi bilmek, gerekli diksiyon bilgisine sahip olmak, anlatıma başlamadan önce zihninde küçük bir ön-tasar yapmak ve en önemlisi de bu konuda istekli olmak ve uğraş göstermektir.

"Laf ebeliği" gibi, "edebiyat yapmak" gibi olumsuz nitelendirmelere gelince, bu elbette çok ucuz ve erdemden yoksun bir nitelendirmedir. Böyle yapılacağına, bu güzel ve yararlı beceri övülmeli, yüreklendirilmeli, dahası ona öykünülmeli ve sahip olmak için çalışılmalıdır. Ama, görüldüğü gibi bu güç bir iştir. Ayrıca, öz geleneğini "Söz gümüşse sükut altındır" atasözünün sınırladığı bir toplum olduğumuz düşünülürse, neden bunca "suskun" bir toplum olduğumuz da ortaya çıkar.

Her şeyi sorup-öğrenmek, inceleyip-anlatmak coşkusuyla dolu olduğumuz o güzelim çocuk yaşlarımızda hep, "Çocuklar çok konuşmaz, hele kızlar hiç konuşmaz" uyarılarıyla büyümedik mi?.."Çok lafta yalan, çok malda haram vardır" sözüyle girişimciliğimizi yitirip "Ağır ol molla desinler", "Bir şey biliyorsan söyle herkes ders alsın, yoksa sus, seni herkes bir adam sansın" sözleriyle de konuşmanın değil, susmanın bir erdem olduğunu öğrenip, konuşmayla değil susmayla adam olunacağına inandırılıp, kendimizi "bir büyük suskuya" yazgılı kılmadık mı?..

Ya, gelenek ve inançlarımızda yer alan, çok konuşan, şarkı-türkü söyleyen çocukların ağzına, dört yol ortasında kelik (eski ayakkabı) vurmak ve onun içine girerek, sese-söze dönüştüğü varsayılan "şeytan"ı böylece susturmak eylemine ne demeli... Herkesin gözü önünde, dört yolun kesiştiği, yerleşim biriminin en işlek yerinde ağzına "kelik" vurulan bir çocuk-bireyden, gelecekte güzel konuşma becerisine istekli olmasını nasıl bekleyebiliriz?..

Hele bir de büyüyünce şair-yazar olur da hapislere düşerse ne olacak!...

Öyleyse en iyisi, buna özenenleri "laf ebesi" deyip küçümseyerek caydıralım ve dışlayalım...

Sakın ha, biz de öyle olmayalım...

Bu sakat mantık için, şu iki acı haykırıştan başka söz bulamıyorum:

"Vay benim ülkem!...

Vay benim insanım..

2 Şubat 1994
Cumhuriyet

NAZIM-ESİL-YESİL

30 Ocak 1994 Pazar günü, Edebiyatçılar Derneği'nin, Kültür Bakanlığı'nın katkısıyla düzenlediği, "Nazım Hikmet Günleri"nin açılış konuşmasını yapan Kültür Bakanı Fikri Sağlar "Nazım Hikmet, Türkiye'nin yüz akıdır ve Nazım Hikmet bizimdir. Nazım'a yaptıklarımız bizim en büyük toplumsal, yönetsel ayıplarımızdan birisidir" dedi ve onu niçin yurduna getiremediğimizi anlatmaya başladı.

Ben tam bu sırada gözlerimi kapattım ve masalların iyi cini Esil'i yanıma çağırdım. Masallar, efsaneler halk bilimcilerin, özellikle de benim ülkem olduğu için, onu bulmam hiç de zor olmadı. Soluk soluğa karşıma dikilen Esil'e hazırlan dedim, Moskova'ya gidip Nazım'ı getireceğiz. Esil, hemen "Emrin başım gözüm üstüne hocam" dedi. (Bu Esil de Güneydoğulu mu nedir...) Demesiyle de kendimi Moskova'da 'Novodeviçie Kladbişçe'de (Gençkızlar Mezarlığı) bulmam bir oldu. Yine şakır şakır yağmur yağıyordu ve yine kapıdaki çiçekçide çiçek yoktu ve ben yine yol kenarlarından O'na, Rusların adına Oduvançik dedikleri peygamber çiçeklerinden topladım. Nazım beni görünce çok sevindi ve "Hay Allah, bana ilk geldiğinde de yine böyle gök delinmiş gibi yağıyordu ve sen sırılsıklam olmuştun, Moskova hep böyle yağmurludur, onun için de siyatiklerim azar, nerde ülkemizin o pırıl pırıl canım güneşi" dedi. Bu kez başıma, Azeri rehberim Elmar yerine, Esil bir şemsiye tutuyordu. Kalk Nazım dedim, gidiyoruz. Esil'le birlikte seni almaya geldik. Önce inanmayan gözlerle baktı, sonra yanımda Esil'i görünce bu düşün olabilirliğine inandı ve sevinç içinde, hasta yüreğini tutup "dur" dedi, "Bir hoşçakalın diyeyim dostlarıma." Sonra bir koşu kendisiyle aynı mezarlıkta yatan Şostokoviç'e, Kruşçev'e, Vladimir Vısotskiy'e ve ötekilere uğrayıp "Hoşçakalın" dedi, "Bunca yıl toprağınızda beni konuk ettiniz

sağolun, artık ülkeme dönüyorum, bundan böyle kendi yurdumda bir köy mezarlığında yatacağım, uyarına gelirse başıma da bir çınar dikecekler, hoşçakalın dostlarım hoşçakalın."

Hadi Nazım dedim, bakan kürsüden inmeden orda olalım da o da kurtulsun, senin adına duyduğunu söylediği bu utançtan, üzüntüden... "El ele tutun ve gözlerinizi yumun" dedi Esil. Sımsıkı tuttum Nazım'ın elini, ama toplantı salonunda gözlerimi açtığımda, yanımda Nazım yoktu ve Esil iki gözü iki çeşme ağlıyor ve söyleniyordu: "Bunca yılın masal ciniyim, başladığım bir iyi işte ilk kez başarısız oluyorum, hiç böylesine duyarsız, böylesine sağır, böylesine aşılmaz bir devle karşılaşmadım ve o kötü devi yenip Nazım'ı seninle getiremedim. Artık ben buralarda duramam, ülkenizi de masallarınızı da terk ediyorum" diyerek çekip gitti. Her ne kadar, yapma Esil, bizi masalların kötü cini Yesil'in eline bırakma dedimse de gidişini önleyemedim.

O gittikten sonra da Esil'i perişan eden o duyarsız, aşılamayan, kötü cin Yesil'den bile daha beter, amansız dev kim ola ki diye düşünmeye başladım. Tam bu sırada kürsüde konuşan bakanın şöyle diyen sesini duydum: "Ülkemizdeki eskimiş yasal çerçeve ve buna bağlı hukuksal işlemler nedeniyle, Nazım'ın vatandaşlık hakkını iade edip, O'nu ülkemize getiremiyoruz." Bu sözleri duymamla birlikte, Nazım'ı ülkeye sokmayan, güzelim Esil'i masallarımızdan kaçıran devin kim olduğunu bulmam da bir oldu. Kimdi dersiniz... Kim olacak, elbetteki 'Bürokrasi devi...' (mi, tutucu partilerin de günahı yok mu?)

Toplantının çıkışında Ekmekçi'yle konuşurken, yanımıza Kültür Bakanı geldi. Bir de baktım ki, yakasında Nazım'a götürdüğüm oduvançiklerden biri durmuyor mu... Esil, Nazım'ı getiremedi ya, hiç değilse O'nun mezarındaki çiçeklerden birisini getirebilmiş, diye düşündüm ve sevgiyle gülümsedim... Yakasındaki oduvançiği soldurmaması dileğiyle...

10 Şubat 1994
Cumhuriyet

GÜZEL AYDINLIK İNSANLAR

Bir ülkenin "yüz akı" olan bazı insanlar vardır.

İnsan onları kucaklarken, aynı zamanda tüm ülkesini kucaklamış gibi olur. İşte, kimi değerli sanatçılarımız, kendilerinde tüm ülkemi kucakladığım, bu güzel ve aydınlık insanlardan bazılarıdır.

Onları, kökleri bu toprağın derinliklerinde, dalları göklere yükselen yüzyıllık (asırlık) çınar ağaçlarına benzetirim. Halkın içinden çıkmış bu "seçkin" insanların, bu seçkinliği çok güzel taşımaları ve halkın gerçeğinden hiç kopmamaları, onlara ayrı bir karizma, ayrı bir güç vermektedir. İşlerini çok iyi yapan ama, kendilerine yapay bir dünya oluşturup, fildişi kulelerinde oturan birçok insandan onları ayrı kılan ve halkın sevgilisi yapan, en temel özelliklerinden birisinin bu olduğunu sanıyorum. Sanatlarını kafaları ve yürekleri ile yapan bu değerli insanların, kendilerine duydukları güven, onları bir o kadar da "yüce gönüllü" yapmakta ve insanımıza saygılı kılmaktadır.

Bilkent Üniversitesi "I. Uluslararası Anadolu Festivali"nin ilk konserini Gürer Aykal yönetti. Şef podyumunda yerini alır almaz, bir Şaman büyücüsü gibi gözlerini orkestra üylerine dikti ve onları bakışlarıyla çevreleyip birleştirdi. Sonra, bagetiyle uzanıp kemancılardan bir tutam kuş cıvıltısı, çellistlerden bir parça bebek gülüşü, kontrbaslardan iki ölçü felsefi düşünsellik, fülütlerden genç kız gülüşleri, trompet, trombon ve tubadan sessiz dağ çığlıkları, timpaniden ise onlarca ölçü gök gürlemesi aldı.

Sonra da bunların hepsini orkestra kazanına koyup, son derece zarif ritmik hareketlerle, aynı zamanda da bilgece karıştırmaya başladı. Ortaya çıkan sonuç büyüleyici idi.

O'nun ve solist İdil Biret'in karizması ile birleşen orkestranın gücü, önümüzde umutlu ve aydınlık bir dünya oluşturdu. Salondaki

herkes gibi ben de büyük bir estetik haz ve yüreğimi dolduran gururla onları dinlerken, ülkemizin üstüne gerilmek istenen "kara çarşaf"ı, sırtına giydirilmek istenen "deli gömleği"ni düşündüm ve bu girişimin hiçbir "olabilirliği"nin olmadığını gördüm.

Şefin bageti havaya her kalkışında, bu kara çarşaf deliniyor, ülkemizin üstüne çağdaş sesler, ışıklar, renkler akıyor ve İdil Biret piyanoda, olması özlenen çağdaş Türk kadınının ülküsel (ideal) bir resmini çiziyordu.

Bu konserlerden sonra, bir kez daha gördüm ve anladım ki: Çağdaş, laik, demokrat Türk kadınları, Pierre Çardin ürünü ipek çarşaflar (ki, kara çarşaf+ipek=kara çarşaf) giymektense, Sümerbank basmasından askılı "entariler" giymeyi yeğleyeceklerdir.

Bu yeğlemenin bedeli, yaşamları olsa bile.

27 Mart 1994
Cumhuriyet

OZANLAR - YAZANLAR

Ben yazılarımda "Bizim insanımız suskuya yazgılı" diye vahlandıkça ozanlarımız, yazanlarımız da beni teselli etmek istercesine, yeni çıkan kitaplarını gönderiyorlar ardarda.

Hepsini dikkatle okuyorum. Bazan bir dize, bazan bir sözcük durduruyor beni. Yürek atışlarımın hızlandığını duyuyorum o zaman ve uzanıp hepsinin kalemlerini öpüyorum.

Trabzon'dan seslenen Kenan Sarıalioğlu, "Metafizik ve Gülümseme" kitabında "Bölünmez bir anın ortasında /Günlerce gecelerce yürümüşüm / Öperek yalnızlığımın yanaklarından / İçimi içime bölmüşüm" diyor. Hepimizin içimizi içimize böldüğümüz bu dünyada, okuyan herkeste yansımasını bulan, bir çığlık gibi geldi bana bu dizeler.

Edebiyatçılar Demeği'nin özverili çalışkan başkan yardımcısı, değerli dost Ali Cengizkan "Senlere Çocuk Ömrümüz" adlı şiir kitabının arka kapağında "Yitik adalardan uçurdum son uçurtmamı / Güllerin kırmızısı tek olsun, bir de beyaz / Niye papatya getirmezler anlamam / Son bir kokladım memleketin dağlarını / Kalmak istesem de kalamam / Son kez seviştiğim kırlarda o yaz / İstesen de yapamam, isteme unutmamı" diyor. Sevgili Ali, unutmayı kim ister ki...

Şair dostum Şinasi Özdenoğlu "Gerçek şiirin ölümsüz yolcularına selam" diye, çok sevgili ortak dostumuz Sami Karaören'in de adını anarak gönderdiği "Özgürlük Tek Sevgilim" adlı şiir kitabının bir yerinde şöyle diyor: "Öylesine korkunç ki insanların tanrım/ Üstelik ikiyüzlü ve gammaz / En uzak yıldızlara göç etmeliyim / Bu insanlarınla aynı dünyada yaşanmaz." Doğru söylüyorsun dostum, ama inan onlarsız da yaşanmaz...

Aylardır bu köşeden kendisine seslenmeyi düşündüğüm sevgili, güzel ozanlarımızdan birisi olan Hüseyin Avni Cinozoğlu ise "Çok sayın hocama şiirin dostluğu ile" diye imzalayıp gönderdiği "İstanbul'da Son Sedefkar" adlı şiir kitabıyla bize sunduğu lirik, dramatik ve nefis bir İstanbul destanında şöyle diyor. "Şarkılı kahvelerinin önünden geçtim /Mahzundu kalbim / Dünyanın en güzel ülkesi neresidir / Diyarı İstanbul'dur bilgem / O İstanbul ki / İlk cigarası efkarlıdır / Son cigarası da."

Zaten yaşam, baştan sona efkarlı bir "cigara içimi" değil midir Cinozoğlu.

Sevgili Ümit Sarıaslan ise "Sevgili dost haddimize mi düşmüş söze kanat takmak; tersine kanatlarının altına girdik sözün" diye imzaladığı "Sözün Kanadında" adlı şiir kitabında "Kurdu düzenini yine sabahın ebesi gece/Bildik uykusunu uyurken ağaçlar sular/ Aklının göklerinde kanat vuruyor/ Yalnız adamın alnından kanatlanan kuşlar" diyor.

Benim çok sevgili ozan-yazan dostlarım..

Hepinize çok teşekkür ediyorum... Varlığınızla dünyayı daha bir yaşanır kılıyor, daha bir güzelliyorsunuz...

Sağolun...

13 Nisan 1994
Cumhuriyet

YAZAR ve YILDIZ YAĞMURU

Ankara'da bir süre önce açılan kitap fuarı, oldukça düzenli ve hareketli geçti. Fuarın son günü olan 17 Nisan'da benim de imza günüm olduğu için, bütün pazar öğleden sonramı orada geçirdim.

Yanıma oturan şair Salih Bolat, her okuyucu gelişinde "Hocam okuyucularınızla kucaklaşmanızı görüntülüyorum" diyordu. Osman Bolulu ise şair Şükrü Erbaş'a ve Hüseyin Atabaş'a birer dörtlük armağan etti. Öyle ya, şaire verilecek hangi armağan şiirden daha güzel olabilir ki... Öteki yanımda oturan sevgili nazik dost Nusret Otyam da her zamanki gibi ilginç anılarından sözetti. Lütfiye Aydın'sa bütün uyarılarıma karşın sigara içmekten vazgeçemedi. Ne yapalım "Sivas hatırası" olduğu için nazlarını sineye çekiyoruz.

Nebahat Altıok, Metin Altıok'un güzel anısını her zamanki gibi bilinçli, duyarlı ve onurlu bir ağırbaşlılıkla taşıyarak yanımızda oturup, eşim Şerif Ali ile söyleşti.

İlhan Selçuk'un önünde oluşan kitap imzalatma kuyruğu, insanı gönendirecek kadar uzun ve sürekliydi. Sevgili Ekmekçi, birkaç kez üst salonu dolaşıp sonra aşağı indi. Dursun Akçam her zamanki coşkulu kucaklamalarından sonra, niçin daha çok görüşemediğimizi sordu. Sevgili Ali Cengizkan da üç şiir kitabını önüme koyup "oku olur mu" diye sıkı bir tembihte bulundu. Ben de sesime artistik bir azarlama rengi yükleyerek 'bu ne biçim tembih okumaz olur muyum' dedim. Erdal Öz'le ancak ayaküstü konuşabildik.

Sonra kalkıp Ali Nesin'e gittim. Çok genç ve çok değerli bir matematik profesörü olan Ali Nesin ile aynı üniversitede çalıştığımız için, öğle yemeklerinde buluşup, keyifli söyleşiler yapabiliyoruz. Sözleştik, bir ara Ali'yle onun çok sevgili babası, benim

de çok değerli, aydınlık güzel insan 'Aziz Nesin'i konuşacağız. Sonra da bu konuşmayı yazarak, siz 'Cumhuriyet' okurlarıyla paylaşacağım.

Ali'ye giderken Ayla Kutlu seslendi. Metin Toker ve Nazmi Kal'la aynı yerde kitap imzalıyorlardı. Geçen yazımın ozan ve şiir ağırlıklı olduğunu söyleyerek, yazanlar adına küçük bir sitemde bulundu. Ona yazanlardan da söz edeceğimi söyledim.

Derken Zerrin Polat, daha mürekkebi kurumadan "Masal Gezegeni" adlı kitabıyla çıkageldi. Ne güzel kitap... Ne güzel anlatım... Yazın dünyamızda çocuk kitapları alanındaki boşluk, yetersizlik düşünülürse, bu yayını çocuklarımız için önemli bir kazanç sayıyorum.

Zerrin kitabının sonunu şöyle bitirmiş:

"Bir çocuk bir masal isterse,

Gökyüzünden bir yıldız kayar.

Yüz çocuk yüz masal isterse,

Gökten yüz yıldız kayar.

Binlerce çocuk binlerce masal isterse,

Gökyüzünden hayal dünyalarımıza,

Yıldız yağmurları yağar."

Giderek kararmakta olan ülkemize "yıldız yağmurları" yağması ve hepimiz için, ışıklar içinde "balkıyıp duran" bir dünya yaratması dileğiyle...

2 Mayıs 1994
Cumhuriyet

DAĞIN ÜSTÜNÜ KAZMAK

Gerçek şiir, sonunda üniversiteye de girdi. İnanılır gibi değil ama, hem de Aragon, Neruda, Nazım, Lorca, Özdemir Asaf, Hilmi Yavuz, Cemal Süreya, Edip Cansever, Rimbaud, Baudelaire ile girdi. (Şiirimizin büyük temsilcileri de bilim adamlarının ilgisinden yoksun kalmayacaktır elbet).

Bu kapıyı aralayıp şiire çağrı çıkaran, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı ile Dekan Yardımcısı 16-17 Mayıs 1994 tarihleri arasında "1. Ulusal Şiir Sempozyumu "düzenleyerek bu olayı gerçekleştirdiler. Darısı öteki üniversitelerin başına.

Şairlerle bilim adamlarını bir araya getiren bu düzenlemede, ilginç gözlemlerim oldu. "Şiirin Gizli Gerçeği: Simurg" adlı bildirimle katıldığım ilk oturum, Hacettepe ve Ege Üniversiteleri'nden katılan öteki konuşmacılarla birlikte, doğal olarak bilimsel bir ağırlık içerisinde ve bu nedenle de dinleyiciyi zorlayan bir oturum oldu. Bu yorucu günün akşamı Üniversitenin Uludağ'daki konukevinde, kocaman kütükleri iştahlı alevlerle yutan şöminenin karşısında koyulaşan söleşilerle birlikte, karşılıklı "itiraflar da" başladı. Bir şair "Doğrusunu söylemek gerekirse ben sizin gibi bilim adamlarıyla beraber olmaktan çekiniyordum" dedi. Bunun üzerine Hacettepe'den bir arkadaş da "Aslına bakarsan ben de şairlerden çekiniyordum" diye, bir karşı "itiraf"ta bulundu.

Böylece bilim adamları "anlaşılmaz" fildişi kulelerinden, sanatçılar da "kırılgan" sırça saraylarından inip; Uludağ'ın zirvesinde el sıkıştılar, yürek kaynaştırdılar, şiir paylaştılar... Ben de bu görüntü karşısında, bilim adamlarıyla sanat adamlarının bile bir araya gelmekten çekindiği bir toplumda, sokaktaki adamla nasıl iletişim kuracağız diye düşündüm.

Prof. Dr. Ahmet Necdet "Şiirde Gelenek ve Yenilik", Feridun Andaç ise "Sloganın Şiiri, Şiirin Sloganı" adlı bildirileriyle, şiire geniş bir çerçeveden bakıp, Nazım'dan Lorca'ya ilginç örnekler sundular. Sevgili Sami Karaören'in başkanlık yaptığı oturumlarda konuşmacı olmak ise "yürek" ister. Çünkü öylesine geniş ve derin bir şiir dağarcığı, öylesine zengin bir deneyim birikimi vardır ki ve yine bunları öylesine coşkuyla sunar ki, böyle olunca da dinleyiciler, konuşmacıları bırakır, yöneticiyi dinlerler. Bu kez de, öyle oldu elbette..

Bursa'da iki gün boyunca şiir yaşanıp, şiir konuşuldu. Belki "bir arpa boyu" yol alındı, ama alındı... Hani Hilmi Yavuz "Sevda derinlerdedir / Oysa Ferhat üstünü kazmakta dağın" der ya.. İşte öyle... Bilirim şiir derinlerdedir. Biz yalnızca, üstünü kazdık dağın. Kimbilir belki bir gün hep birlikte ulaşırız; şiirin o dünyayı yeniden kuran, insanı yeniden yaratan derinliğine...

25 Mayıs 1994
Cumhuriyet

SONSUZ İLKBAHAR

Bir sanat yapıtının sanatsal yaratım süreci içinde, sanatçının kişiliği, özel ve ana sorunlar taşıyan bir rol oynar. Bir başka deyişle, yaratım süreci içinde ortaya çıkan sanatsal bildirimin özelliği, her şeyden önce sanatçının kimliği ile bağımlıdır. Ya ondan sonrası?.. Sanat yapıtı, yaratıcısından koptuktan, yani doğumdan sonra, ulaştığı insanların algı ve yorum gücü ile değerlendirilip, sınırlandırılan bir yaratı değil midir?...

Bu sorunun yanıtı için, Lipps'in sanat konusunda 'suje' ile 'obje' arasındaki güzellik duygusunu ve giderek estetik hazzı oluşturan, 'iletişim şeması'na bakalım. Bu şemaya göre önce suje objeye duyusal algı göndermekte, bunun karşılığı olarak obje de sujeden etkinlik isteğinde bulunmaktadır. Bu istek kabul gördüğü takdirde, suje objede tinsel-duyusal bir etkinlik alanı bulmaktadır. Öyleyse görüldüğü gibi sanat yapıtındaki güzellik; objede, yani sanat yaratısının kendisinde değil, sujede (ona bakanda, onu değerlendirende) oluşmaktadır ve yine öyleyse sonuç görecedir. (İsmail Tunalı, "Estetik", İst. 1984, s. 71)

İşte sanat yapıtındaki 'müstehcenlik' için de aynı şey geçerlidir. Çünkü, bir sanat yapıtında herkes kendi gerçeğini görüp bulacaktır ki, bu da sujenin kültür düzeyine, bakış açısına, kafasındaki saplantılara göre belirlenen bir gerçek olacaktır.

Bir resimde, bir yontuda (heykelde) birbirine sarılmış çıplak insan figürleri var diye, o yapıta müstehcen diyebilir miyiz?.. Örneğin Roden'in o çok ünlü "Leternel Printemps" (Sonsuz İlkbahar) yontusuna bakalım... (Değerli ressam dostum Kaya Özsezgin, Roden'in bu yontuyu 1884 yılında yaptığını söyledi.) O yontudaki çıplak bir kadınla bir erkeğin büyük bir "uyum", "tutku" ve "sevgi" ile birbirlerine sarılmış vücutlarının oluşturduğu kompozisyonda 'görkemli bir estetik haz'dan başka ne görülebilir ki... Yaşamınız boyunca "Sonsuz bir ilkbahar" seyretmek isterseniz, Roden'in bu heykelinin görüntüsünü çerçeveletip, oturma odanızın duvarına asınız.

Ya yine Roden'in 1889'da yaptığı "Leternel İdole" (Sonsuz İdol) tanınmış adıyla "Öpüş" yontusundaki estetik uyuma ne demeli?

Bu tür yapıtlara müstehcen diyenler, bütün dünyaya müstehcen bir gözlükle mi bakıyorlar dersiniz...

Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin çağrılısı olarak Bakü'ye gitmeden önce, onların günümüzden 850 yıl önce yaşamış ve çok tanınmış şairleri olan Nizami konusunda kaynak tararken Mehmet Emin Resulzade'nin "Azerbaycan Şairi Nizami" adlı yapıtında, Nizami'nin Türk göçebelerinden Kıpçaklılar'a ait şu öyküsüne rastladım ve Bakü'de verdiğim konferans metnime de aldım:

"Kafkasya'ya gelmek üzere, Çin'den hareket eden İskender Ordusu, Kıpçak Çölü'nde karargah kuruyor. İskender, buradaki kadınların açık gezerek erkeklerden kaçmadıklarını görüyor. Askerlerinin ihtiyaçlarından endişe eden imparator, misafir bulunduğu memleket halkının ırz ve namusuna tecavüze yer vermemek niyetiyle Kıpçak beylerini topluyor. Kendilerine büyük iltifatta bulunduktan sonra endişelerini anlatarak kadınların kapanmasını tavsiye ediyor. Çünkü kadın, taştan demirden de olsa yine kadındır; kadının yüzü örtülü olmak gerektir, diyor. Yüzünü yabancılara açan bir kadın ne kendisinin ne de kocasının şeref ve haysiyetini koruyamaz diye ikazlarda bulunuyor.

Çöllüler, padişahın bu sözlerini dikkatle dinledikten sonra, ne yanıt verseler beğenirsiniz Kıpçak beyleri, İskender'e diyorlar ki: Padişaha itaat ederiz. Zat-ı Şahanelerine biat için ant içmişizdir. Ahdimizde durmuşuzdur. Fakat yüz kapatmak bu ahde dahil değildir, çünkü bu Kıpçak adetine uymaz. Senin adetin yüz kapamayı isterse, bizim adetimiz de göz kapamayı ister. Başkasının yüzünü görmemek lazımsa yüzü değil gözü kapamak gerekir. Padişah bize darılmasın. Yüz kapatılacak da arkaya mı bakılacak? Padişahım sen gel de bu halkın yüzünü örtü ile kirletme... Daha iyisi bu örtüyü sen kendi gözüne as... (Mehmet Emin Resulzade, "Azerbaycan Şairi Nizami", Ank.1951, s. 219, 220)

Öyleyse "müstehcenlik" objede-sanat eserinde değildir. Ona bakan gözdedir. Müstehcendir diye sanat eserleri ortadan kaldırılacağına, ona bakan karanlık gözler sanatın, bilimin, uygarlığın ışığıyla aydınlatılmalıdır. Ayrıca 1994 Türkiye'sinde, günümüzden yüzyıllar önce yaşamış 'Çöllüler'den alınacak pek çok dersin olması da hazindir...

12 Haziran 1994
Cumhuriyet

SAİT FAİK'LE SÖYLEŞİ

Geçen hafta çarşamba günü Sait Faik'e gittim. İskelede yoktu. Gerçi parkın girişine asık suratlı bir adam koymuşlar 'Sait' diye ama, onunla uzaktan yakından ilgisi yok. Hem de bu kalabalığın içinde belli ki müthiş canı sıkılıyor. Belki evindedir dedim. Bu umutla yokuşu tırmanıp "Aya Yani Kilisesi"nin yanındaki evine vardım; ama orada da yoktu. Hem öylesine yoktu ki onarım geçiren evde, onun adına iki eski konsolla bir yırtık deri koltuktan başka bir şey bulamadım. Ellerim koynumda kalakaldım. Sonra birden aklıma geldi, olsa olsa "Kalpazankaya"dadır dedim ve hemen bir faytona atladım. Arabacı Erzincanlı Haydar, yolda gördüğü herkesi selamlayarak ve keyifli türküler söyleyerek, beni Sait'e götürdü. Hayrola Haydar dedim, bakıyorum herkesle dostsun. "Sevgiden, sevgiden" dedi. "Ben herkesi severim de..." Galiba Burgaz'ın faytoncularına bile Sait'ten birşeyler yansımış" diye düşündüm. Derken vardık Kalpazankaya'ya. Bir de baktım ki Sait'in çocuk gözleri ışık içinde, bir yanında "topal martı" öteki yanında "dülger balığı" önünde köpeği ardında "panço" "Meyhaneci Barba", avucunda çaldığı, su gibi akan beyaz bir "ipek mendil"le küçük oğlan ve adanın bütün balıkları, kuşları hep birlikte bana, "karşıcı" çıkmışlar.

Sevinçten öylesine esridim, öylesine bir baş dönmesi içine düştüm ki sorulmaz... "Hoşgeldin" dedi Sait. "Geleceğini biliyordum. Kaç zamandır Büyükada'da olduğunu Şinasi'den (Özdenoğlu) duydum ve bana uğramadan gidemez diye bekliyordum." Aman Sait dedim. Niçin adadayım sanıyorsun.. Önce Reşat Nuri ile Nurullah Ataç'a uğradım; sonra Heybeli'de Hüseyin Rahmi'ye, işte bugün de sana geldim.

Sonra çevremizde adanın cümle "mahlukat"ı, uzanıp sırtüstü Kalpazankaya'ya Sait'le tadı dille denmez bir söyleşiye daldık. "Nasıl buldun adamı" dedi.

Ben de ne çok yaşlı insan var ve nasıl da mutlu yaşıyorlar dedim ve ona şunu anlattım: Bazı efsanelere göre eskiden insanlar çok yaşlanınca, çocukları onları sırtlarına alıp uzak bir yere götürürek, ölüme bırakırlarmış. Bir gün yine böyle ihtiyar anasını (veya babasını) "ölmeye" götüren bir genç, yolda dinlenmek için oturunca, anası ona "bir gün çocukların da seni böyle ölüme götürecekler" demiş. Bunun üzerine çok duygulanan adam, anasını sırtlayıp geri getirmiş, ona evinde bakmış ve bu amansız uygulama da böylece son bulmuş.

İşte böyle Sait dedim. İstanbul'un bütün zengin ihtiyarlarını da sanki toplayarak adaya getirip bırakıvermişler; ama bunları bir an önce ölmeleri için değil, daha çok uzun yıllar yaşamaları için getirmişler. Yani bunlar, bir başka deyişle ölmeye yatmıyorlar, yaşamaya kalkıyorlar. Güldü Sait "Haklısın" dedi "Burada insanın ömrü uzuyor. Baksana bunca yıldır ben de, adayla, denizle, martıyla, balıkla karışmış olarak yaşayıp gidiyorum. Şu Sivri Ada'nın güzelliğine bak..." Ya Yassıada.. diyecek oldum; birden yüzü karardı, "Onu hiç sorma" dedi "hüzün, hüzün..."

Sonra Sait'le Büyükada'ya Anadolu Kulübü'nün "görüntüsü dünya değer" bahçesine gelip oturduk. Derken Alev Coşkun, Sami Karaören, Salim Şengil de gelip yanımıza oturdular. Önce Alev Coşkun, İsveçli bir aydın tanıdığının ilginç bir saptamasından söz etti. (Bunu bir başka yazımda anlatacağım). Sonra, daha "Ne olacak, bu memleketin hali; ülkemiz nereye sürükleniyor..." demeye kalmadan, vaktiyle Atatürk için yapılmış, bahçeyi plaja bağlayan ahşap asansörün kapısı açıldı ve "Nereye olacak bir yeşil karanlığın içine sürükleniyor" sözleri, bir yalaza gibi yüzümüzü yakıp geçti.

Daha ne olduğunu anlayamadan, hayretle birbirimize baktık; sonra hep birden dönüp, önce asansöre sonra Sait'e baktık. Ne asansörde kimse vardı, ne de masamızda Sait...

Ve biz, yoğun bir aydın hüznünü taa yüreğinde duyanlar; hep birlikte, "yeşil karanlığın" gölgesinde kalmışçasına ürperdik...

14 Temmuz 1994
Cumhuriyet

SARIŞIN ÇOCUKLUK

Hani mum dibine ışık vermez, berber sakalını kesemez, terzi söküğünü dikemezmiş ya, Nezihe Meriç'in ve edebiyat dünyasının "Salim Amca"sı da (Şengil), işte böyle birisi. Kendisi "bin" yıllık yayıncı ve birçok yazarın, ozanın kitaplarını ilk kez basarak, onların gün ışığına çıkmalarını sağlamış. Hasan Hüseyin de bunlardan birisi. Ama, kendisi hep gerilerde bir yerlerde durmayı yeğlemiş. Oysa ne güzel öyküleri var. Hani, dibindeki çakıl taşlarını gösteren berrak kaynak suları vardır ya, bakınca içiniz dışınız yunup yıkanır, eğilip bir avuç su alır ve yüzünüze çarparsınız. Çarpmanızla da bir arınmışlık duymanız bir olur. Salim Şengil'in öyküleri de işte böyle, duru bir su gibi yalın ve kaynağa baktıktan sonra da içine eğilip, sonlamak istiyorsunuz.

Okudukça, bir de bakıyorsunuz ki, yaman bir gözlemci, günlük sıradan olaylara ve insanlara kaleminin ucuyla dokunuvermiş ve onlar da öykü olup kitaplara girmiş. Bu öykülerin yanısıra, "Anılarda Kalan Portreler" ilgimi daha çok çekti. Kimler yok ki bu "portreler" arasında... Sait Faik, Orhan Veli, Nurullah Ataç, Dıranas, Esendal, Yılmaz Güney, Hasan Hüseyin bunlardan yalnızca birkaçı. Hepsiyle de bir şeyler yaşamış Salim Amca, çoğu da güzel şeyler. Tatsızları da var elbette. Daha da önemlisi oturup bu yaşadıklarını yazmış. Çok da iyi etmiş doğrusu. Zaten onu dinlemek, edebiyatımızın yakın tarihine, birinci elden tanıklık eden birisini dinlemektir. Onu bir gün sabahtan akşama kadar, aralıksız dinledim ve akşam olduğunda artık sabahki insan değildim. Çünkü edebiyat dünyamıza değgin pek çok bilinmeyeni ondan dinleyip, beynimin "bilgisayarına" yüklemiştim.

"Portreler" kitabındaki, Sait Faik'le ilgili bir bölümü aktarmadan geçemeyeceğim, çünkü tam "Saitlik" bir olay. Salim Amca,

Sait Faik'in öykülerini "Seçilmiş Hikayeler Dergisi"nde yayınlayacak ve hikaye başına da yirmibeş lira verecek. Sait durumdan memnun, yalnız bir şartım var diyor. "Öykülerimden şimdiye dek elime bir yüzlük geçmedi. Ben sana dört öykü verince, sen de bana bir yüzlük gönderirsin." Bu şartı koşmasına koşmuş Sait ama, sonra da çok parasız kaldığı için yine kendisi bozmuş.

Bilindiği gibi Sait'in öyle para-pul hesabıyla bir ilgisi yoktu. "Annesinden aldığı harçlıkla ve öykülerinin getirdiği telif parası ile geçinmeye çalışırdı. Gene de iki yakasını denk düşüremediği herkesçe bilinirdi. Sait Faik'in harçlığını annesi, önceleri aydan aya veriyormuş ama, bakmış oğlunun parası kısa zamanda bitiyor. Düşünmüş taşınmış, bir çare bulmuş kendince... Sait'in aylığını ikiye bölerek onbeş günde bir vermeye başlamış. Sait bu, ölçülere hesaplara sığacak bir kişi değil ki. Beş gün paralıysa, on gün parasız. Annesi bu kez aylığı dörde bölmüş, haftadan haftaya vermeye başlamış. Ne yaptıysa Sait'in parasızlığının önüne geçememiş. Sürekli parasızlık, Sait'in yaşam biçimiydi."

Çocuk Sait!... Senin, en çok da bu yönünü seviyorum ya...

Fazıl Hüsnü Dağlarca, onun ölümü için yazdığı "Ağıt"ta ne güzel söyler:

"Ölmüş Sait
Deniz mavisinden erken
Ölmüş annesini öperken
Ölmüş eli ayağı uzak
Camların üstü buğu
Ölmüş çocuklar izin vermeden
Yüzünde sarışın çocukluğu."

Ne dersiniz, gerçekten Sait öldü mü?

Benim için, pek çok yaşayandan, daha çok yaşıyor Sait!...

21 Ağustos 1994
Cumhuriyet

TORUNU HALİDE EDİP'İ ANLATIYOR

Kurtuluş Savaşımızın Halide Onbaşısı, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün silah arkadaşı, Sultanahmet mitinginin yiğit söylevcisi; Handan, Zeyno, Ayşe, Aliye, Rabia vb. gibi güçlü ve etkin roman kadınlarının yaratıcısı, Batı'nın aydınlığını ülkesine taşıyan çağdaş öğretmen, ikinci eşle evlenmeye kalkan kocasına karşı hiç ödün vermeden, çocuklarını aldığı gibi ayrı eve çıkma yürekliliğini gösteren, insanlık ve kadınlık onurunun başkaldırıcısı Halide Edip'in, 30. ölüm yıldönümü nedeniyle, PEN'in Ankara'da (Mülkiyeliler Birliği'nde) düzenlediği anma toplantısına katılım, yaklaşık otuz kişiyle sınırlı kaldı.

Bu ilgisizlik, bu yetersiz katılım yüreğimde büyük bir kırgınlık yarattı. Ben de bu kırılmışlığı onarmanın yolunu, Halide Edip'in Ankara'da oturan tek torunu Ömer Sayar'la söyleşmekte ve bu söyleşiyi de değerli "Cumhuriyet" okurlarıyla paylaşmakta buldum.

Ömer Sayar'la yazar, savaşçı, politikacı, öğretmen, öncü Halide Edip'i değil, onun "babaannesini", "insan" Halide Edip'i konuştuk.

- Sevgili Sayar, bizi önce Halide Edip'in aile bireyleriyle tanıştırır mısınız?

SAYAR- Babaannem daha onaltı yaşındayken, kendisine matematik dersi veren, kırk yaşını aşkın hocası Salih Zeki'ye aşık olur. Daha o yaşlarda, kişiliğinin en belirleyici çizgisi olan kararlılığı nedeniyle de bu aşk evlilikle sonuçlanır. Bu evlilikten büyük oğlu Ayetullah ve küçük oğlu olan babam Hasan Hikmetullah doğar. Sonra da tek torunu olan ben. Amcam ekonomi, babam ziraat okumuş. Ben inşaat mühendisliği, benim oğlum ise tıp. Anlayacağınız, ailede bir başka yazar daha yetişmedi.

- Özel yaşamının "en sevgili" insanı kimdi?

SAYAR- Elbette ki büyükbabam Salih Zeki. Ona duyduğu aşk, hayranlık ömrünün sonuna kadar sürdü. Ondan ayrılmış olması ise en büyük acısıydı. İkinci eşi olan Adnan Adıvar'la bir duygu evliliği yapmadı ve onu hiç bir zaman önemsemedi. Bazı geceler babaannemin onu, "çık dışarı" diye bağırarak odasından kovduğunu, yine çok kararlı olduğu konularda da "karışma sen" diye susturduğunu bilirim. Ama, öldüğünde çok üzüldü.

–Halide Edip'in Salih Zeki'yle oldukça ilginç bir ayrılık öyküsü var sanıyorum. Onu bize anlatır mısınız?

SAYAR- Dedem Salih Zeki, Galatasaray Lisesi Müdürlüğü sırasında, babaannemden gizli bir başka kadınla ilişki kurmuş. Bir gün o kadın, çarşaflı olarak liseye gelip kapıcıya, Müdür Salih Zeki'nin eşi olduğunu söylemiş ve yukarı çıkmış. Tesadüfen, biraz sonra da babaannem gelmiş ve o da kapıcıya müdürün eşi olduğunu söyleyince, şaşıran kapıcı, "Ama nasıl olur hanım, sen daha biraz önce içeri girmedin mi" demiş. O anda her şeyi anlayan Halide Edip yüzgeri dönmüş ve akşam olunca evde, dedemin başında kıyametleri koparıp, iki çocuğunu da aldığı gibi hemen evi terk etmiş. O kadına çok kızardı ve sözü geçtiğinde aşağılamak için de "camcının kızı" derdi.

(Bu kadar direşken, başkaldırıcı bir kadın olan Halide Edip'in, torunu Ömer Sayar'ın eşi Reva Hanım'a ilk öğüdü ne olsa beğenirsiniz: "Küçük, kocanla birlikte bu hayatta mutlu olmak istiyorsan, 'üç maymun'u oyna, yani görme, duyma ve söyleme...")

- Halide Edip'in anne ve babaanne olarak çocuklarına ve torunlarına yaklaşımı nasıldı. Buna sıcak bir ilişki diyebilir miyiz?

SAYAR- Kesinlikle hayır... Öyle, görünür bir sıcaklıktan söz edemeyiz. O, son derece otoriter ve disiplinliydi. Beni hiç kucağına alıp, öpüp okşadığını hatırlamıyorum. Her zaman ve herkesle mesafeliydi. Ama, yeri geldiğinde de fedakarlık yapmasını bilirdi. Mesela bir araştırma için Amerika'ya giden babama, iki yıl kendi hocalık maaşından arttırıp harçlık göndermiş ki, babam o zaman evli barklı adammış. Beni de ortaokuldan itibaren o okuttu.

Galatasaray Lisesi'ndeyken yatılıydım, yalnız hafta sonları Laleli'deki Antalya Apartmanı'nda bulunan evine giderdim. Üniversiteyi ise kendi evi olan Soğanağa'daki iki katlı evde, onun yanında kalarak okudum. Adnan Adıvar'ın ölümünden sonra da babaannemle hep aynı odada yattım.

(Anlatımının bu noktasında, Sayar bana bir gazete gösterdi. 4 Ağustos 1935 tarihli Son Posta gazetesi ve büyük puntolu bir başlık: "Halide Edip'i İstanbul'a getiren Küçük Ömer." Yanda da Ömer Sayar'ın üç yaşındaki bir fotoğrafı. Halide Edip kendi yokluğunda doğan torununu, ilk kez görmek üzere yurda dönüyor.)

Ayrıca babaannemle satranç oynadığımızı hatırlıyorum. Çok kötü bir satranç oyuncusuydu ve hep yenilirdi. O zamanlar Adnan Adıvar "Cumhuriyet" gazetesinde "Düşünenlerin Düşünceleri" köşesinde yazardı. Bu yazıları da gazeteye ben götürür ve Burhan Felek'e teslim ederdim. Zaman zaman Halide Edip kendisi de Cumhuriyet'e yazardı. Mesela Yaşar Kemal'in "Teneke"sini öven bir yazı yazmıştı. Bir de 27 Mayıs'tan sonra, üniversitede arkadaşlarını ihbar eden muhbir profesörler için yazdığı "Ruh Mikropları" diye harika bir yazısı yayımlanmıştı. Büyükannemin son dönemlerinde yazdığı romanları ise o okurdu ben de daktilo ederdim. Öyle büyük gramer hataları yapardı ki, dayanamayıp babaanne bu cümleyi yanlış kurmuşsun dediğim zaman da "Hadi ordan köpek" derdi. Yine hiç unutmadığım bir davranışı da şudur: Beni elimden tutup Galatasaray Lisesi'ne götürdü ve kaydımı yaptırdı. Okulun o zamanki müdürü Behçet Bey de "Artık Ömer'e bir dolmakalem alırsınız" dedi. Babaannem birden otoriter bir tavırla, dolmakaleme hiç gerek olmadığını, kendisi gibi benim de pekala hokka ve divit kullanabileceğimi söyledi ve kesinlikle de almadı. Sınıfta benim dışımdaki otuzdokuz kişinin dolmakalemi vardı, yalnız benim yoktu. Hep hokka-divit kullandığım için de arkdaşlarım adımı "Hokka Ömer" koydular. Bunu asla cimriliğinden değil, "dediğim dedik" bir insan olduğundan yaptı. Kendisi de ömrünün sonuna kadar hep hokka-divit kullandı ve hep eski harflerle yazdı.

- Halide Edip'in sıradan bir gününe tanık olmak istesek, onu nasıl bir pencereden izleriz?

SAYAR- Elbetteki, çok aydınlık bir pencereden izlersiniz... Sabah kalkar kalkmaz ilk işi giyinip makyajını yapmak olurdu. Çoğunlukla önden düğmeli pamuklu bir elbise, onun üstüne de bir hırka giyerdi. Tırnakları hep manikürlüydü ve renksiz cila sürerdi. Yüzüne ise yalnızca pudra. Hep arkada topuz yaptığı ak saçlarını ise çivitle, griye yakın uçuk bir maviye boyardı. İnce saplı bir bastonu ve iki tespihi vardı. Hiç ev işi yapmazdı. Yanında daima ev işlerini yapan bir yardımcısı olmuştur. Zenci bir halayık olan "Arap Reşe" bunlardan birisiydi. Çok hafif bir kahvaltıdan sonra yazmaya otururdu. Bazan günlerce yazmaz, bazan da bir oturur bitirene kadar kalkmazdı. Öğle yemeklerine çoğu zaman Yahya Kemal, Operatör Doktor İsmail Gürkan; perşembe akşamları ise Rauf Orbay gelirdi. Onlarla çoğu zaman kağıt oyunları oynar ve fal açardı. Falda iskambil kağıtları istediği gibi gelmezse, derhal onları kendi isteğine göre düzenler ve falın gidişini değiştirirdi. Parayla pulla hiç ilgisi yoktu. Öldüğünde kalan, Soğanağa'daki eviyle, bankadaki kırkbin lirasıdır. O evi de daha sonra babam sattı.

Ev eşyaları lüks değil, ama orjinal parçalardan oluşurdu. Özellikle yazı masası çok orjinaldı. Bazı günler Beyazıt Meydanı'ndaki havuzun başında gezinir ve taksimetresi olmayan taksilere asla binmezdi. Hayatındaki insanlarla mesafeli, ama ilgiliydi. Roman kahramanlarını da çoğu zaman, onlardan seçerdi. Mesela, "Döner Ayna"nın kadın kahramanı, bakıcısı Cemile; "Akile Hanım Sokağı"nın kahramanı ise yine yanında çalışan kadınlardan akile Hanım'dı. Yazarken durmadan sigara içerdi. Ayrıca ıhlamuru ve yulaf ezmesini de severdi. Bir de eşekleri ve nar çiçeğini çok severdi. Bunun için de evde eşek resimleri ve bibloları vardı. Hitabeti güçlüydü, etkili konuşur ve aristokrat bir hava yansıtırdı.

- Halide Edip'in torunu olmak, size ne tür duygular yaşatıyor?

SAYAR- Elbette ki, her şeyden önce bundan onur duyuyorum. Bu nedenle Hindistan'a gitiğimde İndra Gandi ile tanıştırıldım. Çok memnun olan Gandi, "Halide Edip bizim aile dostumuzdu, Kur-

tuluş Savaşınız sırasında, Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardımı, Hindistan üzerinden sağlayan büyükannendir" dedi. Bunlar güzel şeyler; ama, TRT'nin, basının dolayısıyla da gençliğin ona karşı ilgisiz kalması da üzücü doğrusu..

- Dinsel inançları neydi, Halide Edip bu dünyadan nasıl ayrıldı, onu nasıl uğurladınız?

SAYAR- Babaannemin evindeki şöminenin üstünde asılı duran bir tabloda, şu dörtlük yazılıydı "Ey binamaz diye beni haktan uzak gören / Sığmaz senin hayaline mihrab-ı mimberim / Sen sade beş vakitte ararsın ilahını / Ben her zaman onunla emin ol beraberim."

Sanırım bu dizeler, onun din ve tanrı konusundaki görüşünü yeterince yansıtıyor. Ölümüne gelince; Adnan Adıvar öldüğünde, Merkezefendi Mezarlığı'na kondu. Babaannem de onun mezarını yaptırırken, yanındaki yeri satın alıp kendi mezarını da yaptırmış. 9 Ocak 1964'te öldüğünde, cenaze töreni çok görkemli oldu. Şimdi o da Merkezefendi Mezarlığı'nda ve kendi sağlığında yaptırdığı mezarında yatıyor.

Halide Edip, Adnan Adıvar'ın mezar taşına şu iki dizeyi yazdırmış:

"Tekrar mülaki oluruz bezm-ezelde

Evvel giden ahbaba selam olsun erenler"

Sevgili Halide Onbaşı, Edip kızı Halide, "Evvel giden ahbap" bir gün görüşmek üzere, ışıklar içinde uyu.

13 Şubat 1994
Cumhuriyet

MATEMATİK PROFESÖRÜ ALİ NESİN BABASI AZİZ NESİN'İ ANLATIYOR

"TONTON BABA"MA HAYRANIM

Ali Nesin'le onun "Tonton Baba"sı Aziz Nesin'i konuştuk. Matematik Profesörü olan Ali, "Matematik ve Oyun" adlı kitabındaki, Sivas'ta yakılanların anısına adadığı 'Hypatia' yazısında, bugüne yapıtı kalmış ilk kadın matematikçi olan Hypatia (İ.S. 370-415) için, İskenderiye Üniversitesi'nin Matematik Profesörü ve Rektörü olan Theon, kızı Hypatia'yı "Bir oya gibi işledi" diyor.

Ben de ona aynı şeyi soruyorum.

Ali, babana yazdığın mektuplarını okuduğumda, Aziz Nesin'in de seni bir oya gibi işlediği sonucuna vardım, ne diyorsun?

Dolaylı olarak evet. Bir kere onun çocuğu olmak ve onun çevresinde yetişmek bir şans. Örneğin, daha oniki yaşımda Saint Joseph Lisesi hazırlık ikinci sınıfı öğrencisiyken, babam beni Fransa'ya gönderdi. Orada Zekeriya Sertel'e yakın oturan bir Fransız ailenin yanında kaldım. Zekeriya Bey'le, onun yetmiş yaşına yakın olmasına karşın, iyi bir dostluk kurduk. Bana çocukmuşum gibi değil, arkadaşıymışım gibi davranıyordu. Hatta bir keresinde tavla oynarken, ona hep yenildiğim için heyecanlanıp, "Amma da şanslısın be kardeşim" dedim. Yine o zaman Zekeriya Bey'in bir sözü beni çok etkilemişti. Quartier Latin'deki öğrenci kalabalığına bakıp, "Bunlardan ondabiri bile adam olup dünyaya yayılsa, dünya ne kadar değişir" demişti. Bunu döndüğümde babama da anlattım.

- Ali, gördüğüm kadarıyla Aziz Nesin hep tek başına bir Aziz Nesin'dir. Onun eşi, çocukları hiç öne çıkmazlar. O hep, sözcükleri altına dönüştüren bir simyacı, yalnız bir yazın büyücüsü olarak, düşün dünyamızda vazgeçilmez, gözardı edilemez varlığını, saygın aydın kimliğini sürdürür gider. O, öylesine tek başına bir değer, öylesine bizden biridir ki, başka çok özel bağları olduğunu düşünemeyiz bile. Sen bize biraz Aziz Nesin'in eşinden,

çocuklarından, aile ilişkilerinden, yani annenden ve kardeşlerinden söz etsen diyorum.

Annem emekli felsefe öğretmeni Meral Çelen, babamın ikinci eşi. Şu anda ayrı yaşıyorlar. Dört kardeşiz. Bir kız üç erkek. Annemle birçok yönümüz benzer, onun için de pek iyi anlaşamayız. Ben on yaşındayken annemle babam ayrıldılar. Öyle çok üzüldüm ki, o yıl bütün derslerden sınıfta kaldım. Bu ayrılık benim çocuk ruhumu altüst etti. Yeniden bir araya geldiler, ama yürümedi, daha sonra yine ayrıldılar.

Kardeşlerimle yakınlığım hep sürer. Ahmet "Düşün Yayıncılık"ın sahibi. Ona ben de ortağım. Ateş Ağabeyim İtalya'da tiyatro okudu, Oya Ablam da butik çalıştırıyor.

Çocukluğumda babamı hep çalışan, yazan bir insan olarak hatırlıyorum. O, her koşulda çalışabilir. Arkadaşları anlatmıştı; yazdıkları, düşünceleri nedeniyle hapse girdiğinde bile, hemen kağıt kalemini alıp çalışmaya başlarmış.

Babamdan geceleri masal anlatmasını isterdik. Bazan sofraya oturduğumuzda da bize fıkra anlat diye tuttururduk, ama daha o fıkraya başlamadan biz gülmeye başlardık. Yine çok iyi anımsadığım bir de 'elma' anım var. Pazar günleri babam odasında çalışırken, ben de yanan şöminenin karşısına geçer kitap okurdum. Okumayı ne zaman öğrendiğimi bilmiyorum. Okulda mı, yoksa okula gitmeden evde mi öğrenmiştim anımsamıyorum, ama beş-altı yaşlarındaydım sanırım. Kitap okurken de bir taraftan elma yerdim. Bana, sanki o elmanın özel bir tadı varmış gibi gelirdi. Bir gün, baba dedim, pazar günleri yenen elmanın tadı başka oluyor galiba değil mi... Çalışmasını kesip, o zaman anlamını çıkaramadığım bir gülümsemeyle yüzüme baktı ve "Evet, öyledir" dedi. O gülüşün anlamını sonraki yaşlarımda anladım elbette...

Bir de babama hep resim yapar götürürdüm. O da köşesine tarih atar ve onları saklardı. Bir gün yine çok sıkışık bir anında, yaptığım resmi götürdüğümde, "Sen artık büyüdün, güzel bir şey yapınca getir" dedi ve ben durup düşündüm...

- Bildiğim kadarıyla 1956 İstanbul doğumlusun ve Amerika Birleşik Devletleri'nde matematik profesörüsün. Türkiye'de, Fransa'da, İngiltere'de, Amerika'da okudun, karın Manuela ise Portekizli. Ali sen nerelisin?..

- Bilim adamı olarak en çok Amerika'da, kültür insanı olarak Fransa'da, toplumsal varlık olarak Türkiye'de rahat ediyorum.

- Yani sen Dünyalı mısın?

- Hayır.. Kendimi Dünyalı değil, Marslı hissediyorum...

- Bu yaz Amerika'daki işine geri döneceksin ve yaşamını yine orada sürdüreceksin. Neden bu bir yıl Türkiye'de çalışmak istedin?

En önemli nedeni, babamın "Böyle Gelmiş Böyle Gitmez" kitabını yazmasını hızlandırmak için geldim, ama o yardım istemiyor. Biliyorsun bu eser onun otobiyografisi olacak, bu açıdan çok önemli. Yaklaşık sekiz cilt olması bekleniyor. Ben de herkes gibi bunun bir an önce tamamlanıp, yayımlanmasını istiyorum.

Bir başka nedense, kendi ülkemin çocuklarına ders vermekten büyük bir doyum sağlıyorum. İyi yetişmediklerini, çalışmadıklarını gördüğümde onlar için üzülüyorum. Duygu olarak, onlara kendimi daha yakın hissediyorum.

Bunların dışında, daha öznel bir nedenim ise çocuklarım Aslı ile Ali'nin Türkçe öğrenmeleri. Çünkü bizim evde Fransızca konuşuluyor. (Aslı dokuz, Ali altı yaşında. Bu yıl Ayşeabla Okulu'na gittiler ve artık Türkçe konuşabiliyorlar).

- Aziz Nesin'in oğlu olmak, yaşamına ne gibi güçlükler ve kolaylıklar getirdi?

Onun oğlu olmaktan onur duyuyorum elbette. Yine onun kültür ortamında büyümek, büyük bir şanstır ve kişiliğimin oluşmasında çok etkili olmuştur. Çocukken evimize Kemal Tahir, Mahmut Dikerdem, Mehmet Seyda, Bedri Rahmi, Ruhi Su gibi kültür-sanat adamları gelirdi. Annem özel sofralar hazırlardı ve bizim de o sofralarda yerimiz olurdu. Bu yemeklerde tartışılan politik konuları çok büyük bir ilgi ve dikkatle dinler ve hep babamı haklı bulurdum, zaten sonunda da olaylar hep onun haklı olduğunu gösterdi. Bir keresinde de uyku saatimiz geldi diye çocukların yat-

ması söylendiğinde, yatmamak için oturduğum koltuğun arkasına saklanmıştım, çünkü konuşulanlara çok ilgi duyuyordum.

Babamın çocuklara çok değer verişinin bir başka somut örneğini de Moskova'da yaşadım. Sanırım sekiz-on yaşlarındaydım. Babam, annem, kardeşim Ahmet ve ben, babamın alacağı bir ödülün törenine katılmak için Moskova'ya gitmiştik. Bizi orada çocuklar için yapılmış, içinde her türlü oyun olanağının bulunduğu, 'çocuk cenneti' denilebilecek güzellikte ve görkemde bir lunaparka götürdüler. Ben gördüklerim karşısında hayranlık ve şaşkınlık içinde kalarak; "Baba, çocuklar için hiç bu kadar para harcanır mı" diye sorduğumda, "Çocuklar için ne kadar para harcansa azdır" demişti.

Güçlüklerine gelince... Bu konuda, çocukken yaşadığım bazı olumsuzluklar anımsıyorum. Örneğin; ben beş, kardeşim de dört yaşındayken sünnet olduk. O zaman 27 Mayıs günleriydi ve babam da hapisteydi. Ben korkup ağlayınca sünnetçi, "Sus bağırma, yoksa seni de baban gibi hapse atarım" demişti. Nasıl da korkmuştum... Bir de evimize sık sık polisler gelirdi. Annem bizi huzursuz etmemeye çalışırdı. Çok küçük olduğumuz için ne olup bittiğini de çoğu zaman anlayamazdık. Hatta bazan polislerin elinden tutup, bak burada ne var diye odalarımıza götürüp, onlara oyuncaklarımızı gösterdiğimiz bile olurmuş. Bazan da sokakta oynarken çocuklar "Senin baban komünistmiş" dediklerinde, acaba bu çok mu kötü bir şey diye düşünürdüm. Çok içe dönük, kendini göstermekten kaçınan bir çocuktum. Bu nedenle de ilkokulda yapılan bir zekâ testinde, birinci olmama herkes şaşırdı. Bir kere de ortaokulda sıra arkadaşıma okuması için bir çocuk kitabı verdim diye, öğretmenim bana çok kızdı ve "Onun okuması senden mi sorulur, bak bir daha kitap verirsen, seni polise veririm" diye beni korkutmuştu.

Bütün bunların dışında, çok iyi bildiğim bir şey varsa Aziz Nesin'in oğlu olmaktan her zaman onur duyduğum ve yarar sağlamak için, adını olur olmaz yerde kullanmadığımdır. Onun sorumluluğunu her zaman duyuyorum.

Baban derslerine yardım eder miydi, ödevlerini yapar mıydı?

Bir defa, kompozisyon ödevimi yazması için onu çok zorladım ve yazacağı sözünü aldıktan sonra da yatıp uyudum. Sabah uyandığımda ödevim hazırdı, ama bir de okudum ki berbat bir yazı, hiç beğenmedim ve götürüp öğretmene de vermedim. Böyle olunca da sıfır aldım elbette...

- Senin için Aziz Nesin ilgili, yumuşak, iyi bir baba mıydı ve çocukların için nasıl bir dede oldu?

- O, iyi bir Aziz Nesin'di. Son derece disiplinli ve çalışkan bir insan. Bizim iyi yetişmemiz için hiçbir şeyi esirgemedi. Çok para sıkıntısı çektiği için, sürekli çalışırdı. Bizi kolay kolay azarlamazdı. Bir gün "Akbaba"ya yazdığı bir öykü için, ikiyüz lira almış ve getirip şöminenin üstüne koymuştu. Önümüz bayramdı ve haftayı o parayla geçirecektik. Bayram sabahı, çalan kapıyı açmaya giden kardeşim Ahmet, gelen dilenciye, o ikiyüz liranın yüz lirasını bayram harçlığı olarak vermiş. Biraz sonra durum anlaşıldığında, tüm maddi sıkıntımıza karşın babam, kardeşime hiç kızmadı. Tam tersine, böyle yardımları severdi. Yine Saint Joseph'te sınıfta kaldığımda da bana hiç kızmayarak "Olsun, gelecek yıl daha çok çalışırsın" dedi.

Çocuklarımla ilgisine gelince; onları seviyor elbette, ama pek bir arada olamıyoruz. Torunları, onun ülkemizde ne kadar ünlü olduğunu görünce çok şaşırdılar. Bir gün, hep birlikte Taksim'de geziyorduk. Pek çok insan, gelip babama sarılıyor, elini sıkıyor ve onunla konuşmak istiyordu. Çocuklarım bunu hayranlık ve şaşkınlık dolu bakışlarla izlediler ve sonra da kendilerinden pek bir memnun olduklarını gördüm.

Aziz Nesin'in çok tutumlu olduğu söylenir, öyle midir gerçekten?

Evet evet... Halam da babam da çok tutumludurlar. Babam, hiç bir şeyini atmaya kıyamaz. Onun için de pek çok koleksiyonu vardır. Ama yerinde ve zamanında harcamasını bilir. Gereksiz harcamalardan kaçınır.

Ayrıca o, her anlamda kendi kendine yetebilen bir insandır. İşlerini kendisi yapar. Bazen yardımcısı olmadığında, Vakıf'taki o kadar insana yemek yapar. Öylesine doludur ki, insan olarak da hiç yalnızlık duyduğunu sanmıyorum. Daha doğrusu, böyle bir duyguya vakti yok.

- Ayrıcalıklı, yakın dostları olmadı mı hiç?

Vardı elbette. Hamdi Avcıoğlu, Orhan Apaydın, Kemal Tahir yakın olduğu insanlardı.

- En çok beğendiği yazarları sorsam ne dersin?

- Çehov ve Tolstoy'u sevdiğini biliyorum.

- Kendi yapıtlarından en çok beğendiği, ötekilerden ayrı tuttuğu bir kitabı var mı?

Babam bu konuda, "En sevdiğim eserimi daha yazmadım" ya da "En pahalısı" der. Ama bazan onu kendi yazdıklarına kahkahalarla gülerken görürüm. Ben onun oyunlarını çok beğenirim. Öykülerini de elbette. Bir de mahkeme savunmalarını. Öylesine anlaşılır, sağlam, açık metinler ki, bence hukuk fakültelerindeki derslerde okutulmalı.

- Bunlar biraz da senin matematikçi yönüne sesleniyor galiba.

- Olabilir...

- Ali, sen Aziz Nesin'in 'En sevgili' çocuğusun. Bunu neye bağlıyorsun?

Sanırım dört çocuğu içinde, beklentilerine en çok yanıt veren ben oldum. Gerçekten de aramızda güçlü bir bağ var.

- Nesin Vakfı için neler söyleyeceksin?

Vakfın yönetim kurulundayım. Gelecekte de başına geçeceğim sanırım. Vakıf, kaliteyi koruyarak varlığını sürdürecek. Ayrıca, babam da ben de Vakıf'ta bir 'Matematik Enstitüsü' kurmayı amaçlıyoruz, ama gerçekleştirme şansı ne olabilir bilemiyorum.

- Sonuçta, babanı bir cümlede özetle desem...

- O, benim için "Tonton bir baba" ve ben Aziz Nesin'e hayranım...

Ne güzel... Babasına hayran bir oğul ve oğluna hayran bir baba... Kimselerin kimselerle anlaşamadığı, sevgisiz, acımasız bir dünyada, az bulunur bir mutluluk değil mi?..

Sevgili Aziz Nesin, benim 'Diyarbakır Efsaneleri' adlı kitabıma yazdığın değerlendirme yazında şöyle diyordun: "Apaçık söylemek gerekirse, bu kitabı bir yazar çıkarcılığıyla okumaya başladım. Çünkü, benim yaşımda bir yazar, çok az kalan zamanını en tutumlu biçimde kullanmak için, çok iyi seçmek zorundadır. Yazar çıkarcılığı dediğim şu: Okuduğum kitap tat, keyif, beğeni, bilgi, coşku vermesinden öte, artı yeni düşünler üretmeme yardım edecek mi, bana yeni yazılar esinletecek mi diye düşünürüm.

Muhsine Helimoğlu Yavuz büyük emek harcayarak önemli bir iş yapmış bu kitabını yayımlamakla. Diyarbakır Söylenceleri'nde, yazar çıkarcılığıma yanıt verecek birçok gereç bulduğum için de ona teşekkür ederim."

Sevgili Aziz Nesin, ben de bir 'Aydın çıkarcılığı'yla, yaptığın bütün işler, yazdığın bütün kitaplar ve 'Ali' için sana teşekkür ediyorum.

Sen küllerinden yeniden yeniden doğan Kaknüs, Simurg, Anka, Phonix, Jarptitsa; sevgili, güzel, aydınlık insan Aziz Usta... Sen daha çok ama çok yaşa ve bütün dünyaya "Böyle Gelmiş Böyle Gitmez" de olur mu...

26 Haziran 1994
Cumhuriyet

MUSTAFA KEMAL SARIŞIN KURT

Yüreğiyle ve beyniyle üretip yaratan her insan, her yazar gibi, benim de kolayca incinebilir "naif" bir yönüm var. Yani, bir başka deyişle "Akhilleus'un topuğu" Bu nedenle de zaman zaman yaşadığım derin kırılmışlıklarda, kendi içimde uzun bir yolculuğa çıkıyor ve bazan da dönüş yolunu bulmakta zorlanıyor, gecikiyorum.

İşte böyle zamanlarda, Çankaya'ya giderim. **Atatürk**'ün, şu anda müze olan eski köşküne. O yalın, anlam ve duygu yüklü bağ evine. Her gidişimde de mekanların ve makamların insanları değil; insanların oturdukları mekânları ve makamları yücelttiğini bir kez daha anlarım. Her köşeye, her eşyaya uzun uzun bakarım. Özellikle o, Köşk'ün kuleli bölümündeki, çalışma masasının önünde serili duran ve daha çocukken, ilk gördüğümde birden korkup irkildiğim beyaz ayı postunun yanında uzun uzun durup yazı masasına bakarım. Orada imzalanan kararları, yazılan yazıları, yapılan çalışmaları düşünürüm. Sonra da o büyük insanın karşılaştığı ihanetleri, yaşadığı yanlış anlaşılmaları, aşmak zorunda kaldığı derin kırılmışlıkları... Ve kendi kırılmışlığımı onunkilerin yanında önemsiz bulup bir yana itmeye çalışırım. Bu benim için, "kendime kaçış"lardan bir geri dönüş yolu, bir kurtuluş olur.

Özellikle başka ziyaretçilerin olmadığı günlerde, girişte uzun uzun otururum. Okuyarak tanıyıp anladığım ve kimilerini pek çok sevdiğim o dönemin insanlarıyla söyleşirim. En çok da **Fikriye Hanım**'la **Salih Bozok**'a yakınlık duyarım. Onlar ki **Mustafa Kemal**'i, 'O'nu yitirmenin acısına dayanamayacak ve bu acıyla canlarına kıyacak kadar tutkuyla seven insanlar...

Karşımda bir an, **Latife Hanım**'ın kendinden emin, iddialı ama Mustafa Kemal'e gönlünce sahip olamamanın verdiği acıyla gölgelenmiş yüzü belirir. Sonra, kocaman açılmış gözleriyle ince, duygulu, tutkulu, iddiasız ve içten Fikriye Hanım'ı görürüm. Fikriye Hanım; Mustafa Kemal'in uyuduğu, istasyondaki küçük karargâh binasının yatak odasını, **Çerkez Ethem**, nöbetçiyi atlatarak basmaya kalktığında, yastığının altından hiç eksik etmediğin tabancana davrandığından, beri, gönlüm hep senin yanında oldu. Hele, Mustafa Kemal'i Latife Hanım'a bırakmanın acısıyla, şakağına dayadığın tabancadan çıkan kurşun, bu duygumu iyiden iyiye pekiştirdi. Sen benim için, Madam Bovary'nin, Anna Karenina'nın çok daha onurlu, çok daha duyarlı bir başka benzerisin. Gelecekte, senin bu trajedin üstüne bir senaryo yazmak düşüncesini, hep kafamın arkasında bir yerlerde saklıyorum.

Bu insanlarla içeride uzun süre söyleştikten sonra, dışarı çıktığımda, kendimi bir başka dünyadan gelmiş gibi duyumsarım. Sonra dönüp Köşk'e bir de dışardan bakarım. Artık bu ziyaretlerime alışkın olan müze görevlisi bir gün, içeride niçin bu kadar uzun kaldığımı sordu. "Onunla konuşuyorum" dedim. Kafası karıştı ve büyük bir saflıkla "Çok merak ettim, yüksek sesle konuş da ben de duyayım" dedi. Ona, bunun bir "iç konuşma" olduğunu söylediğimde ise kafası iyice karıştı.

Bu 10 Kasım'da da (bugün) Anıtkabir'e gideceğim. Ona, Latife Hanım için kırmızı bir gül, Fikriye Hanım içinse *"kanayan"* bir karanfil götüreceğim.

Nâzım'ın o ünlü deyişiyle, "Sarışın Kurt"; seni seviyorum ve senin için diyorum ki: O'na ağıt yakmayalım, O'nu süslü sözcüklerin kısır döngüsüne oturtup bir rozet diye yakamıza takmayalım. O büyük insanı bilimin, sanatın, uygarlığın aydınlığında; usumuz, yüreğimiz ve bilincimizle analım bugün ve her zaman...

10 Kasım 1994
Cumhuriyet

ÖLÜMLE SÖYLEŞİ

Gece yarısı çalan telefonları hiç sevmem. Hele yazmak için gündüzün gürültüsünden kaçıp, gecenin o "mutlak" sessizliğine sığındığım bir anda çalışıyorsa, olağandışı bir durum var demektir, çoğu zaman da bir ölüm haberi.

Bu kez de öyle oldu. Gecenin bir yarısı çalan telefonu, kalemimi bir yana bırakıp irkilerek açtım. Yanılmamıştım, ölümdü arayan. Korkuyla, yine ne istediğini sordum. "Üzgünüm, ama bu kez çok yakınındayım" dedi. Koşup kutsal uykunun kollarında uyuyanlara baktım. Oğlum, delikanlılık düşlerine gülümseyerek, eşim ise iyi, dürüst ve çalışkan bir insan olmanın verdiği iç huzuru içinde derin derin uyuyorlardı. Telefona geri döndüğümde, "Henüz onlar değil" diye sürdürdü ölüm, "Bir başka yakının için geldim bu kez". Ama, o daha çok genç, yapılacak işleri var, bırak biraz daha yaşasın, yani halk ozanının deyişiyle "Var git ölüm, bi dolan da yine gel" dedim. "Bırakamam, sıra onda hem siz insanlara kalsa 'her ölüm, erken ölümdür' ama üzülme çok zarif bir ölüm olacak ve hiç acı çekmeyecek. Viyana'da, o dünyalar güzeli karısı ve üstüne titrediği oğluyla birlikte yemek yerken, usulca yanına sokulup yüreğine dokunacağım. Dokunmamla birlikte, yığılıp kalması da bir olacak" dedi. "Öyleyse haber vereyim de o lokantaya gitmesin, kaçıp kurtulsun senden" dedim. "Faydası yok, bu anlattıklarımın hepsi oldu bile, ben sana sonucu bildiriyorum" dedi ve sonra da telefondan çıkıp yanıma geldi. Elini uzatıp sımsıkı kapalı tuttuğu avucunu açıverdi. Açmasıyla birlikte, minnacık beyaz bir "can kuşu"nun fırlayıp göklere yükselmesi bir oldu. Arkasından, "Dur, gitme" diye seslendim. İyice yükseldikten sonra döndü, "Üzülme, ben şu anda çok mutluyum, zaten yıllarca insanoğlunun göğüs kafesinde kapalı kalmaktan sıkılmıştım" dedi ve kaybolup gitti.

Gecenin ortasında, acıdan çatlamak üzere olan yüreğimle bir başıma kalakaldım. Giderek, delice çırpınışlarıyla göğsümü zorlamaya başlayınca da yüreğimi çıkarıp, yanan avuçlarımın arasına aldım ve ona sakin olmasını söyleyip, şu Hint söylencesini anlattım: Çocuğunu yitiren bir kadın, **Budha**'ya gelip, bu acıya dayanamadığını söyleyerek çocuğunu yeniden diriltmesi için yalvarmış. Budha, her ne kadar bunu yapamayacağını söylemişse de kadın bu yakarışlarını günlerce sürdürmüş. Bunun üzerine Budha, kadına; "Tamam, çocuğunu yeniden dirilteceğim, ama önce git, bana içinden hiç ölü çıkmamış bir evin bahçesinden, bir karanfil getir" demiş. Sevinçle çıkıp giden kadın, bir zaman sonra üzüntüyle geri dönerek "Ey yüce Budha, ne yazık ki, içinden ölü çıkmamış bir ev bulamadım ve senin bana iletmek isteğin mesajı aldım. Anladım ki, ölüm herkesin başında ve herkes bu acıya dayanmak zorunda. Şimdi gidip ben de dayanmaya çalışacağım. Seni rahatsız ettiğim için bağışla" demiş ve çıkıp gitmiş. Söylence bittiğinde, yüreğim biraz sakinleşmişti. Onu alıp yerine koydum ve yazımı kaldığım yerden sürdürdüm... Çünkü biliyorum ki yayınlanmış her yazı, her kitap; ölüme karşı bir başkaldırı, bir direniştir. Onun elinden bir şeyler kurtarmaktır. Çünkü yine biliyorum ki, yazmak yaşamaktır.

Biraz sonra şafak söktü. Yeni güne bir yitikle giriyordum. Gidenin bir şeyden haberi yok biliyorum, çünkü o, artık yaşayan o değil, yani **Homeros** ustanın deyişiyle, "O dövüşen adam Hektor'du fakat öteki / O atların sürüklediği artık Hektor değil." Ya kalan, ya kalan ne yapsın... Biliyorum, zaman her şeyin ilacı. Acıdan yerle bir olmuş insan, önce dizlerinin üstünde doğrular, sonra ayaklarının ve sonra yine yürümeye başlar yaşam yolunda bıraktığı yerden.

Ne diyeyim...

"Ölüm, adın kalleş olsun...

1 Aralık 1994
Cumhuriyet

"ARADA BİR"

Yazının başlığını görünce, köşenin adı yanlışlıkla iki kez yazılmış diye düşündünüz sanırım. Hayır, bir yanlışlık yok. *"Arada Bir"* artık, yalnızca bu köşenin adı değil aynı zamanda bir kitabın da adı. *"Cumhuriyet"*ten ve bu köşeden doğan bir kitabın adı...

Bu kitabın ilginç bir önsöz öyküsü var:

Bu kitapta yer alan yazılarımın çoğunluğunu, Cumhuriyet Gazetesi'nin "Arada Bir" sütununda yer alan yazılarım oluşturmaktadır.

15 Eylül 1992 tarihinde, Cumhuriyet'te yayınlanan ilk yazımla yazma işini coşkuyla sürdüreceğimi ve sonunda da böyle bir kitap çıkaracağımı düşünmemiştim. Yayıncım, bu yazılarımı bir kitapta toplamayı önerince "neden olmasın" dedim ve hemen sevgili güzel insan **Aziz Nesin**'i telefonla arayarak, bu kitabıma bir önsöz yazmasını rica ettim, ne kadar dolu bir insan olduğunu bildiğim için de "hayır" deme hakkının her zaman saklı olduğunu ekledim. O bana, "evet-hayır" dışında, hiç beklemediğim başka bir şey söyleyerek, "Elbette yazarım ama, zamana ihtiyacım var; çünkü iki gün sonra ameliyat olacağım" dedi. O anda yüreğimin bir yerlerinde yoğun bir acı duydum ve "Lütfen hemen iyileş ve istediğin zaman yaz olur mu" dedim. Yanıtı yine her zamanki gibi düpedüz ve açıktı: "Çabuk iyileşmeyi ben de istiyorum." Ben, Aziz Nesin kadar düşündüğünü eğip bükmeden, bir şeylerin ardına saklamadan, düpedüz söyleyebilen bir insan daha görmedim sanıyorum. O, bir şeye "evet" diyorsa, o gerçekten evet demektir.

Sonra ameliyatını ve iyileşmesini elim yüreğimde izledim. İyileşti diye tam seviniyordum ki, zaten zayıf olan görme duyusunun ameliyattan sonra çok daha azaldığı haberi geldi ve ardından da ondan, beni son derece hüzünlendiren Çatalca'dan yazdığı, 19 Ağustos 1994 tarihli şu mektubu aldım:

"Sevgili Muhsine, yeni kitabına önsöz yazmayı ne denli istediğimi sana anlatamam. Ama, bunu yapamayacağım. Son ameliyatımdan sonra, gözlerim büsbütün görmez oldu. Yazık ki, bundan sonra öyle sanıyorum yazıp okuyamayacağım. Gözlerim görmüyor. Kitabına önsöz yazmak benim için onur olacaktı.

Ama yazamıyorum, lütfen bağışla. Sevgilerle."

Sevgili Aziz Nesin, "lütfen bağışla" diyorsun, ben seni nasıl bağışlarım... Çünkü sen milyonlarca "bakar görmez"in ve yine milyonlarca "konuşur söylemez"in bulunduğu bir ülkede, onların adına pekçok şeyi gören kocaman bir göz, yazan ve söyleyen bir yiğit kalemsin. Bu saatten sonra, bu gözün görmemeye ve bu kalemin yazmamaya hakkı yok ki. Görememenden, hüzünden de öte kaygı duyuyorum, ama senin her şeyi bakmadan da görebilecek olan aydınlık bir bilince ve yüreğe sahip oluduğunu bilmek, bu kaygımı bir ölçüde de olsa azaltıyor. Sevgili Aziz Nesin, bu kitabı sana adıyorum ve bundan da büyük bir onur duyuyorum...

Bu arada 13. İstanbul TÜYAP Kitap Fuarı'nı gördükten sonra, Yapı Kredi Yayınları'nın, "Cumhuriyet-Kitap"a verdiği reklam metnindeki "umudu" olabilir buldum. Bu metinde şöyle deniyor: "Çok büyük bir düşmanla, cehaletle savaşıyoruz. Ve silahımız sadece kitap. Don Kişot bu kez kazanacak."

Geçen ay basından ve yayından da izlemişsinizdir: Fuarın ilk günü, içeride görkemli bir kalabalık, dışarıda ise içeri girmek için bekleyen uzun upuzun bir insan kuyruğu vardı. Edebiyatçılar Derneği'nin düzenlediği imza günüm ilk gün olduğu için, bu açılış coşkusunu, herkes gibi ben de içimde duyarak yaşadım. Mahmut Makal'la birlikte öteki standları dolaşmaya başladığımızda, bölmeler arasında akan, güzelim insan selinin içine karışmaktan, büyük keyif duyduk. Sevgili Aziz Nesin, "Bana adadığın son kitabın için, sana teşekkür yazmakta geciktim, kusura bakma, hemen yazacağım" deyince; yazma, yorulma, senin varlığın zaten benim için, bu ülke için kocaman ve çok değerli bir teşekkürdür dedim.

Kitap fuarına olan bu büyük ilgiyi görünce, olmazları olur gösteren ve insanları şaşırtarak ilgi çekmeyi amaçlayan, bir Güneydoğu Anadolu masalının tekerlemesi aklıma geldi: "Ben zalım devi bir küçük oğlancıktan kaçar gördüm, kertenkeleyi gökte uçar gördüm, nice yiğidi ecel elinde naçar gördüm, yılanı deveyi havuduyla yutar gördüm, bir padişahı kul elini öper gördüm, bir nazlı ceylanı bir sırtlanı teper gördüm.'

İşte böyle... Ben de yüzlerce okuru, kitap fuarına akar gördüm. Galiba "Don Kişot bu kez kazanacak..."

Muhsine Helimoğlu Yavuz, Arada Bir, Doruk Yay., Ank., 1994

18 Aralık 1994
Cumhuriyet

"Hey yıllar yenilmedim size" diye başlar şarkısına **Leman Sam,** sonra da *"Yavaş yavaş uçup gitti hayat avuçlarımdan"* diye sürdürür. Dedem Korkut'un deyişiyle, *"iki gözümün ışığı"* aydınlık yürekli oğlum Bora da, evdeki çalışma odamın kapısına, kitapçılarda satılan şu söylemi alıp, asmış: *"Belki yaşlanacağım, ama asla büyümeyeceğim"..*

Ah oğlum ah...

Büyümeyi istemiyorum elbette istemesine ya, sen istediğin kadar ayak dire, olaylar, yaşananlar insanı öyle bir büyütüyor ki sorma. Gün geliyor; bakılan yüzdeki sahte gülüş, kanını donduruyor insanın.

Gün geliyor; yaşadığın dünyadaki tutarsızlıklar, duyarsızlıklar, değerbilmezlikler, sıradan olmaya zorlanışlar içinde, insanlık ve meslek onurundan ödün vermemek için öylesine uğraşıyor, öylesine direniyorsun ki, sonunda ya bir mide kanaması ya da bir kalp spazmı geçiriyorsun.

Gün geliyor; saksıya diktiğin cılız fide, önce ayakları üstünde doğruluyor, sonra da çiçek açıyor ve insanı sevinçten titretiyor.

Bir başka gün; yıllarca emek verip yetiştirdiğin, güneş gözlü öğrencilerinin yardımıyla gerçekleştirdiğin bir araştırmayı, kitap haline getirip *"Şahmaran"* adıyla yayımlıyorsun, Yine bir başka gün; onların oluşturduğu orkestradan bir konser dinliyorsun. Duyduğun coşkudan, yüreğinin atışları çılgınlaşıyor.

Sonra gidip, Kültür Bakanı adına aldığın bir çağrıyla, binlerce, ama binlerce kişiyle birlikte omuz omuza, yürek yüreğe, Atatürk Spor Salonu'nda, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın *"Yılbaşı konseri"*ni izliyorsun. Nâzım'ın *"Onlar ki toprakta karınca / Suda balık/Havada kuş kadar / çokturlar. /Korkak/Cesur/Cahil/ Hakim/Ve çocukturlar /Ve kahreden/Yaratan ki onlardır/ Destanımızda yalnız onların maceraları vardır" dediği insanlar, alkışlarıyla; "Biz halkız, iyiyi ve güzeli anlarız, tek ki fildişi kulelerinizden inip bizimle bütünleşin, bize eğilin, bize emek verin"* diyor-

lar. Ardından, her geçen gün biraz daha artan karizmasıyla, salonu dolduran binleri, bagedinin bir hareketiyle, tek yürek tek ses haline getiren **Gürer Aykal**'ı, bu kendi çok sevgili değerlerini dakikalarca alkışlıyorlar. (O Gürer Aykal ki, kitlelerin karşısında, olanca sevecenleğiyle, sağ elini sol göğsüne götürüp yüreğinin üstüne koyarak verdiği Bektaşi selamıyla içlerinden çıktığı, onlardan biri olduğu halkını kucaklamakta, onlarla bütünleşmekte son derece ustadır.)

Konserin sonunda yer alan ve baleyi *"belden aşağı"* görenlerin çirkinliğine, karanlığına karşı, pırıl pırıl ve görkemli bir yanıt olan, gepegenç balerinle baletin gösterisini coşkuyla izliyor ve bu anlamlı yanıtı hazırlayanları kutluyorsun.

Konser arasında; ülkenin sürüklenmekte olduğu karanlık ortam konusunda konuşulurken Kültür Bakanı Sayın **Timurçin Savaş**'ın *"Biliyor musunuz aslında gerçek inananlar, gerçek hacılar hocalar, zaman zaman gelip, dini siyasete alet eden bu şeriat düzeni yanlılarından yakınmaktadırlar"* saptamasıyla biraz umutlanıyorsun. Her zaman, canında bir diken gibi taşıdığı böbrek sancılarına karşın aydınlık gülümsemesini yüzünden eksik etmeyen sevgili **Yekta Güngör Özden**'e sarılarak ona, *"Mustafa Kemal'in tek neferi"* olmadığını anımsatıyorsun.

Ve sonra, yeni çıkmış bir kitabın mürekkep kokusuyla eriyip kendinden geçiyorsun... Derken dönemler bitiyor, dönemler geçiyor, eski öğrenciler gidiyor, yeni öğrenciler geliyor. Bir yılbaşı kutlanıyor, bir yılbaşı daha... Giderek, sanki bu kutlamalar sıklaşıyor ve her ne kadar *"Hey yıllar yenilmedim size"* desen de yeniliyorsun ve *"Yavaş yavaş, uçup gidiyor hayat avuçlarından"*

Yani, *"İki gözümün ışığı, yüreğimin sevinci oğul"* senin anlayacağın, hem yaşlanıyor hem de büyüyoruz... Ama zararı yok, sen yine de ananı o, hiç *"büyümeyeceklerden"* say. Çünkü, belki de sen; bilimin, sanatın, insanlık onurunun ve daha nice güzel değerlerin; ün, şan, para ve siyaset uğruna feda edildiği bir dünyadaki çirkinliklerden kaçarak, onun içine saklanmış olan *"duyarlı ve kırılgan çocuğu"* görebilen tek insansın...

16 Ocak 1995
Cumhuriyet

MÜMTAZ SOYSAL 'VAR'

'Varım' dedi **Mümtaz Hoca.**. Şimdi, delegeler **'Biz de varız'** demeliler. Niçin mi? Bunun yanıtını, Soysal'ın Dışişleri Bakanlığı'ndan istifası üzerine, Ali Ulvi'nin, 30 Kasım 1994 tarihli Cumhuriyet'teki karikatürüyle vermek istiyorum. Ali Ulvi, bu karikatüründe, sıradan altı insan çiziyor ve onları, bu istifa konusunda şöyle konuşturuyor:

1. "ABD'nin sert ifadesine karşı, sert ifadeler kullanmıştı, iyi oldu istifası yaaa."

2."Yunanistan'ın 12 miline böyle sert karşı çıkılır mı abi yaa."

3."Vizede karşılıklılık ilkesini getirmişti, ne küstahlık abi ya."

4. "Kuzey Irak'a giriş-çıkışı denetime almıştı, bunu niye yaptı ki ya."

5."Yabancıların cezaevlerini ziyaretini önlemişti. Şimdi bu demokrasi mi abi ya."

6."Durup dururken özelleştirmeye karşı, demokratikleşme savunulur mu abi ya."

Yanıtın bu boyutunu böyle verdikten ve ayrıca bu konuda yazılmış 18 Ocak 1994 tarihli Cumhuriyet'teki **Ahmet Taner Kışlalı**'nın **'Niçin Mümtaz Soysal'** yazısını da anımsattıktan sonra, belleğimin ardına düşüp Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde öğrenci olduğum, 1970'li yıllara gidiyorum. 12 Mart dönemi bütün ağırlığı, acılığı, kısacası bütün **'şiddetiyle'** yaşanırken bir gün sınıf arkadaşımız Hatice, Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu'ndaki ablasını ziyarete gitti. Ve sonra, gözlerinde ışıklar, saçlarında rüzgârlarla geri dönüp, **"Biliyor musunuz?"** dedi, **"Bugün Sevgi Soysal'la Mümtaz Soysal'ın evliliklerinin birinci yıldönümüymüş. Hoca, yıldönümü armağını olarak, Sevgi'nin koğuşundan görülebilen ve geçilmesi yasak olan toprak yoldan, elinde bir demet çiçekle ağır ağır yürüyerek geçip gitmiş."**

Ortalığı önce bir sessizlik kapladı, hemen ardından da çılgınca bir alkış koptu. Âşık olmayı bile ayıp saydığımız o yıllarda, ince duyarlıklarla yüklü bu davranış, Mümtaz Hoca'yı alıp, yüreğimizin

en özel yerine koymamıza neden oldu. O gün onu, hep birlikte **'Sevgi'** adına sevdik. **Sevgi Soysal,** daha sonraları bu olayı, 1976'da yayımlanan **'Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu'** adlı kitabında şöyle anlatır.

"Bugün ayın 13'ü. Mamak'ta, 13 Temmuzda nikâhlanmıştık. Bir yıl oldu demek. Bunları düşünerek volta atıyorum, güneşin altında. Kazime kolumu çekiyor. 'Bak aşağı yoldan Mümtaz geçiyor.' **Gerçekten, o kimselerin geçmediği geçmenin yasak olduğu toprak yolda yürüyen Mümtaz'ın, sanki herhangi bir yerde rastgele yürüyormuş gibi bir havası var. .. Şaşkınlık ve sevinçle izliyorum Mümtaz'ın geçişini. Şöyle bir bizim tarafa bakıp geçiyor. Kimse onu durdurmuyor. ... Bundan âlâ evlenme yıldönümü armağanı olur mu bana. O sevinçle giriyorum içeri. .. Az sonra polis odasından çağırıyorlar, avukatınız geldi diye. Doğan'ı görünce daha da artıyor sevincim. Mavi gözleri dolu dolu, sıcaktan kurumuş bir demet çiçek bırakıyor masaya. Bunları Mümtaz gönderdi, diyor. Teşekkürler..."**

(Oysa bizim sınırsız gençlik düşlerimizde, bu bir demet çiçek, ağır ağır geçen Hoca'nın elindeydi.)

Ben bunları, Soysal'ı çok **'katı'** bulanlara, o katı görüntü altında duran ince, sıcak, duyarlı insanı göstermek için yazdım. Ayrıca, onun konuşmak istemediği zaman, bir bıçak ağzı gibi sımsıkı kapattığı dudaklarına ve çatık çehresine bakıp, **'Gülmesini bilmeyen dükkân açmasın'** Çin atasözünü anımsatanlara da **"Aslında, Mümtaz Hoca gülümsüyor, ama yüreğiyle"** demek için... Şu anda Soysal, elinde insan duyarlığından, devlet adamı kararlılığından ve ulus onurundan oluşmuş bir demet çiçekle, çok yakınımızda duruyor ve bize **'Ben varım'** diyor. Onun öylece geçip gitmesine izin vermemeliyiz. Çünkü, Kıbrıslılar'ın deyişiyle **'Soysal Bey'**in, kendisinin de anımsattığı gibi, bu ülkenin **'aydınlanma'** tarlasında yaklaşık kırk yıllık bir izi vardır. Öyleyse elbette, harmanda da yüzü olmalıdır ve bu yüz, kendini olur olmaz görüntülerle eskitmemiş, aydınlık bir yüzdür. Mümtaz Hoca, iyi ki **'varsın'**

26 Ocak 1995
Cumhuriyet

ÖVGÜ ÜZERİNE

Gazeteci ve yazar dostlarımla bir arada bulunmaktan aldığım keyfi, hiçbir maddi değer karşılayamaz. Bu nedenle de onların sesleri, **Melih Cevdet Anday**'ın deyişiyle, "Beni mavi bir iklim gibi çağırır."

Cumhuriyet'in Ankara bürosunda, **Mustafa Balbay**'ın odasında, **Ekmekçi**, **Vecihi Timuroğlu**, **Ziya Aksoy**'la buluştuğumuzda (Bir ara uğrayıp giden **Ece Temelkuran**'la, sevgili **Işık Kansu**'yu da saymalıyım elbette) yine böyle coşkulu anlardan birisini yaşadık. Ekmekçi *"Biliyor musunuz, Vecihi, Melih Cevdet üzerine bir kitap yazmış.* **Server Tanilli**'ye de telefonda, çok güzel bir kitap yazdım diyor. Anlayacağınız kendi kitabını kendisi övüyor" dedi. Timuroğlu bunun üzerine *"Ne yapayım, eğer başkasının övmesini beklersem, belki ömrüm yetmez, iyisi mi kendim öveyim"* diye karşılık verdi. Bu görüşe katılan Ekmekçi, konuyu daha da geliştirerek *"Zaten insanın yaptığı bir işi, başkasının övmesini beklemesiyle, padişahların dalkavuklarından övgü beklemeleri arasında, pek bir fark yoktur"* dedi.

Bunun üzerine aramızda hararetli bir tartışma başladı. Öyle ya, bir ürünün iyi ya da kötü olduğunu, onu yapandan, yaratandan daha iyi kim bilebilir ki. Ona verdiği emeği, zamanı, yaratım sürecindeki çektiği sancıyı, duygu gelgitlerini, düşün zorlamalarını yaratıcısından daha iyi kim bilebilir. Zaten, gördüğüm kadarıyla, yaptıkları her iş için, başkalarından sürekli övgü ve kutlama bekleyen insanlar, bir bakıma kendilerine güvensiz insanlardır. Yaptığım bir işe kafam ve yüreğim iyi diyorsa, başkalarının kötü demesinin pek anlamı olmamalıdır. Ama, kendim yaptığımı iyi bulmuyorsam, bu kez de başkalarının iyi demesi pek önem taşımamalıdır elbette.

Hem, insanın kendi yarattığı güzellikleri sevmesinden ve bununla övünmesinden daha doğal ne olabilir ki. Bunu **Montaigne** "Denemeler"inde ne güzel söyler: "Çocuklarımızı bizden oldukları için severiz. Etlerine etimiz, kemiklerine kemiğimiz deriz ama, bizim dünyaya getirdiğimiz daha başka şeyler var ki, hiç de çocuklarımızdan aşağı kalmaz. Ruhumuzun, kafamızın, bilgimizin doğurduğu çocuklar, bedenimizden daha yüksek bir yanımızın meyvalarıdır ve daha da çok bizdendirler. Biz bu çocukların hem anaları hem babalarıyız. Bunlar iyi şeylerse, bize daha fazla şeref getirirler, çünkü öteki çocuklarımızın değerleri, bizden çok kendilerinindir, bizim onlardaki payımız pek sudandır. Berikilerinse bütün güzellikleri, bütün incelikleri, bütün olgunlukları bizimdir. Böyle oldukları için de bize daha yakın, daha bağlıdırlar. **Augustus**'tan ya çocuklarını ya da bizleri bu kadar beslemiş yazılarını gömmesi istenseydi, çocuklarını gömerdi. Gömmese günah işlemiş olurdu."

Görüldüğü gibi, bir noktada Ekmekçi ile Timuroğlu'nun görüşlerine katılıyorum katılmasına ya, Mustafa'yla ben yine de bu "kendini övme" işinde biraz çekimseriz doğrusu. Çünkü, yine Montaigne'nin deyişiyle "Bana, doğru gelen hiçbir şey yoktur ki, yanlış gibi de gelmesin."

7 Şubat 1995
Cumhuriyet

DÜNYANIN BÜTÜN SABAHLARI

Bazı filmleri, elimde kağıt kalemle izlerim. "Tous es Matins du Monde" (Dünyanın Bütün Sabahları) filmi de bunlardan biriydi. Yönetmenliğini ***Alan Corau***'nun yaptığı bu filmde, 17 yüzyıl Fransız barok müziğinin oluşumuna katkıda bulunmuş ve viyolaya yedinci teli eklemiş olan, viyola ustası **Saint Colombe**'un yaşamı konu ediliyordu.

Bu sanatçının ilginç bir kişiliği ve yaşam biçimi vardı. Bir kır evinde toprağı ekip biçerek, sebzelerini çapalayarak ve viyola çalarak çok yalın bir yaşam sürüyordu. Saraydan, kralın önünde çalmak üzere, kendisine bir çağrı geldiğinde, bunu şiddetle reddetti ve haberciye "Kralınızın davetini kabul etmiyorum. Ben, öyle bir emirle satın alınamam; amaçsız, dengesiz ve sarhoş insanları sevmem. Sebzelerimi çapalayıp kulübemde tahtalar üstünde uyumayı, sarayın ihtişamına değişmem. Kralınıza söyleyin, halkınız bir kişiden daha az, sarayınız kulübeden de küçük" dedi ve ekledi: "Benim doğaçlama bestelerimi, doğal dinleyicilerim olan halkım dinleyecek."

Onun bunları söylemesiyle birlikte, benim yüreğimin, kapılarını ona açması da bir oldu elbette. Bu gerçek sanatçının kapısını bir gün adı Marin Marais, kendi deyişiyle *'Mare Mare'* olan yoksul, ama hırslı, iyi yaşamaya düşkün bir genç çaldı ve onun öğrencisi olmak istediğini söyledi. Genci ilgiyle dinleyen usta, ondan *"Çılgın İspanya"*yı çalmasını istedi. Büyük bir teknik ustalıkla çalınan parça bitince de ayağa kalktı ve *"Siz çalgıcısınız, müzisyen değilsiniz. Hayatınızı müzikle kazanabilirsiniz, ama müzisyen olamazsınız"* dedi. Daha sonra gencin ve kendi kızlarının ısrarları üzerine ona ders vermeyi kabul etti. Ama bir zaman sonra, onun gizlice saray orkestrasında çaldığını öğrenince çok sinirlendi ve

"Gerçek bir sanatçı, krallara ve dans edenlere çalmaz" diye azarlayarak onu yanından kovdu.

Tek başına bir sanat ermişi olarak yaşayan bu usta, bir sabah büyük kızının intiharıyla iyiden iyiye kendi içine döndü. Artık onun için *"dünyanın bütün sabahları, dönüşü olmayan bir yol"*du.

Televizyon kanallarındaki günübirlik şarkıcıların, kartpostalları kareleyip kopya eden ressamların, *"Ah felek yandı yürek"* türünden bir şeyler karalayıp, sonra da yüklüce paralar ödeyerek onları *'kitapçık'* haline getiren yazarların sanatçı kapsamına alındığı ve gerekli gereksiz her yerde *"Biz sanatçılar"* diye söze başlanıldığı bir ülkede, bu filmin aylarca gösterimde kalması ve defalarca izlenmesi gerektiğine inanıyorum.

Sanatçı sözcüğü, günümüzde öylesine içi boşaltılmış bir kavram olarak, ortalarda yuvarlanıp duruyor ki, giderek gerçek sanatçılar tarafından kullanılmayacak sanırım. Örneğin değerli şairimiz **Cahit Külebi,** bir söyleşi sırasında şöyle diyordu: *"Dansözlerin, telekızların bile kendilerine* 'sanatçı' *dedikleri bir ülkede, bana* 'sanatçı' demeyin. *Ben sanatçı değilim, ben şairim."*

Evet Sevgili Külebi sen şairsin...

17 Mart 1995
Cumhuriyet

"BALEYLİM"

İnsanı işi güzeller, yaşamı ise insan. Verdiği emekle, ortaya koyduğu ürünle varolur insanoğlu. Ve o, hepimizin bildiği ya da bilmesi, uygulaması gereken temel ilke: *"Mesleği ne olursa olsun, insan, işinin en iyisini yapmalıdır..."* Çok az da olsa, bu ikeden hareket edip, işini çok iyi yapanların olduğunu görmek sevinç verici. Bu adsız kahramanlar, dünyayı nasıl da güzelleştirip yaşanılır kıldıklarının ayrımına bile varmadan çalışır dururlar.

Benim çevremdeki insanlardan, temizlik işçisi **Murat** bunlardan biridir. Merdivenlerin pirinç trabzanlarını öyle parlatır ki, sanki onlarda yüreğinin ışığı yansır. Her sabah, fakültedeki odama çıkmak üzre yanından geçerken, *"Kolay gelsin Murat"* derim. Çok saygılı, çekingen ve içten bir gülüşle *"Sağolasın hocam"* der ve yine sürdürür parlatmasını. Üniversitenin merkez santralindeki görevlilerden biri olan **Elveda** ise nazik, yardımsever kişiliği ile istediğim numaraları mümkün olan en kısa zamanda bağlayabilmek için nasıl da uğraşır; çünkü zamanın benim için ne kadar değerli olduğunu sezgileriyle anlayabilecek düzeydedir. Yardımcı olamamışsa nedenini açıklar özür diler. Ya kitapçı **Mustafa**'ya ne demeli... Öyle çok okur, kitapları öylesine tanır ki, bu konuda herhangi bir fakültedeki herhangi bir asistandan çok daha bilgili ve yeterlidir. Telefonda daha, istediğim kaynağın adını söylerken, o yazarını, baskı yerini ve yılını ekler. Dahası; adını, yazarını ve tamamını unuttuğum bir şiirin aklımda kalan bir dizesini söylediğimde, o tamamını bulur getirir. *Cumhuriyet* çalışanlarından (Ankara'da), **Güldane** ise her zaman taze tutmayı başardığı çayları ve aydınlık gülüşü ile bu işyerini sıcak bir ev ortamına dönüştürür.

Bütün bunlardan sonra sözü, **Çerkes Karadağ**'ın, yılların verdiği deneyimlerden süzülüp gelen, binbir özen ve emekle hazırladığı *"Baleylim"* takvimine getirmek istiyorum. Ülkemizin tanınmış, ününü hakkıyla elde etmiş bir fotoğraf sanatçısı olan Çerkes, kendi çektiği birbirinden nefis balerin fotoğraflarıyla ve **Yaşar Miraç**'ın bale konulu şiirleriyle oluşturduğu bu takvimini önüme koyduğunda, kendimi bir *"sanat cenneti"*nde duyumsadım ve büyük bir keyifle, Miraç'ın, adını takvime veren *"Baleylim"* şiirini okudum. *"dans uçmaktır (cennettir)/baleylim/Orda Ademi Havva/aleylim/sunduğu vahşi elma/ileylim/baştan çıkaracaktır / aşkleylim/düşten çıldırtacaktır/ayleylim/ışığa saracaktır/ suleylim/toprağa sunacaktır/odleylim/birlikte yanacaktır/ uçmaksız/dans uçmaktır / baleylim."*

Evet Çerkes'in balerin fotoğrafları ve Yaşar'ın bale şiirleriyle şimdilik, **Yunus Emre**'nin deyişiyle *"sekiz uçmak"*a yükseldim. Şu ara, kaynatılan cadı kazanlarıyla kirletilmiş yeryüzü cehennemine inmeye de pek niyetli değilim.

Ressam Habip Aydoğdu'nun, "Kuş Adamlar" sergisinden yansıyan "kaos" duygusu için yaptığı "Kuş beyinli adamlar, dünyayı kaosa çevirip yaşanmaz kılıyorlar" açıklaması, şu anda yeryüzünü ve ülkemizi cehenneme çevirenler için de çok yerinde bir tanım değil midir... Yine Habip'in resmi için söylenen şu sözler, insanoğlunun güzellik uğruna didinip durduğu "yaşam macerası"nı da kapsamaz mı... Bu ressam *"Umudun al atlarıyla, gecenin dağ göğsündeki ışığı içmekte ve vuruşmanın o çakmak taşında, en top-tan kurtuluşa, en soylu fırtınalar biçmektedir."*

İyisi mi, bizler bir zaman daha *"sanatın sekiz uçmak"*ında oturmaya devam etmeliyiz.

Evet.... *"Dans uçmaktır baleylim...*

28 Nisan 1995
Cumhuriyet

"AŞKOLSUN HAYDAR BEY"

Bir doğu klasiği olan yoksul **Fuzuli** *"Mende Mecnun'dan füzun âşıklık istidadı var / Aşık-ı sadık menem, Mecnun'un ancak adı var"* derken ve padişahın ihsan ettiği iki kuruşluk maaşı, kaşarlanmış-rüşvetçi memurların elinden kurtaramadığı için o ünlü *"Şikâyetname"*sini yazarken acaba, beşyüz yıl sonra, Türk dünyasında adına görkemli törenler düzenleneceğini düşünebilir miydi?.. Fuzuli güncelliğini sürdürdüğü için, geçmişte kalan bir etkinliği anımsadım.

Bu törenlerden biri de belki de en görkemlisi, epeyce önceleri Bilkent Üniversitesi'nin yeni yapılan konser salonunda gerçekleştirilmişti. (Burada, ayraç içinde şunu belirtmeden geçemeyeceğim. Bu salondaki ilk konserin adı *"Emeğe Şükran Konseri"*ydi ve onu yapan işçilere verildi. Böylece inşaat işçileri belki de yaşamlarının ilk ve tek klasik müzik konserini dinlediler. Hoşlandılar da doğrusu. Hele hele **Rimsky Korsakov**'un *"Çar Sultan Operası"*ndan *"Anılar Dansı"*nı dinlerken, iyiden iyiye keyiflendiklerini gözledim. Sonunda **Gürer Aykal**'la fotoğraf çektirmek ise bu keyiflerine tuğ dikti doğrusu. Ne güzel bir *"jest"* Düşünenleri kutlamak gerekir.)

Bu açıklamadan sonra, yine Fuzuli törenine dönmek istiyorum. Cumhurbaşkanı Sayın **Süleyman Demirel** ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın **Haydar Aliyev** bu törenin onur konuklarıydı. Tören sırasında konuşan Aliyev, Fuzuli'nin, Türk Uluslarını bilreştirdiğini vurguladıktan sonra, konuşmasının sonunda *"Aşkolsun (Bravvo) Türk Dünyasına, bütün Türklere aşkolsun"* dedi. Daha sonra kürsüye gelen Demirel de konuşmasının sonunda *"Yaşasın Türk Milleti, Türk Dünyası"* dedikten sonra, yarı esprili bir tonla *"Aşkolsun Haydar Bey, Aşkolsun"* diye sözlerini tamamladı.

Cumhurbaşkanlarının, Türk Uluslarını yücelten bu tümceleri, özellikle seçip vurguladıklarını görünce, **Atatürk**'ün, *"Bir Türk dünyaya bedeldir"* gibi, savaştan çıkmış ezik ulusu, yüceltmek için özellikle söylediği sözler aklıma geldi. Yoksa yine bu yüceltmelere özellikle gereksinim duyacak olağanüstü dönemler mi yaşıyoruz diye düşündüm. Çünkü insan, kendi kendine öyle *"Bravvo sana, aşkolsun"* diyorsa, bir bildiği vardır elbette. Dileğim kurtarıcılara, kahramanlara ve böylesi özel yüceltmelere gereksinim duyacağımız dönemlerin yaşanmamasıdır. Ne var ki, laik, toplumcu, demokratik, cumhuriyetçi ulusal devletimize her yönden saldırılar, Kuvayı Milliye günlerine dönmek gereğini anımsatıyor kişiye. Bu konuşmaların ardından, Azeri sanatçıların sahnelediği, **Ü.Hacıbeyov**'un *"Leyla ve Mecnun"* operası da ilginçti. Başka şeyler için bilmem ama, müzik alanında böylesine başarılı bir ulusun cumhurbaşkanı olduğunuz için, *"Aşkolsun size Haydar Bey aşkolsun."*

Ayrıca, beşyüz yıl sonra bile olsa, böylesine görkemli anılmalardan sonra, Fuzuli'nin de artık *"şikâyete"* hakkı kalmamıştır sanırım.

12 Haziran 1995
Cumhuriyet

GÖKBERK BERKES ve GORBİ

Kültür Bakanlığı'nın yaptığı dizi belgesellerden birinde, değerli felsefecimiz **Macit Gökberk** (ki ışıklar içinde yatsın), yaklaşık olarak şöyle diyordu: *"Felsefe, insanı aydınlığa götürür, doğmalar ise karanlığa. Oysa ne yazıktır ki, şu anda orta dereceli okullarımızdan felsefe dersleri kaldırılırken din dersleri zorunlu kılınmıştır. Bu durumdan büyük üzüntü duyuyorum."*

Yaz dinlencesi için geldiğim Büyükada'da ilk işim hemen Macit Hocalar'ın köşküne gidip Hocanın eşi **Zahide Gökberk**'i ziyaret oldu. Zahide Hanım da aynı üzüntüleri, endişeleri duymaya devam ediyor. Onun başka *"yürek yaraları"* da var. Bunlardan birisi de hem Macit Bey'in hem de kendisinin fakülteden arkadaşları olan, değerli felsefecimiz **Niyazi Berkes**'in *solcudur, komünisttir* diye üniversitedeki işine son verilerek yurtdışında yaşamak zorunda bırakılması. (Sevgili **Pertev Naili Boratav** Hoca da öyle olmadı mı?)

Zahide Hanım'ın anlattığına göre Berkes'in yirmibeş yıl çalıştığı Kanada'daki üniversitenin Rektörü Mc. Gee bizim sayın *"büyüklerimize"*, *"**Niyazi Berkes** gibi birkaç tane daha komünistiniz varsa, bize gönderin"* diye tel çekmiş!...

Yine Berkes Hoca'nın, Macit Hoca'ya yurtdışından yazdığı mektuplar var. Hemen hepsinde de ana duygu "memleket özlemi" Hele birisindeki şu sözleri, insana hüzünden de öte acı veriyor: "Ben ülkemde yaşamak için herhangi sıradan bir işte bile çalışmaya razıydım, ama izin vermediler."

Zahide Hanım bunları anlatırken belleğim beni alıp, Gorbaçov'un ülkemize geldiği günlere götürdü. Verdiği konferanslardan birisini, büyük bir ilgiyle gözümü ve *"kulağımı"* kırpmadan dinlemiş ve notlar almıştım. Orkestra kendisini, **Şostokoviç**'in *"Fes-*

tival Üvertürü" ile karşılayınca, çok duygulanan Gorbaçov kürsüye gelip, *"Biz bu parçayı ulusal bayramlarımızda çalarız. Şu anda kendimi Kızıl Meydan'da sandım. Sanki Ankara'da değil, Kızıl Meydan'dayım"* dedi.

Bu sözler üzerine acıyla gülümsedim. Bir zamanlar **Berkes**'leri, **Boratav**'ları, **Nâzım**'ları ülkelerinden uzaklaştıran, bu dar ve karanlık zihniyetin ürünleri, kendileri gibi düşünmeyenlere *"Komünistler Moskova'ya"* diye bağırırlardı. Dahası, işyerlerimizin yöneticilerine *"Bu komünisttir, solcudur, tehlikelidir, hemen işten atın"* diye imzasız ihbar mektupları yazarlardı. Oysa şu anda eski Sovyetler'in komünist vatandaşları ülkemizin hemen her yerindeler. Başta da Ankara ve İstanbul'dalar. Eşleri, sevgilileri, çoluk çocuklarıyla gelip bizimle bir arada yaşıyorlar. Dahası, onların eski devlet başkanları da herhangi bir insan gibi başkentimize geliyor, hem de *"Kızıl Meydanlarını da"* birlikte getirerek. Aman tanrım, sen benim aklımı koru...

İşte böyle, *"gün oluyor devran dönüyor"* dönmesine ya, Nâzım gibi Berkes gibi nice değerlerimiz yaban ellerde *"memleketim memleketim"* diye diye, o yurtsever yürekleriyle özlem içinde öldükten sonra...

Onların özlem acısından yüreklerini çatlatan bu duygu, acaba birilerinin de gönül ve bilinç gözlerini kapatıp, kör eden, karanlık damarlarını çatlatmaz mı?..

6 Temmuz 1995
Cumhuriyet

ALİ'NİN BABASI

Sevgili Aziz Nesin, kendisine "Ali'nin Babası" denmesinden çok hoşlanıyordu. Bir söyleşimiz sırasında *"bliyor musun"* dedi, *"Eskiden Ali'ye, Aziz Nesin'in oğlu diyorlardı, şimdi ise onun arkadaşları bana Ali'nin Babası diyorlar, bu da benim hoşuma gidiyor doğrusu."*

Hemen hepimizin çocuklarımıza karşı duyduğumuz bu insansal zaafın, onun gibi duyarlı bir yürekte de olması çok doğaldı ve beni de çok etkiledi.

Geçen yıl Ankara'da Ali'nin evinde söyleştiğimiz bir gün **"Muhsine**, *beni* **Şükrü Kurgan**'a *götür"* dedi. Hemen Kurgan'a telefon edip geleceğimizi bildirdim. Doğrusu, yaşları bir yüzyıla (asra) yaklaşan, benim hayatımdaki yerleri çok önemli ve çok değerli olanbu iki insanın, bu iki eski dostun, yirmi yılı aşkın bir zamandan sonra yeniden buluşmalarına tanıklık etmek, bana büyük bir heyecan veriyordu.

Kurgan'ı da heyecanla bizi bekler bulduk. Bu görkemli, bilgili, görgülü ve baştan ayağa "insan" olan iki denizin, birbirleriyle karşılaşmalarını, hiçbir ayrıntıyı kaçırmadan izlemek için, "sahne"nin dışındaki bir koltuğa oturdum ve gözlem gücümün bütün dikkatiyle izlemeye başladım. "Nasılsın, iyi misin" türünden, hiçbir törensel giriş yapmadan, sanki yirmi yıl öncesinden bıraktıkları yerden konuşmaya başladılar. Başlıca konuları **Nasrettin Hoca**'ydı elbette. Çünkü bu alanda birlikte çalışmışlardı. Birbirlerine, Hoca'nın bilinmedik bir fıkrasından ya da onun konusundaki yeni bir yayından söz ediyorlar ve eğer karşı taraf bunu bilmiyorsa, onu bilgilendirmekten büyük mutluluk duyuyorlardı,

Bir ara Kurgan, sözü **Mevlana**'nın torunu **Veled Çelebi**'ye getirdi ve onun Cumhuriyet dönemindeki hızlı değişim karşısında, şaşkınlığa ve telaşa düşüp şu dörtlüğü yazdığını söyledi:

"Bize bir nazar oldu / Cumamız pazar oldu / Başımıza gelenler / Hep azar azar oldu."

Aziz Nesin, hemen bu dizeleri not alarak *"Şimdi de başımıza gelenler hep azar azar oluyor kimse farkında değil, ben bu dörtlüğü bir yazımda kullanırım"* dedi.

Tanıklık ettiğim bu söyleşi boyunca, içimdeki yaramaz çocuğun "iğvasına" kapılarak hep sözü, ikisinin de daha genç oldukları yıllarda hayranlık duydukları, güzel Yugoslav Türkolog "Lijubinka"ya getirmelerini bekleyip durdum (Lijubinka, menekşe demektir). Fakat hiç söz etmediler. Belki de benden gizli, gözleriyle söz ettiler de ben anlamadım kim bilir...

Derken birden, kapatmayı unutup aralık bıraktığım dış kapı aralandı ve biraz hırpani kılıklı bir adam girip salonun kapısında dikilerek, hiçbir şey söylemeden Aziz Nesin'e bakmaya başladı. İşte o zaman birden, işin başında bana gereksiz bir oyun gibi gelen, koruma önlemlerinin nedenini anımsadım. Evet, şu anda birlikte olduğum ve benim için yalnızca sevilip sayılacak, uzun yaşaması için üstüne titrenecek bu güzel insan, ülkemin bu çok önemli değeri, karanlık bazı *"yaratıkların"* yakmak, öldürmek istedikleri Aziz Nesin'di. Bütün bunlar kafamdan birkaç saniyede geçti ve bir refleksle yerimden fırlayıp o adama ne istediğini sordum. Bir adım geri çekilen adam, yumuşacık ve utangaç bir gülümsemeyle *"Bitişik apartmanın kapıcısıyım, Aziz Nesin gelmiş dediler de ağabeyimi dünya gözüyle yakından bir göreyim dedim"* diyerek el salladı ve çıkıp gitti.

Son görüşmemizde de yine Ali'yi konuştuk. Gözleri gülerek temmuz başında bir matematik sempozyumuna katılmak üzere Türkiye'ye geleceğini müjdeledi ve "Bizimle olmak istersen, gelip vakıfta kalabilirsin" dedi. Vakfa gitmek için hazırlandığım bir Büyükada sabahında radyodan, onun çok uzaklara gittiğini duydum... Duydum ve yüreğimden vuruldum.

İnsan böyle mi yapar Aziz Nesin... Hem çağırıyorsun hem de bırakıp dönüşü olmayan yollara gidiyorsun. Üstelik gidince, ülkemizin biraz daha ışıksız ve çokça da sessiz kalacağını biliyordun... Bu nedenle yaşamını bile hiçe sayarak son soluğuna kadar öylesine çığlık çığlığa konuştun ve öylesine rüzgar gibi koştun. Işıklar içinde yat"*Ali'nin Babası*", seni hep özleyeceğiz...

23 Temuz 1995
Cumhuriyet

KRAL ÇIPLAK

Toplumcu Alman Yazar **Gunter Grass**, evrensel edebiyat anlayışıyla ulusçuluğa karşı çıkan, Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Japon yazar **Kenzabura Oe**'ye yazdığı mektupta **"Torunlarıma** H.C. Andersen'**in masallarını, özellikle** 'İmparatorun Giysileri'**ni yeniden, okumalarını salık veriyorum. Çünkü, dünyanın birçok köşesinde, imparatorlar anadan doğma çıplak oldukları halde, göz kamaştırıcı giysiler kuşanmış oldukları inancıyla dolaşıyorlar"** diyor.

Bunun üzerine açıp, **Tahsin Yücel**'in dilimize 'Kralın Yeni Giysisi' adıyla çevirdiği, Andersen'in incelikli yergilerle örülmüş, anlam yüklü iletilerle dolu bu masalını bir kez daha okudum. Hani, aslında ortalıkta çıplak dolaşıp komik duruma düştüğü halde çevresindeki soytarıların, yağcıların çok güzel giysileri olduğunu söylediği bir krala, sonunda bir çocuk **'kral çıplak'** diye bağırıverir ya, işte o masal. Ve bu masal şu cümlelerle biter: **"Kralın çok gücüne gitti bu söz. Çünkü söylenenlere hak vermezlik edemiyordu. Ama düşündü, taşındı, sonunda karar verdi.** 'Ne olursa olsun, sonuna dek renk vermeyeceğim.' **Sonra daha da onurlu bir havayla doğrulup yürüdü. Görevliler de olmayan giysinin eteğini, saygıyla taşımayı sürdürdüler."**

Sevinerek görüyorum ki, her ülkede olduğu gibi bizim ülkemizde de sayıları çok az da olsa, yeri geldiğinde kralın çıplak olduğunu söyleyebilen, yürekli insanlarımız var. Bunların başında da Mümtaz Soysal Hoca gelir. Hani, Montaigne'nin Denemeleri'ni okurken çoğu zaman, bu konuda ben de tam böyle düşünüyordum, Montaigne, benim söylemek istediklerimi söylemiş dersiniz ya. Mümtaz Hoca da kendisiyle yapılan bir TV söyleşisinde, CHP Parti Meclisi'ne aday gösterilen (ve daha sonra da en çok oyu alan) hanım için ne düşündüğü sorulduğunda, **"Acısı bu kadar yeni bir**

insanın, böylesine apar-topar siyasi ortamın içine çekilmesini doğru bulmuyorum" dedi. Onun kendisine has çok ince bir üslupla yaptığı bu uyarı karşısında, inanıyorum ki pek çok insan irkildi ve benim gibi hocanın bu düşüncesine yürekten katıldı.

Ama ne yazık ki, bu uyarı asıl ulaşması gereken yere ulaşıp yankı bulmadı ve çok kısa bir zaman sonra da partinin başında ilk **'kıyamet koptu.'**

Bugünlerde, kralın çıplak olduğunu söyleyen bir güzel insan da **Birgen Keleş** oldu. CHP Parti Meclisi üyelerinin hep birlikte yer aldıkları TV programında, sunucu Birgen Hanım'a, Sayın **Çiller**'in ekonomik alandaki politikasını nasıl bulduğunu sordu. Herkesin bakanlık beklentisi içinde olduğu bu kritik dönemde, Birgen Keleş hiç evirip çevirmeden, **"Bu konuda bir politikasının olduğunu sanmıyorum. Varsa yoksa özelleştirme. Bence bu konuyu biraz incelemesi gerekir"** deyiverdi. Ve bu sözler, Baykal'ın kurultay konuşması boyunca vermek istediği **'onurlu ortaklık'** mesajının, bu birkaç cümlede somutlaşmasını sağladı. Birgen Hanım'ın teke tek dost söyleşilerinde belirttiği bu düşüncesini, aynı rahatlıkla bir TV programında da söylemesi büyük bir anlam taşıyordu. Gülümsedim ve işte Andersen'in masalındaki, o **'doğrucu'** çocuklardan birisi daha dedim.

Fakat, günümüzde asıl önemli olan bütün bunlardan sonra bu masalın sonunu yinelememektir. Yani, bütün bu söylenenler kralların çok gücüne gitmemeli ve düşünüp taşınıp, ne olursa olsun, sonuna dek renk vermeyeceğim dememeliler, çıplak olduklarının yüksek sesle söylenmesinden sonra da kalkıp, daha da kibirli bir havayla yürümemeliler, etraflarındaki görevliler de olmayan bir giysinin eteğini abartılı bir saygı ve kör bir aymazlıkla taşımayı sürdürmemeliler diye düşünüyorum.

24 Eylül 1995
Cumhuriyet

"PAYLAŞTIĞINIZ İÇİN GÜZELDİ"

TÜYAP 14. İstanbul Kitap Fuarı, her yılki coşkusuyla sona erdiğinde, şöyle bir dönüp baktım da en anlamlı olay olarak **ilhan Selçuk**'un *'Onur Yazarı'* seçilmesini buldum.

'Onur' sözcüğü, ondan daha narin bir beden, daha duyarlı bir yürek, daha aydınlık bir bilinç bulamazdı sanıyorum ve *'Onur'* kavramı ile *'İlhan Selçuk'* adı kadar güzel örtüşebilen, bir başka olgu daha düşünemiyorum. Ödül gecesi salonu dolduran yüzlerce insan nasıl da tek bir yürek olarak bütünleşmişti. Sahnedeki konuşmacılar, tiyatro oyuncuları ve müzisyenler nasıl da coşkuluydular.

Ertesi akşam, **Vedat Günyol** için düzenlenen programa konuşmacı olarak katılan İlhan Selçuk'a, kendisi için yapılan gecenin görkeminden söz ettiğimizde, bıyıklarının altından belli belirsiz gülümseyip, "Evet güzeldi, ben çellisti çok beğendim" diyerek, bir 'yabancılaştırma efekti' kullanıp, ilgiyi kendisinden uzaklaştırmaya çalıştı. Sonra da ekledi "Paylaştığınız için güzeldi."

Bu kadar coşkulu, böylesine anlamlı bir olayı, onun gibi baştan ayağa duyarlık yüklü bir yürek nasıl taşıyacak diye, onu bütün dikkatimle izledim. Büyük bir 'vakarla', duyarlıkla, coşkuyla, bilinçle, ayağı hiç yerden kesilmeden büyük bir özdenetimle ve en önemlisi de hepimizle paylaşarak taşıdı.

Anadolu halkı, bir kaybın önemini ya da büyük bir sevincin paylaşımını belirtmek için "kurt kuş ağladı" ya da "kurt kuş oradaydı" diyerek olaya doğadaki öteki varlıkları da ortak eder. O gece baktım da gerçekten yüreğini eline alan gelmişti ve herkes olaya öylesine coşkuyla katılıyordu ki, duygulanmamak elde değildi.

Konuşmacılardan **Emre Kongar**'a göre "aydınlanmacı, Atatürkçü, namuslu" **Oktay Akbal**'a göre "sevgili, güvenilir, tutukevlerindeki en güç anlarda bile bilinçli, soğukkanlı dost"; **Doğu Perinçek**'e göre "tarihin süprüntülerini görsel bir bakışla yukardan izleyen, halkımızın sırtını dayadığı dağ', **Ali Sirmen**'e göre "hayır diyen adam"; Kültür Bakanı **Fikri Sağlar**'a göre "uğratıldığı haksızlıklardan dolayı, devlet adına kendisinden özür dilenecek bir değer" olan İlhan Selçuk, ülkemin yüzakı, sevgili güzel insan, o gece senin kişiliğinde paylaştığımız onur, seninle birlikte hepimizi bir kez daha yüceltti, bir kez daha gönendirdi...

İyi ki varsın...

Seni **Neruda**'nın şu dizeleriyle selamlıyorum:

"Seninki gibi ateşle su karışık
Acıyla sevinç dolu
Gerçeğe çağıran bakışı nerde bulalım

Tasarlanabilir mi dünya
Her yana ektiğin çiçekler olmadan
Nasıl yaşamalı seni örnek almadan
Senin halk zekânı, ozanlık (yazarlık) gücünü duymadan
Böyle olduğun için teşekkürler
Teşekkürler türkülerinle (kaleminle) yaktığın ateş için."

27 Kasım 1995
Cumhuriyet

TARİHİMİZDE BİR REKTÖR!

Nedim Gürsel'in *"Boğazkesen"*ini büyük bir ilgiyle ve bir solukta okurken karşıma çıkan bir sayfa, beni irkilterek durdurdu, hani neredeyse yolumu kesti. O bölümü bir kez, bir kez daha okudum ve günümüzle karşılaştırarak beşyüzyıl sonra ne durumlara düştüğümüzü görüp *"tarifsiz kederler"* içinde kaldım. Size önce olayı anlatmak istiyorum, sonra da kederimin nedenini...

Hesabın tutkudan, aklın hırstan, becerinin (hünerin) cesaretten önde geldiği dönemlerde, **Fatih Sultan Mehmet**, kendi yaptırdığı külliyesinin medresesinde, zaman zaman okuyup yazabilmek için bir oda ister. Ne var bunda diyeceksiniz, koskoca padişah, ister ve alır, sorgu sual olunacak değil ya... Şimdi sıkı durun: "Sultanım" dedi müderrislerin başı, "Kellemi iste, ama bir oda isteme benden. Sana şükran borçluyuz. Bu bilim yuvasını armağan ettin bize. Ama ne müderrissin ne de molla!. Sana burada oda veremeyiz."

Bre aman!.. O dönemin rektörüne bakın! Olsa da şimdi elini öpsek. Çok şaşırdınız değil mi? Fatih de çok şaşırmış elbette, bu hiç beklemediği tavır karşısında, ama hiç bozuntuya vermemiş. "Ne yapmam gerek" diye sormuş yalnızca. "Bir oda istiyorum. Nasıl olursa olsun, ama benim olsun, ben Sultan Mehmet'in."

Bu belirtilen ikinci istekten sonra, padişahı daha çok zorlamaktan korkarak "Rektör"ün ona istediği odayı vereceğini sanıyorsunuz değil mi? Yine yanıldınız... İşte size yanıt: "Sultan Mehmet'e değil de Molla Mehmet'e bir oda veririz dilersen, ama sınavdan geçmen gerek."

İşte şimdi kelle gitti diyorsunuz değil mi? Hayır, hayır yine yanıldınız, bakın ne olmuş: "Ve geçti sınavdan (Fatih)..." Devlet gücüyle de, kılıç gücüyle de değil, bilgisiyle hak etti bu sade, bu se-

vimli odayı. Şimdi pencereden vuran ilkyaz güneşinde, sedef bir rahlenin karşısına bağdaş kurmuş kitabını okuyor. Ama ne kitap... Mehmet "Mesnevi"ye dalmış.

"Hey dostlar, yüzyıllar öncesinin ortamına ve bu yürekli yöneticiye bakın!" demekten kendimi alamıyorum. Siz de en az benim kadar şaşırdınız değil mi?..

Günümüzdeki kimi üniversitelerde, değil bir makale, bir kitap yazmak; doğru-dürüst bir kitap bile okumayan "küstah cahiller"in öğretim görevlisi yapıldığı, yüksek lisans ve doktora diplomalarının "ulûfe" dağıtılır gibi dağıtıldığı düşünülürse, yazımın başında söz ettiğim "tarifsiz kederimin" nedeni de anlaşılır sanıyorum.

Yine günümüzde akademik Ünvanlarla böylesine "gönlünce" oynayanları; üniversitedeki eğitimin-öğretimin, dolayısıyla da bilimin niteliğini böylesine düşürenleri, tarih gelecekte nasıl yazacak diye de ayrıca merak ediyorum.

İlk kez **Bellini**'nin portresinde görüp, elinde kılıç yerine bir gül tuttuğun için sevdiğim Fatih, bu okuduklarımdan sonra, seni bir kez daha sevdim, ama ah bir de başvezirin **Çandarlı Halil**'in kellesini vurdurup, mimar **Yusuf Sinan**'ın ellerini kestirmeseydin!...

15 Ocak 1996
Cumhuriyet

BAYRAMLAR: SEVİNÇ DURAKLARI

'Dinsel ve ulusal bakımdan özel önem taşıyan ve ulusça kutlanan günler' olarak tanımlıyor ansiklopediler bayramı. **Kâşgarlı Mahmut** ise İslamiyetten önce Oğuzlar'ın eğlenip şenlik yaptıkları günlere **"bayram"** dediklerini belirtiyor. İslamiyetten sonra dini bayramlarımız oluyor ve giderek bunlara ulusal bayramlar da ekleniyor.

Bu sözlük ve ansiklopedik açıklamaların dışında, benim bayramlara daha başka ve doğrusu biraz da hüzünlü bir yaklaşımım var. Hani Lamartine'in "Ey zaman, yavaşlat akışını ve siz güzel saatler / Durdurun koşunuzu" dediği gibi, bence de adına "zaman" denen ve ölüme doğru önlenemez, karşı konulamaz bir hızla akıp giden yaşam ırmağı içinde, insanlar yer yer "sevinç durakları" yaratmak istemişler ve adına bayram dedikleri bu duraklara da özel anlamlar, işlevler yüklemişler. Bu özel anlamlardan da her toplumun kendisine göre özel uygulamaları doğmuş. Örneğin Çinliler'in ilk üç gününü çok yoğun olarak kutladıkları, toplam beş gün süren "Bahar Bayramları"nda, dünyanın dört bir yanına dağılmış Çinliler, akın akın ülkelerine dönerler (Benim İstanbul'daki Çinli doktorum Li de Şubat ayında kutlanacak bu bayram için büyük bir telaş ve tatlı bir heyecanla Pekin'deki evine gitti.) Çinli kardeşlerimiz bu bayramın birinci gününde **"kapalı (içli) manti"** yerler ve böylece yeni yılın bolluk, bereket içinde geçmesini sağlamayı amaçlarlar. İkinci gün çeşitli **"ev makarnaları"** (bir tür erişte) yiyerek, sağlıklı ve mutlu olacaklarına inanırlar. Üçüncü gün ise **"açık (düz-içsiz) manti"** yiyerek günlerinin açık, karmaşadan uzak, düzgün ve sorunsuz geçmesini dilerler.

Çeşitli Türk topluluklarında olduğu gibi, Azerbaycan'da da coşkuyla kutlanan **"Nevruz Bayramı"** ise adına **"İlahır (İlâhir = so-**

nuna kadar-Son Çarşambalar" denilen, martın dört çarşambası kutlanır. Evrenin oluşumuna temellik ettiğine inanılan ve adına **"Çehar Unsur"** (Dört öge) denilen **hava, su, ateş, toprak** adına törenler yapılır. Bu törenlerde pek çok uygulamanın yanı sıra, adına "honça" denen bir tepsi içinde, yedi türlü çerez komşulara ikram edilir.

Ramazan bayramında şeker, tatlı; kurban bayramında et dağıtılması, Hıristiyanların Paskalya bayramındaki renkli yumurtaları, hep bu uygulamaların varyantlarıdır. Dikkat edilirse, bu uygulamaların önemli bir kısmını **"oral doyum" oluşturuyor; damak ve mide yoluyla insanların mutlu kılınmasının yanı sıra, tinsel değerler de öne çıkarılıyor.**

Tüm sevinçleri olduğu gibi, bayram sevinçlerini de bir çocuk ruhu kadar sınırsız duyumsayabilecek, rengarenk coşkularla çoğaltabilecek daha başka bir duyarlılık düşünemiyorum. Ama giderek, çocuklar bayram sevincinin ne menem bir şey olduğunu da bilemez olacaklar diye korkuyorum. Çünkü artık günümüzde, bayram deyince, çocuklarını kaptıkları gibi arabalara dolduran anababalar dinlenceye (tatile) çıkıp, büyük yorgunluklarla da geri dönüyorlar.

Eski ve güzel bir bayram geleneğini sürdürmek isteyen yazar arkadaşım, Serpil Ural kapısına gelen çocuklara bayram armağanı olarak **"mendil"** vermek istemiş. Çocuklardan birisi buna çok şaşırarak **"Bize niye mendil veriyorsun ki, zaten daha önce verdiğini bile kullanmadık"** demiş. Bu kez şaşırma sırası kendisine gelen dostum, **"Bu çocukların bayram geleneğinden filan haberleri yok"** diye dert yanıyordu. Oysa mendilin, çeşitli toplumların yaşamındaki insan ilişkileri, özellikle de kadın-erkek ilişkileri açısından çok önemli ve geleneksel bir yeri, bir anlamı ve ayrıca çok özel de bir işlevi vardır. Kadın, erkeğe duyduğu ilgiyi mendil vererek ya da mendilini yere düşürerek belirtir.

Sevgiliye verilen mendil, önemli bir **"sevgi itirafı"**, bir **"kabullenme kanıtı"**dır. Örneğin, **Shakespeare**'in çok tanınmış trajedisi **Othello**'da, kötü yürekli düzenbaz **Iago,** bir hileyle ele geçirdiği

güzel Desdemona'nın mendilini Othello'ye göstererek, karısının ona ihanet ettiğini söyler ve Othello'nun Desdemona'yı boğarak öldürmesine neden olur. **Cervantes**'in Don Kişot'unda ise Don Kişot, sevgilisi Dulsine sandığı handaki hizmetçi kızdan, kendisine bir armağan vermesini isteyince, kız onunla alay ederek belinde takılı olan, temizlik yaparken kullandığı kirli bir paçavrayı verir. Bunu, sevgilisinin kendisine verdiği güzel bir mendil olarak alan Don Kişot, onu yüreğinin üstünde taşır, zaman zaman da kendisine uğur getirmesi için berber leğeninden oluşan miğferinin kenarına takar.

Recaizade Mahmut Ekrem'in **"Araba Sevdası"** romanındaki, ayakları yere basmayan, alafranga meraklısı **"Bihruz"** ise namuslu, nazenin bir genç kız sanarak ardına düştüğü bir hayat kadınının, bilerek yere düşürdüğü mendilini büyük heyecanlarla alıp, öpe-koklaya koyun cebinde taşır.

Bu **"mendil fetişi"** her ne kadar **Mehmet Rauf**'un **"Eylül"**ünde yerini **"eldiven"**e bırakırsa da, genelde hep mendil olarak önemini korur.

Mendille gönderilen bu "sevgi iletisi" yalnız romanlara, öykülere değil, şiirlere, şarkılara, türkülere, manilere de konu olmuştur. Örneğin, şu halk türküsünü bilmeyenimiz var mıdır... **"Mendilimde güloya/ Gülmedim doya doya / Dertlere karıyorum / Günleri saya saya/ Al beni kıyamam seni."** Ya, **"Üsküdar'a gider iken bir mendil buldum / Medilimin içine de şeker lokum doldurdum / Kâtibimi arar iken yanımda buldum / Kâtip benim ben kâtibin el ne karışır / Kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşır"** şarkısındaki, içine şeker lokum doldurularak sevgiliye götürülen mendile ne demeli... Ya manilerdeki mendiller!.. **"Mendilim elde kaldı/Yüreğim darda kaldı/Bir sevdiğim var idi/O da gurbette kaldı."**.

"Mendilim iğne oya/Yarim cebine koya/Yüreğim kan ağlıyor/Sarmadım doya doya."

Sevgiliye gönderilen mendiller öyle düpedüz kumaş parçaları değildir elbette... Onlar beraberlerinde içerdikleri işaretlerle, hepsi birer **"sembol mektup"**tur. Anlayıp okuyabilmek ise marifet ister.

Gelin bu "**mendil mektup**" lardan bazılarını birlikte okuyalım: Sevgiliye gönderilen mektubun eğer *bir köşesi yanıksa*, bu "**sana ilgi duyuyorum**" demektir. *Dört köşesi yanıksa* "**ateş bacayı sarmıştır**", ortada "ciddi" bir aşk söz konusudur. Ya, *hem dört köşesi, hem de ortası yanıksa*, işte o zaman bir "**karasevda**" karşısındayız demektir ki, durum gerçekten vahimdir. Mendilin kenarındaki oyaların dili de çok şenlikli bir anlatım oluşturur doğrusu: Kenar oyası "düz **iğne**"yse, "**Sende gönlüm yok, boşa umutlanma**" demektir. "**Kazayağı**" ise sevgili, "**Seni seviyorum ama, kimselere belli etme**" demektedir. Ya "**Ciğer deldi**" ise işte o zaman yine "**vahim**" bir durum var demektir, çünkü bu bizim yine bir "**karasevda**" karşısında olduğumuzu gösterir. Ya mendil köşelerine "**kanaviçe**" ile işlenen, gaga gagaya vermiş, rengarenk "**aşk-u sevda**" kuşlarına yürek mi dayanır.

Söz halk kültürü olunca, daha ne derin anlamlar ne bitimsiz imgeler ne düşsel yaratılar vardır ki, ne siz sorun ne ben söyleyeyim... Çünkü onları anlatmaya bu köşenin sınırları yetmez. Ama, bundan böyle lütfen "**mendil**" deyip geçmeyin, bayramlarda da çocuklara mendil vermeyi gözardı etmeyin. İyi bayramlar...

20 Şubat 1996
Cumhuriyet

SANAT ve EĞİTİM

Tiyatro Bölümü öğrencilerimiz, 27 Mart *"Dünya Tiyatrolar Günü"* kutlamalarını, **Nâzım**'dan dizeler okuyarak başlattılar. Türk dilinin o en büyük ustası, güneş gözlü kızların; dal gibi delikanlıların ağzından; *"Bugün pazar / Bugün beni ilk defa güneşe çıkardılar / Ve ben bugün ilk defa gökyüzünün / Bu kadar mavi, bu kadar berrak / Ve benden bu kadar uzak / Olduğuna şaşarak / Durdum / Sonra saygıyla toprağa oturdum / Dayadım sırtımı beyaz duvara / Bu anda ne düşmek dalgalara / Bu anda ne kavga, ne hürriyet, ne karım / Güneş, toprak ve ben bahtiyarım"* diye seslendi bize.

Gençler sonra danslar edip, şarkılar söylediler. Oyunlardan sahneler sergileyip sanatın gücüyle göklere yükseldiler. Yüreğim sevinçle doldu ve işte eğitimin gücü dedim. Öğrencilerin yaptıkları her güzel şey, beni yeni baştan umutla doldurur, çünkü onlar **Tevfik Fikret**'in deyişiyle, artık birer birer uyanması gereken "Feza-yı ferdanın küçük güneşleri"dir.

Derken, bir öğrenci **Patrick Süskind**'in tek kişilik oyunu "Kontraba"'ı sergiledi. Oyundan önce dağıtılan metinde şöyle deniyordu: *"Soloya elverişli olmayan çalgının, talihsiz çalgıcısına kulak verirken teknoloji tembelliğinin yalnızlığından bir an olsun sıyrılmaya, hep birlikte soluk almaya, sadece sanatın büyüsüyle efsunlanmaya değmez mi?"* Değmez olur mu hiç, hem de nasıl değer... Oldum olası tiyatro sanatına ilgi duyarım. Bu nedenle, hakkıyla oynanan bir oyun izlemek, her tiyatrosever gibi beni de her zaman heyecanlandırıyor. Bu kez de öyle oldu. Oyuncuyu kutladığımda, yüzünde belli belirsiz, ama pek de gizleyemediği bir gururla "Efendim, ben **Cüneyt Gökçer**'in *öğrencisiyim"* dedi.

Bir insanın hocasıyla övünebilmesi ne güzel... Daha doğrusu bir ülkede, kendileriyle övünülecek hocaların bulunması ne güzel...

Cüneyt Hocayla derslere girip çıkarken karşılaşır, ayaküstü söyleşiriz çoğu kez. Zaman zaman da öğle yemeklerinde sürer bu söyleşiler. Bir keyiftir onu dinlemek. Daha bir varsıllaşmış olarak ayrılırım her söyleşiden. Çünkü, konuştuğum cumhuriyet döneminin canlı bir tiyatro tarihidir. Onun için Kültür Bakanlığı'nın hazırladığı *"Sanatta 50 Yıl"* kitabına bakarken nasıl da dolu dolu bir yolculuk yapıyor insan, bu elli yıllık zaman tünelinde. **Julius Sezar**'dan **Hamlet**'e, **Köroğlu**'ndan **Cyrano de Bergerac'a, Kral Lear**'dan **Don Quixote**'a, **Kral Oidipus**'tan **Sütçü Tevye**'ye kadar, kimlerle karşılaşmıyorsunuz ki bu zaman tünelinde...

Bir gün derse girerken Cüneyt Hocaya, o çok severek giydiği oduncu gömleğinin, kendisine yakıştığını söylediğimde "evet" dedi, "İşlevseldir de aynı zamanda, çünkü odun kesmeye gidiyorum, biz hocalar da bir bakıma yontucu değil miyiz..." Bu söz bana, ünlü heykeltraş **Roden**'in şu söylemini anımsattı: Kendisine bu olağanüstü heykelleri nasıl yaptığı sorulduğunda, *"Taştaki fazlalığı yontuyorum, ortaya bu heykeller çıkıyor"* demiş. Galiba hocalar da, yontucuların tersine, insandaki eksikliğe katkılarda bulunarak, değerler ekleyerek ortaya bir güzel, bir aydınlık, bir üretken varlık çıkarıyorlar. Sevgili okurlar, sahnede çocuklarımızın yaptıklarına baktım da gördüklerimi siz de görseydiniz, inanıyorum ki yüreğiniz ışıkla, umutla dolardı. Çünkü ben, güneş gözlü gençleri sanatın al kanatlarına binmiş, yeşil karanlığın üstüne üstüne uçar gördüm...

17 Nisan 1996
Cumhuriyet

BİLİME DÜŞEN GÖLGE

Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği **"V. Uluslararası Türk Halk Kültürü Kongresi"** 83 yabancı delegenin de katılımıyla başladı. Ama ne başlayış!... Kültür Bakanı Sayın **Agâh Oktay Güner**'in de bulunduğu açılış töreninde ilk konuşmacı olan, İndiana Üniversitesi öğretim üyesi Prof.Dr. **İlhan Başgöz**, eskiden Türk'ün aşağılandığını, bu sözcüğün kaba saba anlamına geldiğini belirtip örnek olarak birkaç tane de atasözü söyleyince, salonda kıyamet koptu. Profesörün biri de, sevgili **İlhan Selçuk**'un 26 Haziran günlü dünkü yazısında belirttiği gibi **"Kafatasının çapını vurgulayacak bir laf"** ederek **"Ben Türk'üm, Türk'e hakaret ettirmem"** diye bağırmaya başladı. Bunun üzerine değerli bilim adamımız Başgöz, konuşmasını yarıda keserek kürsüden inmek zorunda kaldı. Daha sonra kürsüye çıkan Sayın Bakan da hoşgörüden söz etmeye kalkmasın mı!...

Bütün bu olanlar karşısında, yapabileceğim bir tek şey vardı. 25.6.1996 günü öğleden sonraki oturumda sunacağım **"Masalların İleti Dizinleri-Mesaj Index Hazırlama Konusunda Sistematize Edilmiş Bir İnceleme Çalışması"** adlı bildirimi geri çekerek, kongreden ayrılmak.

Ben de öyle yaptım ve divan başkanlığına şu yazılı metni sunarak bildirimi geri çektim.

"Sayın Başkanlık Divanı; 21. yüzyıla dört kala halâ, değerli bir bilim adamı olan Prof. Dr. İlhan Başgöz,kendi ülkesinde, Kültür Bakanı'nın da hazır bulunduğu bilimsel bir kongrede konuşturulmuyor ve kürsüden inmek zorunda bırakılıyorsa o kongrenin bilimsel özgürlüğüne gölge düşmüş demektir. Bu nedenle bildirimi geri çekiyorum. Saygılarımla... Dr. Muhsine Helimoğlu Yavuz"

Cumhuriyet'te okuduğuma göre Sayın Bakan, Başgöz'ü bir odaya çağırıp özür dilemiş. Hayır Sayın Bakan. Kapalı kapılar ardında özür dilemeyle bu **"ayıp"** ortadan kaldırılamaz. Sizin göreviniz birileri adına özür dilemek değil, hazır bulunduğunuz ve tanık olduğunuz bu olayda, kürsü güvenliğine ve özgürlüğüne özen göstererek, Başgöz'ün konuşmasını tamamlamasını sağlamak olmalıydı. Bu size çok yakışacaktı ve o anda bilim özgürlüğüne düşürülmüş bu lekeyi aklama şansına sahiptiniz, ama bu şansı kullanamadınız. Oysa **"II. Milli Kültür Şûrası"**nda **Aziz Nesin**'in konuşması engellenmek istendiğinde, o dönemin Kültür Bakanı **Namık Kemal Zeybek** kürsüye gelerek, çok nazik bir biçimde Aziz Nesin'den izin istedi ve burada herkesin özgürce düşüncelerini söyleyebileceğini, bu görüşlere katılmayanların da daha sonra yine kürsüye gelip karşı görüşlerini belirtebileceklerini, ama konuşmacıyı saygıyla dinlemeleri gerektiğini söyledi ve Aziz Nesin'in sonuna kadar konuşmasını sağladı. Böylece, o anda oluşacak olan büyük bir toplumsal ayıbı önlemiş oldu. Ama siz, aynı sağduyuyu gösteremediniz ve bu şansı kullanamadınız.

Şu anda, bu kongrenin bilimsel özgürlüğüne büyük bir kara leke düşmüştür ve bu leke Kültür Bakanı sıfatınız nedeniyle, tarafınızdan bir an önce aklanmalıdır. Çünkü, bizim insanımıza ve bizim ülkemize böylesine çağdışı uygulamalar "reva" görülemez.

28 Haziran 1996
Cumhuriyet

CUMBALI DEMOKRASİ

Büyükada, bana bu yıl da yine güzel görüntüler, ince duyarlıklar, sıcak söyleşiler sundu. İşte onlardan bir tutam: Saydam bir gölge gibi, varlığıyla dünyamızı güzelleştiren değerli ressam **Tiraje**'nin, doğallığını korumaya büyük özen gösterdiği köşkünün bahçesindeki bir söyleşide, **Oral Çalışlar**'dan **"ölüm orucu"**ndaki uzlaşmanın nasıl gerçekleştiğinin perde arkasını dinledik. Bir ülkenin aydınlarının, sanatçılarının yeri gelende, olumsuz olayların ibresini olumluya çevirmede nasıl işlevsel olabileceklerinin, onurlu bir örneğiydi anlattıkları. Ardından da ülkemizde insan hakları ve demokrasi konusunda geleceğe yönelik köklü çözümlerin üretilmesi, böylesine günübirlik çözümlerle bir yere varılamayacağını konuştuk.

Bunun üzerine, **Çelik Gülersoy** da tarih boyunca, böylesine anlık çözümler üretmedeki ustalığımızı çok iyi örnekleyen şu olayı anlattı: Eskiden İstanbul'da üst düzeyde bir düğün olduğunda, saraydan çıkan gelinin çeyizi hayvanlara yüklenip sergilenerek, gelinin gideceği konağa götürülürmüş. Fakat sokaklar öylesine dar, evlerin cumbaları birbirine öylesine yakınmış ki, neredeyse cumbadan cumbaya fısıltıyla konuşulacak... Şimdiki Divan Yolu da bunlardan birisiymiş. Çeyiz yüklü hayvanlar, sırtlarındaki denklerle bu cumbalar arasında sıkışır kalır ve geçemezlermiş. Böyle durumlarda hemen mimarbaşı adamlarıyla gelir, konakların cumbalarını, çıkıntılarını yıkar, gelin alayı geçtikten sonra da yeniden yaparmış.

Ülkemizde de zaman zaman, demokrasi ve insan hakları konusundaki sıkışmalar, tıkanmalar karşısında bazı engeller yıkılıyor, ama hemen ardından yeniden yapılıyor. Oysa artık 21 yüzyıla dört kala bizim ülkemizde de uygarlığın, gelişmişliğin en büyük göstergesi olan demokrasinin, insan haklarının gürül gürül akabileceği **"cumbasız"** yollar açılmalı ve bu yollar, giderek daha da genişletilmeli...

Yaşı ne kadar ilerlerse ilerlesin -ki o kuşaktan kalanlar, kendilerine artık biz **"finale"** kaldık diyorlar - kafası ve yüreği pırıl pırıl aydınlık olan ve Ada'daki evinde Macit Gökberk'in onurlu anısıyla yaşayan **Zahide Gökberk** bir söyleşimizde anlattı: Gökberkler'in yakın dostu **Nurullah Ataç**'ın, hiç sevmediği huysuz bir doktor yakını varmış. Bir gün Ataç, **"yel yepelek yeldir felek"** içeri girip, **"Zahide-Macit, doktor ölmüş"** demiş. Zahide Hanım da **"Neden ölmüş acaba"** deyince, Ataç'ın yanıtı: **"Bırak Allahaşkına, üzümünü ye bağını sorma."**

Sanatçı dostlarıma, giderek her şeyin parayla ölçülmesinden, her yerde para konuşulmasından duyduğum rahatsızlığı anlatmaya hazırlanıyordum ki, Anadolu Kulübü'nün plajında, zengin tüccar eşlerinin, torunlarını **"anaparanın faizi"** diye sevdiklerine tanık oldum. Bazı insanların dünya görüşlerini, yaşama bakış açılarını bundan daha iyi ne özetleyebilir ki...

Hani **Fuzuli** Şikâyetname'sinde **"Meyus ve mahzun, gûşe-i uzletime çekildim"** der ya... Bu tanıklıktan sonra, ben de yapacak başka bir şey bulamadım doğrusu...

***

Heybeliada'da, güneşin doyulmaz güzelliklerle battığı, **"heybenin küçük gözü"**nün tepesindeki, şu anda içinde öğretim yapılmayan **"Papaz Okulu"**nda, aydınlık yüzlü bir başrahip var. Ziyaretine gittiğim genç ve kültürlü bir din adamı olan **"Apostol"**, okulu tepeden tırnağa gezdirerek ayrıntılı bilgiler verdi. Kapalı olmasına karşın bahçe düzenine, binanın temizliğine, bakımına, ışıklı-çiçekli görünümüne, alçak-sesle konuşup sessiz adımlarla yürüyen görevlilerine hayran olmamak elde değil. Dilerim, eski işlevselliğine yeniden kavuşur. Apostol'a söz verdim. Okul açılırsa, orada konuk hoca olarak ders vereceğim...

Sonra da kalkıp yine Heybeli'de **Hüseyin Rahmi Gürpınar**'ın köşküne gittim. Gitmez olaydım.. Geçen yıldan daha kötü buldum. Biraz daha yıkılıp dökülmüş, biraz daha **"meyus ve muğber"...**

"El-ense" sporuna böylesine yakınlık duyan Kültür Bakanlığımızın, Türk edebiyatının bu büyük ustasının evini müze yapmak üzere onaracak, beş-on kuruşu vardır elbette diye düşünüyorum... Ne dersiniz, vardır değil mi?

Bir gün de Burgaz'da **Sait Faik**'e uğradım. Neyse ki onun evi yüzümü yüreğimi güldürdü. Onarım bitmiş, müze açılmış, bakıcı **"büyükanne"** de iyi bakıyor Sait'e doğrusu. Beni de iyiden iyiye gezdirdi. O sevinçle, hiç yapmamam gerektiği halde tutup Sait'in hemen kapının girişindeki askılığa asılmış olan, o meşhur şapkasını alıp başıma geçirdim. -Tam o sırada, Sait'in çocuk gözleriyle gülümsediğinden eminim.-

Sergilenen eşyaları arasında pasaportu gözüme ilişti. Baktım ki, **"sanatı"** (mesleği) sütununun karşısında **"yok"** yazıyor. Çünkü Sait, pasaport görevlilerine her ne kadar, **"Benim mesleğim yazarlık"** demişse de dinletememiş. Yazarlığı meslekten saymamışlar ve **"yok"** demişler. Bu **"Büyük ve onurlu yokluğumuz"**un kökenleri geçmişimize dayanıyor demek ki, yani bir başka deyişle bu **"geleneksel bir yokluk"** Gerçi olsak ne oluyor ya... Hani okur...

Bir söyleşimizde okur azlığından, özellikle de şiir okuru azlığından yakınıp **"Olsun, ama o azlığın büyük bir derinliği var"** demiştim de. **Şükrü Erbaş**, **"Bu her yerde böyle hocam"** deyip şunu anlatmıştı: İspanyol şair **Juan Ramon Jimenez**, bir şiir kitabını okurlarına şu cümleyle adamış:

"Uçsuz-bucaksız azınlığa..."

Ey **"uçsuz-bucaksız azınlık"** hepinize merhaba...

16 Ağusto 1996
Cumhuriyet

ÜÇ DENİZİN DALGALARI

Zırhlarını giyinip atlarına binen Rodos Şövalyeleri, ellerinde mızraklarıyla **"Şövalyeler Sokağı"**ndan ağır ağır **"Şövalyeler Sarayı"**na doğru ilerliyorlardı. Atlarının yanında hüzünlü yüzleriyle onları uğurlayan eşleri, arkalarında ise çift boynuzlu tolgalarıyla askerleri yer alıyordu. O döneme ait bir müzik bu töreni tamamlıyor ve dünyanın dört bir yanından, **"Üç Denizin Dalgaları"** toplantısı için kopup gelmiş, dörtyüze yakın yazar ve çevirmen, bu **'sembolik ordu**'nun yanında, önünde, arkasında yürüyordu.

Ağır, gizemli ve bir bakıma da gerçeküstü olan bu yürüyüşün görkemini, tüm ruhumda duydum ve ona hemen oracıkta, **"Tarihte Yürümek"** adını verdim. Bu sembolik şövalyeler ve gerçek yazarlar ordusu elbette ki savaşa gitmiyordu; barışa, yalnızca barışa ve dostluğa yürüyordu. Şövalyeler Sarayı'nın avlusundaki soluk kesen tiyatro gösterilerinde, eski şehrin merkezinde yapılan, hemen her dilden okuma saatlerinde yalnızca barış ve dostluk solunuyordu.

Rodos'ta insan kendisini hiç de yabancı bir toprakta duyumsamıyor. Yalnızca tertemiz, ılık, bir bakıma **"yerçekimsiz"**, hemen her ulustan insanların sabahlara kadar şarkı söyleyip dans ettiği bir atmosfer, birazcık insanı **"esrikleştiriyor"** o kadar.

Kale içindeki eski evini gezmeme ve fotoğraflarını çekmeme izin veren çok yaşlı **"Katherina Nine"**ye Türk olduğumu söyleyince, gülümsüyor ve beni yanına oturtup, eski ve çok sevdiği bir Türk komşusundan söz ediyor. İyiden iyiye yıpranmış Süleyman Camii ile Saat Kulesi'nin bahçesinde yer alan ve yıllardır kapalı duran Türk Okulu'nu görünce, biraz hüzünlensem de daha sonra gidip kıyısına oturduğum Rodos Feneri'nin görkemi ile vaktiyle bacaklarının arasından gemiler geçen **"Colosse"** ı içinde barındıran Mandrake Limanı'nın masalımsı atmosferi, beni yeniden avutmaya yetiyor.

Rodos halkında bize karşı bir düşmanlık sezilmiyor. Bu konuda Türk Başkonsolosu, **Attila Sunay**'ın da olumlu gözlemleri var. Ah bir de oy kaygısıyla bazı politikacılar **"şahin"** kesilmeseler, Ege'nin tam bir **"dostluk denizi"**ne dönüşmesi için, hiçbir engel kalmayacak belki de...

Son gün bizi, otelden limana getiren taksinin sürücüsü **Dimitri** de aynı böyle düşünüyor doğrusu ve **"Biz sizi seviyoruz"** diye de açıkça belirtiyor bu duygusunu.

Ne dersin Dimitri, bu yazıyı, bizim dostluk ve barış duygularımıza çok iyi tercüman olan, usta ozan **Pablo Neruda**'nın şu dizeleriyle bitirelim mi...

"Çayır çimen arayan aşklar için
Ve bütün yaşayanlar için
Bütün sular bütün topraklar için
Barış olsun."

17 Ekim 1996
Cumhuriyet

"ŞEYTANİ MELEK"

Emre Şen'i tanıdığımda, henüz bir "çocuk-delikanlıydı" İnce, kırılgan, duyarlı kişiliğini hep dikkatle izledim. 1973 doğumlu oğlum Bora'yla yaşıttı. Zaman zaman arkadaşlık ediyorlar ve birlikte "ehliyet" sınavına hazırlanıyorlardı. Bu nedenle coşkularını, hüzünlerini izleyebilmem kolay oluyordu. Onun sıradan, öyle gelip karşıma oturmuş bir öğrenci olmadığını biliyordum. Bana önce çekinerek yaklaştı. Sonra "farkı farkeden" zekâsı ve duyarlığıyla, saygılı bir güven duygusuna ulaştı. Bu duyguyu da sonraki yıllarda hep geliştirerek korudu. Bütün gayretimin, onları kitap okumaya yönlendirmek olduğunu kavradığında da derste tanıtmak üzere kendisine konu olarak, Nobel ödüllü yazar Nadina Gordimer'in "Oğlumun Öyküsü"nü seçti. Bu kitabı öylesine ilgi ve dikkatle okuyup kavradı ve sınıfa da öylesine ilginç yorumlarla sundu ki, işte o zaman bir sanatçı duyarlığının, öteki bilim ve sanat dallarıyla da beslendiğinde, nasıl derinlik kazanıp boyutlanabileceğini bir kez daha gördüm. Yüzüme dikkatle bakıp, tepkimi ölçmeye çalışarak "Hocam biliyor musunuz, ben artık olaylara yalnızca siyah-beyaz diye bakmıyorum, sayenizde ara renkleri görmeyi de öğrendim. Örneğin bu kitaptaki babayı, karısını bir başka kadınla aldatıyor diye kınamıyorum. Çünkü, ikinci kadınla aralarında öylesine bir düşün ve gönül birliği var ki, bu ilişki bende saygı uyandırıyor" dedi. Anladım ki o artık, kucağında bir kedi yavrusuyla, kıvırcık uzun saçlarını savura savura ortalıkta koşturan Emre değil. Düşünce dünyasının aldığı bu olumlu, güzel mesafeyi görerek ona sevgiyle gülümsedim.

Emre daha sonra piyano eğitimini sürdürmek üzre İtalya'ya gitti. Arada bir tatile geldiğinde ziyaretime gelip, benimle "hayata dair" konuşmaktan hoşlanıyordu. Oradaki yaşam biçiminden, çalışmalarından, katıldığı yarışmalardan, aldığı ödüllerden,

sevinçlerinden, sıkıntılarından, aşklarından, kırılmışlıklarından, coşkularından, ideallerinden sözediyor ve zaman zaman da bazı konularda, benden küçük yönlendirmeleri istiyordu. Onu, kendi oğlumu dinler gibi büyük bir dikkatle ve sevecenlikle dinliyordum. Bu söyleşiler, bir bakıma onun için "terapi" oluyordu. Büyük bir kırılmışlık yaşadığı ve çok sıkıntılı olduğu bir konuda, davranış biçiminin ne olması gerektiğini sordu ve meraklı çocuk gözlerini yüzüme dikip, vereceğim yanıtı beklemeye başladı. Çünkü, ben onun için doğruyu bilen ve söyleyendim. Durdum, düşündüm ve "Aklın ve yüreğin nasıl davranmanı söylüyorsa, öyle davran" dedim. Yani bir bakıma ona "Yüreğinin götürdüğü yere git" dedim. Birden yüzü aydınlandı, defalarca teşekkür etti sonra, kucaklaşıp ayrıldık. Derken, bir "yerleşik yabancı" olduğum şu dünyada günler hızla geçerken, elime Emre'nin gönderdiği bir paket ulaştı ve içinden, üstünde onun kocaman gülüşüyle "çocuk-delikanlı" yüzünü yansıtan bir fotoğrafının yer aldığı ve yanında "Emre Şen, Vincitore del Premio Assicurazioni Generali al Concorso Phianistico İnternazıonale, Roma 1995" yazan bir CD çıktı. Büyük sevinçlerle ve yüreğim titreyerek dinledim. İçinde J.S. Bach, W.A. Mozart, F. Chopin ve S. Calligaris'in "Emrece"si vardı. Ne kadar gurur verici değil mi... Ülkemizin daha çok Emreler'e gereksinimi var...

Bir Emre Şen yetmez "bin" daha...

24 Ekim 1996
Siyah - Beyaz

KİRLENMİŞ ÇİRKİNLEŞMİŞ KADINLAR

Turaçlar, kadınlar ve çiçekler... Omuzuna turaç konmuş düşsel kadınlar ve güzelim çiçekler yapmış, ressam **Duran Karaca.** Turaçlar nasıl da güzel, kadınlar nasıl da masalsı. Ya çiçekler! Nasıl da yürek ferahlatıcı. Kadınlar, kuşlar ve çiçekler... Hayata nasıl da yakışıyorlar.

Silahlar ve ölüm ise hiç yakışmıyor. Hele hele silahtan, paradan, kandan ve ölümden hiç de inandırıcı olmayan, abartılı ve teatral bir ses tonuyla söz eden kadınlar(!) hiç mi hiç yakışmıyor. Çünkü, insanları aldatmak için bunlardan söz ederlerken, en az ölüm kadar, para kadar, silah kadar çirkinleşiyorlar. Dahası yüzleri çarpılıyor, gözlerinde kaçamak ve kaypak bir bakış beliriyor. Daha doğrusu, kimselerin yüzüne doğru dürüst bakamayan **"suçlu bir bakış"...**

Ve giderek yükseltiyorlar o çirkinlik dolu seslerini... Karanlıktan korkup türkü söyleyenlerin ruh hali içinde... Derken derken, aynı korkuyu taşıyan bir de erkekler korosu katılıyor bu çirkin kadın sololarına. Bağırdıkça cılızlaşıyor sesleri. Çünkü, iyiye güzele doğru akan ve hiçbir zaman geri çevrilemeyecek olan sağduyu ırmağı, onları önüne katmış hızla **"kaçınılmaz sona"** doğru götürüyor.

Bu hastalık derecesindeki, bir türlü doyuramadıkları bireysel çıkar duyguları nedeniyle, tepeden tırnağa kirlenmiş, çirkinleşmiş kadınlarla, yine aynı çıkar çemberinin içinde dönüp duran erkekler, hızla akan halkın sağduyu ırmağında yıkanıp, **"Evet yanlış yaptık, özür dileriz"** diyerek doğacak sonuçlara katlanma yerine, her gün yeni yalanlarla, yaptıklarını örtmeye çalışmakta ve bu ırmağa katran karalarını akıtmaya devam etmektedirler.

Oysa biliyorum ki, bu yaşam yarışını omuzuna turaç konmuş kadınlar, kirli para ve kanla elleri kirlenmemiş erkekler, yaşanası bir dünyayı haketmiş çocuklar ve güzelim çiçekler kazanacaklar.

Çünkü, gökkubbenin altında yapılan hiçbir şey gizli kalmaz ve ırmaklar tersine akıtılamaz...

19 Aralık 1996
Cumhuriyet

MASALDAKİ "TEMİZLİK"

Ünlü Fransız Klasiği **Stendhal**'in, çok ünlü romanı **"Kırmızı ve Siyah**'ta kırmızı **"ordu"**nun, siyah **"kilise"**nin simgesidir. Seminer konusu olarak kendisine Stendhal'i seçen öğrencim, çalışmasını sunarken tam bu noktaya geldiğinde, birdenbire gözlerimin önüne, şu anda halkımıza seçenek olarak sunulmaya çalışılan iki renk geldi. **"hâki ve siyah"**

Şeriatın ve kirliliğin bize dayatılmak istenen **"zift karası"**nı, **"hâki"** rengin beyaza-aydınlığa dönüştürmesi beklentisi içinde olunduğu günlerin yaşanıyor olması düşündürücüydü. Neden **hâki** ve **siyah... Ya pembeler, beyazlar, maviler, lilalar, hele hele anaokulu çocuklarının "bebek ağzısı"** diye tanımladıkları yavru ağızları neredeler... Bu güzelim renklere ne oldu... Bu renkleri nerede unuttuk ya da nasıl kaybettik... Yoksa hiç mi tanımadık...

Tanımaz olur muyuz, elbette tanıdık. **Mustafa Kemal**'in önderliğinde çok onurlu, çok anlamlı o Kurtuluş Savaşımızı ve sonraki devrimleri gerçekleştirdiğimizde, bütün ülkemiz rengârenk "ebem kuşakları"yla donandı, yüreğimiz onurla doldu, başımız pek haklı olarak göklere erdi.

Sonra sonra bu renkler, yetersiz **"muhteris"** yöneticilerin kötü uygulamalarına oranla, hızla kirlenmeye başladı. Giderek kirlilik o kadar arttı ki, geriye yalnızca koyu bir karanlık kaldı. Şimdi sıra, ivedilikle bu karanlığı temizlemeye gelince de kimileri işin kolayına kaçıp, bu işi **"hâki"** renk yapar nasıl olsa deyip, seyirci olmaya hazırlanıyorlar. Oysa, yılların deneyiminden süzülüp gelen birikimiyle **"hâki"** de **çok haklı olarak**, bu temizlenip aydınlanma işini maviler, pembeler, beyazlar ve **"bebek ağzısı"**ndan oluşan, demokratik sivil kitle örgütleri yapsın diyorlar.

Ben bunları düşünedurayım, derken derken birdenbire kendimi pat diye bir masalın içinde buluverdim. Doktorasını masallar üstüne yapmış bir "masal doktoru" olduğum için, ikide bir kendimi böyle olur olmaz yerde, bir masalın içinde buluveririm. Çünkü bilirim ki, her masalın bir gerçeği vardır ve her masal bir gerçekten kaynaklanır.

Bu, içine düştüğüm masalda güzel mi desem çirkin mi desem, esmer mi desem sarışın mı desem, zayıf mı desem şişman mı desem bir kadın can havliyle ve büyük bir hızla, bir duvar mı desem, bir sınır çiti mi desem bir yere doğru, daha doğrusu o duvarın ortasındaki bir kapıya doğru, bütün gücüyle koşuyordu. Arkasından da altmış mı desem yetmiş mi desem, doksan mı desem, yüz mü desem, bir erkek grubu, hemen hemen aynı hızla ona yetişmek için koşuyorlardı. Daha da arkalarında ise ellerinde süpürgeler, su hortumları, sabunlar, deterjanlarla otuz milyon mu desem kırk milyon mu desem, elli milyon mu desem, altmış milyon mu desem, bir insan seli, onları yakalamaya çalışıyorlardı.

Derken derken, herkes böyle koşarken birdenbire, vaktiyle davranıp en önde koşan kapıya vardı ve en yakınındaki kocası mı desem karısı mı desem, oğlu mu desem kızı mı desem, birkaç yakınını da alarak, önünde açılan kapıdan girdi ve yine aynı hızla kapıyı, ona yetişmeye çalışanların yüzlerine kapatıverdi.

O hızla duvara çarpanlar üst üste düşüp yığılmaya başladılar. Derken derken, daha onlar doğrulup toparlanmaya kalmadan, arkalarından yetişen milyonlar, ellerindeki deterjanlarla, su hortumlarıyla onları yıkamaya koyuldular. Öyle bir yıkadılar, öyle bir yıkadılar ki, masal bu ya, yıkananlar eriyip akmaya başladılar. Meğer bunlar tepeden tırnağa öylesine bir pisliğe bulanmışlar ki, onun için de yıkandıkça akıp gittiler.

Bu büyük temizlikten sonra, milyonlarca "**temizlikçi**" birbirlerine sarılıp, sevinç içinde oynayıp dansetmeye başladılar. İşte tam o anda maviler, beyazlar, pembeler, lilalardan oluşan bir ebem kuşağı doğup, hepsini kucakladı. Tam bu sırada bir alkış kopmasın mı...

Ben de, bu masalın sonunu alkışlıyorlar sandım. Bir de masaldan çıkıp etrafıma baktım ki, Stendhal'i anlatan, güneş gözlü öğrencim **"Tuğçe"**yi, seminerini çok iyi hazırlayıp sunduğu için, arkadaşları alkışlayarak ödüllendiriyorlarmış. Bu alkış ödülüne ben de katıldım ve ona doksan beş verdim. Daha da bilinçlenip, ülkemizin geleceğini aydınlatmak için **"bir mum da o yaktığında"** ise tam puan yüz vereceğim.

Çünkü iyi yetişen bu gençler, bizim tek umudumuzdur. Hani usta ozanımızın dediği gibi: **"Bir umudum sende kaldı/ Gözlerinden gözlerinden öperim..."**

15 Ocak 1997
Cumhuriyet

EĞİTİMİMİZİN 'HÂL-İ PÜR-MELÂLİ'

Sevgili **Ali Nesin** eğitim üzerine hazırladığı bir denemesini, 19 Haziran 1996'da iki yüze yakın aydına ve sivil kuruluşa yolladı ve onlardan, eylül başına kadar bu deneme üzerine düşünce ve eleştirilerini bildirmelerini istedi. Denemenin amacının da, **"Türkiye'de yepyeni bir eğitim anlayışı için toplumsal bir hareket başlatmak"** olduğunu belirtti. Sonra da aldığı eleştiriler ve öneriler doğrultusunda, bir **"Eğitim Bildirgesi"** hazırlayıp imzaya açtı.

Bu bildirgenin **"Kamuoyuna Mektup"** bölümü şöyle başlıyor: **"On yıllardan beri, yurdumuzda uygulanagelmekte olan eğitim sistemimizin çöktüğü bir sır değildir. Eğitim sistemimiz bilimden ve bilimsellikten uzaklaşmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nda gericiliğin, yobazlığın ve faşizmin etkisi her gün artmaktadır."**

Doğru söze ne denir. Eğitim sistemimizde bilimsellikten uzaklaşılıp gericiliğe öylesine ödünler verilmiştir ki, işte yarattığı trajikomik sonuçlar ortadadır.

Üniversitede okuyan kızlarımız bile, kendilerine rehber olarak bilimi değil şeyhleri, mollaları seçiyorlarsa; cinlerden korkup, cinci hocaların aşağılık saldırılarına ses çıkaramıyor, kendi bedenlerine, insanlık onurlarına bile sahip çıkamıyorlarsa; bir cinciden kurtuluşu bir başka cinciye sığınmakta arıyor ve utancın derin bataklıklarında boğuluyorlarsa, okullarımızın bu çağdışı eğitim programları ivedilikle düzeltilmeli, gerekiyorsa her şey bilimin aydınlığında yeniden kurulmalıdır. Yoksa bu düzen, daha çok **Kalkancı**'lar, **Müslüm**'ler yetiştirir ve daha çok **Fadime**'ler kurban edilir.

Bu eğitim bildirgesinde **"Eğitimin Amacı"** da özetle şöyle sıralanıyor: **"Düşünen, araştıran, inceleyen, kuşku duyan, kendisini ve çevresini sorgulayan ve eleştiren, günü gününe yaşamayıp hem**

geçmişi değerlendiren hem geleceği ve geleceğin sorunlarını öngörmeye çalışan, kendisinin ve başkalarının hakkını arayan, haksızlıklara karşı gelebilecek cesarete sahip, başkaları mutsuzken mutlu olmayan, toplumsal sorumluluğu olan... vb." Yaklaşık bir yüzyıl sonra bu yazılı belgeyi okuyan çocuklarımız herhalde, 21. yüzyıla girerken bile bizim eğitim sistemimiz, bu olması en doğal olan amaçları bile içermiyormuş da bunların gerçekleşmesi için uğraş veriliyormuş diyerek, büyük bir utanç ve şaşkınlık duyacaklardır sanırım.

Çünkü, 1839'da **Mustafa Reşit Paşa** tarafından ilan edilen **"Tanzimat Fermanı"**nı ilk okuduğumda, o çocuk bilincimle nasıl da şaşırıp kalmıştım. Fermanın ilk maddesinde herkesin mal, can ve namus güvenliğinin sağlanacağı belirtiliyordu. Demek o zamana kadar sağlanmıyormuş, ama nasıl olur diye donakalmıştım. Sonra da askerliğin belli bir süreye bağlanacağını, herkesten gelirine göre vergi alınacağını okuyunca yeni bir şaşkınlığa daha düşmüştüm. Giderek büyüdükçe (keşke büyümeseydim) **"Burası Muş'tur / Yolu yokuştur / Giden gelmiyor / Acep ne iştir"** ya da **"Şalvarı şaltak Osmanlı / Avradı kaltak Osmanlı / Ekende yok biçende yok / Yiyende ortak Osmanlı"** dizelerinin, bu insan yüreğinin en duyarlı, en derin, en kırılgan ve en öfkeli yerlerinden kopup gelen türkülerin, ağıtların öyle durup dururken ortaya çıkmadığını anladım. Sonra da bunların tarih içindeki sosyal, kültürel, ekonomik boyutlarını araştırmaya başladım. Yine bildirgeye dönelim. **"Bu Amaca Nasıl Ulaşılır"** bölümünden birkaç tümce aktarıyorum:

"Gençler ciddiye alınmalıdır. (Burada genç sözcüğü, okul çağında olan ve eğitilen insan anlamında kullanılmıştır) **Sorunları dinlenmeli, sorunlarına çözüm aranmalıdır. Gençlere saygı duyulmalıdır, yanlış yapma hakkı tanınmalıdır, yetişkinler bilimsel olmayan doğrularını yani inançlarını gençlere benimsetmeye kalkışmamalıdır, her genç kendi anadilinde eğitim görebilmelidir, en etkili ve en iyi eğitim anadilinde yapılır. Üniversiteler tam özerkliğe kavuşmalıdır. İmam-hatip okulları kapatılmalıdır, imam yetiştirmek laik bir devletin görevi değildir. Eğitim herkesin**

hakkıdır ve parasız olmalıdır..." Evet, gelecekte çocuklarımız "**Demek bunlar da yapılmıyormuş**" diye utanacaklar. Şimdi de bildirgenin "**Öğretmen**" bölümünden birkaç tümce alalım: "**Öğretmenin görevi, öğrenciye öğrenmesini öğretmektir. Öğrenci-öğretmen ilişkisi, bir ast-üst ilişkisi olmamalıdır. Gerektiğinde öğrenci de araştırmalarıyla, incelemeleriyle, yorumlarıyla öğretmene öğretebilir. Öğretmen ve öğrenci arasında güven sağlanmalıdır. Öğretmen öğrenciye kütüphaneye gitme, kitap okuma, kitap satınalma alışkanlıklarını kazandırmalıdır. Derslerde toplumumuzu eleştirmekten çekinilmemelidir. Öğretmen, başka bir iş yapmaya gerek duymadan yaşayabileceği bir ücret almalıdır.**"

Tüm bunlara bakıldığında, eğitim düzenimizin "**hâl-i pür-melâli**" bir kez daha gözler önüne seriliyor. Sevgili Ali'nin hazırladığı bu bildirge her aydından destek görmeli, ilgili yerlere ulaştırılmalı ve daha da geliştirilerek ivedilikle hayata geçirilmelidir.

Bu iş hemen bugün, şimdi yapılmalıdır. Yoksa yarın "**çok geç**" olabilir; "**olabilir**" değil, çok "**geç olacak**"tır.

2 Şubat 1997
Cumhuriyet

YAZARA SAYGI

Bir yapıtın *"serüveni"*, konusunun daha yazarının beynine, yüreğine düşmesiyle başlar. Sonra da yazar ayağına demir çarık giyip, eline demir asa alarak uzun, çok uzun bir yolculuğa çıkar. Çoğu zaman yollarda akıl almaz güçlükleri aşıp, dokuz canlı devlerle döğüşüp, geçit vermez dağlardan yel gibi derelerden sel gibi geçerek, sonunda Kafdağı'nın ardına ulaşır ve eserini bitirip onda kendisini var eder.

Yaşadığı çetin yolculuk nedeniyle, nasıl da yorgun ve bitkindir. Sanki içi boşalmış gibidir. Bu yeniden dolmaya hazırlanan bir boşluktur. Çünkü, bir kitabıyla dünyaya merhaba derken bir başkasının tohumu yüreğine ve bilincine çoktan düşmüştür bile. Henüz matbaadan alınmış kitabının taze mürekkep kokusunu duyup, parmaklarının ucuyla, yeni doğmuş bir bebeğe dokunur gibi kitabına dokunur. Bana çok çektirdin, ama iyi ki de yazdım seni diyen bir gülümseme yayılır yüzüne.

Bundan sonrası düğün-bayram sanıyorsunuz değil mi... Hiç de öyle değildir. Neden mi? Ben de yukarıda anlattığım büyük çilelerle yazarım kitaplarımı ve yürek çarpıntılarıyla da yayımlanmasını beklerim. *"Diyarbakır Efsaneleri"* (2 cilt, Doruk yayınları, 1993 Ankara 2. Baskı) adlı kitabım da sekiz yıllık *"acılı"* bir emeğin sonunda gerçekleşti. Hak ettiği değeri de buldu. İsveç - Stockholm'de *"Araştırma Ödülü"* aldı, Almanya Bamberg Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nde ders kitapları listesine girdi. Ben de bununla öğünüp, gönendim ve sekiz yıllık sancılı emeğimi "helal ettim"

Derken, derken günler böyle geçerken ve ben yeni yaratılacak kitaplarımın sancılarını çekerken 7 Ocak 1997 tarihli *"Cumhuriyet"*te bir de ne görüp, okusam beğenirsiniz. **"Muhsine**

Helimoğlu Yavuz'un *"Diyarbakır Efsaneleri" kitabından*, **İsmail Kaygusuz** *tarafından oyunlaştırılan* 'Silvanlı Kadınlar' İstanbul Şehir Tiyatroları'nda oynanmaya başlandı."

Tahmin edeceğiniz gibi *"donakaldım"* Henüz hayatta olanı yaşayan bir yazarın eseri sahneleniyor ve yazardan izin alınmadığı gibi nezaket gereği bir haber bile verilmiyor. 21. yüzyıla üç kala *"memleketimizden yazar manzaraları"* Böyle bir durumda siz olsanız ne yaparsanız ben de onu yaptım elbette ve tiyatro yönetimine telefon açıp, bu yaptıklarının neyin nesi kimin fesi olduğunu sorayım dedim. Dedim demesine ama, hiçbir yetkilinin benimle konuşmaya yanaştığı yok. Birilerini aracı koyup, anlaşmaya çalışıyorlar. Neden sonra da *"lütfedip"* bir gala davetiyesi gönderdiler, kalkıp gittim. Bir bakayım; benim beynimin, yüreğimin sekiz yıllık *"acılı ürünü"*nü ne hale getirmişler, varıp göreyim dedim. Ve gördüm ki oyunun tamamı gerçekten de benim kitabımda yer alan 6, 28, 130, 49, 19, 43, 100 ve 48 numaralı efsanelerimin birbirine eklenip, karıştırılmasından oluşturulmuş yani, sayın sanat yönetmeni **Kenan Işık**'ın 2 Mart 1997 tarihli "Cumhuriyet"te yer alan haberde belirttiği gibi bilimsel bir kitaptan alınmış bir *"alıntı"* filan değil, düpedüz bir *"çalıntı"*. Üstüne üstlük, Güneydoğu'nun öylesine derin ve trajik boyutlardaki sorunları "gulu gulu dansı" gibi gündelik ucuz politik söylemlere indirgenip, kolay tarafından alkış alınmaya gidilmiş. Sanat, hele hele de tiyatro bu kadar *"ucuz"* olmamalı. Böyle düzeysizliklerin sağlayacağı *"alkış getirisine"* tenezzül edilmemeli.

Tüm bunlar yetmez gibi oyunun sonunda sahneye çıkan birisi, ışıkçısından kostümcüsüne, oyuna emeği geçen herkesi bir bir saydığı halde, kitabımın adından hiç söz etme gereği duymadı. İşte o zaman iyiden iyiye anladım ki eserim ve adım *"özenle"* gizlenmektedir. Oysa bu kitap, üstüne öyle kolayca yatılamayacak ve de öyle kolayca yutulamayacak kadar büyük bir lokmadır.

Bu durumda siz olsanız ne yaparsanız ben de onu yaptım. Bir dilekçeyle İstanbul Şehir Tiyatroları Müdürlüğü'ne başvurup, yazar olarak *"telif hakkı"*mı istedim. Şimdilik yanıt yok. Gerekli süre

geçtikten sonra da Sevgili **Aziz Nesin**'den bana miras kalan, değerli avukatım **Veli Devecioğlu** aracılığıyla yasal yollara başvurup hakkımı arayacağım elbette aramasına ama, asıl üzüldüğüm şu: Bu ülkenin yazarları, ömürleri boyunca "şeytan taşlamaktan, ibadet etmeye" hiç vakit bulamayacaklar mı?.. Şimdi ben, mahkeme dilekçeleri, basın açıklamaları yazarak harcayacağım bu zamanımı, yeni eserler üretip yaratmak için harcasam olmaz mıydı?.. Bu durumda, bu yazının sonu Çinliler'in şu güzelim sözüyle bitmeli sanırım. *Tanrım, bana değiştiremeyeceğim şeyler için sabır, değiştirebileceğim şeyler için de irade gücü ver."* Ve ben biliyorum ki, yazarlar bu *"irade"* gücüne sahiptir...

28 Mart 1997
Cumhuriyet

CUMHURBAŞKANI'NIN TEŞEKKÜRÜ

30 Mart 1997 Pazar günü, *"Sevda Cenap And Müzik Vakfı"*nın düzenlediği, *"14. Ankara Müzik Festivali"*nin açılış konseri vardı. Her ne kadar, adı bir konserse de bu olay aslında, Ankara'nın ve Türkiye'nin sanat dünyası ve sosyo-politik tarihi açısından, konserden öte bir anlam taşıyordu. Bu, müzik aracılığıyla yönetime yapılan bir gönderme, sanat yoluyla bir *"örtük transaksiyon"*, yani bir *"imalı iletişim"*di.

Bu saptamamı daha iyi açıklayabilmek için, bu konseri a)biçim b) içerik c) uygulama yönlerinden, üç başlıkta ele alıp irdelemek istiyorum.

a) Biçim: Konser Ankara'daki orkestra ve koroların katılımıyla oluşan, 450 kişilik "Birleşmiş Ankara Orkestra ve Koroları" tarafından gerçekleştirildi. Katılan sanatçıların istek ve coşkuları, yüzlerinde bir *"ışık ağılı (halesi)"* oluşturuyordu ki bu da onların, şu anda yarattıkları tarihsel olayın bilincinde olduklarını gösteriyordu. Gürcistanlı şef **Jansug Kakhidze** ise uçuşan ak saçlarıyla, ritüel yöneten bir "şaman" gibi, bütün ruhu ve bedeniyle orkestrayla bütünleşiyor, zaman zaman da müziğin, o dokunsanız dağılacak gibi olan kelebek kanatlarına binip ayakları yerden kesiliyor, kendisiyle birlikte hepimizi bir süre "uçurduktan" sora da bedeninin zarif devinimleriyle ve yine aynı yumuşaklıkla, getirip yerlerimize oturtuyordu. Hani her mesleğin bir "pir"i vardır ya, Kakhidze'yi her izleyişimde, işte bu da şeflerin "pirlerinden" birisi olsa gerek diyorum. Solistler de ayrı birer değerdi.

Konser salonu ise Ankara'ya yaklaşık 35 km uzaklıktaki Akyurt Köyü'nde bulunan 8000 (sekizbin) kişilik *"Türk-Metal Mustafa Özbek Tesisleri Konser Salonu"*ydu. Fakat orada, sekiz bin kişiden fazla insan vardı. Bunu, salona giremeyip dışarıda kalan-

ların, konser sırasında ısrarla sürdürdükleri ve elbette ki hiç de hoş olmayan, protesto alkış ve ıslıklarından anlıyordum. Yüzlerce arabadan oluşan dinleyici konvoyu, bu yolu yaklaşık üç saatte alabildi. Bu nedenle de 15.00'te başlaması gereken konser, 15.45'te başlayabildi.

b) İçerik: Programda, 450 sanatçı tarafından seslendirilen, **L.V. Beethoven**'in, o görkemli "9. Senfoni"si vardı ve bu konserle Türkiye'de bir *"ilk"*e imza atıldı. Bu, sanatçıların gerçekleştirdiği programdı. İzleyici korosunun seslendirdiklerine ise *"uygulama"* bölümünde değineceğim.

c) Uygulama: Özellikle ana yoldan sonraki 2 kilometrelik köy yolu, o kadar çok aracı taşıyamadığı için, arabalar metre metre gidebildiklerinden ulaşım bir "çile"ye dönüştü. Park yeri karmaşası ise başka bir çileydi.

İnsanlar ve arabalar tarafından çiğnenen **Yunus Emre**'nin deyişiyle *"göğ ekinlere içim yandı."* Bu zorlu yolculuktan sonra tıklım tıklım ağzına kadar dolu salonda isterse *"protokol"* davetiyeniz olsun, yer bulmak ne mümkün... Neyse ki, basın için ayrılan bölümde gazeteci arkadaşların da yardımıyla bir yer bulabildim.

Derken, Kültür Bakanı'nın salona girmesiyle, sekiz bin kişilik *"dinleyici korosu"*ndan, uzun uzun bir "yuh serenadı" yükseldi. Sonra da Sayın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve eşinin salona girmesiyle birlikte bir alkış patlaması oldu ki görülmeye değer. Bu coşkuya, yine aynı coşkuyla yanıt veren Cumhurbaşkanı, son derece genç ve dinamik devinimlerle mikrofonu eline alıp salonu işaret ederek şöyle dedi: *"Bu muhteşem tablo, çağdaş Türkiye tablosudur."* Böyle demesiyle birlikte de salonda sanki yer yerinden oynadı ve sekizbin kişilik bu aydınlık koro, hep bir ağızdan büyük bir uyum içinde, *"Türkiye laiktir laik kalacaktır"* söylemini "seslendirdiler" Bu tablo karşısında, Sayın Cumhurbaşkanı da konuşmasını, şu teşekkür sözleriyle sürdürdü: *"Atatürk Türkiyesi'ne, böylesine büyük katkıda bulunduğunuz için 'devletim adına', size minnet ve şükran sunuyorum."* Bu sözler üzerine, salon bir alkış depremi daha yaşadı.

Konser bittiğinde, kendiliğinden gelişip oluşan bu *"sanatsal kitle eylemi"*nin büyüsü, hâlâ sürüyordu. Aynı akşam, Hilton'daki açılış kokteylinde de insanlar yüzlerinde bu *"esrime"*nin (sarhoşluğun) izlerini, gülüşlerini taşıyorlardı. Bu olayın, en dikkatli izleyicilerinin başında da Batılı ülkelerin elçileri geliyordu.

Gecenin bir yarısından sonra eve dönüp düşündüm. Sahi, binlerce insan neden bu konsere katılmak için yollara dökülmüştü ve Cumhurbaşkanı, neden orada bulananlara, "devlet adına teşekkür" ediyordu?... Ne dersiniz?...

11 Nisan 1997
Cumhuriyet

ŞAİR ile SOPRANO

O, ülkemizin yüzakı sanatçılarından. Sanatıyla bir 'diva' yüreğiyle bir 'çocuk' O bizim dünyaca tanınmış sopranomuz Suna Korat....

Onunla karşılaşır karşılaşmaz daha ilk merhabada, içimdeki çocuk elini uzatarak, onun gözlerindeki çocuğa dokunuverdi ve aramızda doğal bir iletişim kuruldu. Bundan sonra da ne onun ünlü bir soprano oluşu ne de benim ödüllü bir bilim doktoru oluşum, bu iletişimi etkilemedi ve giderek sıcacık bir dostluk oluştu aramızda. Bu bir bakıma, çevresindeki yapaylıklardan, basitliklerden hırpalanıp kırılan iki 'yerleşik yabancı'nın dostluğuydu. Hemen hemen bütün ilişkilerin çıkar hesapları üstüne kurulduğu ve her tarafından yapaylık aktığı dünyamızda, böyle bir dostluk sevinçtir elbette.

Giderek gördüm ki, sanatıyla dünyanın dört bir yanında, rüzgâra karşı at koşturan bu büyük ses, bu görkemli diva, yüreğinde bunca yıl özenle sakladığı çocuğu, yalnızca değer bulduklarına gösteriyordu. Yoksa genelde davranış biçimi nazik, ama mesafeliydi. Giderek onun yaşamını albümlerden, basın dosyasından ve anılarından izlemeye başladım. Ve bu anılardan biri yolumu kesti. Hem de ne kesiş. Beni sarsarak durdurdu ve yazmadan, yazıp da sizinle paylaşmadan edemedim.

1960'lı yıllar... Bulgaristan-Rusçuk'ta, **G.Verdi**'nin *'La Traviata'* operası oynanıyor. Baş kadın oyuncu *'Violetta'* rolünde ise Suna Korat var. Sanatçı temsil için Sofya'dan Rusçuk'a, zamanın Türkiye Büyükelçisi ile geliyor. Prova için operaya gittiğinde, hademe ona bir kart uzatıyor. **Nâzım Hikmet**'ten gelen bu kartta şöyle yazmaktadır: *"Yıllardır Türkçeye hasret, bir Türk şairiyim. Operadaki rolünüzü Türkçe oynamanızı rica ediyorum."* Bu rica üzerine Suna Korat, bir günde hazırlanır ve temsil gecesi şarkılarını Türkçe söyler.

Oyunun sonunda, ölmek üzere olan Violetta, duyduğu bir anlık *'ölüm iyiliği'* nedeniyle Tanrı'ya teşekkür için ellerini kaldırarak sahnenin önüne doğru gelip *"Yaşıyorum yaşıyorum"* dediği anda -ki biraz sonra düşerek ölecektir.- Nazım, oturduğu yerden kalkarak üçüncü sıranın başına kadar gelir, gözlerini büyük bir teşekkür duygusuyla Suna Korat'ın gözlerine diker kollarını çaprazlama göğsünde kavuşturarak başıyla onu selamlar ve arkasını dönüp hızla salondan ayrılır. Bu sırada, gözlerinden yaşlar süzülmektedir. (Bu teatral sahneyi düşündüğümde, Nâzım'ın özlem şiirlerinin, insanı neden bu kadar derinden sarstığını daha iyi anlayabiliyorum.)

Bunları büyük bir duyarlılıkla ve gözleri dolarak anlatan Suna Korat, sonra şunları ekliyor: *"Nâzım, Klasik Batı Müziğini çok iyi biliyordu. Madame Butterfly'in ilk perdesini Türkçeleştirmiş ve prozodiye en uygun, şiirsel bir çeviri yapmıştır. Bu nedenle, Violetta'nın da sahnede ne zaman düşüp öleceğini biliyordu ve bunun için de 'teşekkür' zamanlamasını çok iyi yaptı."*

Nâzım daha sonra da operanın müzik direktörüyle bir *'teşekkür'* mesajı gönderir. Direktör, mesajı iletir ve ekler, *"Size zarar vermemek için yanınıza gelmedi"* der. Çünkü o yıllarda Nâzım *'sakıncalı'*dır. (Sanki şimdi değil mi?.. Değilse nerede mezarı?..) Demirperde ülkeleriyle ilişkilerde belli belirsiz çok küçük bir yumuşama henüz kurulmaktadır. Bu ilişkiler çerçevesinde, Bulgaristan'ın Türkiye Büyükelçisi **Nenko Chendov**, Devlet Operası sanatçısı olan Suna Korat'ı ülkesine davet etmiş ve böylece, sanatta yakınlaşma konusunda ilk küçük adım atılmıştır.

Sevgili Suna Korat, değerli sanatçı, güzel insan... Nâzım için söylediğin o temsili öğrendikten sonra seni daha çok sever oldum. Dilerim daha uzun yıllar ülkemin yüzakı ve benim *'sevgili dostum'* olarak ve o çok sevdiğim, içindeki çocuğu hep koruyarak yaşarsın. *'Dostum'* olarak dedim, ama elbette ki kıskanç kedin 'Kuki' buna izin verirse ve bir de adına *'yaşam'* denen ve hızla akıp giden o *'acımasız ırmak'*...

1 Mayıs 1997
Cumhuriyet

KÜLTÜRLER MOZAİĞİ...

Söylenceye göre Aspendos Kralı, güzel kızı **Belkıs**'ı, Aspendos şehri için en güzel ve en yararlı eseri kim yaparsa, ona vereceğini duyurmuş. Bunun üzerine, çeşitli ülkelerden yüzlerce damat adayı becerilerini sergilemişler. İçlerinden birisi ise yaklaşık onbin kişilik bir tiyatro yapmış. Tiyatroyu gezen kral, revaklı galerilerin bulunduğu en üst bölüme çıktığında, kulağına art arda yinelenen şu sözler çalınmış: *"Kral kızı benim olmalıdır... Kral kızı benim olmalıdır..."*

Kral, hemen yanı başında söyleniyormuş gibi rahatça duyduğu bu sözlerin sahibini aradığında, ta aşağılardaki sahnede bir gencin, bu sözleri kendi kendine yineleyerek dolaştığını görmüş. Delikanlının ağzından fısıltı halinde çıkan bu sözler, mükemmel akustik sistem sayesinde, büyüyerek en yukarıdaki kralın kulağına kadar gelmekteymiş. Bu mimari ve akustik görkem karşısında büyülenen kral, gösterişli bir törenle kızını, bu tiyatroyu yapan gence vermiş.

4. Aspendos Opera ve Bale Festivali Gala Konseri"ni, M.S.2. yüzyılda, **Marcus Aurelius**'un oğlu **Mimar Senon** tarafından yapılan bu antik tiyatroda izlerken, kafamda da hep bu söylencenin (efsanenin) kahramanları dolaşıyordu. Kral, kızını bu tiyatronun mimarına yakışır görürken, ikibine üç kala da bu söylencenin mekânında, böylesine büyüleyici konserlerin, sanat gösterilerinin sergileneceğini biliyor muydu acaba? Tavanını yıldızlı bir gökyüzünün oluşturduğu tiyatro, en son sıralarına kadar doluydu ve dinleyicilerinin yaklaşık dörtte üçünü, yabancı gezginler (seyyahlar) oluşturuyordu.

Ankara Opera ve Balesi Orkestrası'nın eşliğinde soprano **Tiziana Ducati** ile tenor **Nicola Martunicci**'yi dinleyen izleyicilerin yüzlerinde oluşan büyülü gülümseme, görülmeye değerdi doğrusu. Sayın Cumhurbaşkanı'nın deyişiyle, bu tablonun adı "İşte çağdaş

Türkiye" idi... Ülkemizi olumlu anlamda tanıtmak için, bundan daha etkili nasıl bir görüntü olabilir ki....

Festivali düzenleyenleri, Opera ve Bale Genel Müdürü Sayın **Hüseyin Akbulut**'un kişiliğinde birer birer kutlamak gerekir. Festivalin halkla ilişkilerini yürüten *"N.PR"* çalışanlarının her biri ise işlerini çok iyi bilen ateş gibi gençler. Bütün bunları görünce, ülkenin üstündeki tüm karabasanlara karşın, insan yine de geleceğe umutla bakacak bir *"sevinç ışığı"* görebiliyor ve ona sımsıkı sarılıyor.

Şimdi de yüzümüzü, ülkemizdeki kültürler mozaiğinin bir başka rengine çevirelim. Heybeliada Aya Triada Manastırı'nda *"Çevre ve Adalet"* konulu bir *"yaz semineri"* düzenlendi. Çeşitli ülkelerden katılan seçkin bilim adamları, dünyamızın giderek artan çevre sorunları konusunda neler yapılabiliri tartıştılar. Bu düzenlemeyi son derece aydın-çağdaş din adamları gerçekleştirdi. Hele içlerinden genç birisi, insanı şaşırtan bir enerji ve özgüvenle her yere ve herkese yetişiyordu. Bir bakıyorsunuz cüppesini giyip tören yönetiyor, bir bakıyorsunuz elinde kalem kâğıt sonuç bildirgesi yazıyor, bir zaman sonra üstünde şık bir takım elbiseyle mikrofonda çevreyi tanıtıyor, daha sonraki kapanış yemeğinde elinde şarap kadehiyle tek tek masaları gezip herkesin kadehine dokunarak onuruna içiyor ve ayrılırken de tüm konukları bir bir uğurluyor. İşte bu aydın, kendisini hep sevgiyle anacağım "Bay Tarasios"tur. İmrenmemek elde değil doğrusu, bir de *"Bizim de böyle aydınlık, çağdaş din adamlarımız olmalı"* diye düşünmemek elbette...

İşte Türkiye bu... Güneyden kuzeye, doğudan batıya rengârenk bir kültürler mozaiği. Kimse kimsenin rengini soldurup, ışığını karartmadan özgürce, kardeşçe ve insanca yaşasın diyorum. Bu bizim en büyük özlemimiz. Hani **Nâzım** Usta'nın dediği gibi: "Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür/ Ve bir orman gibi kardeşçesine."

14 Temmuz 1997
Cumhuriyet

UMUTSUZ VAKA

Alan araştırmalarım sonucu derlediğim yüzlerce efsaneyi incelediğimde gördüm ki, bu efsanelerden bazılarına konu olan **"Ziyaretler, Mezarlar, Türbeler"** günümüzde bile, sayıları azımsanmayacak bir ziyaretçi kitlesini kendilerine çekmekteler.

21. yüzyıla üç kala, ülkemizde bazı insanlarımız hâlâ ziyaretlerden, türbelerden dilek dileyip sorunlarının çözülmesi konusunda medet umuyorlarsa, bu ayıp bize yetmeli ve bu olgu bizi acı acı düşündürmelidir.

Bu konuda sevgili **Aziz Nesin "Diyarbakır Efsaneleri"** adlı kitabım için yazdığı değerlendirme yazısının bir bölümünde şöyle diyor: **"Muhsine Helimoğlu Yavuz'un kitabındaki, büyük bir emekle derleyip incelediği söylenceler, bugünkü işlevleriyle, yani gerçekliklerine inanılarak hâlâ kullanılmalarıyla, çağdaş uygarlığa varışımızı engelleyen kültür ürünlerimizdir. Bugün onların hâlâ işlevsel olmaları da bu söylencelerin yaratıldığı zamanki halkın umarsızlıklarının, bugün hâlâ sürmekte olmasındandır. Bütün bu söylenceler, işlevsel olarak günümüzde hiçbir değer taşımaz, taşımamalıdır. Ama, buna karşılık onlar bizim tarihsel, kültürel kalıtlarımızdır. Onları derlemek, saptamak ve korumak gerekir, ama kullanmak hayır..."***

Umarsızlıktan kaynaklanan bir inanca dayanılarak gerçekleştirilen bu uygulamalardan birisini, ben çok çarpıcı bir şekilde yaşadım. Güneydoğu'daki alan araştırmalarım sırasında, serince bir günde **"Hani'nin Ankaris Çeşmesi"**nde, yüzü acı içinde bir kadın, çırılçıplak soyduğu hasta bebeğini soğuk suyun altında bağırta bağırta yıkıyordu. (Çünkü, inanç konusu olan efsaneye göre, cuma günleri güneşin doğuş ve batış saatlerinde, hastalar bu çeşmede yıkanırlarsa iyileşiyorlarmış). Soğuktan morarmış,

çeneleri titreyen bebeğin bu halini görünce, hiç önünü sonunu, nedenini niçinini düşünmeden, kendimi bebeğin üstüne atıp kadına da **"Ne yapıyorsun, çocuğu soğuktan öldüreceksin, hiç bu havada ve bu soğuk suda çocuk yıkanır mı"** diye bağırmaya başladım. Kadın önce durdu, sonra acı ve öfkeyle yüzüme bakarak **"Sen ne diyorsun be hanım? Doktor bulduk da gitmedik mi, ilaç bulduk da içmedik mi? Görüyorsun işte, çocuğum çok hasta, elimizde ölüyor; çaresizlikten bir de bunu deneyelim dedik; başka ne yapacaktık ki? Hadi çekil başımdan, git işine, benim derdim zaten bana yeter, bir de seninle uğraşmayayım"** dedi ve büyük bir umarsızlıkla, soğuktan morarmış bebeğini yıkama işini sürdürdü.

Yüzüme bir tokat gibi inen ve çıplak gerçeğin ta kendisini en yalın, en çarpıcı biçimde yansıtan bu çığlık gibi yakıcı ve ürpertici sözler karşısında, kolum kanadım kırıldı ve donakaldım. Utanç, acı, umarsızlık duygularının hepsini birden kuşanarak oradan ayrıldım.

Ama, aslında ben oradan hiç ayrılmadım, ayaklarım hep geri geri gitti. Şimdi de aradan geçen bunca yıla karşın, dünyanın çok gelişmiş herhangi bir kentinde pırıl pırıl, ışıklı meydanlarında uçarcasına yürürken, bu olay aklıma gelince - ki çok sık gelir- birden hüzünle dururum ve yüreğimin ayakları geri geri giderek beni yeniden o yöreye götürür.

İşte insanlar, çok umarsız kalıp umutsuzluğa düştükleri zaman, bu ziyaretlere, türbelere gidiyorlar, adak adayıp dilek diliyorlar. İlgi çoğalınca giderek bu ziyaretler de kendi aralarında **"ihtisaslaşmışlar"** Örneğin çocuğu olmayanların gittikleri ziyaretlerle sıtmalıların, sarılık olanların, saralıların, ruh hastalarının gittikleri ziyaretler hep ayrı ayrı. Kimileri ise tüm dilekleri kabul ediyorlar. Örneğin Ergani'deki **"Dedüğü Baba Ziyareti"**ne gidenler, yatırdan ne istiyorlarsa onun resmini, çöple mezarın toprağına çizerler. Ev isteyenler ev, araba isteyenler araba resmi çizerler. Bebek isteyenler de bebek resmi.

Son günlerde televizyon ekranlarında, üzüntüden **"gözlerinin feri"** kaçmış, akça pakça bir hanımın, başında kenarı iğne oyalı beyaz bir namaz beziyle, o ziyaret senin, bu türbe benim deme-

den, umarsız umarsız dolaşıp durduğunu ve ellerini **"havaya"** açıp, kıpır kıpır dudaklarıyla bir şeyler dilediğini görünce, işte tüm bunları anımsadım ve onlardan ne bekler ki diye düşündüm. Gerçi yukarıda da belirttiğim gibi, umutsuz ve umarsız insanlar, son bir umar aramak için bu ziyaretlere giderler. Ama, ben doktorasını efsaneler ve masallar üzerine yapmış bir **"doktor"** olarak derim ki, böylesine **"umutsuz bir vaka"** yatırları da aşar...

25 Eylül 1997
Cumhuriyet

---

* Diyarbakır Efsaneleri, Muhsine Helimoğlu Yavuz, Doruk Yay. 2. baskı, Ankara 1993, s. 520

BİR "RÖNESANS İNSANI"

Talat Sait Halman, DTCF'den Değerli Hocam **Metin And** için *"O bir rönesans insanı"* diyordu. Bu deyimi, tam yerine oturacağı için, ben de **Çelik Gülersoy** için kullanacağım. Evet, Çelik Gülersoy bir *"Rönesans insanı"*, bir kültür adamı ve iflah olmaz bir *"İstanbul sevdalısı"*dır. Son zamanlarda da Adalar'a özellikle de Büyükada'ya *"gönül akıttı"* ve *"Büyükada Dün / Yesterday"* adlı, Türkçe ve İngilizce bir kitap yayımladı. Kitap, şu altı bölümden oluşuyor. *"Denizden ve Genel Bakış, İskele ve Meydanı, Oteller, Kulüp, Kıyılar-Kırlar-Tepeler, Köşkler-Evler."*

Son yıllarda tutkun olduğum Büyükada'yla ilgili bu kitap, dizgisinden baskısına, kapağından sayfa süslemelerine değin öylesine özenli ki, her haliyle *"Ben bir Çelik Gülersoy ürünüyüm"* diyor ve *"Çiçekten Bir Buket"* adlı bir şiirle başlıyor. Bu şiirin başında şöyle diyor Gülersoy: *"Adalar'ı, İstanbul'da / Aziz ve sevgili kılan / Tek sözcükle Ada yapan / Tam altı güzellik vardı:"* Ve sonraki dizelerden, bu altı güzelliğin temiz ve engin deniz, yemyeşil zümrüt çamlar, çeşit çeşit bitkiler-çiçekler, güzel köşkler, şık faytonlar ve nazik insanlardan oluştuğunu anlıyoruz. *"Adalar işte bunların / Toplamıyla bir cennetti"* dedikten sonra da hüzün dolu şu dizelere yer veriyor: *"Onbeş yirmi sene var ki/ Deniz elimizden gitti / Bize kaldı son çamlıklar / Son köşklerle arabalar."*

İşte Gülersoy, bu *"Son Cennet"*in ardına düşmüş. Bu güzellikleri, iyiden iyiye yok olmaktan nasıl kurtarırım diye, gecesini gündüzüne katmış düşler kuruyor, projeler yapıyor ve onları gerçekleştirmek için, çoğu zaman da bir başına, bitip tükenmez bir sabırla didinip duruyor.

Ama, bazan küçük insanların küçücük kıskançlıklarına takılıyor düşleri, bazan da bürokrasi çarkının bir kırık dişlisine... İşte

o zaman bu çarkı dönderebilene, dönderip de iş üretebilene, iş üretip de sonuç alabilene aşkolsun!...

Kitapta otuzbeşi *"Çelik Gülersoy Arşivi"*nden olmak üzere, çeşitli belgeliklerden (arşivlerden) alınmış, Büyükada'nın eski durumunu gösteren ve belge özelliği taşıyan, dünya değer seksenbir siyah-beyaz fotoğraf yer almakta ve kitap şu sözlerle son bulmaktadır:

"Dünkü Büyükada, bu albümde görülenden çok daha güzeldi. Ama, ne yapalım ki eldeki resim malzemesi üç aşağı-beş yukarı bu kadar. Özellikle köşklerin fotoğrafları, o zamanlarda hemen hemen hiç çekilmemiş. En çok 1980'ler ortasında birer birer yıktırılıp beton apartmanlara kurban verilen, o güzel köşkler... Onların son kalanlarını, bu dizinin ikinci kitabı olan 'Büyükada/ Bugün "albümünde bulacaksınız." Bekliyoruz...

Emeğiniz varolsun Sevgili Çelik Bey... İyi ki varsınız...

12 Ekim 1997
Cumhuriyet

BUNCA ACI ÖZLEM UMUT

Eşber, *"Akrep"*in *"Hayata ve Aşka Dair"* bölümünde şöyle diyor: *"Öyle oturmuş duruyorduk, bir okyanusun kıyısında. Özgür bir sonsuzluktu aslında kenarında durduğumuz. Sevgiyle geleceğe adamıştık varlığımızı. O gelecek, ikimizin değildi sadece. Sonsuz kalabalıklardık. Sevgimiz ikimize de yeterdi, onlara da. Öyle oturmuş duruyorduk, sonra kalktık yürüdük. Tarih miydi ne..."*

Kimsenin geleceği, tek başına kendisinin olamaz elbette, sevgisi de iki kişilik... Olmamalıdır daha doğrusu... Eşber, bunu çabuk fark edenlerden. Ayrıca, başkalarına yapılan haksızlığın acısını, utancını da kendi yüreğinde duymayı bilen gerçek insanlardan. Yazı dilini de çok iyi kullanıyor. Akrep oyununun çoğu yerlerinde oldukça duyarlı, şiirsel bir anlatım egemen. **Lemi Bilgin** bu acı dolu şiiri, yüreğinde duyarak oynuyor. **Altan** da ikinci mahkum tiplemesinde çok başarılı. Lemi'nin ne denli titiz, duyarlı, değerli bir sanatçı olduğunu yakından biliyorum. Ayrıca, bu oyundaki "özel" durumu, onu daha bir duyarlı kılmış. Eşber, dayısının oğlu olduğu için, onun yaşam biçimini, düşüncelerini, davranışlarını, jest ve mimiklerini, hiç zorlanmadan, büyük bir doğallıkla yansıtıyor. Dahası acılarını, özlemlerini, öfkelerini ve umutlarını yüreğinde duyabiliyor. Yoksa, sesinin rengiyle ağlayarak ve gözlerinden süzülen gerçek gözyaşlarını da özgür bırakarak oynadığı o son bölümde, bütün salonu da kendisiyle özdeşleştirip, ağlatabilir miydi...

Bu sahnede, hücre komşusunun henüz tutukluyken, daha hüküm giymeden götürülüp asıldığını ve artık orada olmadığını bildiği halde, ona şöyle sesleniyordu: "Beni duyuyor musun... Cinayeti gördüm. Ben bu cinayetin görgü tanığıyım. Beni duyuyor musun... Çok utanıyorum. Bu utancı ömrüm boyunca taşıyacağım ve hep bu utançla yaşayacağım. Bunları görmezlikten gelen insanların yerine de utanıyorum. Uyuyor musun... Yorgunsun, biliyo-

rum... Sen, şimdi uyu... İşte, seyircilerde oluşan "kitlesel duyarlılık" da tam bu noktada doruğa ulaşıyor ve yaş olup gözlerden boşalıyordu.

İnsanlar biraz da kendi yaşamlarını zehirleyen ve bir türlü kurtulamadıkları "*akrepler*"in, ruhlarında yarattığı yıkımlara ağlıyorlardı. Sahnede gördükleri, bu duyguların dışavurumunun bir parçasıydı... Yoksa, bu akreplerin zehirleri çok derindeydi ve tüm bedeni sarmıştı. İşte insanlar, Eşber'in Akrep'inden hareketle, ruhlarındaki bu zehri gözyaşına dönüştürüp akıtmak için ağlıyorlardı.

Ayrıca, birinci mahkûmla seyirci arasında, büyük oranda bir "empati" (kendisini karşısındakinin yerine koyma) gerçekleştirildiğini de gözlemledim. Öyle ya, deniz seviyesinden çok daha aşağılarda olan, *"yerin yedi kat dibinde"*ki bu hücrelerde, görmeyen (fizik olarak) bir insan, bir başına, nasıl böyle yıllarca kalabilir ve aklını, ruhunu sakatlamadan böylesine dipdiri, böylesine yiğitçe, yaşamını kaldığı yerden ve hiç yılgınlık göstermeden, daha bir yüreklice sürdürebilir. Kendisi, *"Belleğimdeki şiirleri ve türküleri eskitmeden, idareli bir şekilde kullanarak"* diyor. Yani bir başka ozanın deyişiyle, *"Dışarda deli dalgalar/ Gelir duvarları yalar/Bizi bu sesler oyalar/ Aldırma gönül aldırma, gönül aldırma"* diyerek.

Bu konuda Lemi de, Eşber'le arasında geçen şu konuşmayı anlattı. Lemi, Eşber'e *"Yıllarca, bir başına, daracık bir hücrede yatarken, gözlerinin görmemesi bir avantaj olmalı. Görmeyen bir insan hiç değilse, kendisini çevreleyen duvarları ve o berbat ortamı göremez. Böylece, içinde bulunduğu fiziksel ortam görsel olarak, onu çok fazla etkilemez"* demiş. Bunun üzerine Eşber de bu oyuna kaynaklık eden şu olayı anlatmış: *"Hücredeyken, gardiyanların benimle konuşmaları yasaktı. Bir gün, yine her zamanki gibi, yemek tabağımı hücre kapısının altından iten gardiyan, birden kapının kilidini açıp içeri girdi ve sert bir cisimle duvara vurup çıktı. Ne olduğunu sorduğumda da 'Akrep' deyip gitti. Öldürdün mü diye bağırdım. Cevap vermedi. Bu durumda görmeyen bir insanın çaresizliğini düşünebiliyor musun... Artık, yorgan yüzüme değse, akrep diye fırlayıp kalkıyor ve her yerde akrep arıyordum."* Ve

Lemi, anlatımın tam bu noktasında "İşte birinci perde" demiş.

Oyunun sonunda birinci mahkûm, okuyamadığı mektuplarını havaya fırlatıyor ve *"Bunca acı, özlem, umut bu mektuplara sığar mı?"* diyor...

Ben de diyorum ki: Bunca *"UTANÇ"* bu ülkeye sığar mı...

25 Kasım 1997

Cumhuriyet

İÇTEN SICACIK BİR TÖREN

Bu yılki İsmet İnönü'yü anma programı (10 Aralık 1997'de Bilkent Üniversitesi'nde yapıldı) izlediğim en içten, en yalın, en ilginç ve güleryüzlü izlencelerden (programlardan) birisiydi.

Metin Heper, İnönü ile ilgili yazdığı *"İsmet İnönü Bir Devlet Adamının Oluşumu"* adlı kitabından hareketle, bazı saptamalar ve çözümlemeler yaparken, İnönü'nün oğlu Erdal İnönü, kızı Özden Toker ve torunu Gülsün Bilgehan da onunla ilgili bazı anılarından söz ettiler. İşte onlardan bir sunu....

İsmet İnönü, annesinin önerisiyle, *"anahtar deliği"*nden görüp beğendiği ve bir ömür boyu elini elinden bırakmadığı eşi Mevhibe Hanım'dan, daha evliliklerinin yirminci gününde ayrılıp, uzak cephelere gitmek zorunda kalır. Giderken de genç eşine bir piyano armağan ederek *'alafranga'* müzik dersleri almasını ister. Sonra da gittiği her yerden karısına *'Ruhum Mevhibem'* diye başlayan aşk ve özlem dolu mektuplar yazar. Her mektubun sonunda da piyano derslerinin nasıl gittiğini sorar ve ısrarla nota öğrenmesini ve Batı müziğini tanımasını ister. Bu sıcak, sevgi dolu mektuplardan kimilerini kızı Özden Toker yumuşacık, barışçıl sesiyle okuyarak bize neredeyse aynı sıcaklığı yaşattı. Bu arada İnönü'nün, Batı müziğini 1910-1912 yıllarında Yemen'de Fransız askerlerinin bıraktığı plakları eski bir gramofonda çalıp, sabırla dinleyerek tanıyıp, sevdiğini de söyledi. Giderek bu müziği öylesine sevmiş ki kendisi de viyolonsel dersleri almaya başlamış. Program içinde yer alan küçük konserin solisti de **F. Couper**'in *"Pieces en Concert"*ini, İnönü'nün işte bu viyolonseliyle çalarak dinleyenlere hoş bir sürpriz yaptı. Özden Hanım'la sözleştik. Bu yaz Ada tatilimizin tarihlerini denk düşürüp, Heybeliada'daki İnönü Köşkü'nün bahçesinde okuma ve müzik saatleri düzenleyeceğiz.

Torun Gülsün Bilgehan ise **"Paşa Dede"**sinin, nasıl kendileriyle ilgili, sevgi dolu bir dede olduğunu anlattıktan sonra anneannesi Mevhibe Hanım'ın da geleneklerine bağlı kalarak çağdaşlaşıp mo-

dernleştiğini belirtip, yaptığı dia gösterisi sırasında perdeye Mevhibe Hanım'ı **Venizelos**'un kolunda gösteren diayı yansıttığı sırada *"Öylesine modernleşti ki sonunda Venizelos'un koluna bile girdi"* diyerek ince bir espri yaptı.

Erdal İnönü de babasıyla ilgili şu olayı anlattı: İsmet İnönü, askerlerini, İngiliz kuşatması altında ve çok güç koşullarda Şeria Nehri'nden geçirip sağ salim karşı kıyıya ulaştırmış. O sırada bir Alman komutan telaşla İnönü'nün yanına gelip üzüntü içinde, cebinde taşıdığı karısının ve kızının fotoğraflarının bu geçiş sırasında nasıl ıslandığını anlatmış. Bunun üzerine İnönü, zekâsının bütün ışığıyla ona şöyle demiş; *"Hiç üzülmeyin. Eşiniz ve kızınız, Şeria Nehri'nin kutsal sularında vaftiz edilmekten mutlu olacaklardır."*

Metin Heper ise İnönü'yle ilgili ilginç saptamalarda bulundu. Örneğin İnönü, yaşamında şu iki sözcüğe çok önem verirmiş: *"Sükunet"* ve *"sınav"* *"Velinimetim"* dediği ve Anıtkabir'deki deftere *"Vatan sana minnetardır"* diye yazdığı Atatürk'e, bir gün köşkte çalışırken İnönü'nün geldiğini söylemişler. Bunun üzerine Atatürk yanındakilere, hemen masadaki yazılı kâğıtları toplayıp kaldırmalarını söylemiş. Çünkü yazılar eski harflerle yazılıymış. Oysa o sırada harf-yazı devrimi yapılmış ve ondan sonra da İnönü, hiç Arap alfabasi kullanmamış ve yanındakilere de kullandırmamış. Onun bu titizliğini bilen Atatürk'ün telaşı, işte bundanmış.

Yeni şeyler öğrenmekten hiç vazgeçmeyen İnönü, ilerlemiş yaşlarında İngilizce öğrenirken, yetmişiki yaşında da bir hoca eşliğinde *"yüzme stili"*ni geliştirmiş.

Siyasal yaşamında hiçbir zaman dini siyasete alet etmeyen İnönü'ye, bazı partililer, meydan konuşmaları sırasında dinden, Allah'tan sözetmesi için ısrar ederlermiş. Yine böyle bir partilinin yanında bulunduğu sırada, yaptığı bir konuşmadan sonra ona dönüp,"Hep dinden sözetmemi isterdin, nasıl bu konuşmamı beğendin mi?" demiş. Partili, "Ama efendim siz konuşmanızda hiç dinden söz etmediniz ki" deyince de "Nasıl etmedim canım, işte ayrılırken Allahaısmarladık dedim ya" demiş...

22.12. 1997
Cumhuriyet

BORATAV ARŞİVİ "ENDİŞESİ"

23 Kasım 1997 tarihli "Cumhuriyet"te, Pertev Naili Boratav Hoca hakkında okuduğum "En büyük arzusu gerçekleşiyor" başlıklı haberden sonra daldığım düşünceler sonucunda ne yazık ki, bu başlık kadar iyimser olamadım. Dahası belki de çok erken olacak ama, "endişe" bile duymaya başladım. Neden mi?...

Pertev Naili Boratav gibi çok değerli bir bilim adamımız, yaklaşık elli yıl kadar önce, neden bu ülkeden ayrılmak zorunda bırakılmıştı. Önce buna bakalım ve ülkemiz adına bu utanç verici nedeni, bu haberde yer alan kendi ifadesiyle, bir kez daha yineleyelim. "Elli yıl kadar önce Türkiye Üniversitelerinde kaynatılan bir cadı kazanı sonunda, bir T.B.M.M. kararı ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki görevimden uzaklaştırıldım. Bilimsel çalışmalarımı Fransa'da CNRS'de sürdürmek zorunda kaldım"

Eminim ki, şu anda da üniversitelerde, Boratav Hoca'nın belirttiği türden kaynatılacak bir cadı kazanının altına; odun taşımaya "müştak" bir sürü profesörcük hazır beklemektedir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki onbir öğretim üyesinin, Burhan Özfatura'nın Yaşar Kemal'le ilgili "Dört kıçıkırık roman" yazdığı gibi oldukça düzeyli(!) ve bilimsel (!) saptamasını yerinde bulup, sahip çıkarak, kamuoyuna bu doğrultuda yaptıkları açıklama, buna en acı örnektir. ("Zaman", 13 Kasım 1997)

Boratav Hoca'yı okumayı sürdürelim: "Arşivimi Fransa'ya taşıdım. Fırsat buldukça Türkiye'ye gelerek, Balkanlar'daki Türk topluluklarına, yurtdışındaki arşivlere ulaşarak, halkbilimi ve halk edebiyatı derlemelerini sürdürdüm." Bu son cümlenin içinde gizlediği trajediyi, bir halkbilimci olarak, benden iyi kim anlayabilir ki... Bir halkbilimci düşünün ki, onu en iyi tanıdığı kendi halkından uzak-

laştırarak, en doğal ve en verimli kaynağını kurutuyorsunuz dahası, bir bakıma varoluş nedenini elinden alıyorsunuz. Bir çalgıcının elinden, enstrümanını almak gibi birşey bu.

Ve şöyle devam ediyor Boratav Hoca: "Doksan yaşındayım. Çeşitli araştırmalarımda yayınlarımda, bu arşiv malzemesinin sadece bir bölümünü kullanabildim. Arşivimin benden sonra yitip gitmemesi, son yıllarımın ana sorunlarından biri olmuştur.

Sorun, benim yarım yüzyılı aşan emeğimin heba olması değildir. Halk kültürümüzün tekrar ulaşılamayacak ürünlerinin heba olmasıdır." Bu soylu amacını belirttikten sonra, bu konuda yapılması gerekenleri de şöyle sıralıyor: "Birinci olarak, Nanterre Üniversitesi'ndeki arşiv malzemesinin tümünün, tercihen sayısallaştırma, olmazsa fotokopi yoluyla Türkiye'ye aktarılması gereklidir. İkinci olarak malzemenin, bilimsel normlara uygun bir biçimde ve nitelikte sınıflanması ve kataloglanması, bunun için de uzmanların bulunması ve bu işe tahsisi gerekir..."

Benim endişem de tam bu noktada başlıyor işte. Bu işlerin yapılması için, Boratav Hoca'nın vekalet verdiği Tarih Vakfı, bu işleri hangi halkbilimcilerle ve hangi bilimsel yöntemlerle gerçekleştirecek? Halkbilimi adına, ülkemizde kimlerin söz sahibi olduklarını, daha doğrusu "olamadıklarının" örneğini, çok yakın bir geçmişte ve çok utanç verici bir biçimde yaşadık.

Haziran 1996'da Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği "V. Uluslararası Türk Halk Kültürü Kongresi"nde, dönemin Kültür Bakanının da hazır bulunduğu açılış töreninde, İndiana Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İlhan Başgöz, bildirisini sunarken, salonda çoğunluğu oluşturan bu bilim adamları (!) tarafından, "Biz Türklüğümüze ve dinimize hakaret ettirmeyiz" naraları arasında, kürsüden indirildi. Tam o sırada Başgöz, Pertev Naili Boratav'ın yıllarını vererek hazırladığı "Nasrettin Hoca" kitabında yer alan, bazı fıkralardan örnekler veriyordu.

Bütün bu olanlar karşısında, yapabileceğim tek şey vardı. 25.6.1996 günü öğleden sonraki oturumda sunacağım "Masalların İleti Dizinleri-Mesaj Index Hazırlama Konusunda Sistematize Edilmiş Bir İnceleme Çalışması" başlıklı bildirimi geri çekerek, bu dav-

ranışı protesto etmek. Ben de öyle yaptım ve divan başkanlığına şu yazılı metni sunarak bildirimi geri çekip, kongreyi terkettim. "Sayın Başkanlık Divanı, Yirmibirinci yüzyıla dört kala hâlâ, değerli bir bilim adamı olan Prof. Dr. İlhan Başgöz, kendi ülkesinde, Kültür Bakanı'nın da hazır bulunduğu bilimsel bir kongrede konuşturulmuyor ve kürsüden inmek zorunda bırakılıyorsa, o kongrenin bilimsel özgürlüğüne gölge düşmüş demektir. Bu nedenle bildirimi geri çekiyorum..." Sonra da basına yaptığım açıklamayla, dönemin Kültür Bakanına şöyle seslenmiştim: "Şu anda, bu kongrenin bilimsel özgürlüğüne büyük bir kara leke düşürülmüştür ve bu leke, Kültür Bakanı sıfatınız nedeniyle tarafınızdan bir an önce aklanmalıdır. Çünkü, bizim insanımıza ve bizim ülkemize, böylesine çağdışı uygulamalar reva görülemez." (Cumhuriyet, 28 Haziran 1996)

Bütün bunları yaptın da ne oldu diyeceksiniz... Ne olacak, Kongre bensiz ve Başgöz'süz devam etti. Çünkü, bu olay karşısında gerekli kitlesel tepki oluşmadı. Bu durumu Metin Turan, Kebikeç Dergisi'nin 4. sayısında şöyle belirtti: "Kongre'nin en geniş seksiyonunu Halk Edebiyatı oluşturuyordu. Toplam 77 bildirinin yer aldığı bu seksiyona, "Masalların İleti Dizinlerini Hazırlama Konusunda Sistematize Edilmiş Bir İnceleme Çalışması" başlıklı bildirisiyle katılacağını duyuran Muhsine Helimoğlu Yavuz, Başgöz'e yönelik tavrın, Kongre'nin bilimselliğine de gölge düşürdüğünü vurgulayarak sunmaktan vazgeçti. Kongre'de bu açık yürekliliği gösterebilen de sadece Yavuz oldu. Açıkyüreklilik diyorum, çünkü, aynı kaygıları dile getiren başka insanlar olmasına karşın, bunu açık bir tavırla duyurmaktan kaçındılar."

Başgözü kürsüden indirenler, daha sonraki günler de de "Boratav ve yandaşlarına" gibi ifadelerle başlayan saldırı yazılarını sürdürdüler. Giderek, içlerinden kimileri, işi "Nasrettin Hoca'dan özür dilemeye" kadar vardırdı...

Şimdi Tarih Vakfı'nın yetkililerine soruyorum. Dünya değer bir hazine olan bu arşivi, adlarının başında profesör, doçent gibi kocaman kocaman ünvanlar bulunan bu halkbilimciler mi değerlendirecek, sınıflayacak ve araştırmacıların kullanımlarına sunacaklar? Yoksa, Türklüğümüze ve İslamlığımıza küfrediliyor diye birçok belgeyi bir şekilde yok sayıp, tasnif dışı mı bırakacaklar?

Bu nedenlerle, arşivin aslının yine Fransa'da kalmasının, fotokopi yoluyla buraya aktarılmasının, arşivin özgün olarak korunması ve kalıcılığı açısından daha sağlıklı bir uygulama olacağını düşünüyorum.

Çünkü, yukarıda söz konusu ettiğim zihniyet, ilk anda olmasa bile, bir zamanda ve bir şekilde, bu arşive el uzatabilir. Onu, kendi görüşleri doğrultusunda eleyip, ayrıştırarak kendilleştirebilir. Böyle bir durumda doğacak bilimsel kaybın utancın ötesinde, Pertev Hoca'ya asıl haksızlık işte o zaman yapılacak ve asıl acı, işte o zaman verilmiş olacaktır.

Ne yazık ki, 1991'de Moskova'da "Novodeviçi Kladbişçe" (Genç Kızlar-Bakire Kızlar) Mezarlığı'nda, Nazım'ın mezarı başında da buna benzer duygular yaşadım. Oradan ayrılırken, onu orada bırakıp gelmenin hüznüyle, göz pınarlarımı zorlayan çok yoğun duygular yaşamama karşın, buna eşdeğer endişelerle yine de onun mezarının orada kalmasının daha sağlıklı olacağı düşüncesi, bende hep ağır bastı. Ama bu düşünce, onun mezarının ülkeye getirilmesi konusunda, 10 Şubat 1994 günlü Cumhuriyet'te "Nazım-Esil-Yesil" başlıklı bir yazı yazmamı engellemedi..

Sonuç olarak, "Boratav Arşivi" konusundaki endişelerimi, şu soruyla bir kez daha özetleyerek, yazımı sonlamak istiyorum:

Dünya halk kültürlerinin ortak ırmaklar olduğunu ve sonra da hep birlikte ortak bir denize akıp, büyük ve görkemli bir okyanus oluşturduğunu bile görüp bilemeyen "Milli Halkbilimciler" mi bu tarafsız, bilimsel çalışmayı gerçekleştirecekler?

Umarım ve dilerim ki, tüm bu "endişelerim" yersiz çıkar ve ben yalnızca, Pertev Naili Boratav'ın ekolünden bir halkbilimci olarak, bilim adına böylesine hayati bir konuda, "Tarih Vakfına Uyarı" görevimi yapmış olmakla kalırım.

Lütfen dikkat...

16.01 1998
Cumhuriyet

YALNIZLIĞIN ÖLÜMÜ

Yaklaşık bir ömür, yalnız yaşamayı becerebilmeyi, büyük bir *"kahramanlık"* sayıyorum. Hele hele bu yalnızlık, insanın yalnızca kendisiyle 86 yıl sürmüşse, kahramanlığın derecesi biraz daha artıyor demektir.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nden Değerli Hocam **Şükrü Kurgan**, tüm bilgeliğiyle, bir başına yaşayan işte böyle *"görkemli bir yalnızlık"*tı.

Batı kültürünü, özellikle Fransız Edebiyatını özümlemiş, sözcüğün tam anlamıyla uygar, **Atatürk** âşığı bir aydındı. Divan edebiyatı ile halk edebiyatı alanlarında, öyle benim diyen insanın ulaşamayacağı *"hatırı sayılır"* bir birikimi vardı.

Fransız Edebiyatını onunla sevdim. Divan edebiyatının dantela güzelliğine ve inceliklerle örülmüş derinliğine onunla ulaştım ve biraz da onun yönlendirmesiyle halkbilimci oldum. Pertev **Naili Boratav**'ın dostuydu. Ankara'da bir zamanlar onunla aynı evi paylaşmışlardı. Onun yurtdışında yaşamak zorunda kalışının öyküsünü, hep gözleri dolarak ve büyük bir acıyla anlatırdı.

Kurgan'ın çelebi kişiliğini yansıtan nezaketi, saygısı ve bilgi-görgü birikimi, onu tanıyan hemen herkeste saygı uyandırırdı. Katı geleneklerle yetiştirilmiş bir toprak ağası olan ve duygularını belli etmeyi zayıflık sayan babam *"Helimoğlu"*nun bile, onu görünce sevinçle yüzü aydınlanır ve ona *"bilge, derin hoca"* diye, saygıda kusur etmezdi. Nikâh tanığım olduğunda ise, tüm aile bundan onur duymuştuk. Sonraları eşim **Şerif Ali** onun en sevgili oğullarından olurken, o da oğlum **Bora**'nın *"Sevgili Kurgan Dede"*si oldu.

Fakültedeki odamda çalışırken, ulaşamadığım bir bilgiyi, bilemediğim bir sözcüğün anlamını, telefon açıp ona sorardım ve çoğunlukla da hemen doğru yanıtı alırdım. Daima *"öğretmeyen bir yüzle öğretirdi"* ve bize de böyle olmamızı öğütlerdi. Şimdi her dersten sonra, teker teker yanıma gelip, öğrettiklerim için bana

sevgiyle teşekkür eden öğrencilerimi gördükçe, Kurgan'ın da gururla beni izlediğini bilirim.

Yalnızlığın en zor yaşanan zaman dilimi, akşam üstleridir der ve bu *"zalim akşamlar"*ı genelde votkayla karşılardı. Giderek, sağlık sorunları nedeniyle, bu *"hafifletilmiş"* karşılama törenlerine veda etmek zorunda kaldığında ise akşamların acımasızlığında, derin *"ruh üşümeleri"* yaşıyordu.

Öğrencileriyle hep övünürdü. **Erdal İnönü** ise bu *"övünce"*lerinin başında gelirdi. *"Seninle de övünüyorum ama, onun yeri başka"* derdi. Kurgan'a, en son sevgili **Aziz Nesin**'i götürdüğümde nasıl da sevinmişti. Ben, bu iki kültür denizinin yaklaşık yirmibeş yıllık bir aradan sonra, yeniden buluşmalarını ve sanki daha dün ayrılmışlar gibi özellikle **Nasreddin** Hoca konusundaki yeni bilgi ve buluşlarını, birbirlerine aktarmalarını, ilgiyle izlemiştim.

Değerli Kurgan Hoca, güzel insan, sevgili dost, hep daha yirmiyedi yaşındayken ölen, sevgili eşin **Münire**'nin acısını duyar ve özlemini çekerdin. Şimdi, ona kavuşmanın sevincini yaşıyor olmalısın. Dünyada ışıklı ve güzel bir iz bıraktın. Biliyorum ki, orada da ışıklar içinde uyuyacaksın...

11.03. 1998
Cumhuriyet

BORATAV'IN 'ÇÖL GURBETİ'

Sevgili **Sami Karaören**'in, tam da değerli aydınlarımızın ölüm yazılarını yayımlamaktan duyduğu üzüntüyü belirttiği, neredeyse her gün bir ağıt yayımlayacağız diye yakındığı bir sırada, **Pertev Naili Boratav**'ın ölüm haberi geldi ve ailesi onu şu halk türküsüyle uğurladı:

"yine çöl grubete düştü yolumuz
ya suyumuz çeker ya toprağımız."

Pertev Hoca artık, sonsuz bir gurbette. Bir çok güzel insanımız, değerli aydınımız gibi, o da yabancı topraklarda kaldı. Bize kalan ise acılı, utançlı bir dünya ve bilincimizi, yüreğimizi yakan hüzünlü buruk bir **"çöl grubet"** duygusu.

Bir insan, giderek de bir ulus için, köklerinden güç almak, kendi halk kültürünü tanımak, öteki halkların kültürlerinden ne alıp verdiğini bilmek, ne kadar önemli ve güven verici bir duygudur. Ama, önce onu araştırıp, öğrenmek gerek. Bu işi de **"Halkbilim"** ve halkbilimciler yapar. İşte Pertev Hoca, bizim ülkemizde halkbilimine bilimsel disiplin kazandıran, onu sistematize ederek uluslararası düzeyde var eden insandı. O, bu alanda kendisinden sonra gelenlere bir kutup yıldızı gibi hep yol gösterdi. Bir başka deyişle **"Türk halkbiliminin pusulası"** oldu. Öyle bir pusula ki, onu yadsıyan, yok saymaya çalışan **"profesörcükler"** bile, onun kaynaklarına yaslanmadan, onun eserlerinden yararlanmadan bir şey yapamıyorlardı. Ama öte yandan da onun adını anmamak, onu yadsımak için, ellerinden geleni artlarına koymuyorlardı. (Ne acınası insanlar)....Belki daha da acısı Pertev Hoca'nın yurdışında yaşamak zorunda kalış nedeni ve bu koşulların bir şekilde de olsa ülkemizde hâlâ sürüyor olması.

Hoca'nın ölüm haberi Cumhuriyet'te çıktığı gün, Boratavlar'ın Paris'ten yakın dostu sevgili güzel insan ressam **Tiraje**, telefon açarak büyük bir üzüntü içinde, şunları anlattı: Pertev Hoca, DTCF'den kadrosu kaldırılınca, dönemin **"Maarif Vekaleti"**ne dilekçe vererek, ülkesinde kalıp yaşabilmek için, hiç değilse bir kütüphane memuriyeti kadrosu istemiş ama, dilekçesine yanıt bile

verilmemiş. Fransa'ya gitmek zorunda kaldığında ise bir vapurun ambarında, kırk kişiyle birlikte yolculuk yapmak zorunda kalmış. Sonra da tam yedi yıl, o çok sevgili eşi, arkadaşı, dostu, dayanağı olan Hayrünnisa Hanım'ı yanına aldıramamış.

Ülkesinden, kendi halkından, dolayısıyla da varoluş nedeni olan kaynağından böylesine acımasızca ve haksız bir işlemle koparılan bir halkbilimcinin acısını, yine onun ekolünden bir halkbilimci olarak, benden iyi kim duyabilir ki... Ama, şu iradeye şu soyluluğa bakın, kendi halkından uzaklaştırılan bu halkbilimci yine de kendi halkının türküsünü söylemeye devam ediyor. Bunu nasıl gerçekleştirdiğini ise kendisi şöyle anlatıyor. **"Elli yıl kadar önce Türkiye üniversitesinde kaynatılan bir cadı kazanı sonunda, bir TBMM kararı ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki görevimden uzaklaştırıldım. Bilimsel çalışmalarımı Fransa'da CNRS'de sürdürmek zorunda kaldım. Arşivimi Fransa'ya taşıdım. Fırsat buldukça Türkiye'ye gelerek, Balkanlar'daki Türk topluluklarına, yurtdışındaki arşivlere ulaşarak halkbilimi ve halk edebiyatı derlemelerimi sürdürdüm."** Ne çetin ve soylu bir uğraş. Kendisini kucaklamayan koskoca bir ülkeyi, sınırların ötesinden kucaklamak için uzanan bir yürek, bir beyin, bir kalem. Acaba kaçımız, o büyük kırılmışlığı, o büyük küskünlüğü içimizden atıp da bu işi başarabiliriz?

Ve yine Traje'nin anlattığına göre yıllar önce, dirilerine sahip çıkmayan ülkenin, ölülerine de sahip çıkmayacağını düşünmüş olacaklar ki, Ivry'de mezarlarını alıp hazırlamışlar. Bütün bunlardan sonra, **"Amerika Texas Tech Üniversitesi Türkish Oral Narrative Bölümü"**nden aldığım, sürekli orada çalışma önerisini kabul edip etmeme kararını tartıştığımız sırada, eşimin **"Mezarımız orada mı kalacak"** sorusuna aradığım yanıtı, artık buldum sanıyorum.

Değerli aydınlarını, yazarlarını, bilim adamlarını kendi bağrında barındıramayan, onları kucaklamayan bir toplum olmanın utancını, daha ne kadar yaşamak zorunda kalacağız ve mezarlarımız daha ne zamana kadar yabancı topraklarda kalacak? Değerli Pertev Hoca, güzel ve soylu insan ışıklar içinde uyu ve bilki, bundan böyle, bir yarısı "Moskova'nın Novodeviçie Kladbişçe Mezarlığı"nda olan yüreğimizin öteki yarısı da Fransa'nın "Ivry Mezarlığı"nda olacaktır...

25 Mart 1998
Cumhuriyet

KAYTAZ-ZADE MEHMED NAZIM'IN SAFA yahud NETİCE-İ İBTİLA'SI ile SAMİ PAŞA-ZADE SEZAİ'NİN "SERGÜZEŞT"İ

Lefkoşe-Kıbrıs'ta yayınlanan ve yazarları arasında yer aldığım, "Kültür Sanat Dergisini"nin 9. sayısını ilgiyle incelerken, 11. sayfada, sevgili dostum değerli araştırmacı Sayın Harid Fedai'nin "Critica" başlığı altındaki yazısını gördüm. Kaytaz-zade Mehmed Nazım'ın "Safa yahud Netice-i İbtila" adlı, bir tiyatro eserini tanıtıyordu. Kitabın özetini ve alıntıları okuyunca, bu konuyu daha önceden nereden bildiğimi düşünmeye başladım. Tam o sırada belleğime konuk olan Sami Paşa-zade Sezai, elinde tuttuğu "Sergüzeşt" adlı romanını gülerek bana uzattı. Alıp, bir daha okudum. Her iki eserin konuları ve kahramanları, büyük bir benzerlik gösteriyorlardı. Sayın Harid Fedai, tanıttığı kitabın yayın tarihini Mart 1909 olarak saptamış. Ben de hemen açıp, Sergüzeşt'in ilk baskısına baktım, 1889'du. Öyleyse, bu Kıbrıs'lı yazar Kaytazzade Mehmet Nazım, kendi eserini yazmadan önce, Sami Paşazade Sezai'nin Sergüzeşt'ini "okumuş" olmalı diye düşündüm ve aralarında şöyle bir karşılaştırma yaptım:

Eserin Adı: Safa yahud Netice-i İbtila
Yazan: Kaytaz-zade Mehmet Nazım
İlk Baskı: Lefkoşe-1909

Başlıca kahramanları:

SAFA: Eşraftan Mahmut Efendi'nin oğlu. Çok iyi yetiştirilmiş bir kalem efendisi. Yetenekli ve çalışkan, herkes onu çok beğeniyor. 17 yaşında, babasına göre tam evlenme çağına gelmiş.

Ona bir paşa kızı alınmak isteniyor ama, Safa evin cariyesi Vicdan'ı seviyor.

VİCDAN: Evin cariyesi, musiki ile uğraşacak, seçkin kitaplar okuyacak kadar yetenekli ve eğitimli, çok güzel bir kız. Evin oğlu Safa'yı seviyor.

NESİME HANIM: Safa'nın annesi, evin hanımı. Oğluna çok düşkün. Onun üst tabakadan iyi bir evlilik yapmasını istemekle birlikte, Vicdan'ı sevdiğini bilir ve gençlerin bu duygularına saygılı davranır. Bu nedenle de kocasının, cariyeyi evden uzaklaştırma isteğine karşı çıkar. İnsancıl ve duyguludur.

MAHMUT EFENDİ: Safa'nın babası, evin beyi. "Eşraftan bir zat" Oğlunu bir "paşa kızı"yla evlendirmek niyetinde. Duyguları değil, mantığı ağır basar.

Eserin Adı: Sergüzeşt
Yazan: Sami Paşa-zade Sezai
İlk Baskı:İstanbul-1889
Başlıca Kahramanlan:

CELAL: Asaf Paşa'nın oğlu. Avrupa'da "resim tahsil etmiş." İyi yürekli, sağlıklı, neşeli bir genç. Evin cariyesi Dilber'e aşık.

DİLBER: Kafkasya'dan çalınıp getirilmiş ve İstanbul'da esir olarak satılmış bir cariye. Kendisine Fransızca öğretilir. Paul ve Virginie'yi okuyacak kadar kültürlüdür. Duygulu, ince, güzel bir kız. Evin oğlu Celal'i sever.

ZEHRA HANIM: Celal'in annesi, evin hanımı. Oğlu için, yüksek tabakadan bir evlilik düşünür. Çıkar duyguları ağır basar, bu nedenle de kocasıyla birlikte, gizlice Dilber'i bir esirciye satarak, oğlundan uzaklaştırır.

ASAF PAŞA: Celal'in babası, evin beyi. Tanzimat devri paşalarından, yaşam biçimi bakımından Avrupai görünüşlü ama, oğlunun bir cariyeyle evlenmesine razı olamayacak kadar da şekilci, gelenekçi, "el ne der"ci.

Safa yahud Netice-i İbtila

OLAYLAR:

Eşraftan Mahmut Efendi oğlu Safa'yı, bir paşa kızıyla evlendirmek ister ve bu düşüncesini karısı Nesime Hanım'a açar. Nesime Hanım oğlunun, evin cariyesi olan Vicdan'ı sevdiğini bildiği için, bu evliliğin pek de "mümkün görünmediğini" kocasına söyler. Mahmut Efendi, her ne kadar kestirmeden gidip, cariyeyi evden ve dolayısıyla da oğlundan uzaklaştırarak, bu soruna "radikal" bir çözüm getirmek isterse de, gençlerin birbirine olan güçlü tutkularını bilen Nesime Hanım, buna karşı çıkar.

Bu evlenme konusunda, karısından "olur" alamayan Mahmut Efendi, bu kez de konuyu oğluna açar. Safa, babasının bu düşüncesine çok sert bir tepkiyle karşı çıkar, çok akıllıca ve yerinde bir gerekçeyle de bu tepkisinde, ne kadar haklı olduğunu babasına kabul ettirir. Çünkü, Safa'ya kızı alınacak olan paşa, baskıcı yönetimin önde gelen uygulamacılarından ve böyle olunca da en çok nefret edilenlerindendir. Ayrıca Safa annesine, "Ben zalimlerden nefret ediyorum. O, beni bir zalime damat etmek istiyor" deyip, konuyu bir daha açılmamak üzre kapatır.

Daha sonraki günlerde, bir arkadaş toplantısından dönen Safa, baskıcı yönetim tarafından tutuklanıp hapse atılır. Bunun üzerine, sevgilisi Vicdan ölümcül bir hastalığa yakalanarak, yatağa düşer. Sonunda "hürriyet ilan edilir" ve yürüyemeyecek kadar bitkin olan Safa evine getirilip, ölmek üzere olan Vicdan'ın odasına çıkarılır. Çağrılan doktor, onları birbirlerine sarılmış bir halde, ölü bulacaktır. Bu arada babanın, "Ah işte, hançer-i istibdat, benim de ciğerimi parçaladı... Zalimler... hainler... yırtıcı mahluklar..." diyen haykırışları arasında perde iner.

Sergüzeşt

OLAYLAR:

Kafkasya'dan çalınıp getirilmiş ve İstanbul'da esir olarak satılmış olan Dilber, bazı acımasız insanların eline düşüp, pek çok eziyetler çektikten sonra, bir gün Tanzimat paşalarından olan Asaf Paşa'nın konağına satılır. Bu konakta ona, evin öz kızı gibi davranılır. Eğitilip öğretilir. Paşa'nın, Avrupa'da resim okumuş olan oğlu Celal'le birbirlerini severler. Durumu anlayan Celal'in annesi Zehra Hanım, kocasıyla anlaşarak Dilber'i bir esirciye satıp evden uzaklaştırır. Celal uzun bir zaman kızı arar. Bulamayınca da "beyin iltihabı" hastalığına yakalanarak, yatağa düşer.

Bu arada, Mısır'a satılan Dilber de, oradan kaçıp İstanbul'a dönmek için, büyük bir uğraş verir ama, sonunda kendisine yardım eden harem ağasının ölümü üzerine yalnız kalıp, umutsuzluğa kapılarak, kendisini Nil Nehri'ne atar.

Görüldüğü gibi, kahramanlar arasındaki koşutluk ve olayların geliştirilmesi konusundaki benzerlikler oldukça açıktır. Yalnız, Kıbrıslı Safa'nın annesi daha insancıl ve duygulu davranıp, ayrıca kocasına karşı da direnerek, gençlerden yana tavır koyarken, İstanbullu Celal'in annesi kocasıyla işbirliği yaparak, gençleri birbirinden ayırır.

Kıbrıslı yazar, gençleri ayırma işini, baskıcı yöneticilere bırakmıştır. Çünkü bu eser, II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimini sergilemek, yermek için kaleme alınmıştır. Yazarın deyişiyle de "İdare-i sabıkanın mesavi-i ahvalini musavverdir."

Oyunun sonunda da buna uygun bir "final" yaratılmıştır. Ayrıca, Kıbrıslı kadınların özgürlük ve erkeklerle eşitlik konusunda, "anavatan"lı hem-cinslerinden, her zaman bir adım önde oldukları ve bu konudaki imrenilecek şanslılıkları da gözardı edilmemelidir. (Bu "Öndelik"in, yazar tarafından esere yansıtılmış olduğu, tarafımdan düşünülen "kuvvetli bir ihtimal"dir). Yine ayrıca, İstanbullu yazarın eserini esaret ve insan ticareti üstüne kurması, politik bir zemine oturtmaması ve baskıcı yönetimin uygulamalarını uzaktan yakından eserine "bulaştırmaması", bu sözü edilen

yöneticilerle "hemşehirli" olmasına ve soluklarını da hemen ensesinde duymasına verilemez mi... Oysa Kıbrıs, bu "baskıcı solukların" merkezine bir hayli uzaktır. Zulme dayalı uygulamalar, uzun bir yolu aşıp, üstelik bir de sevecen, sıcacık, güzelim Akdeniz'den geçip, Kıbrıs'a ulaşana kadar, şiddetlerini bir hayli yitirseler gerekir... Öyleyse, bu açıdan bakılacak olursa, Kıbrıslı Kaytazzade, İstanbullu Sami Paşa-zade'den daha şanslı gibi geliyor bana.

Belleğimde uyanan bu çağrışımlar bir yana, aslına bakılacak olursa, Sami Paşa-zade Sezai'nin Sergüzeşt adlı bu romanı, edebiyatımızda esaret ve insan ticareti üzerine yazılmış en tanınmış eserdir. Sergüzeşt'te, bu temel sorunun yanısıra, gelenek ve göreneklere dayanan "görücü usulüyle evlenme"nin sakıncaları üzerinde de, altı çizilerek durulmuştur. "Davul bile dengi dengine vurur" savından yola çıkılıp, herkes sosyal ve ekonomik açılardan kendi dengiyle evlenmelidir, bu konuda son söz ana-babalara bırakılmalıdır görüşüne, roman kahramanlarınca şu sözlerle karşı çıkılır ve buna karşı şu görüş savunulur: "Arada sevgi olmayarak, sırf menfaat ve servet için yapılan evlenmenin ahlaka uygun sayılmayacağı, dünyada gençlerin en büyük hakkının istedikleriyle evlenmek oluğu, gözlerin seçme hakkına, zevkin uygun bulma özgürlüğüne, ruhun doğal anlaşmasına karışmanın, en büyük zulüm olduğu." (Sami Paşa-zade Sezai, Sergüzeşt, 1924 baskısı, s. 29)

Sergüzeşt'te, bu temel sava bağlı olarak, olayların geliştirilmesi daha tutarlı ve doğal bir çizgi izlemiştir. Bu da Sami Paşa-zade Sezai'ye, Kaytaz-zade karşısında teknik bir üstünlük sağlar.

SONUÇ

Bu iki yazarın iki yapıtı arasındaki, ilgimi çeken benzerlikleri göstermeye çalıştım. Yorumu okuyuculara bırakıyorum. Ama, sonuçta Kaytaz-zade, Sami Paşa-zade'den ne aldıysa (mademki bunu yeni bir yapıt yaratmada kullanmış) "helal olsun" ve her iki yazarımızın da "emekleri sağolsun"

Kültür Sanat, Nisan 1992, Sayı: 10

BAKÜ ve MOSKOVA İZLENİMLERİ-1991

Azerbaycan Bilimler Akademesi'nde ve Bakü Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi Türk Dili Bölümü'nde "Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler" konulu konferanslar vermek ve aynı adla yayınlanan kitabımı tanıtmak üzere, Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin çağrılısı olarak, 1991 Mayısında Bakü ve Moskova'ya gittim.

Gittim demek kolay ama, Türk Hava Yolları'nın grevde bulunduğu bir sırada, Sovyet Hava Yolları'nın haftada bir gün olan İstanbul-Bakü seferlerinde gidiş-dönüş bileti bulabilmek, çok uğraş isteyen bir büyük "başarı" ki sormayın...

Bu gezinin en keyifli yönlerinden birisini de Ankara-İstanbul arası işleyen trenler oluşturuyor. Giderken Fatih Ekspresi'yle gelirken de yataklı trenle döndüm. Zamanında hareket, temizlik, eğitilmiş personelin incelikli davranışlarla özenli hizmeti, ülkem adına beni çok sevindirdi doğrusu. Darısı öteki hatlarda işleyen trenlerimizin başına...

İstanbul Haydarpaşa Gar'ında, halk kültürümüzün bakırcılık, konusunda belki de en zengin malzeme ve bilgi birikimine sahip, güzel insanlarımızdan birisi olan, Gündağ Kayaoğlu tarafından karşılanıp konuk edilmek de bu gezinin bir başka keyifli yanıydı.

15 Mayıs 1991 akşamı Fatih Rotaryenleri'nin İstanbul Sheraton Oteli'ndeki toplantılarına katılıp onlara, "Halk Efsanelerimizin Dünya Efsaneleri İçindeki Yeri" konulu verdiğim konferansa, dinleyicilerin ilgisi, sordukları sorulardan belli oluyordu. (Efsanelere duyulan bu ilgiyi doğal karşılıyorum. Zaten her insan içinde, hiç değilse bir efsane taşımaz mı...)

Gezimin İstanbul başlangıcını bitirip, 16 Mayıs 1991'de Bakü'ye uçmak üzere, Yeşilköy'e geldiğimde, kendimi Sovyet Hava Yolları'nın bürosu önündeki çok uzun ve karışık bir kuyruğun en sonunda buldum. Herkesin elinde en az üç-beş valiz vardı. Bunlar "Dünya Gözü" ile İstanbul'u görmeye gelen Azeriler'di. Dönüşlerinde de oldukça hatırı sayılır bir alış-verişin ürünlerini

taşıyorlardı. Sıraya filan da pek uydukları yoktu hani... Omuzumdan, başımdan aşırılan valizlerin ve itiş-kakışların arasında, büyük bir meydan savaşı verip, valizimi teslim ederek uçuş kartımı almıştım ki, tam rahat bir nefes alacağım sırada, 13.20'de kalkacak olan Bakü uçağının daha alana bile inmediğini öğrendim. Zamanı-süresi, başı sonu belli olmayan bir bekleyişten sonra, nihayet 15.30'da uçak kalkabildi. (Bu arada, pasaport kontrolü yapan polisin, insanları tek sıra haline getirebilmek için verdiği uğraş da görülmeye değerdi doğrusu).

Koltuklarının arası, hiç bu kadar dar olan bir uçakla yolculuk yapmamıştım. Ufak-tefek olmanın avantajlarından yararlanarak, kendimi bu daracık aralıklara yerleştirmeye çalışırken, bir yandan da o iri yarı insanların nasıl olup da bu yerlere sığabileceklerini merak ediyordum. Sonunda, uçağa yerleşme konusunda da büyük bir karışıklık yaşandıktan sonra, herkes bir yer bulup oturabilmişti. Hatta oturmakla da kalmıyorlar, kucaklarında kocaman, neredeyse bir insan boyunda paketler taşıyorlardı. Bagaja verilmeyen bu paketlerin İstanbul'dan alınmış dev boyutlu avizeler olduklarını, sora-soruştura sonradan öğrendim ve yanımda duranlardan birisinin üstüme düşmemesi için, tam gerekli önlemleri almaya hazırlanıyordum ki, bir görevli gelip beni alarak, üstünde "birinci sınıf" yazan bir bölmeye götürdü. Burası biraz daha geniş ve rahattı. O kasaba otobüsü gibi kabinin görüntüsünden sonra, burası gözüme bir saray salonu gibi göründü ve İstanbul Şehir Tiyatroları oyuncularından bir grupla paylaştığım bu bölmede, rahat sayılabilecek bir yolculuk yaptım.

Yolda kanyakla birlikte sunulan, parlak yeşil renkli suyu, sonradan, adına "Terhun" dedikleri bir otu kaynatarak elde ettiklerini öğrendim. İçkilerden sonra verilen soğuk yemek de doğrusu pek öyle içaçıcı değildi.

Bakü Hava Alanı'na inip, giriş formlarını doldurduktan sonra valizleri beklemeye başladık. Ben bagaj bantının nerede olduğunu merak ederken, birden valizlerin işçiler tarafından elle taşındığını gördüm. İstanbul Hava Alanı'ndan sonra bu görüntü, insana biraz dokunuyor... Azerbaycan'da, Türkiye'den gelen Türkler'e duyulan sevgi ve ilgi hemen, daha alandayken kendisini gösteriyor. Gümrükte öyle pek fazla didikleyip, sorun yaratmıyorlar.

Yolcu salonunda karşılamaya gelenler arasında ilk anda, Kıbrıs'ta (KKTC) "Türk Toplumları Arasında Dil ve Kültür Bağı Sempozyumu"nda tanıştığımız, Bakü Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi Türk Dili Bölümü Başkanı Rıfat Rüstemov'u gördüm. Elinde bir demet karanfil ve yüzünde aydınlık, dost, sıcak, kocaman bir gülümsemeyle karşılayıp kucaklıyor dost Rüstemov. Sonra, Bakü'deki rehberim, Azerbaycan Bilimler Akademisi'nde Filolog, bir güzel insan, bir minnacık hanım Şafak Alibeyli ve yine Akademi'den Memed Ahmedov. Şafak Hanım'ın kızı Nuran, elindeki karanfilleri uzatıyor, meraklı biraz da çekingen bir gülümsemeyle. Güzel, aydınlık yüzlü bir çocuk. O da diğer bütün Azerbaycanlılar gibi Türkiye'yi görmek istiyor. Alandaki sivrisinek bulutundan kurtulmak için, bu karşılama seramonisini biraz kısa kesip, arabalara biniyoruz. Bakü'de ilk ilgimi çeken, geniş düzenli caddeler ve rahat akan trafik oldu. Bu yolun sonunda bizi önceden hazırlanmış, özellikle içki açısından oldukça zengin sofralar bekliyor. Yaprak sarması, rus salatası, havyar, salam, kestaneli-etli pilav, Hazer'den yakalanıp havyar elde edilen kılçıksız Nere-Asetrin balığı, votka, kanyak, Azerbaycan Mirvarisi (kırmızı şampanya), çeşitli kompostolar, Terhun suyu Bakü'deki sofraların başlıca menüsünü oluşturuyor. Çayı da riçal (reçel), çukulata ve çeşitli şekerlerle içiyorlar. İlk ilgimi çeken görüntülerden birisi de hem kadınların, hem de erkeklerin ağızlarında, özellikle görünen yerlerdeki altın dişler. (Estetik bir kaygıdan kaynaklandığını sandığım bu görüntü, bana Konya Ereğli-Ayrancı'da geçen çocukluğumda, biraz da şaşarak tanık olduğum amcamın güzel kızı Nazmiye'nin sapasağlam sol köpek dişini kestirip, bir sürü de para vererek, üstünü altın kaplatan anası "Asiye Cicim"in davranışını hatırlattı. Nedenini sorduğum zaman, kızının böyle daha güzel olacağını söylemişti de çocuk aklımla buna bir türlü anlam veremeyip, benim de dişimi kestirmelerinden korkup durmuştum uzunca bir süre.

Demek ki, bizim köylerde yıllarca önce yaşanan estetik kaygılar, buradaki büyük şehirlerde hala geçerliliğini koruyor diye düşündüm).

Ayrıca kadın giysilerinde görülen karmaşa da ilginç. Güpegündüz yer yer resmi dairelerde bile parlak kumaşlardan dikilmiş, sıcak renkli ve iri desenli gece giysilerine sıkça rastlamak mümkün.

Türkiye'den geldiğimi öğrenen taksi sürücüsünden, mağaza tezgahtarına kadar herkes, büyük bir ilgi gösteriyor ve pek çok soru soruyorlar. En çok tanıdıkları da Türkan Şoray'la Sezen Aksu. Hatta bu sanatçılarımızla o kadar ilgililer ki, onları aileden biri sayıyorlar. Bir taksi sürücüsünün "Yağmur nasıl" sorusunu, Türkiye'de yağışlar nasıl anlayıp "ben gelirken yağıyordu" diye yanıtlayınca, adamın yüzüme şaşkınlıkla bakışına, önce bir anlam veremedim. Biraz sonraki açıklamalarından, Türkan Şoray'ın kızı "Yağmur"u sorduğunu anlayınca da ne cevap vereceğimi bilemedim. Bu kez şaşkınlıkla bakma sırası bendeydi. (Ha.. sahi... Nasıl Yağmur?... Uçakta babası Cihan Ünal'la birlikte yolculuk yapmıştık, bilseydim sorardım.)

Yağmur deyince, orada kaldığım sürece hep yağmasını, Azeri dostlarım "uğur-bereket" sayıp, adımı "Yağmur Hanım" koydular.

Bakü'yü gezerken birden Latin harfleriyle yazılmış "İzmir Parkı" tabelasıyla karşılaşmak, insanı şaşırtan bir başka görüntü. Rehberim, hemen açıklıyor. 1975'te Bakü ile İzmir, onların deyişiyle "Kardeşleşmiş Şehirler" olmuşlar. Şehirdeki ekonomik sıkıntıya, mağazaların boş raflarına karşın, sosyal konutların çokluğu, ev kirası, elektrik, su, ısıtma, ulaşım giderlerinin "yok" denecek kadar az olması, insanların bir başka mutluluğu. Toplu konutlara "yaşayış evi", resmi dairelere ise "hökümat evi" diyorlar. Bazı "yaşayış evleri" çoğunun aksine geniş ve güzel. Bunlarda kimlerin oturduğunu soruyorum, "Hatırı sayılır, parti ileri gelenleri" diye yanıtlıyorlar. Çoğu konutlar ise iki odalı dar mekanlar. Şehirde genelinde, temizlik kurallarına pek uyulduğu da söylenemez.

Konuşmalarımız sırasında, yer yer bazı şeyleri anlatmakta zorlandığım oluyor. Sonunda anlatınca da karşımdaki büyük bir sevinçle "anladım" anlamında, "başa düştü" diyor. Konuşmalar ilerleyince, telefon etmenin "zeng elemek", eşin de "hayat yoldaşı" olduğunu anlıyorum. Rehberim Şafak Alibeyli'nin "hayat yoldaşı" Gabil Alimov'un (Görüldüü gibi, kadın erkeğin soyadını almak zorunda değil), çağrılısı olarak gittiğimiz "Gülistan Gazinosu"nda olanlar da ayrıca ilgiye değer. Oldukça kalabalık olan masamızdan birisini "Masa Beyi" olarak seçtiler. Hemen olanlarla ilgilenip, bunun ne anlama geldiğini sorunca, şöyle bir açıklamayla karşılaştım. Dostlar eğlenmek için biraraya gelince, içlerinden kültürlü,

nüktedan, güzel konuşan ve orada bulunan herkesin saygı duyduğu birisini "Masa Beyi" seçiyorlar. Gecenin gidişini o yönlendiriyor ve bütün masanın sorumluluğunu taşıyor. Masada bulunanlar Masa Beyi'nden izin alıp, sırayla küçük "hoşgeldiniz" konuşmaları yaparak, herkesi konuğun onuruna kadeh kaldırıp içmeye çağırıyorlar ve birbirinden güzel dörtlükler okuyorlar. Bunlardan bizde de benzeri olan bir dörtlük şöyle:

Ezizim vetan yahşı
Geymeye keten yahşı
Gezmeye garip ölke
Ölmeye vetan yahşi

Bizdeki varyantı ise şöyle:

Seyire saten gerek
Giymeye keten gerek
Gezmeye yaban ülke
Ölmeye vatan gerek

Bu "Masa Beyi" geleneği, bana bizdeki Bilgesu Erenus'un "Misafir" oyunundaki "Yiğit Başı"nı anımsattı. Aynı geleneksel işlevi sürdürmeleri açısından, aralarındaki benzerlik ilgiye değer.

Bir başka akşam yemeğinde beraber olduğumuz, Rıfat Rüstemov ve akrabaları da sazla güzel deyişler çalıp söylediler. Çocuklarını, "seni verene şükür" ve "gadasını aldığım" diye seven, bu güzel insanlardan Kamil Bey sazını eline alıp, "Kerem'den Aslı'ya" diyerek, pes bir sesle şunları söyledi.

Aylar yıllar hasretini çektiğim,
Ay yüzü dönmüş bi-vefa yar böyle bak.
Güzellerde sarhoş gezmek ar değil,
Açılıpdı gümüş kemer bele bak.

Uca uca dağ başını gar aldı getdi.
Baygular meskenin har aldı getdi,

Herkes bir yar sevdi, yar aldı getdi,
Bizimki de gara gelip böyle bak.

Beylerin her sigara yakışta, yanlarında bulunan hanımlardan, "Hanım icaze verseniz, bir sigaret çekebilirem mi" sözleriyle izin almaları da bir başka güzellik. Bazı sözcüklerin, toplumlarımızda ayrı anlamlarda kullanılması, zaman zaman rehberimle aramızda mizah boyutuna varan, sevimli anlaşmazlıklar yaratıyordu. Örneğin bana, "Sabah altıda mamama (anneme) yemeğe gideceğiz" dediği zaman, şaşırarak, sabahın altısında ne yemeği diye sormuştum. Oysa onlarda "sabah" "yarın" demekmiş.

Bakü'yü gezerken, en çok ilgimi çeken yerlerden birisi "Ateşgah", diğeri de "İçeri Şehir" (Kale-İçi) oldu. Hint'ten gelen seyyahlar, Bakü yakınında topraktan sızan doğal gazın yanmakta. olduğunu görünce, bunu kutsal bir güç olarak kabul edip, orayı tapınak haline getirerek, bu ateşe tapmaya başlamışlar. Ateşgah denilen bu yerde, onların yaşamları çeşitli ağaç ve bronzdan yapılmış heykellerle sembolize edilerek, şu anda turistlerin ziyaretine açılmış. Girişte de büyükçe bir ateş sürekli yanmakta, Ateşgah'a giderken rehberim Şafak Hanım'ın arabanın penceresinden, yoldan geçen bir delikanlıya "Ay cavan oğlan, Ateşgah yolu hardadı" diye sorması, delikanlının da "Ay Hanım" diye söze başlayıp tarif etmesi, beni sevgiyle gülümseten bir sesleniş şekli oldu.

Bakü iki bölümden oluşuyor. Eskiden daha çok işçilerin oturduğu ve Hazer Kıyısı'ndaki burunda yer alan "zığ" tarafı ile modern şehrin yer aldığı "Bakü" tarafı. Sur içinde yer alan, onların deyimiyle "İçeri Şehir" ise, restore edilerek, günümüzde de kullanılır hale getirilmiş. Kalesinin adı da "alınmaz-dokunulmaz" anlamına gelen "Kız Kalesi". Bu kalenin, Bilimler Akademisi'nde Türk Dili Uzmanı olan Memed Ahmedov'dan dinlediğim efsanesi ise şöyle:

Bir zamanlar bu kalede yaşayan padişahın, çok güzel bir karısı ile yine çok güzel bir kızı varmış. Zamanla karısı ölen padişah, annesine çok benzeyen kendi öz kızına aşık olmuş. Oysa kız, Hazer Denizi'ndeki "Aslan Adası"nda yaşayan, yakışıklı deli-

kanlı "Aslan Bey"e aşıkmış. Padişah, Hazer'in ortasına bu kaleyi yaptırarak, herkesten kıskandığı kızını buraya hapsetmiş ve kimseyle görüştürmemiş. Bütün bu yasaklara karşın yine de Aslan Bey, geceleri kayıkla gelerek kızla buluşuyormuş. Bunu haber alan padişah kaleye gelerek kızına, bir daha Aslan Bey'le görüşmemesini çünkü, onunla kendisinin evleneceğini söyleyince, bu acıya ve utanca dayanamayan, kız, kendisini kaleden denize atarak, ölmeyi yeğlemiş.

Hazer Denizi yüzyıl çekilir, sonraki yüzyıl da kabarıp yayılırmış. Şu anda "çekilme yüzyılı"nı yaşadığı için, Kız Kalesi karadaymış. Sonraki yüzyılda ise yeniden denizin ortasında olacakmış.

İç Şehir'deki Ressamlar Lokali'nde bize çay yaparak, "şiirin" eşliğinde içmem konusunda ısrar eden, sanat aşığı Azeri genç de lokalin duvarında, dekoratif eşya olarak asılı duran savaş borusunun (şeypur) 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a girişi sırasında, ordunun önündeki borucubaşının borusu olduğunu söyledi.

17 Mayıs 1991 günü saat 9-11 arası, Bakü Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi Türk Dili Bölümü'nde verdiğim "Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler" konulu konferansımı, öğrenciler büyük bir ilgiyle dinlediler ama, sıra soru sormaya gelince, çoğu utanıp sıkılarak yere bakmaya başladılar. Onları rahatlatıp-konuşmaya yönlendirmek için giriştiğim söyleşi sonucu, özellikle belli bir grup öğrencinin dilleri çözüldü. Diğerlerine göre daha rahat davranıp, çeşitli sorular sormaya başladılar. Sonra, bölümdeki toplam 60 öğrenciden 11'nin oluşturduğu bu öğrenci grubunun, hıristiyan Gagauz Türkleri'nden olduklarını ve oraya okumaya geldiklerini öğrendim.

22 Mayıs 1991 günü saat 11-13 arası, Azerbaycan Bilimler Akademisi'nde verdiğim konferanstan sonra, soru soranlar arasında bulunan bir hanım profesör, konferansımı çok ilginç bulduğunu, benim gibi "Yahşı" bir bilim adamının, "Parti" ye üye olup olmadığımı sordu. (Partilere değil, "parti'ye") Bizde devlet memurlarının, partilere üye olmadıklarını söyleyince de pek anlamayarak, sorusunu bir daha yineledi.

Akademi'nin Kütüphanesi'ni gezerken, günlerdir "Azerbaycan Halk Efsaneleri" adlı kitabını aradığım, tanınmış Azerbaycanlı Halk-

bilimci Sednik Paşayev'le karşılaşmak da benim için ayrı bir sevinç kaynağı oldu. Son derece dost canlısı, hoşsohbet Sednik Bey, beni büyük bir içtenlikle Gence'deki evine çağırırken, bir yandan da bu kadar çocuktan-torundan sonra, hala "hayat yoldaşına" karısına duyduğu sevgi ve saygıyı anlatıyor, orada bulunan herkesi, onunla tanıştırmak istediğini söylüyordu. Konuşurken ardarda sıraladığı dörtlüklerden ve atasözlerinden birisini, her zaman "dağ olup arkamda duran" hiç bir zaman "önümü kesmeyen" kendi eşimin durumuna da çok uyduğu için, burada belirtmeden geçemeyeceğim.

"Dağ ol arkamda dur,
Dağ olup önümü kesme."

Sovyet Hava Yolları'nın bir uçağıyla ikibuçuk saatlik bir yolculuktan sonra, Bakü'den Moskova'ya vardık. Uçakta kendisine Almanca bilip bilmediğini sorduğum, Rus hostes Luba'nın meğer, çok sevdiği bir Alman hocası olmuş, onun için de birazcık Almanca öğrenmiş. Bu sevginin hatırına bana da çok ilgi gösterip, kendi oturdukları özel bölmeye götürerek çay, kahve ve kek ikram etti. Moskova'ya kadar da o kırık-dökük Almanca'sıyla, benimle bir hayli söyleşti. Unuttuğu pek çok sözcüğün Almanca karşılığını sorarak bilgisini yeniledi ve bu arada oldukça da keyiflendi. Uçaktan inerken de beni ön kapıdan, büyük sevgi gösterileriyle uğurladı. Luba ile bu sıcak diyaloğum bana, insanın özünde, her yerde insan olduğunu ve isterse birbiriyle çabucak iletişim kurabileceğini, bir kere daha gösterdi.

Moskova Hava Alanı'na inmek için iyiden iyiye alçaldığımızda, kendimi, bir "ağaç denizi" ve bir "konut Ormanı"nda buldum. Ne çok yeşil alan ve ne çok sosyal konut... Moskova'daki rehberim Elmar Alimov, beni büyük bir içtenlikle karşılayıp, orada kaldığım sürece yardımcı olacağını söyledi ve gerçekten de, çok az bulunur bir nezaket ve özveri örneği gösterdi. Taksiyle hava alanından şehre girerken her tarafın, çocukluğumun sapsarı "Peygamber Çiçekleri"yle dolu olduğunu görmek, beni mutlu etti. (Sonra onlardan çıkan tüy toplarını nasıl da üfürerek uçurur ve adına da "Pisi" derdik.) Rehberimden, bu

çiçeğin Rusça'daki adının "Oduvançik" olduğunu öğrendim. Papatya'nın adı ise "Ramaşka"ydı. Moskova Çayı'nı Kırım Köprü'sünden geçip, sırasıyla Gorki Parkı, Mayakovski Meydanı, Çaykovski Konser Salonu'nun önünden dolaşarak, içinde dolarla alış-veriş yapılan görkemli "Ukrayna Oteli"ne geldiğimizde, burada mimari ölçülerin ne kadar büyük tutulduğunu farkettim. Toplu konutların olduğu yerlerde ise kendimi Budapeşte'de sandım. Aynı düzenleme, aynı yerleşim şekli. Akşam yemeğinde Elmar'ın karısı Nataşa ve onların dostları Pavel, Aleksi, Sereja ile, üstünde kapusta (kapuska), plovdüğü (pilav) kuritzka (tavuk), yumurtalı rıba (balık) ve biraların yer aldığı, küçücük bir masanın başında, çok dostça ve çok güzel saatler geçirdik. Sonunda rahatsız olan midem için, Nataşa'nın özel olarak pişirdiği kaşaya (Bir çeşit irmikle pişirilmiş muhallebi) bin teşekkür..... Bu arada, televizyonda gösterilen bir yabancı filmin, bütün kahramanlarının yalnızca bir kişi tarafından seslendirildiğini gördüm.

Moskova'yı gezmeye, ünlü Arbat Sokağı'ndan başladık. Taşıt trafiğine kapatılmış bu upuzun sokakta neler yok ki... El sanatlarını sergileyen ve oranın ölçülerine göre de bir hayli pahalı satan sanatçılar, bu sokağı bir renk cümbüşüne çevirmişler. En çok da birbirinin içinden çıkan, ünlü Rus bebekleri, "Matroşka"lar gözde. Sibirya Tomsk'ta oturan, Moskova'ya kızına gezmeye gelen, çok sevimli bir yaşlı hanım olan Maria Adamovna'nın eliyle özene bezene yaparak, sıra sıra dizdiği rengarenk kuritzkaları (Çaydanlığın soğumaması için üstüne örtülen, tavuk şeklinde dikilmiş örtü) görüp de, sevincimi açığa vuran, bir refleks olarak, ellerimi birbirine çırpınca, Maria Adamovna'nın o, yaklaşık bir asırlık yüzünde güller açtı, bembeyaz saçlarından ışıltılar yansıdı. El emeğine duyduğum hayranlık, onu öylesine mutlu etti ki, rehberim aracılığıyla benimle tanışıp, boynuma sarılarak, kuritzkalarının içinden en görkemlesini seçip, bana armağan etti ve kendisini unutmamamı sıkı sıkıya tembih etti. (Güzel Maria Adamovna, senin gibi bir insanı nasıl unutabilirim ki...)

Saatler boyu Arbat Sokağı'nın canlılığını yaşadıktan sonra, gittiğimiz Kızıl Meydan'ın o muhteşem görüntüsü karşısında, bir anda olduğum yerde kalakaldım. Fonunu yalnızca gökyüzünün oluşturduğu, Soğanlı Kilise'nin karşısında ancak hayranlık duyulabilir

sanıyorum. Genç Alman pilotunun, küçük uçağıyla indiği, Kızıl Meydan'ın hemen yanındaki köprü de şimdi halk arasında, espri olsun diye o gencin adıyla anılır olmuş. Kremlin Sarayı'nın her bölmesini birer birer gezmek ise, insanı zaman içinde, tadı dille denmez bir yolculuğa çıkarıyor. Bolşoy Tiyatro binasıyla, Lenin Kütüphanesi ise, bir başka mimari deha...

Moskova'nın uzak semtlerine ise, rehberimin arkadaşı olan makina mühendisi Boris, arabasıyla götürüyor bizi, Nazım'ın yattığı "Novodeviçie Kladbişçe" Genç Kızlar Mezarlığı'nın estetiği ile Lenin Tepeleri Semti'nde yer alan Moskova Üniversitesi'nin görkemi karşısında, hayranlık duymamak elde değil. Olimpiyat oyunlarının gerçekleştirildiği Lenin Stadyumu'na, altından metro üstünden de karayolu geçen, bir teknik harikasından geçerek gidiyoruz.

Heykellerle donatılmış Moskova Metrosu'nun, estetik açıdan bir benzeri başka yerde var mı bilmiyorum.

Sonra sıra, bence "bir açıkhava müzesi" olan, bu muhteşem şehir Mokova'nın çarşılarını gemeye gelince, bir başka şaşırtıcı görüntü bekliyor insanı. Mağazalar tam anlamıyla bomboş. Kalabalık meydanlarda "kazı-kazan" ve çocukluğumun "yüzük saklama" oyunu gibi, her türlü şans oyunları, başına bir hayli kalabalık toplayabiliyor. "Bul karayı al parayı" histerisine kapılanlar, hiç de az değil. Sonra da en bol ve kolay bulunan yiyecek maddesi olarak sokaklarda satılan ridiskalar (küçük kırmızı turp) ve Mc Donalds önünde, uzun upuzun kuyruklar...

Puşkin'lerin, Mayakovski'lerin, Çaykovski'lerin ülkesi...

Bu kültür, bu sanat, bu mimari, bu görkem ve bu ekonomi...

Bir kere daha irkilmemek elde mi...

BAKÜ İZLENİMLERİ - 1992

Mayıs 1991'den yaklaşık bir yıl sonra, Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin çağrılısı olarak, yine Bakü'deyim.

Bu kez, Türk Hava Yolları'nın uçağıyla, Ankara-Bakü arasındaki üç saat elli dakika süren (İstanbul aktarmalı da olsa) yolculuğum oldukça rahat geçiyor. Ama, Bakü Hava Alanına inerinmez, geçen yıla göre işlerde iyileşme yerine, daha belirgin bir karışıklık olduğunu hemen anlıyorum. Yine, kirden camları dışarıyı göstermeyen, havasız bekleme salonlarında saatler süren bir bekleyişten sonra kontrolden geçip, birkaç yırtık sökükle de olsa, o karmaşadan kurtarabildiğim valizimi alarak, kendimi dışarıya atıyorum. Yol arkadaşım, Kıbrıslı değerli araştırmacı-yazar Harid Fedai ile birlikte bir taksiye atlayıp, şehre doğru yola çıkıyoruz, Yolda, Türk olduğumuzu anlayan genç taksi sürücüsü, bizi kendi evinde "gonag" etmek istiyor. Biz teşekkür edip görevli geldiğimizi, turist olmadığımızı söylüyoruz. "Teze İnturist"e (Azerbaycan Oteli) gelince de sürücüye iki dolar veriyoruz. Gözleri hayretten açılan gence, Harid Bey ayrıca bir paket İngiliz çayı ile eşi için de bir ince çorap armağan edince, delikanlı ne yapacağını şaşırıyor ve minnetle ellerimize sarılıyor. O giderken arkasından bakıyorum. Üstünde küçülmüş eski bir ceket, başında eski bir kasket, elindekilere inanmayan gözlerle bakarak yürüyor ve ben, hafif kamburlaşmış sırtının sevinçten gülümsediğini görüyorum. (İlk kez bir insanın, sırtıyla bile gülümseyebileceğini gördüm...)

Otel Hazer Denizi'nin kenarında, Azadlık Meydanı'nda yer alıyor. Meydanın ortasında, görkemin ve estetiğin bir simgesi gibi duran Bakanlıklar Binası (İkinci Dünya Savaşı sırasında, Alman esirler tarafından yapılmış), her iki yanda da simetrik olarak Abşeron ve İnturist Otelleri yer alıyor. Bunlar, dışardan bakınca oldukça güzel binalar ve Bakü'nün de en güzel otelleri ama, içeri girip de odalara çıkınca, insanı karşılayan ağır koku dayanılır gibi değil. Ayrıca bakımsızlık, üstünkörü yapılmış temizlik de hemen kendisini

belli ediyor. Kat temizlik sorumlusu Rus kadınları, görüşüp, odama sabun ve tuvalet kağıdı konmasını istiyorum ama ne çare ki, bunların gecenin bu saatinde olamayacağını ancak ertesi günü olabileceğini öğreniyorum. Neyse ki, geçen yıldan deneyimli olduğum için, yanıma aldığım temizlik malzemeleri imdadıma yetişiyor. Bu olumsuzlukların yanısıra, Azerbaycan pamuğundan dokunmuş temiz çarşaflarla karşılaşmak, benim için güzel bir sürpriz oluyor. Ayrıca, odamın penceresine fon olan, ışıklar içindeki Azadlık Meydanı'nın ve Hazer'in görüntüsü de bir başka avuntu. Otele, orada kalanlardan başkası giremiyor. Her odanın direk bir telefon numarası var. Gelen ziyaretçiler, otelin dış kapısındaki telefondan sizi arıyorlar veya herhangi bir şekilde kapıdaki görevliyi atlatıp, odanıza kadar gelebiliyorlar. Bu uygulama, en olmadık zamanlarda (Gecenin bir yarısından, sabahın körüne kadar) sık sık yanlışlıkla telefonunuzun çalmasına ve dolayısıyla da yataktan fırlamınıza neden oluyor. (Sonunda, odamın telefonunu kestirerek bu beladan kurtulabildim). Otelin yemek salonu da devasa boyutlarda. Mavi, yuvarlak, rahat koltuklarla ayrı ayrı oturma öbekleri oluşturulmuş ama, garsonların hizmet anlayışı, giysileri, tavırları çok rahatsız edici. Temizlik kavramı ve anlayışı yok denecek kadar az. Hemen her sabah kahvaltıda bir-iki dilim kaşara benzeyen peynir, haşlanmış yumurta ve çay niyetine de çok tatlandırılmış sarı sıcak bir su veriyorlar. İyi yıkanmamış su bardaklarına konan bu sıvıyı içmekte, ilk sabah bir hayli zorlanıyorsam da başka umarım olmadığını anlayınca, aç kalmaktansa, çoğu zaman kokusunu duymamak için nefesimi tutarak içiyorum. Masaları önceden hazırladıkları için de her defasında yiyeceklerin üstünde uçuşan, bir kaç tane kocaman "baba" sinek eksik olmuyor elbette... (Havalar iyice ısınınca bu birkaç sineğin, bir sinekler ordusuna dönüşmesi nasıl önlenebilecek acaba)... Bu arada, başınızda dikilip duran, çoğu zaman da can sıkıntısından saçlarını düzeltip, sivilcelerini koparan garsonların, bu iç bulandırıcı görüntüsünden nasıl kurtulacağınızı düşünüp bulmak da ayrı bir sorun. (Her defasında, hiç dolambaçlı bir yol denemeden onlara başımdan çekilmelerini söylüyordum, onlar da bu "istenmeyişin" nedenini bir türlü anlayamadan, şaşkın adımlarla uzaklaşıyorlardı). Benimle aynı otelde kalan İstanbul Barosu Başkanı Turgut Kazan, eşi ve diğer bazı Türk iş adamları; tam

bu görüntülere alışmak ve "tevekkül" göstermek üzereydik ki, bir gün herkes yemekteyken, salonun ortasında iki garsonun yumruklaştığı ve birinin diğerini tutup, kafasını acımasızca duvarlara vurduğunu gördük. Diğerleri de onları izliyordu. Bizim "tepkisel çığrışlarımız" üzerine, bir yerlerden çıkıp gelen şefleri, onları azarlayarak ayırdı. (Ey turizm perisi... Eğer Azerbaycan'a gelmeyi düşünüyorsan, bu yazdıklarım seni korkutmasın yine de gel... Çünkü, Bakü'nün "harika" bir doğal görüntüsü var. O Hazer kıyısına kurulmuş, tarihi mimarisiyle, inci gibi bir şehir. Yalnız, yıkanıp parlatılması gereken, kirli bir inci... Geniş ağaçlı caddeleri, meydanları, yürüyüş alanları, parkları, güzelim Natüvan Hanım Alanı, Nizami Müzesi, metrosu ve diğer alt yapı kuruluşlarıyla düzenli bir şehir ama, sahip çıkılıp yönlendirilmeyi bekliyor).

Çarşı-pazar geçen yıla göre biraz daha boşalmış. Devlet mağazalarında tezgahlar, raflar bomboş. Buna karşılık, özel dükkan anlamına gelen "komisyon"ların sayısında çok büyük bir artış var. Ayrıca, sokaklardaki seyyar satıcıların da sayıları giderek artıyor. Bu, henüz tanışmakta oldukları "serbest piyasa" ekonomisinin ilk "özel girişimcileri", daha çok börek, helva cinsinden yiyeceklerle, incik-boncuk türünden şeyler satıyorlar ve daima önlerinde, hiç eksilmeyen bir kuyruk oluşturmayı da başarıyorlar. Komisyonlarda da pek bir şey yok gibi ama, tezgah altlarında ve arka odalarında istenen pek çok şey var, elbette ki "karaborsa" ederine. Herşeyin satışa çıkarıldığı bu şehirde, yaklaşık iki metrelik bronz bir Stalin heykeli ile antika ederleri çok fazla İsa kabartmalarının, acımasızca parçalanarak sökülmüş güzelim duvar freskleri-nin gizlice satışa çıkarıldığını görmek, beni yine de şaşırttı.

Otellerin çevresinde durmadan dolaşan, genç bir işsiz-güçsüz takımı (Aslında hepsinin bir işi var ama, işe giden kim...) daha otelden çıkar-çıkmaz çevrenizi alıp, dolar bozdurmak veya antika eşya almak isteyip-istemediğinizi soruyorlar. Yine yer yer dilencilere rastlanıyor. Utanarak, alçak sesle dilenen kadınlar... Belli ki bu, yabancısı oldukları bir iş, henüz alışamamışlar ve müthiş utanıyorlar. Pek çok mağazanın ve evin tahta kapılarının, demir kapılarla değiştirildiğini görüp, nedenini sorduğumda "uğruluk" (hırsızlık) arttı yanıtını alıyorum. Yolda, meydanda, mağazada konuştuğum herkes eski ve yeni fiatlar karşısında, nasıl

geçineceklerini soruyorlar. Çok sık duyulan cümlelerden birisi şu: "Bu mal, bir il gabagda on manatdı, imdi yüz manat, bu halda biz nasıl dolanırık. (Bu mal bir yıl önce on rubleydi, şimdi yüz ruble, bu durumda biz nasıl geçiniriz). Bu karmaşa içinde, rüşvetin doğallaşıp artık her alanda günlük yaşama girdiği gözleniyor. Akşamları otelin barında oturup, gözlemlerimizi birbirimize aktardığımız dostlardan Turgut Kazan'ın anlattığı bir olay, oldukça düşündürücü. Bu konuyu tartıştıkları bir hakim, rüşvet olayını hukuk açısından da doğal karşılıyor ve şöyle savunuyormuş: "Mahkemeye gelen bir kadının yalnızca bir gızıl sırgası (altın küpesi) varsa, onu almak doğru değildir ama, adam zenginse ve gönlüyle rüşvet veriyorsa, onu almak niye yanlış olsun". Turgut Bey bir hukukçu olarak, bu olayı bize büyük bir şaşkınlık ve üzüntü içinde anlattı. Yine otel barındaki söyleşilerimiz sırasında, İstanbullu iş adamı Aydın Bey'in anlattıkları da ilginç. Türkiye'den giden birçok gözüaçık sözde iş adamı, Türki Cumhuriyetleri'nden mal karşılığı mal alıp (Barter-mal takası) kamyonlara yükleyerek, Türkiye'ye getiriyorlar, sonra da çeşitli bahanelerle karşılığında mal vermiyorlarmış. Bu durumda, Türkiye'ye duydukları o "sonsuz güven"in sarsılmasını istemeyen bazı Azeriler, "Buraya devlet eliyle ciddi yatırımlar yapın, bizi böyle güvenilmez insanların eline bırakmayın" diyorlar. Bu Türkiye'den beklentilerinin yalnızca birisi.

Karabağ konusunda da Türkiye'den beklentileri oldukça gerçekçi. "Siz bizim için savaşmayın ama, dış dünyaya karşı sesimizi duyurun" diyorlar. Yer yer, bu Karabağ olayını sömüren alkoliklere rastlamak mümkün. Ayakta duramayacak kadar sarhoş bu genç adamlar yanınıza yaklaşıp, Karabağ'dan hasta ve yaralı getirdiklerini, aç olduklarını, kendilerine para vermenizi söylüyorlar. Ama, çoğu zaman rehberlerimiz, bu adamların alkolik olduğunu ve bu parayla içki aldıklarını söyleyerek, onları başımızdan kovuyorlar.

Karabağ deyince...

Gitmeden önce bu konuda bir hayli endişeliydim. Bu savaşın, Bakü'ye yansıyan yüzünün ne olduğunu bilmediğim için çekiniyor ve Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin bu çağrısını kabul edip etmeme konusunda çekimser davranıyordum. Gidince, bu çekincelerimin tamamen yersiz olduğunu gördüm. Bakü'de hayat

normaldi. Gerçi sözlü olarak herkes üzüntü ve öfkesini belirtiyor ve televizyon da her gün bu doğrultuda yayın yapıyordu ama, sonuçta yine herkes kendi hayatını yaşıyordu. Yer yer parklarda toplanmış kalabalıkların ne olduğunu sorunca, onların Karabağ'dan gelen göçmenler olduklarını öğreniyordum. Konferans vermek üzere gittiğim fakültenin bazı öğrencilerinin de gönüllü olarak Karabağ'a gittiklerini duydum. Yine çağrılı olduğum yemeklerdeki söyleşilerimiz sırasında, bir taraftan Azerbaycan mirvarileri (şampanya) içilirken, bir taraftan da Karabağ'daki olaylar konusunda, son derece "ağlamaklı" tablolar çiziyorlardı. Bunlardan, akademide halkbilimi doktoru olarak çalışan Halide Kuliyeva'nın anlattığı bir olay oldukça trajikti. Hocalı katliamından kaçan kadınlardan birisi, saklandıkları ormanda, ağlayan bir yaşındaki Salatın adlı kızını susturamayınca, sesinin duyulmasından korkarak boğmuş. Ölüsünü gömmeye vakit bulamadığı için de beraberinde taşımak zorunda kalmış. İki saatlik bir kaçıştan sonra, dinlenmek için oturduklarında, çocuğun ölmediğini kıpırdadığını görmüşler, TV günlerce bu olayı vermiş.

Karabağ konusunda tanık olduğum tek eylemli gösteri, bir öğleden sonra gerçekleşti. Kısa bir süre dinlenmek için, oteldeki odama çıkmıştım. Ardarda atılan kurşun sesleriyle yerimden fırladım. Ne olduğunu anlamak için odamın balkonuna çıkınca, otelin önünde, bir gencin elindeki kalaşnikofunu havaya boşalttığını ve oradaki insanların da panik halinde içeri doğru koştuklarını gördüm. Silahını boşaltan genç ağlayarak bağırıyor ve Karabağ'dan bir ölü ile iki yaralı getirdiğini, herkesin burada rahatça oturacağına toplanıp, Karabağ'a savaşa gitmeleri gerektiğini söylüyordu. Ne var ki, başına on-onbeş kişiden fazla insan toplayamadı. Onlar da bir kriz geçirmekte olduğu anlaşılan bu genci, yatıştırmaya çalışıyorlardı. Bu tepkisizlik karşısında, başındaki kalpağını çıkarıp yere çalan delikanlı, ağlayarak oradan uzaklaşmak istedi. Bu sırada olay yerine gelen güvenlik güçleri, onu bir araca koyarak götürdüler. Sonra yine herşey normale döndü...

Devlet dairelerindeki ve günlük hayattaki iş disiplinsizliği, zaman savrukluğu da bir başka sorun. Özellikle zaman konusundaki alaturkalık, çok rahatsız edici boyutlarda. Akedemide 11.30'da (Onların deyişiyle onikiyarım) vereceğim konferansın ancak

13.00'e doğru başlayabilmesi, çağrılı olduğum tiyatronun, balenin, Devlet Filarmoni Orkestrası konserlerinin belirtilen saatlerden en az onbeş-yirmi dakika sonra başlaması, beni ne kadar rahatsız etmişse, onlar için de bir o kadar doğaldı. Ama, "Eğri oturup doğru konuşmak" gerekire, müzik olaylarındaki (konser, opera, bale) kaliteyi, başarıyı takdir etmemek elde değil. Bakü opera binasında izlediğim "Binbir Gece Balesi", kostümü, dekoru, ışığı, müziği, koreografisi ile gözlerimi parlattı ve benim için dörtdörtlük bir sanat şöleni oldu.

Devlet Konservatuvarı Rektörü bir güzel, bir çağdaş insan Ferhat Bedelbeyli'nin çağrılısı olarak gittiğim, Devlet Filarmoni Orketrası'nın konseri de sanat konusunda, Azeriler için bir "yüzakı"ydı. Konser başladıktan sonra, salona bir grup dinleyici daha girdi. Dış görünümleriyle ve her halleriyle, bu müziğin "alıcısı" olmadıkları belliydi. Kulağıma eğilen Rektör bir açıklama yaparak, "Bunlar, İranlı gonaglar. Burada yapılan işin ne olduğunu merak ettikleri için geliyorlar. Hayatlarında ilk defa böyle bir konserde bulunuyorlar, biraz sonra sıkılıp giderler" dedi. Gerçekten de kısa bir zaman sonra, yine geldikleri gibi, arayı filan beklemeden paldırküldür kalkıp gittiler. İkinci yarının başlarında ise konsere, salondan bir bebek çığlığı eşlik etmeye başladı sonra da küçük bebeğiyle bir anne, hemen salondan çıktı. Ferhat Bey, bana yine aynı açıklamayı yaptı. "İranlı gonaglar. Hatırlarını, kıramayıp salona bebekleriyle alıyoruz, sonra da işte böyle oluyor." Her şeye karşın yine de nefis bir mimariye sahip olan salonun, yepyeni kadife koltuklarına oturup, duvarlardaki altın yaldızlı, lir çalan "müz"leri, kanatlı melek kabartmalarını seyrederek Mozart'ın müziğini dinlemek, belleğimde tadı dille denmez bir haz anısı bıraktı. Azeriler'in ulusal bestecisi "Kara Karayev"in müziği de bana hep Ferit Tüzün'ün "Çeşmebaşı Süiti"ni anımsattı. (Bu arada ilgimi çeken bir başka güzel uygulama da konser ve tiyatro salonlarına asla manto ve paltolarınızla giremiyorsunuz. Vestiyere vermek zorunlu ve bütün kapılar istisnasız dışarıya açılıyor).

Üzeyir Hacıbeyov Azerbaycan Devlet Konservatuvarı da eski, görkemli bir bina. Ayrıca, Rektör Ferhat Bedelbeyli'nin nezaket gösterip, bir piyano ve bir tar öğrencisine verdirdiği iki özel küçük konser de yaşanan bu sanat şölenlerinin cilası oldu. Bu konu-

larda kendilerinden son derece eminler ve özellikle Türkiye'ye duydukları saygı nedeniyle, hiç bir alanda söylemedikleri tek şeyi, "Biz müzik eğitiminde Türkiye'den daha ileriyiz" diyerek, biraz utangaçlık duyarak da olsa bu konuda söylüyorlar. Bu güzel ağırlamadan sonra, büyük bir incelikle elimi öperek uğurlayan Rektörü, ben de yanaklarından öperek, çalışmalarından dolayı kutluyorum.

Bakü'ye gittiğim tarih, Tufarganlı Aşık Abbas'ın "Budur geldi bahar faslı/Dağların lale vaktidir" dediği, Nevruz kutlamalarına denk geldiği için, hava alanından başlayarak, şehrin her yerinde kutlama afişleri ve sembolik "semeni" maketleri gördüm. Semeni, Nevruz Bayramı'nın sembolü. Özel yöntemlerle yeşertilmiş buğdaylardan oluşan bir demet "yeşil ekin" Yunus Emre'nin deyişiyle, "göğ ekin" Gittiğim bütün devlet dairelerinde, evlerde, mağazalarda masaların üstünde semeniler vardı. Güzel bir dekoratif bitki görünümü de sergileyen bu semenilere özel ilgi gösterip, dönüşte kendim de denemek üzere, nasıl yetiştirildiğini sordum. Birkaç avuç buğday, üç gün süreyle ıslatılıyor, sonra süzülüp ince bir tülbente sarılıyor ve arada bir su serpilerek iki gün daha bekletiliyor. Buğdaylar iyiden iyiye ağarıp, sürgüne duranda alınıp, ya bir tabağa veya başka bir yuvarlak zemine yayılıyor. Sulama işi yine sürdürülüyor. Bir hafta içinde de buğdaylar yeşerip, bir karışa yakın boy veriyorlar ve Bedri Rahmi'nin, o güzelim "ateşin yeşili"ne bürünüyorlar. Böylece bütün kış, uyuduğu varsayılan doğanın, toprağın uyanışı, canlanışı bu semenilerle sembolize edilmiş oluyor.

Bu yıl, ülkemiz için bir karabasana dönüşen ama, diğer ilgili toplumlarda çok güzel, çok anlamlı bir doğa bayramı olan bu Nevruz kutlamaları konusunda, sevgili dostum, meslekdaşım değerli Azeri Halkbilimci Prof. Azad Mevlidoğlu Nebiyev'den bilgi rica ediyorum. Bu konuda, tarafımdan Latin harflerine ve Türkçeye çevrilerek baskıya hazırlanan, "İlahır Çarşambalar" adlı bir kitabı da olan A. Nebiyev, burada ancak özetini verebileceğim, oldukça ilginç bilgiler aktarıyor. Azerbaycan'da Nevruz, 21 Mart'tan dört hafta önce başlıyor. İslami düşünce sistemine göre maddenin esası ateş, su, hava, toprak olmak üzere dört unsurdan (Anasır-ı Erbaa veya Çehar Unsur) oluştuğu için de her çarşamba, bu unsurlardan

birisi adına törenler yapılıyor. İlk üç çarşamba su, ateş, hava adına yapılan törenlerden sonra en görkemlisi "Ahır çarşamba" "Son Çarşamba" da toprak üstüne yapılan törenler oluyor. Toprak adına kutlanan ve asıl bayram günü sayılan bu son çarşamba, insanlar en yeni en temiz giysilerini giyiyorlar ve birbirlerini ziyarete gidiyorlar. Evler temizleniyor, etli-kestaneli pilavlar pişiriliyor ve Nevruz tepsileri hazırlanıyor. Bu tepsilerde baklava, hurma, hünnap, kavurga, şekerbura (kurabiye), badem, leblebi olmak üzere, yedi çeşit yiyecek bulunuyor ve ayrıca mumlar yakılıyor. Genç kızlar bir dilek tutup, sonra da kulaklarını komşu evlerin kapılarına dayayarak, içerde konuşulanları dinliyorlar. Eğer içerden güzel sözler duyarlarsa, dilekleri olacak demektir. Kötü sözler duyanların ise "vay geldi başlarına" Bu geleneği bilen büyükler de güzel gözlü kızlarını mahzun etmemek için, o gece evlerinde hep güzel şeyler konuşuyorlar. Çocuklar toplanıp evlerin kapılarını çalıyorlar ve kapı önüne bir torba koyup, kendileri de bir kenara gizleniyorlar. Kapıyı açan ev sahibine, "Baklava, şekerbura/Leblebi, hünnap, hurma/ Papagları doldurun/Goy aparsın saklama" diye sesleniyorlar. Ev sahibi de torbaya veya papağa çeşitli yiyecekler koyarak içeri giriyor. Çocuklar daha sonra, bu topladıklarını çeşitli oyunlar ve "Godu-godu, Kos-kosa, Tembel Çoban, Garavelli" gibi halk seyirlikleri eşliğinde, eğlenerek yiyorlar. Evlerin avlularında, sokaklarda, meydanlarda ateşler yakılıyor, çeşitli dilekler tutan gençler, bu ateşlerin üstünden atlıyorlar ve birbirlerine çeşitli maniler söylüyorlar.

Örneğin:
Godu godunu gördün mü,
Goduma selam verdin mi,
Godum yoldan ötende,
Kırmızı gülü gördün mü.

Semeni sakla meni,
Yılda göğerderem seni,
Semeni sazana gelmişem,
Uzana uzana gelmişem.

Azeriler'in hepsi yine şair, hepsi yine aşık... Otelde karşılaştığımız, bir tura rehberlik eden Vasıf Mustafa, bir akşam bize kendi şiirlerinden okudu. Dıştan bakılınca bir garip, bir zavallı insan görünümündeki Mustafa'nın, içinde sakladığı bu "şair yürek" beni ne kadar şaşırtıp duygulandırdı bilemezsiniz. İşte bu Şair Mustafa'nın "Bakü" için ve "gönlü" için yazdığı iki şiir.

BAKÜ

Sen deniz kokuyorsan,
Hazar'ın sahilinde,
Nağmalar ohuyorsan,
Her gün deniz dilinde

Ay sözü duzlu Bakü,
Ay Hazar gözlü Bakü,
Zerdüştün yadigarı,
Ocaklı gözlü Bakü.

Öz hüsnüne bahırsan,
Hazar'ın güzgüsünde,
Bir turna gatarıdı,
Buruglar düzgüsünde

Servetin gatar gatar,
Uzag ellere çatar,
Dostlug teline dönüp,
Sevince sevinç gatar.

KÖNÜL

Könül artıg menim üçün,
Gece-gündüz bir olubdur,
Soruşma gel ehvalımı,
Onsuz da sinem dolubdur.

Men sene aldanma dedim,
Her söze inanma dedim,
Çemen çiçek açılmamış,
Onu gülşan sanma dedim.

Yuhum geldi onu govup,
Meni goydun gözü yolda
Kime deyim nece deyim.
Yüreyimi men bu halda.

Yürekli, neşeli, şair ruhlu, sözü-sohbeti dinlenir Kamil Aliyev ise, geçen yıl olduğu gibi, bu yıl da kurduğu sofralar ve çalıp söylediği türkülerle, güzel, duygulu anlar yaşattı. Tagiyev'in mezarını ziyarete gittiğimiz, Bakü'nün sayfiyesi Merdekan'da, onun Hazer kenarında kurduğu bir sofrada Asetrin balığı yenip, Azerbaycan mirvarisi içilirken, söz dönüp dolaşıp orada çok yaygınlaşan rüşvete gelince, Kamil Bey, bu sorunun her zaman var olduğunu ve yergi yoluyla halk kültürüne de girdiğini söyleyerek, şu fıkrayı anlattı, kaynak olarak da Seyyid Ezim Şirvani'yi gösterdi. "Bir çoban, hastalanan köpeğini alıp, yazdığı muskalarla insanların hastalıklarını iyileştirdiğine inanılan, tanınmış bir mollaya götürmüş. Köpeğine bir muska yazarak, onu iyileştirmesini istemiş. Buna çok kızan molla, 'Bre Allah tanımaz, kendini bilmez, saygısız, defol karşımdan...Hiç ite muska yazılır mı' diye bağırarak adamı kovmuş. Bunun üzerine çoban ertesi günü bir koyun keserek, heybesine koymuş ve yeniden mollaya gidip koyunu verdikten sonra, molla efendi itim hastalandı ona bir muska yazar mısın demiş. Koyunu gören molla, büyük bir memnuniyetle çobanın dileğini kabul etmiş ve ona, 'İt deme sanki o da bizim birimiz/Bele ölülere feda dirimiz' demiş."

Yemeyi, içmeyi, kadını ve uykuyu çok sevdiklerini söyleyen Azeri erkeklerinin, çok güzel olan Rus kızlarının albenisi ile gelenek göreneğin etkisi arasında kalıp, buldukları şu uzlaşma yolu ise, tipik "şark kurnazlığı"nı yansıtıyor. "Rus kızlarıyla gönül eğlendireceksin ama, Azeri kızlarıyla evleneceksin." Kadın konusundaki şarklı beğenilerini ise XVIII y.y. Azeri halk ozanlarından Molla Penah

Vagif'in dizeleri aracılığıyla şöyle anlatıyorlar:

Güzeli sevesen cavan yaşında,
Özü gözel ola ağlı başında,
Ya onüç, ya ondört, onbeş yaşında,
Ne ondan böyüksek, ne uşag ola.

Bir maya' bud gerek baldırı yoğun,
Seraser et basa dizin topuğun,
El deyende dura buğun ba-buğun,
Titreye guyrugdan çoh yumşag ola.

İçip eğlenmeyen, çapkınlık yapmayan, işi ile evi arasında mekik dokuyan düzenli, mazbut erkekleri ise "Gündüz nahıra, gece ahıra" diye tanımlayarak, onlarla gizlice alay ediyorlar. Azeri kadınları yine çok boyanıyorlar, yine gündüz ve hemen her yerde devlet daireleri de dahil, parlak kumaşlardan, gece kıyafetleri giyenler çoğunlukta. Ulusça aynaya ve taranmaya çok düşkünler. Kadın-erkek, nerede olursa olsun bir ayna gördükleri zaman (özellikle de asansörlerde) ilk işleri kendilerini seyretmek ve yolda sokakta, iş yerlerinde, kısaca her yerde taranmak oluyor. Dış görünüşlerine bu kadar meraklı olan bu insanların ülkesinde, en büyük sorun, otelinizin dışında bir yerdeyken, tuvalete gereksinim duymanız. İşte asıl felaket o zaman başlıyor. En pahalı lokantaların, en ciddi işyerlerinin bile tuvaletleri, insanı yaşadığına pişman ediyor. Bu konuda pek pratik olmasa da sağlıklı bir çözüm yolu önerilebilir. Nerede olursanız olun, bir taksiye binerek otelinize gelmek... Petrolün ucuz oluşu nedeniyle, taksiler de çok ucuz.

Pek çok konuda da olağanüstü duyarlılar. Konferans vermek için gittiğim akademide, konuşma metnimin, "Nizami'nin kadın kahramanlarına bakış açısı" bölümünde yer alan," Devlet yöneten bu kadınlar, kişisel duygularını bir tarafa itip, tüm duyarlıklarına, inceliklerine karşın yüreklerini susturup, mantıklarıyla hareket edecek kadar da akıllı ve iradelidirler. Örneğin, Ermenistan, Muğan ve Arran'a hükmeden bir Kraliçe olan Şemirami (Mehin Banu), ve-

liahtı olan Şirin'e, şahsi aşkının uğruna, sakın dinini ve izzet-i nefsini feda etme çünkü, bu devletimizin temelini sarsar diyecek kadar akıllı ve güçlüdür" cümlesindeki, "Ermenistan" sözcüğüne duygusal tepki gösterdiler. Konferansın bitiminde söz alıp, "Ermenistan diye bir yer yoktur, bu söyleyiş biçimi yanlıştır" dediler. "Öyleyse bu coğrafyadaki yer adının yerine ne diyeceksiniz" deyince de önce sustular, sonra da aralarında danışıp "Olsa olsa Ermeni Dağları denebilir" dediler. Bu kez de susma sırası bendeydi... Yorum yok...

Bakü'de devletin de desteğiyle özel bir üniversite açılmış. Burada öğrenciler para ödeyerek okuyorlar. Adı, "Ali Humanitar Kolej." Adının sonundaki "kolej" sözcüğü, ilk anda insanı yanıltıyorsa da, sonradan, lisans düzeyinde öğrenim yapan bir üniversite olduğunu anladım. Rektörü felsefe profesörü Selahaddin Halilov, Türk Dili Bölümü'ndeki öğrencilerine yüzyirmi dakikalık bir ders vermemi rica edince de "olur" dedim ve gördüm ki, buradaki öğrenciler, ders verdiğim öteki devlet üniversitesindeki öğrencilerden daha rahat, daha güvenli ve derse katılımları daha fazla. Dersliğin büyüklüğüne ve mikrofonsuzluğa karşın, onlarla iletişim kurmam pek zor olmadı. Onlar için olduğu kadar, benim için de keyifli bir ders oldu. Dersten sonra, üniversitelerinde çalışmamı öneren rektöre, teşekkür ederek, bunun benim koşullarım bakımından mümkün olmadığını söylediğimde, yüzünde garip bir burukluk belirdi ve "Hiç değilse bir ay ders verin, size çok iyi ücret öder, her ihtiyacınızı da en iyi şekilde karşılarız" dedi. Bu kez, duygusallık sırası bendeydi, bunu düşüneceğimi söyledim. Sonra da muhasebecileri gelerek, önüme beşyüz ruble koydu. Bunun ne olduğunu sorunca da verdiğim dersin ücreti olduğunu söyledi. Bir kere daha hüzünlendim. Kendi maaşlarının bin ruble olduğu yerde, bana bir ders için ödedikleri bu ücret, onlar için gerçekten çok büyük bir paraydı. Oysa bizim için, yalnızca otuzkırkbin lira civarında bir miktar. Yine teşekkür ettim ve bu parayı alamayacağımı onu, yoksul çocuklara veya Karabağ göçmenlerine yardım için harcamalarını söyledim. Çok duygulandılar ve bu jestin altında kalmak istemeyen rektör, bu kez de beni evine yemeğe davet edip, güzeller güzeli iki küçük kızı, doktor karısı, Leningrat'ta master yapmakta olan baldızı ve emekli matematik öğretmeni annesiyle tanıştırdı. Güzel bir aile ve güzel bir akşam yemeğiydi.

Halkın Ağzından Politik Söylemler:

Ayaz Muttalibov istifa ettikten sonra işçi emeklisi oldu, ama ayda onbin ruble maaş alıyor ve onu on kişi koruyor. Gorbaçov ise üçbin ruble maaş alıyor ve kırk kişi tarafından korunuyor...

– Eskiden düzenimiz daha iyiydi, herşeyimiz vardı, mağazalarımız doluydu, az para alırdık ama iyi yaşardık. Şimdi maaşımız arttı ama yine geçinemiyoruz. Bizi bu hale getirenlerin gözü kör olsun. Ah Gorbaçov ahhh!...

- Biz bu gidişle birlik olup düzen kuramayacağız. Birbirimizle "cımaklaşıp" duruyoruz. Özal ile Demirel bizim "Aksakallarımızdır" (Sözü dinlenen büyükler). Onlar gizlice şu bizim liderleri çağırsalar da "Aranızda çekişmeyin, birlik olun" deseler, bizimkiler onların sözünü dinlerler...

Biz Latin Alfebesi'ne geçiyoruz ama, aydınlarımız yöneticilerimiz çok yavaş. Mağaza sahipleri iş yerlerinin adlarını Latin harfleriyle yazmaya başladılar. "Halgımız, ziyalılarımızdan gabag geçir. Ziyalılarımız dalda galır." (Halkımız aydınlarımızdan öndedir. Aydınlarımız arkada kalır.)

Türkiye her konuda bize yardımcı olsun, yatırım yapsın, yol göstersin, onlar bizim ağabeylerimiz "Aksakal"larımızdır.

Bakü'den ayrılırken, Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçisi Altan Karamanoğlu'na, "Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türkiye Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler" adlı kitabımı armağan etmiş ve işinin ne denli zor olduğunu görüp, kendisine "kolay gelsin" demiştim. İşte BAKÜ-1992'nin görüntüsü... Bu hüzünlü görüntünün ve bu ivedi beklentilerin karşısında, hepimize "kolay gelsin" diyorum...

Anadolu Ekini, Mayıs-Haziran 1992, Sayı: 21-22

YAŞAR KEMAL'İN DİL-ANLATIMININ "SANATSAL BOYUTU" ÜZERİNE BİR DENEME

Sen değil misin sevgili yazar kendin
Bir top sarı çiçektir sözcüklerin
Çukurova sıcaklarından alıp da sakladığın.

Kalkıp bir gün Binboğa'nın dağlarından
Türkçe'yi bir çam ağacı gibi taşıyan sen değil misin.

Ceyhun Atuf Kansu

Ceyhun Atuf'un deyişiyle, Yaşar Kemal'in "Çukurova'nın sıcaklarından alıp sakladığı, bir top sarı çiçek" olan sözcüklerinin ve "Binboğa'nın dağlarından, bir çam ağacı gibi taşıdığı" Türkçe'nin sanatsal boyutunu göstermek, en azından bir doktora tezi oluşturacak boyutta, "dev" bir konudur şüphesiz.

Benim burada gerçekleştirmeye çalıştığım, O'nun bir eserinin yalnızca bir bölümü üzerinde yapılmış küçük bir incelemedir. Bu birkaç sayfalık bölümde bile, ne kadar kapsamlı bir "sanatsal boyut" olduğunu göstermek için, inceleme alanımı özellikle sınırlı tutuyorum.

Üstünde çalışılan yapıt:

Ağrıdağı Efsanesi, Yaşar Kemal, İstanbul 1990, 10. Baskı, s. 124-127

1- Yazar, çok bilinen bir edebi sanat olan, benzetmelerden yararlanarak anlatımını zenginleştirmiştir.

Örneğin:

"Gülbahar'ın sesi bir yangın gibiydi."

Benzeyen: Gülbahar'ın sesi

Benzetilen: Yangın.

Benzeme yönü: Yakıcılığı, sıcaklığı.

"Küp gölünün bakır toprağına oturdu."
"Kuş göle gelip kanadını som maviye batırır"

2- Edebiyatta bir sanat olan, ses ve söz yinelemelerinden yararlanarak, anlatımda iç ahenk yaratıyor. Ayrıca bu yinelemeleri diyaloglarda kullandığı için de önemli bir anlatım özelliği olan canlılık ögesini elde ediyor.

Örneğin:

"- Altın mı verdin de canını verdi?
Yok.
- Saraylar mı bağışladın da canını verdi?
Yok.
- Ne verdin Gülbahar ona ki, karşılığında canını aldın?
Canını benim canımla değişti.
Hiçbir şey vermedim Ahmet, dedi. Hiçbir şey istemedi."

Görüldüğü gibi yazar bu soruların hepsini bir cümleyle sorar ve yanıt da yalnızca tek sözden oluşabilirdi. Burada özellikle üzerinde durulan eylem "Canını vermek" ama ne karşılığı? Bu da yinelemelerle vurgulanmış. Bir başka deyişle anlam yönünden üstüne dikkat çekilmek istenen olgu yinelenerek, anlatım pekiştiriliyor. Ama bu yapılırken diyalogdaki gerilim dengesi öylesine ustalıkla kuruluyor ki, böyle olunca da pembe dizilerdeki söz yineleme yapaylığına ve gülünçlüğüne düşülmüyor.

Örneğin:

"- Beni kurtarmak için...?
Gülbahar onun sözünü kesti.
- Söyledim ona dedi. Ne isterse verir, canını alırdım.
Hiçbirşey istemedi.
-Sen ne istersen vereceğini söyledin ona öyle mi?
Ne isterse vereceğimi söyledim. O hiçbir şey istemedi.
Ve sustular..."

Görüldüğü gibi burada Ahmet'in takıldığı ve kızı onursuzlukla suçladığı nokta, sevdiğinin canını kurtarmak için bile olsa (ki bu Ahmet'in kendisidir) kızın zindancıya ne isterse vermeye hazır olduğunu söylemesidir. Kızın onuru kurtulmuşsa bu, zindancının ondan hiçbir şey istemeyişi nedeniyledir. Burada Ahmet, bu onur

kırıcı eylemin olup olmamasını önemsemiyor. Onun asıl önemsediği, böyle bir sözün verilmiş olmasıdır. Kızın bunu düşünce bazında kabul etmesi bile, olması ile aynı şeydir. Bu nedenle de diyalogda "Ne isterse verileceği" cümlesi ardarda yinelenmiştir. Böylece okuyucu burada onur kırıcı bir davranışı yapmakla, ona niyetlenmenin aynı şey olduğu yargısıyla karşı karşıya bırakılmıştır. Bu, elbette açık açık söylenmemiştir ama, yinelemelerle sağlanmıştır ki, bu diyaloğun sanat ögesi de işte buradadır.

3- Yazar anlatımında evrensel efsane motiflerinden yararlanmıştır. Böylece anlatımını renklendirmiş ve evrensel bir konu olan ve kitabın konusunu da oluşturan aşk, vefa, ihanet, insan onuru, özveri gibi temalarla birarada işlediği için de yapıtına evrensel bir özellik kazandırmıştır.

Örneğin:

Stith Thompson'un "Motif Index of Folk Literature" undaki motif dizin numarası Z100-Z199 olan "Semboller" motifini şöyle kullanmıştır: "Ahmet kalktı atın üzerindeki yamçıyı aldı, yere ot döşedi. Keskin kokulu Ağrıdağı püreninden yastık yaptı, kılıcını kınından sıyırıp ortaya yatırdı. Kılıç ipileyen ateşin ölü ışığında donuk donuk parladı. Uzandı yamçıyı üstüne çekti."

Burada, yatağa konulan yalın kılıcın sembolize ettiği anlam hem doğu, hem batı efsanelerinde ve destanlarında çok bilinen eski bir motiftir. (Bkz. Tristan ve İzolde, Tahir ile Zühre) Anlamı ise şudur: Birlikte yatan erkek veya kadından birisi araya kılıç koyarsa, diğeriyle cinsel anlamda beraber olmak istemiyor demektir ve yanındaki ona dokunamaz.

Yine aynı indekste, dizin numarası B300-B599 olan, "Olağanüstü dost hayvanlar" motifi de yazar tarafından şöyle kullanılmıştır: "Göl kaynar Ahmet silinir. Gülbahar silinir ve küçücük ak bir kuş gelip kanadını suyun som mavisine batırır. Ve sonra da bir atın kapkara gölgesi gölün üstünden gelir geçer."

Ayrıca yine çok bilinen bir efsane motifi olan "güzel kız, göl, kara sevdalı delikanlı" üçlemesi de yazar tarafından bilinçle kullanılmıştır. Örneğin: "O gün bugündür Küp gölünün oralardan geçenler; gölün kıyısına oturmuş kara ışık gibi akan uzun saçlarını sırtına sermiş, başı iki elleri arasında, gözlerini som mavi suya dikmiş Gülbahar'ı görürler. Arada sırada Ahmet gölün sularında

Gülbahar'ın gözüne gözükür ve Gülbahar kollarını açıp Ahmet'e yürür. Ahmet, Ahmet diye bağırır."

4. Cümleler kahramanların ruh hallerindeki gerilimi, iç hesaplaşmayı ve patlamaya hazırlanışı yansıtmak için,kısa kısa, kesik kesik durum saptayıcı cümleler halinde kurulmuştur.

Örneğin:

"Gülbahar dışarı çıktı. Ateş harlandı. Çaresizlik içinde kıvranıyordu. Her şey bitmişti... Her şey. Bu korkunç acıyı yüreğinde duydu. Dayanamazdı. Şimdi ne yapacaktı. Nereye gidecek, kime sığınacaktı. İliklerine kadar sevdayla dolmuştu. Gerçekten Ahmet'i sevmemiş miydi?"

5. Roman kahramanındaki alt-üst oluşlar, evrilip devrilişler doğaya da yansıtılarak, anlatıma renk ve güç katılır. İnsanın ruh haliyle doğanın halini özdeşleştirmek de edebiyatta çok bilinen ve kullanılan sanatsal bir yöntemdir.

Örneğin:

"Dışarı çıktı sendeliyordu. Yıldızlar kaynaştılar, bir inip bir çıktılar Ağrı'ya. Ağrı indi kalktı yıldızlarla karman çorman oldu. Gürledi, sarsıldı, uğuldadı, yıkıldı. Gülbahar sallanarak bir kucak çalıyla içeri döndü. Ateş parladı. Ahmet'in yüzü gittikçe parlıyor, güzelleşiyor, sevdalanıyordu. Ahmet uykuda mıydı, sevdada mıydı ölü gibi yorgun muydu? Gülbahar boğulur gibi oldu... Baktıkça Ahmet'in yüzü güzelleşiyordu. Ateş harlıyor aydınlanıyor, büyüyordu. Gülbahar kıvrandı. Dünya dönüyor, mağaranın kayaları korkunç çığlıklarla çatırdıyor, dışarıda yıldızlar uçuşuyor kaynaşıyor, ortalık kuduruyordu. Kıyamet kopuyordu..."

Bilindiği gibi, burada sözü edilen kıyamet aslında doğada değil, Gülbahar'ın ruhunda kopmaktadır.

6. Yazar, kahramanların trajik eylemlerini çoğu zaman doğrudan doğruya vermez. Böylece okuyucuyu, "ucu açık" bir soru gibi, sonucu belirsiz bir sis perdesinin ardına gizlenmiş bir eylemle karşı karşıya bırakarak, düşünmeye, kurgulamaya, merak edip olayı çözmeye yönlendirir. Bu da elbette ki, açıkça belirtmekten, olayların altını çizmekten çok daha iyi bir sanatsal tavırdır.

Örneğin: "Gülbahar birden bire karanlığa batti. Karanlıkta yalnız Ahmet'in yüzü... Gülbahar'ın eli hançerine gitti. Durmadan hançer üşürdü bir yerlere, kolu yorulup düşünceye kadar."

Burada Gülbahar kimi hançerledi? Ahmet'i mi, kendisini mi? Onun hançer üşürdüğü yer neresi, kim...? İlk anda anlaşılmıyor, bilinmiyor. Yazar, okuyucuyu bu bilinmezle, bilinçli olarak karşı karşıya getirmiştir elbette. Hançerlediğinin Ahmet olduğunu, daha sonraki sayfada, ama yine de dolaylı olarak anlatıyor. Onu da ancak dikkatli, belirli bir alt kültür yapısı, birikimi olan okur anlayabilir. (Yoksa, Gülbahar hem Ahmet'i, hem kendisini mi hançerledi?..)

7. Yazarın anlatımında, bütünüyle bir şiirsellik hakimdir.

Örneğin:

"Her yıl bahar çiçeğe durduğunda, dünya nennilendiğinde, Ağrıdağı'nın çobanları dört yandan gelirler, kepeneklerini gölün bakır toprağına atıp, üstüne otururlar. Bin yıllık sevda toprağının üstüne otururlar. Tan yerleri ışırken kavallarını bellerinden çekip Ağrıdağı'nın Öfkesi'ni, sevdasını çalarlar. Ve gün kavuşurken, bir ak kuş gelir..."

SONUÇ

Yukarıda örnekleriyle gösterilen bu sanatsal uygulamalar, Yaşar Kemal'in dil-anlatım konusundaki ustalığının ve sanatçı yönünün gücünü gösterir. Bu güç okuyucuya ulaşınca onda, "estetik haz-heyecan" uyandırır. Öyleyse dilin sanatsal boyutu, bir sanatçı tarafından bilinçle yaratılan, bir "sanatsal yaratı"dır. Özellikle Yaşar Kemal'de, bu "yaratı" estetik heyecandan da öte, zaman zaman insan yüreğini coşkudan çıldırtacak boyutlara ulaşır. Güzel Türkçemizle, yüreğimizde uyandırdığı bu "çılgın coşkular" için, Yaşar Kemal'e bin teşekkür...

Kültür Sanat, Ocak 1994, Sayı:14

ŞİİRİN GİZLİ GERÇEĞİ: "SİMURG"

- Şiirin doğuş-varoluş nedeni olan gerçek aranmalı mıdır?
- O gerçeğe ozanından başkası ulaşabilir m?

Bilindiği gibi bir sanatçının yaratısı; "Gerçek dünyanın özümlendiği, tanındığı, değerlendirildiği, bilinçli kılındığı, yorumlandığı böylelikle de tinsel bir bildirişimin ortaya çıktığı bir etkinliği ortaya koyar. Buysa kendi içinde nesnel ve toplumsal olarak belirlenmiş bir içerik barındırdığı kadar, derinlemesine ve biricik, kişisel bir özellik de taşır. Sanatsal yaratım süreci alanında sanatçının kişiliği, özel ve ana sorumluluklar taşıyan bir rol oynar."

Yaratım süresi içinde ortaya çıkan sanatsal bildirimin özelliği, her şeyden önce sanatçının kişiliğiyle bağımlıdır. Ya ondan sonrası? Örneğin konumuz olan şiir, ozanından koptuktan yani doğumdan sonra, ulaştığı insanların algı ve yorum gücüyle değerlendirilip, sınırlandırılan bambaşka bir yaratı mıdır?

Bu sorulara yanıt aramaya çalışırken, ilk vardığım nokta; şiirin asıl gerçeğini, yaratıcısından başkasının bilemeyeceği oldu. Çünkü herkesin kendine göre bir gerçeği vardı ve bu da sanat ürününe yansıyordu. Beni bu sonuca götüren verilerin başında Lipps'in sanat konusunda suje ile obje arasındaki güzelliği ve giderek estetik hazzı oluşturan "iletişim şeması" geliyor.

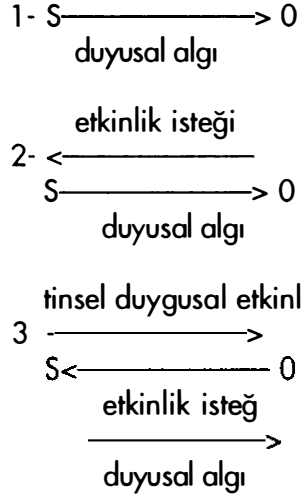

(Estetik, İsmail Tunalı, İt. 1984, s. 71)

Bu şemaya göre önce suje objeye "duyusal algı" göndermekte, bunun karşılığı olarak obje de sujeden "etkinlik isteği"nde bulunmaktadır. Bu istek kabul gördüğü takdirde, suje objede tinsel duygusal bir etkinlik alanı bulmaktadır. Öyleyse görüldüğü gibi sanat yapıtındaki güzellik objede yani sanat yaratıcısının kendisinde değil, sujede oluşmaktadır ve yine öyleyse sonuç "görece" dir (izafidir). İşte sanat yapıtındaki gerçeklik için de aynı şey geçerlidir. Çünkü, sanat yapıtında herkes kendi gerçeğini görüp bulacaktır ki, bu da koşullara ve sujeye göre değişen bir "göreceli gerçek" olacaktır.

Burada başka bir soru karşımıza çıkıyor. Acaba bu göreceli gerçekle yetinmeli midir, yoksa bir adım daha atılıp, şiirin asıl yaratıcısına ait, biricik-salt gerçeği mi aranmalıdır? Şimdi bu soruya yanıt arayalım:

Sanat temelde, günlük yaşama anlam ve biçim kazandırma çabasıdır. "Sanatçı zekası, duyarlığı ve yaratıcı gücü ile insan yaşantısını yoğunlaştırır, aydınlatır, yorumlar. Şiir, müzik ve plastik sanatlar aslında bütün insan zekasının, uygarlığın, felsefenin ve bu dünyada erişmeye çalıştığı gerçeğin, mutluluğun, iyi hayatın bir örneği, bir simgesidir. Ressam, heykeltraş ve mimar nesnelere; şair ve romancı olaylara öyle biçimler verir ki, göz duraklamak zorunda kalır, bakmaktan zevk alır, kulak dinlemek ister, zihin faydacılıktan uzaklaşarak, anlamanın, merak ya da hayret etmenin hazzını tadar." (Sanat ve İnsan, Irwin Edman, Çev. Turhan Oğuzkan, İst. 1977, Önsöz)

Öyleyse, bir şiirin, aslı yalnızca yaratıcısında bulunan gerçeğini aramaya gerek var mıdır? Bu aynı zamanda "modern estetiğin temel ilkelerinden biri, sanat eserini gerçeklikten soyutlamaktır" yargısına da ters düşmez mi? (Suut Kemal Yetkin, Estetik ve Ana Sorunları, İst. 1979, s. 10) Zaten ne kadar aranırsa aransın, bu gerçekliğe ulaşılamayacaktır. Bunu, bir örnek çalışma üstünde de görebiliriz, şöyle ki:

Göreceli gerçekliğin okur-denek üstünde uygulanan bir örnek şiirle saptanması:

Üstünde çalışılan şiir:

ÜÇ RESİM
1. bir adam
bilinmezin elinde bungun
sorular kaplan pençesi gibi yürekte
niçin, neden, nerede...

2. bir çift çıplak ayak
düş kuruyor nehir kenarında
derin mi sığ mı bilinmez
bilinen
geçilecek su
ama bu ayaklar çok yalnız, çok çocuksu...

3. bir papaz
elinde kahve fincanı
ses yok söz yok
biliyor
"kelimeler kanatır yarayı"
bu kahve içilecek
ve bu nehir mutlaka elele geçilecek
bundan böyle saçlar şampuanla yıkanmalı...

18 okura bu şiirin gerçek öyküsünün, doğuş nedeninin ne olabileceği sorulmuş ve şu yanıtlar alınmıştır: (Okur-denekler, 18-22 yaş grubu lisans öğrencileridir)

5 okur; şiirdeki "nehir"i hayatın, çeşitli sorunların, engellerin ve mutluluğun simgesi olarak algılamış ve şunları söylemişlerdir:

"Hayat bir nehir gibi akıp gidiyor. İnsan bazan nerede olduğunu, niçin bu kadar hayatla mücadele ettiğini anlayamıyor. Sorunlarla, bilinmeyenlerle boğuşuyor..."

"Bence yazar hayatın acı gerçekleriyle karşıkarşıya. Bu hayat da bir nehir gibi akıp gidiyor."

"Bu şiirde nehir, sorunu temsil ediyor. Şair bu sorunu çözmek istiyor."

"Bu şiirde nehiri geçmek bir amacı gerçekleştirmektir. Bir aşığın sevdiğine kavuşması, bir çocuğun sınıfını geçmesi gibi..."

"Burada nehir, şairin aşması gereken bir engeldir, ama bu engel hakkında pek birşey bilmiyor, onu iyi tanımıyor."

4 okur; şiirdeki "şampuan"ı temiz toplum özlemi ve sorunların çözümünün simgesi olarak algılamış ve şunları söylemişlerdir:

"Şair, saçların şampuanla yıkanmasıyla, herkesin temiz kalması gerektiğini belirtmek istiyor."

"Saçların şampuanla yıkanması, artık zorlukların bitmesi ve daha iyi bir düzeye gelinmesidir."

"Son dizede saçın şampuanla yıkanarak temizlenmesi, sorunların aşılması anlamına gelir."

"Şampuanla yıkanmak, televizyonun duygu yoğunlaşmasına izin vermediğini gösterir."

3 okur; papazı deneyimli kişilerin sembolü olarak algılıyor ve şunları söylüyorlar:

"Üçüncü resimdeki papaz, daha deneyimli bir kişiyi ifade ediyor.

"Papaz deneyimli toplumu temsil ediyor."

"Papaz; işte deneyimli birisi, insanlara sevmesini öğretecek olan bir kimse..."

1 okur; papazı papaz, nehiri nehir, şampuanı şampuan olarak alıyor ve şöyle diyor:

"Bir adam ki, canı çok sıkkın, kafasında birçok soru var. Cevaplarını arıyor ama bulamıyor. Bu adam yani şair, karısıyla büyük bir kavga yaşamış ve ben mi haklıyım yoksa o mu diye düşünüyor. Çıplak ayaklı bu adam, nehrin karşı tarafına geçmek istiyor ama derinliğini bilmediği için de nasıl geçeceğini düşünüyor.

Bir papaz, fincanın içindeki kahveyi yudumluyor ve bir papaz olarak tanrının kendisini nasıl gördüğünü düşünüyor.

Saçlar şampuanla yıkanınca elbette ki daha temiz olur."

3 okur; şiiri, bütünüyle kişisel konulu bulurken, 14'ü toplumsal konulu buluyorlar ve bunlardan birisi şöyle söylüyor:

"Bence şair bu şiiri Rusya'nın rejim değiştirmesi, Türk insanının şu andaki durumu veya teknolojinin hızlı gelişimi karşısında insanlığın durumunu düşünerek yazmış."

1 okur ise şiiri olduğu gibi aldığını ve üstünde hiç düşünme gereği duymadığını söylüyor.

ŞAİRİN GERÇEĞİ

Şairin gerçeği ise; tamamen öznel bir sevi üçgeni çıkmazıdır. Üçgenin ayrıksı köşesi, ikilemli hedef köşesini ya birlikteliğe ya da bitişe zorlamaktadır.

SONUÇ

Öyleyse şiirin (genel olarak da sanat eserinin) gerçeğini aramak, "SİMURG"un (otuz kuş) Kafdağı'nın ardındaki gerçeği aramasından başka birşey değildir. Çekilecek çok uzun zahmetlerden sonra, Kafdağı'nın ardına ulaşılabildiğinde -ki eğer ulaşılabilirse- şiir okurları, aradıkları gerçeğin kendilerinde olduğunu göreceklerdir çünkü, ulaşılan gerçek kendi gerçekleridir. Kanımca da öyle olmalıdır.

Zaten her şiir ve her şair; gerçeğine ulaşılamayan bir SİMURG, yalnızca düşlerde varolabilecek bir ANKA ve kendi küllerinden yeniden doğan bir KAKNÜS, bir JARPTİTSA, bir PHONİX değil midir?..

Kıyı, Haziran 1994, Sayı: 99

MASAL KADINLARI

kadınlara
bizim kadınlarımıza
M.H.Y

İncelediğim toplam 90 masaldan (ki bu masalların tamamı derleme ürünüdür, ilk kez sözden yazıya tarafımdan geçirilmiştir ve özgündür), 45'inin ana kahramanını kadınlar oluşturuyorlar ve masalın ana olayını da onlar yönlendiriyorlar.

Öteki masalların çoğunda da yan kahramanlar olarak yer alıp, yine önemli işlevler yükleniyorlar. Masalların ana kahramanı olan bu kadınları başlıca şu 7 grupta toplayabiliriz:

1- Mutluluğu yakalamak için uğraş veren, olayların gidişini yönlendiren akıllı, vefalı, özverili, direşken kadınlar.

2- Kıskanç ve iftiracı kadınlar.

3- Kötü kalpli üvey analar, büyücü kadınlar ve acımaız dev analan.

4- Cinsel tacizlere uğrayan kadınlar.

5- Eşlerine ihanet eden kadınlar.

6- Yalan ve kurnazlıkla mutluluğa ulaşmak isteyen kadınlar.

7- Akılsız, becerikiz, sağduyusuz kadınlar.

1- Mutluluğu yakalamak için uğraş veren olayların gidişini yönlendiren akıllı, vefalı, özverili, direşken kadınlar.

Bu masal tipi "Eşmanip" masalında, elinden kaçırdığı mutluluğun ardına düşen bir kadın olarak karşımıza çıkar. Sırrını saklayamayıp annesine söylediği için dış görünüşü eşek olduğu halde, aslında olağanüstü bir varlık olan kocasını elinden kaçıran padişahın kızı, onu bulmak için yanına iki heybe altın alıp, bir ata binerek yollara düşer. Pek çok uğraş verip, pek çok sıkıntı çektikten sonra, ona yeniden kavuşur.

"İnsan sahip olduğu güzelliklerin değerini ancak onu yitirdikten sonra anlar ve yeniden elde etmek için, büyük bir uğraş vermesi gerekir"

"Bazı sırların saklanmaması, çok merak ve kuşku felaket getirir."

"Mutlululuğa giden yol uzun ve çetindir."

"Sabırlı, kararlı ve cesur insanlar amaçlarına ulaşabilirler" gibi, iletileri de içinde taşıyan bu masalın konusu ile mitolojideki "Eros ile Psıkhe" (Sevgi ve Ruh) arasında şöyle bir benzerlik vardır.

Psıkhe kocası Eros'la yalnızca, gece karanlığında birlikte olmakta ve onun kim olduğunu bilmemektedir. Eğer onun yüzünü görürse bu sır bozulacak ve bu mutluluk bitecektir. Bir zaman bu sırrı saklayan ve çok mutlu olan Psikhe sonunda, kıskanç ablalarının zorlamalarına dayanamayarak bir gece, mumu yakıp, uyuyan kocasının yüzüne bakar ve tılsım bozulduğu için de onu kaybeder. Eros ona şöyle söyler: "Akılsız kız. Kuşkunun aşkı kaçırdığını bilmiyor musun? Bana ilk bakışının son bakış olacağını sana söylememiş miydim?... Seni kendime eş olarak seçtim. Buna layık olduğunu isbat etmiş olsaydın, annem ve gökyüzündeki büyük tanrılar sana ölümsüzlük verecekler ve sen de benimle, sonsuzluğa kadar gökyüzünün güzellik cennetleri içinde yaşayacaktın. Şimdi, her şey bitti. Seni bırakıp ayrılmam gerek.

Cesaretinin, inancının üstün olması şartıyla bana tekrar varabilirsin. Bu deney ve acının uzun ve zahmetli yoludur." (Mitolojiden Masallar, Buckley, Çev. Orhan Petek, İst. 1985, s. 35)

"Padişah ile Çocukları" masalının kahramanı olan, padişahın akıllı kızı, babasının kocasına sorduğu her sorunun yanıtını ona öğreterek, oğlanı korur ve onunla mutlu olur.

"Terzi ile Karısı" masalında ise, terzinin akıllı karısı, kendisine gözkoyan padişahın, kocasına koştuğu her koşulu yerine getirmesine yardımcı olarak, kocasıyla kalmayı başarır.

"Padişah ile Üç Oğlu" masalında Hasan'ın sevgilisi, sonuna kadar ona bağlı kalır ve bir başkasıyla evlenmemek için direnir. Bu uğraşısının sonunda da Hasan'a kavuşur.

"Tüylü" masalının ana kahramanı olan, Hint padişahının güzel kızı rüyasında görüp aşık olduğu, Yemen padişahının oğluna evlenme teklif eder. Törelere aykırı olan, bu kız tarafından gelen evlenme önerisini doğru bulmayan ve hiç hoş karşılamayan oğlan onu geri çevirince, kız oğlanı bulmak için yollara düşer. Uzun ve zahmetli uğraşlardan sonra bulur ve elde etmeyi başararak mutlu sona ulaşır.

Gelenek ve göreneklerimize ters düşer gibi görünen bu ayrıksı masal, aslında çok önemli bir ileti içermektedir. Birisiyle evlenmek, mutlu olmak isteyen kadın pasif kalmamalıdır. Önerinin karşıdan gelmesini beklerse, bu öneri hiç gelmeyebilir ve bu nedenle de elini uzatsa tutabileceği mutluluk yanından geçer gider. Ayrıca, kadın yalnızca evlenme önerisinde bulunmakla kalmamalı, kendisini geri çeviren erkeği elde edebilmek için de uğraş vermelidir.

Görüldüğü gibi, toplumun erkeğe biçtiği bu rol ve ondan beklediği bu davranış biçimi, bu masalda altüst edilmiş ve çok daha gerçekçi bir işlevsellik kazandırılmıştır. Bu masal da gösteriyor ki halkın sağduyusu, eskimiş gelenekleri yıkacak her yeni, güzel, yararlı yeniliğe, uygulamaya açıktır. Çok az da olsa böylesine ayrıksı masalların olması, değiştirilmesi gereken ve istenen bazı değer yargılarının olduğunu müjdelemesi bakımından, oldukça ilgiye değer ve önemli bir olgudur.

"Keşiş" masalında ise sıradan bir halk çocuğu olan akıllı ve güzel kız, keşiş kılığına girip, bir süre kendisiyle beraber olarak gönül eğlendiren, sonra da çekip giden padişah oğlunun ardına düşer, uzun uğraşlardan sonra onu kendisine aşık etmeyi başarır ve mutlu sona ulaşır. Yine buradaki ileti de kararlılığın, akıllıca verilen uğraşın, sosyal sınıflar arasındaki uçurumu yok edeceği doğrultusunda oluşu bakımından önemlidir.

"Cesur Kız" masalının iletisi de yine toplumun geleneksel değer yargılarını değiştirmeyi amaçlayan, yalnız erkeklere biçilen "cesur-korkusuz" olma rolünün yapaylığını anlatan, önemli bir iletidir. Burada kızlar da erkekler kadar, bazan onlardan bile cesur korkusuz olabilirler denmekte ve cesaretin erkeğe veya kadına değil, aslında "insan"a has bir özellik olduğu anlatılmaktadır. Çünkü, öyle kadınlar vardır ki cesaret, tutarlı davranış, kararlılık açısından pek çok erkekten daha öndedir. Ayrıca bizim toplumumuz her ne kadar "ataerkil" bir aile tipi görünümü sergilese de, özünde "anaerkil" bir toplumdur. Çünkü batılı halkların deyişiyle "Beşiği sallayan el, evi de yönetir." Bilindiği gibi bizde beşiği sallayan biricik el kadındır. Ayrıca "Anayasa, anavatan, anayurt" gibi sözcüklerin içerdiği anlamlarla, Kemal Tahir'in "Devlet Ana"sı da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Yine ayrıca; öteki bazı masallarda da gördüğümüz gibi pek çok olay karşısında çekince gösteren erkeği, kadın yüreklendirmekte, yönlendirmekte ve başarılı olmasını sağlamaktadır. (Burada akla ister-istemez, olumsuz bir örnek de olsa Shakespeare'in ünlü yapıtı "Macbeth"te, Macbeth'in Kral Duncan'ı öldürüp yerine geçme konusunda gösterdiği çekince karşısında, Lady Macbeth'in onu yüreklendirmesi ve bu kararı gerçekleştirmesini sağlaması geliyor).

"Elma Yanaklı Kız" masalının kahramanı olan, yoksul ama akıllı kız, dileye-isteye kendisiyle evlendiği halde, yoksulluğu nedeniyle onu aşağılayan padişah kocasına öyle bir ders verir ki, öcünü almakla kalmayıp tahtını da elinden alır ve onun yerine padişah olur. Yerleşik geleneksel yargılara ters düşmesi ve kendini beğenmiş, sağduyudan, hoşgörüden uzak, akılsız bir erkek yönetici yerine, akıllı bir kadın yöneticinin geçmesinin çok daha iyi olacağı, hak etmeyenlerin yerlerini koruyamayacakları iletisini veren bu "ayrıksı" masal da iletisinin işlevi açısından oldukça ilginçtir.

"Boncuk Padişah"taki kadın kahraman kendine güvensiz, evhamlı, sözleri ve olayları çarpıtan kocasının kendisini dövmesi, cehennem azabı çektirmesi üzerine, onun ilkel egosunu tahrik ede-

rek, bir başka amaca yönlendirir ve böylece ondan kurtulur. Yaşadığı olaylar sonucu hatasını anlayan adam; giderek, karısını elinden kaçırıp, haketmediği bu mutluluğu yitirerek, cezasını çeker.

Öyleyse mutluluk, birliktelik, evlilik; özen, sevgi, anlayış ister. Bunlarla beslenmeyen birliktelikler ise er veya geç, bir gün yıkılır gider. O zaman da hiçbir pişmanlık fayda vermez. Eldeki küçük mutlulukların değeri bilinmeli, beslenip geliştirilmelidir. Yoksa, insanı sonuçta bekleyen yalnızlık ve acıdır.

"Üç Dilek" masalının kahramanı olan, yoksul çobanın akıllı karısı, kendisine gözkoyan krala yüzvermez. Kralın çobana koştuğu her koşulu yerine getirmesi için de kocasına yardımcı olur ve böylece evliliklerini kralın elinden kurtarır. Mutlu evliliğin temeli parada değil, iyi anlaşmada ve sevgide gizlidir, iletisini taşıyan bu masaldaki kadının ayrıca vefalı, onurlu, saygılı tutumu ve namuslu bir çoban olan kocasını, başkasının karısına istenmediği halde gözdikecek kadar alçalan bir adama -ki bu adam kral bile olsa- değişmeyişi, asıl iletiyi oluşturmaktadır.

Giderek, "paranın açamayacağı kapı yoktur" iletisinin yaygınlaştığı bir dünyada, bu tür karşı "savunma-iletileri"ne büyük bir gereksinim olduğu ortadadır. Zaten halk kültürlerinde hiçbir şey rastlantılar sonucu yaratılmamıştır. Her ileti, sağlıklı bir "neden-sonuç" ilişkisi üstüne kurulmuştur.

"Şirin ile Şevketli"de poligami (çokeşlilik) konusunda olumlu iletiler verilmekte ve kumaların birbirleriyle anlaşmaları halinde, mutlu olabilecekleri örneklenmektedir.

Halkın sağduyusu burada, varolan ve önlenemeyen sosyolojik-etik-ekonomik bir olguya, bir soruna, olumlu açıdan bakmayı ve bunu sorun olmaktan çıkarmayı yeğlemektedir. Çünkü, halk arasında erkeklerin birden çok kadınla evlenmesi doğal karşılanmakta, böyle olunca da kadınlara bu konuda, sorun yaratmamaları öğütlenmektedir. Ayrıca burada, ilgiye değer bir başka nokta da kumaların kendi aralarında iyi geçinmenin ötesinde, birbirlerini çok, ama çok sevmeleri ve birbirleri için her türlü özveride

bulunmalarıdır ki, bu davanış biçimi insana, pek doğal olmayan ve sıradışı bazı çarpık lişkileri de çağrıştırıyor.

Yine ayrıca bu tür masallarda, kadının çok evliliği hiç sözkonusu bile edilmiyor. Halk kültürümüzde poligaminin yalnızca erkekler için geçerli ve kabul edilebilir bir uygulama olduğunu görüyoruz.

Birden çok eşle evlilik giderek, erkek için öğünülecek olumlu bir davranış olarak gösterilirken, kumaların iyi geçinmesi de onların toplumdan "aferin" almalarını sağlıyor ki, bu çarpık değer yargısı da toplumda poligamiyi erkekler adına doğallaştırmakla kalmıyor, yüreklendirip yaygınlaştırma tehlikesini de içinde taşıyor.

Bu özendirmenin, günümüzde bile geçerliliğini koruduğunu görmek ise işin bir başka çarpık yönünü oluşturuyor. Geçtiğimiz 1993 yılında, medyayı günlerce meşgul eden Mersinli "Dede" adlı yoksul dolmuş sürücüsü gencin, iki kadınla evlenmesi ve üçünün aynı yatağı paylaşmaları olayı, bu tür çarpıklıkların, yozlaşmaların toplumda hangi boyutlara varabileceğini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnek olaydır.

Bu iletide halkın sağduyusu, belki de önleyemediği bir olumsuzluğu iyileştirmeye çalışmaktadır. Ama, ne olursa olsun yine de yanlış, olumsuz bir iletidir ve sağlıklı aile yapısıyla, insan onuruyla bağdaşır bir yönü olmadığı için, savunulacak bir yönü de yoktur.

"Şerbetçi Güzeli" masalında yer alan gelin-kaynana işbirliği, kadınların iyi niyetle el ele verdiklerinde, nasıl da incelikli güzellikler üretebileceklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Halk kültürümüzde önemli bir yeri olan ve genelinde alışageldiğimiz gelin-kaynana kavgalarının temelinde, ekonomik ve psikolojik nedenler yattığı bilinen bir gerçektir. İnsansal yaşamın dramatik kurgusunu oluşturan bir "ezeli" gerçeklik olan (ki "ebedi" de olacaktır kanısındayım) anaların oğullarından, kadınların da kocalarından vazgeçememeleri nedeniyle çıkan, bu gelin-kaynana çatışmalarının, bizim gibi toplumlarda gözardı edemeyeceğimiz bir de ekonomik boyutu vardır.

Özellikle kırsal kesimlerdeki ataerkil ailelerde, evin direği erkektir. Baba ölünce de bu "ev direkliği" işlevi, otomatik olarak oğula yüklenmektedir. Çünkü, "oğul eve direk, kız ele dayaktır" Öyleyse ana, sonuna dek oğulun sorumluluğundadır, onun insanlık ve erkeklik onurunun ayrılmaz bir parçasıdır ve yine onun "en güzel, en sevgili" insanıdır. (Oidipus kompleksi mi?)... Ayrıca, ev sarayının da "valide sultan"ıdır. Yönetim her ne kadar oğulda görünse de dolaylı olarak anadadır.

Yılların-yüzyılların, gelenek ve göreneklerinin oluşturup güçlendirdiği, böylesine katılaşmış bir düzenin üstüne gelecek olan gelinin, "valide sultan"la girişeceği bir çatışmada şansı ne olabilir? O da eğer akıllıysa, önce bir nabız yoklaması yapıp, karşılıklı güçleri ölçer ve çoğu zaman da "Dur kendime yer edeyim, gör sana neler edeyim" taktiğini kullanarak, bir süre her şeyi oluruna bırakıp alttan alır. Bu sırada bir yandan da inceden inceye, derinden derine "Hürrem Sultan" oyunlarını, yaptırım alanına sürmeye başlar. Bunun için de yapacağı ilk hamle, en güçlü silahı olan kadınsı özelliklerini, bir "seks objesi" olarak eşine sunmak olacaktır. Bu etkili silahı, doğru zamanda ve doğru mekanda kullanabilmek için de en uygun zaman gecedir, en uygun mekan ise yatak. Oğlunun daha sonraki davranışlarından bu doğru seçilmiş zamanı ve mekanı farkeden kaynananın tepkisi de çoğu zaman, uzlaşıdan uzak, bir savaş ilanıdır.

Gün ışığına çıkan bu çekişmenin, giderek onulmaz bir kin ve nefrete dönüştüğü de görülür ki, bu öfke dolu çözümsüz, yoğun duygular aile içi huzursuzlukları, bazan da aile dağılmalarını beraberinde getirebilir.

İşte bu gelenekselleşmiş önemli ve yıkıcı didişmelere bir "karşı savunma" olarak halk kültürü, bu masalda görüldüğü gibi anlaşmış, birbirini seven, aynı amaçlar doğrultusunda işbirliği yapabilen gelin-kaynana örnekleri yaratmıştır. Çünkü, toplum kendi yapısındaki sorunların çözümünü de yine kendi içinde üretmek zorunda olduğunun bilincindedir.

"Terliklerin Getirdiği Mutluluk" masalında akıllı kız, dilinin belasına düştüğü zindanda bile, umutsuzluğa ve paniğe kapılmadan, kurduğu uzun vadeli akıllıca bir planla, zindancıyı ele geçirir. Onun aracılığıyla padişaha ulaşır, onu kendine aşık eder ve sonunda da zindandan saraya taşınarak, padişah karısı olup, mutlu sona ulaşır.

Hayat ne bir bayram günüdür, ne de bir yas günüdür, tüm sevinçler ve acılar geçicidir, önemli olan her zaman, her yerde insanın aklını kullanması, her güç durumdan çıkış yolu aramasıdır, Akıllıca verilen her uğraş, kurtuluşa giden bir adımdır" iletisinin verildiği bu masal da yine, ne istediğini bilen, direşken kadınlara iyi bir örnektir.

Başına gelen her şeyi alınyazısı sayıp, bunun değişmezliğine inanarak kaderine razı olan insanların, özellikle de kadınların çok olduğu bir toplumda, bu tür iletileri içeren masalların yaratılması çok doğaldır ve çok gereklidir.

"Sihirli Yüzük"te ise, ekonomik yönden sıkıntıya düşen bir adam, karısının akıllıca yol göstermeleri ve önerileri sayesinde, bu sıkıntıdan kurtulur ve durumunu düzeltir. Toplumumuzda, kadınların sözünün pek önemsenmediği, eskiden mahkemede tanıklıklarının bile kabul edilmediği, sık sık elinin hamuruyla erkek işine karışmasının anımsatıldığı gözönüne alınırsa, bu iletinin de bir hayli "ayrıksı" olduğu kabul edilmelidir. Aile birliğinin, kadın-erkek işbirliğiyle, ortaklaşa sağlanması, önemli kararların ortak alınması, evde erkek kadar kadının da söz sahibi olması, bazan kadınların erkeklerden daha uzak görülü olduğu gibi, son derece yapıcı, olumlu iletiler içeren bu masal da yine toplumun geleneksel iç işlevine karşı, bir tepki, bir önlem olarak doğmuştur.

"Yarış" masalındaki akıllı çoban kızı ise aklı sayesinde, karmaşık gibi görülen bir duruma çözüm getirir ve padişah karısı olmayı başarır. Aklın ve yeteneğin; zenginlikten, makamdan daha önemli olduğu, aklın ve yeteneğin zenginlik getirebileceği ama, zenginliğin akıl ve yetenek sağlayamayacağı iletisinin verildiği bu masal da toplumumuzun yaşadığı deneyimlerin sonucunda, halkın oluşturduğu bir söz yaratısından başka bir şey değildir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde halkın içinden toplanmış pek çok "devşirme" çocuğun, Enderun'dan geçerek, akılları ve yetenekleri sayesinde, devletin üst kademelerinde görev aldıkları, giderek vezirliğe bile yükseldikleri, bazı güzel ve akıllı cariyelerin ise başkadın ve valide sultan oldukları, öte yandan deli ve yeteneksiz padişahların, saltanatlarını sürdüremeyip, başkalarına kaptırdıkları düşünülürse, bu iletinin halk kültüründeki dayanağı da daha iyi anlaşılmış olur sanıyorum.

2- Kıskanç ve iftiracı kadınlar

Bu gruptaki masallarda; güzel ve yetenekli genç kızları, kadınları kıskanan hemcinslerinin, onlara verdikleri ölümcül zararları görüyoruz.

Bu masalların hepsinde de kıskanıldıkları için iftiraya uğramış, zarar görmüş, acılar çekmiş bu kadınlar, sonunda kurtulup haketikleri mutluluğa kavuşurlarken, kıskanç ve iftiracı kadınların bu kötülükleri, bumerang gibi, geri dönüp yine kendilerini vuruyor ve sonunda onlar zararlı çıkıyor. İşte masalın iletisi de tam bu noktada oluşuyor.

Ne yazık ki, toplumumuzda öteden beri, bu tür olumsuz duygular taşıyan ve onları zararlı davranışlara dönüştüren, cahil, ilkel insanlarımız, özellikle de bu tür hastalıklı duyguları yoğun yaşayan kadınlarımız çoktur. Bunların verdikleri zararların boyutları arttıkça, halk kültürümüzde de onları eğitecek, zararsız kılacak, zaman zaman da korkutacak iletileri içeren masallar yaratılmıştır. Bu bir bakıma hasta ruhlara karşı, masallar aracılığıyla yapılan, toplumsal bir savunmadır. Bu tür davranış bozukluğu gösteren ve başkalarına zarar veren insanlara "Dikkat et, sonunda zararlı çıkacak olan yine sensin" denmektedir.

Bu kıskançlıkların, özellikle kız kardeşler veya gelinlerle görümceler arasında olması da ayrıca ilgiye değer bir noktadır. Gelinlerin görümcelerini kıskanmaları ve onlara kötülük yapmalarının, belki mantıksal bir açıklaması bulunabilir ama, kardeşlerin birbirlerine ölümcül zararlar vermelerinin nedenleri herhalde taa

"Habil"le "Kabil"de aranmalıdır ve yine herhalde, aynı ana karnını paylaşan, bu "karındaş" insanların, yıkıcı yokedici duygularının ekonomik, sosyal nedenlerden öte, mutlaka önemli psikolojik nedenleri olmalıdır diye düşünüyorum. Çünkü insan, her türlü eğitilmiş özelliğinden arındırıldığında, kendisiyle başlayıp biten, her türlü bağdan soyutlanmış, tek başına bir bireydir ve bir kocaman "yalnızlık"tan ibarettir. Öyleyse geliştirilmemiş, eğitilmemiş bu zavallı "ben"in içinde onu bağlayıcı, hiçbir bağa yer yoktur, o kendi bütününü yalnızca "ego"suyla doldurmuştur. Yine öyleyse, bu tehlikeli ego masallar aracılığıyla bir ölçüde de olsa denetlenmeli, eğitilmelidir. Halk çözümü, bu tür olayları konu alan masallar yaratmakta bulmuştur.

Bu gruptaki masallardan olan "Gülbahar ile Gülbarin"de ve "Yedi Çingene"de kızkardeşlerden tembel, beceriksiz ve kıskanç olan ablalar, güzel ve yetenekli, iyi bir evlilik yapan küçük kardeşlerinin mutluluğunu kıskanırlar ve tuzaklar kurup, iftiralar atarak ona büyük acılar çektirirler.

"Fatma", "Kül Eşek" "Bıra Mus", "Dertli Fatma" masallarında kıskanç gelinler özverili, iyi kalpli görümcelerine yılan yavrusu içirip, sonra da karınları şişince hamile olduklarını söyleyip iftira atarak, kocalarını kışkırtırlar ve bu zavallı, savunmasız kızların ölüme terkedilmelerine neden olurlar.

"Gül Hanım", "Nar Tanem Bir Tanem" masallarında ise, arkadaşlarına ihanet eden kıskanç, çıkarcı, emeksiz yemeğe konmak isteyen kızları görüyoruz.

"Nar Tanem" masalında, bu konudaki iletiler başka boyutlar da kazanır. Şöyle ki, kötü kalpli ve kıskanç amca karısı, güzel Nartene'ye iftira eder ve namussuz olduğu konusunda kızın erkek kardeşlerini kışkırtır. Erkek kardeşler, ölüme terkettikleri kız kardeşlerini bir gün karşılarında görünce, namus konusunda öyle çok sınavdan geçirirler ki sonunda dayanamayan kız, kendisini kuyuya atarak intihar eder. Yaptıklarına çok pişman olan oğlanlar, kızın cesedini kuyudan çıkartıp muayene ettirdiklerinde "bakire" olduğunu anlarlar ve olanları amcalarına anlatıp, duydukları acı ve öfkeyle hep birlikte yengelerini öldürürler. Görüldüğü gibi buradaki

ileti, insanı trajik boyutlarda rahatsız ederek, uyarmayı amaçlamaktadır.

Ayrıca, kuyudan çıkarılan kızın cesedi bakire olmasaydı acaba aynı üzüntü duyulacak mıydı, yoksa "iyi oldu, namusumuz temizlendi" mi denecekti? Elbetteki ikincisi olacaktı, çünkü daha önce de kız aynı nedenle ölüme terkedilmişti. Öyleyse burada kızın bakire olması, yaşıyor olmasından çok daha öncelik kazanıyor. Toplumumuzdaki bu katı, acımasız değer yargısının günümüzde de sürüyor olması, düşündürücüdür. 1993 yılında, gazetelerde yer alan Erzurum Atatürk Üniversitesi öğrencisi bir kızın, hamile olduğu için intihar ettiği haberi üzerine, kızın babasının; "Cesedi muayene ettirdim kızım bakiredir" diye gazetelere demeç vermesi, bu konuda bizi acı acı düşündürmesi gereken bir "örnek olay"dır.

Bu masaldaki ileti, "Kıskançlık nedeniyle kimsenin namusuna iftira atma, yoksa o da ölür, sen de ölürsün" dediği için çok daha sarsıcı, çok daha çarpıcıdır. Çünkü, burada öteki masallarda olduğu gibi, haklı hakkını almamış, iyiler iyilik, kötüler kötülük bulmamıştır. Tam tersine iyi ortadan kalkmıştır. Böyle olunca da masal yaratıcısının ve dinleyicisinin yapıcı beklentisi gerçekleşmemiş, kendisiyle özdeşleştirdiği, haksızlığa uğrayan iyi kahraman mutlu sona ulaşamamış ve göreceli de olsa psikolojik bir rahatlık sağlanamamıştır.

Bu masal, öteki masalların genelde içerdiği, geleneksel sonuç iletisini içermeyen, ayrıksı bir masaldır.

"Muradına Eremeyen Dilber" masalında ise her şey yerli yerindedir. Güzel kızı kıskanan cariye, onun gözlerini köredip sonra da ölüme terkederek, yerine kendi çirkin kızını koyar ama, sonunda gerçek anlaşılınca cezasını çeker, güzel kız da çektiği pek çok acıdan sonra, hak ettiği mutluluğa ulaşır.

3- Kötü kalpli üvey analar-büyücü kadınlar ve acımasız dev anaları

Masallarımızdaki üvey annelerin hepsi de kötü kalpli ve acımasız kadınlardır. Yılların, yüzyılların oluşturageldiği bu vargı elbetteki gerçektir ama, acaba bu konuda istisnalar yok mudur? Üvey anne, önce insan sonra üvey anne olduğuna göre acaba iyi bir insan aynı zamanda iyi bir üvey anne de olamaz mı? Onu kötüleştiren, "üveyannelik" kavramının kendisi mi? Elbette iyi üvey anneler de vardır çünkü, toplumumuzda iyi insanlar vardır. Fakat bu üvey anne sözcüğüyle "kötülük" kavramı öylesine özdeşleşmiştir ki, bazı üvey anneler bu özdeşleşmeyi aşıp, çocuğa ulaşamamakta ve amaçladığı iyi iletişimi kuramamaktadırlar. Çünkü, toplum ve dolayısıyla da çocuk üvey anneden hep kötülük beklemektedir. Böyle olunca da öz anne yaptığı zaman gayet doğal sayılabilecek bazı eğitici, yönlendirici yaptırımlar çocuğa üvey anne tarafından uygulandığında, acımasızlık olarak kabul edilebilmektedir. Öyleyse üvey anneleri hep kötü gösteren ve belirli bir kesimin davranışlarını yansıtan bu masallara karşı, iyi üvey annelerin de olabileceğini örnekleyen başka masallar yaratılmalıdır. Böylece topluma bu konuda daha yapıcı iletiler verilmiş olacaktır ki, sanırım doğrusu da budur.

Masallarda yer alan büyücü kadınlarla, acımasız dev anaları ise toplumdaki entrikacı, acımasız öteki kadınları simgeler ki, onlardan daima sakınılmalıdır uyarısını vermek için, bu tiplere özellikle yer verilir.

Bu kadın tiplerini konu alan masallardan "Büyüleyen Büyücü"de, bir adamın karısı büyücüdür ve sırrını öğrenen kocasını köpeğe dönüştürür. Bu masal görüldüğü gibi içerdiği başka iletilerin yanısıra, eş seçiminde özellikle dikkatli olmalıdır, entrikacı kadınlar her türlü gizli işi yapabilirler ve kötülüklerinin fark edildiğini anladıklarında da çok yıkıcı olabilirler, iletisini taşımaktadır.

"Hasanıko ile Cıtto Pıtto" masalındaki kötü kalpli üvey anne kocasına, çok hasta olduğunu ve onun üç çocuğunun kanını içerse iyileşebileceğini söyler. Buradaki ileti görüldüğü gibi, doğrudan ba-

balaradır ve çocukların, üvey annelerden korunması gerektiği anlatılmaktadır. Karısının her söylediğine inanan saf adam, onun için çocuklarını kurban etmeye hazırdır. Olayın bu doğrultuda gelişmesi de şu atasözlerimizi doğrulamaktadır: "Ananın sevmediğini baba sevmez, babanın sevmediğini oba sevmez", "Anasız çocuğun babası da olmaz."

"Dev Anası ve Cake" masalında ise kötü kalpli dev anası, zavallı çocuk Cake'yi yok etmek için, elinden gelen her şeyi yapar ama, Cake aklı ve kurnazlığı sayesinde sonunda onu yener.

Masallardaki devler ve cadılar, çoğunlukla kadın olarak betimlenirler. Bunlar dış görünüşleri bakımından, kocaman memelerini omuzlarına atmış dağınık ve gür saçlı, korkunç görünüşlü iri-yarı kadınlardır. Geleneksel halk kültürümüzde dinsel inançlara bağlı olarak, zaman zaman kadının şeytanla özdeşleştirildiği ve her türlü kötülüğün anası sayıldığı, bu nedenle de örtünmeye, itilmeye, ikinci sınıf vatandaş olmaya zorlandığı düşünülürse, bu tür bir betimlemeyi de doğal karşılamak gerekir.

"Oduncu ve Kızları" masalında, üvey anne hem oduncunun kızlarına çok kötü davranır, hem de onları babalarına kötüler. Sonunda adamın aklını çelerek, onu kızlarını ormana bırakmaya razı eder. "Hasanıko ile Cıtto Pıtto" masalında olduğu gibi buradaki ileti de babaları uyarmayı amaçlamaktadır.

"Ne İdim Ne Olacağım" masalındaki, savaşa giden padişah kocasına ihanet eden kadın ise eşine ihanet etmekle kalmaz, buna karşı çıkan kendi öz kızına da iftira atıp, onun öldürülmesini amaçlar. Burada kızının ölümünü isteyen annenin öz oluşu, babaları uyarma iletisine başka bir boyut daha katmakta ve namus değer yargılarını yitirmiş erdemsiz bir kadının, ne kadar düşkün ve acımasız olabileceğini de göstermeyi amaçlamaktadır. Bu tür kadınlardan, erkekler, yalnız çocuklarının canını değil kendi canlarını da sakınmalıdırlar.

Masaldaki bu olay ve olaya bağlı olan iletinin bir benzeri de Yunanlılar'ın ilk büyük trajedi şairi olan Aiskhylos'un "Agamemnon" trajedisinde şöyle yer alır: "Troya Savaşına başkomutan olarak

katılan, Agememnon, on yıl sonra evine geri döndüğünde, kendisinin amcaoğlu olan Aigisthos ile evlenmiş olan, karısı Klytaimestra tarafından, bir hileyle öldürülür. Agamemnon yokluğunda kendisine ihanet eden karısının kurduğu tuzağa, beraberinde esir olarak getirdiği Troya kralının kızı kahin Kassandra'nın uyarılarına karşın, hiç kuşkulanmadan düşmüş ve canından olmuştur.

"Kıskançlık" masalındaki üvey annenin, kötü davrandığı kızın yaşında, bir de kendi öz kızı vardır. Kendi kızına çok iyi davranıp, onu korurken, aynı yaştaki üvey kıza çok kötü davranması kıyaslama olanağı verdiği için, çocuğu daha çok yaralayacak ve acısı bir kat daha artacaktır. Çünkü burada, eziyet edenin sayısı birden ikiye çıkmaktadır. Öyleyse üvey annelerin bir de kendi çocuklarının olması sorunu daha da çözümsüz kılacak ve çok daha acımasız boyutlara tırmandıracak demektir. Masaldaki ileti de bir bakıma, çocuklu üvey annenin daha tehlikeli olabileceğine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Bu masallarda yine ilgiye değer bir başka nokta da üvey anneyle birlikte gelen çocukların erkek değil kız olmaları ve kötülük yapma konusunda anneleriyle işbirliği yapmalarıdır.

4- Cinsel tacizlere uğrayan kadınlar

Bu konuyu işleyen masalların bazılarındaki kadınlar babaları, kayınları gibi çok yakınları tarafından cinsel tacize uğrarlarken, bazılarını da imam, yakın komşu veya yönetici gibi, görünürde güvenilir insanlar rahatsız ederler. Bazı kadınlarsa, iyilik yaptıkları erkeklerin saldırısına uğrarlar ama, hepsinden de namuslarını koruyarak kurtulmasını bilirler.

"Geyik Sultan" masalında, padişah babasının kendisiyle evlenmek istediğini öğrenen güzel kız, çok üzülür ve akıllıca planlar yaparak, kaçıp babasının elinden kurtulmayı başarır. "Masallara konu olan bu olaylar, aslında toplumlarda var olan "ensest" ilişkilerin masallara yansımasıdır. Çünkü Latince "lekelemek-kirletmek" anlamına gelen ve baba-kız, kardeş-kardeş, ana-oğul, dede-torun, amca-yeğen gibi aralarında çok yakın kan bağı olan, aile bireyleri arasında yaşanan cinsel ilişki olarak tanımlanan "ensest" olgusu, in-

sanlık tarihi kadar eskidir. Örneğin; Eski Mısır'da firavunlar soylu aile yapılarını bozmamak için, kardeşleriyle evlenmişlerdir. Kleopatra'nın annesiyle babasının kardeş olduğu, kendisinin de kardeşiyle evli olduğu biliniyor.

Ekonomik ve toplumsal yapı değiştikçe, aile içi evlilikler de kalkmış ve bu, bir cinsel sapma olarak kabul edilmiştir. Böylece günümüzde bu ilişki giderek, aile içinden bir göbek daha dışarıya atılmış ve amca çocukları veya teyze çocuklarının birbiriyle evlenmeleri doğal kabul edilmiştir. Bu yakın akraba evliliklerinde "kanın bozulmaması" gerekçesi kadar, ekonomik gücün bölünmemesi malın dışarıya çıkmaması isteği de önemli rol oynar.

"Gülnazik" masalında, hacca giden babanın güvendiği komşusuna, "Helvacı Güzeli"nde ise imama emanet edilen kızlar emanet edildikleri komşu ve imam tarafından cinsel tacize uğrarlar. Her iki masalda da kızlar akıllarını kullanarak, bu adamların ellerinden kurtulmayı başarırlar.

Toplumun, yaşanmış olaylardan hareket ederek yarattığı bu masallardaki ileti, görüldüğü gibi dinsel geleneklerimizde olan, hacca giden babanın geride bıraktığı kızını, karısını çok iyi tanımadığı, iyice güvenmediği insanlara bırakmamasını öğütlemektedir.

"Terzi ile Karısı" ve "Üç Dilek" masallarında yoksul terzi ile yoksul çobanın güzel karılarına padişah göz koyar ve adamlara yerine getiremeyecekleri bazı şartlar koşarak, bunları gerçekleştirmezlerse, eşlerini ellerinden alacağını söyler. Akıllı kadınlar, kocalarının yanlarında yer alarak, onların bu koşulları yerine getirmelerini sağlarlar ve eşleriyle olan mutlu evliliklerini sürdürmeyi başarırlar.

"Kadının Çilesi" ile "İyi Kalpli Kadın" masallarında ise kadınlar önce gurbete giden kocalarının kardeşleri yani, kayınları tarafından cinsel tacize uğrarlar, sonra da onlardan kaçıp kurtulmak isterlerken, yolda karşılaştıkları her yabancı erkek, onlara sarkıntılık yapmak ister. Fakat, kadınlar hepsinden de kurtulmayı başarırlar.

Görüldüğü gibi bu masalların tümünde, kadınlar büyük uğraşlar vererek namuslarını mutlaka kurtarıyorlar. Masalların bu

mutlu sonları acaba gerçek sonlar mıdır? Gerçek yaşamdaki kötü amaçlarına ulaşan ilkel erkeklere, görüldüğü gibi, masallar geçit vermiyor. Onları hep başarısız ve yenik kılıyor. Çünkü masallar, bir bakıma toplumların psiko-terapi uygulamalarıdır, rahatladıkları, yüceldikleri, mutlu kahramanlarla özdeşleşip mutlu oldukları "pembe dizi"leridir. Onlardaki ileti, kötülerin başarılı olacağı, haksızların mutlu, haklıların mazlumların mutsuz olacağı doğrultusunda olamaz. Zaten yeterince ezilen ve acı çeken halkın, olumlu iletiler içeren, "masal sığınakları"na gereksinimleri vardır.

5- Eşlerine ihanet eden kadınlar

İnsanoğlunun temelinde "poligami" olgusuna yatkın bir geçmişi ve eğilimi olduğu, çeşitli evrelerden ve eğitim basamaklarından geçerek, tek eşliliğe ulaştığı gözönüne alınırsa, eş ihanetlerinin de insanlık tarihi kadar eski olması doğaldır.

Zaman zaman bu ihanetler, yalnızca ihanet olmakla kalmayıp, sonucun yarattığı öfke ve öc alma duygusuyla taraflar birbirlerine başka yönlerden de zarar vermektedirler. Örneğin, bu kadın tiplerinden birisinin yer aldığı masallardan olan "Gökbulut"ta padişahın kızıyla evlenen oğlanın karısı, düşman kralının oğluyla sevişerek kocasına ihanet etmekle kalmaz, düşmanla savaş halinde olan babasının ve kocasının sırlarını da karşı tarafa söyleyerek, onların yenilgiye uğramasına neden olur.

"Çiğ Süt" masalındaki ihanet iletisinin, tüm insanları kapsayan bir boyutu vardır "İnsanoğlu çiğ süt emse de emmese de yalnızca insan olduğu için ihanet eder" savı geliştirilmiştir. Buradaki kadın da yalnızca kocasına ihanet etmekle kalmaz sevgilisiyle birlikteliğine engel olmaması için, onu ortadan kaldırmayı amaçlayan bir tuzağın içinde de yer alır.

"Ahmet Şah ile Kardeşi İbrahim" masalındaki kadının ihaneti kurgusunda, Hz. Yusuf Kıssasından izler görmek mümkündür. Şöyle ki, zengin Yahudi tüccarın karısı, dürüst bir genç olan İbrahim'e göz koyarak, kocasını onunla aldatmak ister. Ondan karşılık göremeyince de edepsizlik edip delikanlıya iftira atar. Bu-

rada da görüldüğü gibi, yapılan bir kötülük kendisiyle sınırlı kalmamakta ve öteki kötülükleri de beraberinde getirmekte böylece halkı, bu yönde de düşündürmeyi amaçlamaktadır.

"Balığın Gülmesi"nde ise padişah olan kocasını aldatan kadın bir de aşığını kadın kılığına sokup, sarayda saklamaktadır. Bu olayın içerdiği ileti ayrıca, kendi sarayında kendi karısı tarafından bile aldatılabilen bir padişahın, koca ülkeyi nasıl yönetebileceği sorusunu da gündeme getirmekte ve halkı, bu yönde de düşündürmeyi amaçlamaktadır.

6- Kurnazlık ve yalanla mutlu sona ulaşmak isteyen kadınlar

Bu tip kadınların yer aldığı masallarda ya kurnaz anneler veya nineler niteliksiz, çirkin kızlarını yalan söyleyip, güzel ve özellikleri olan kızlarmış gibi göstererek, zengin evlere gelin vermeye çalışıyorlar ya da kızlar bu uğraşıya doğrudan doğruya kendileri yöneliyorlar.

"Çirkin Kız" ve "Keze Bacı" masallarında kurnaz ve yoksul nine ve anneler, çirkin kızlarını yalan ve kurnazlıkla zengin evlere gelin etmeyi başarırlar, sonra gerçek ortaya çıkınca çok sıkıntı çekerler, fakat şans bir şekilde onların yüzüne güler ve mutlu sona ulaşırlar.

"Uyku Şah" masalında ise yoksul kızın kendisi, söylediği yalanlarla padişahın oğluyla evlenmeyi başarır.

Bu masalların taşıdığı iletiler, görüldüğü gibi masalların alışıldık idealize edilmiş genel iletilerine bir noktada ters düşen, aykırı iletilerdir. Bazan yalanla ve kurnazlıkla da mutlu sona ulaşılabileceğini söylemektedir ki, bu ayrıksı olduğu kadar da toplumdaki değişen değer yargılarını yansıtan gerçekçi bir iletidir.

7- Akılsız, beceriksiz, sağduyusuz kadınlar

Bu gruptaki kadınları konu alan masallardan "Yedi Bacılar"da akılsız, beceriksiz, sağduyudan yoksun; neyin, nerede, nasıl yapılacağını bilmeyen yedi kızkardeşin, kocaları tarafından evden kovulmaları ve başkalarından soyutlanarak, ancak birarada yaşayabilmeleri konu edilirken, "İki Kardeş" masalında ise kıskanç ve sağduyusuz bir kadının, zengin olması için kocasını zorlaması sonucu, onun ölümüne neden oluşu anlatılmaktadır. Her ikisindeki ileti

de kadınları böyle olmamaları konusunda, erkekleri ise böyle kadınlara karşı dikkatli olmaları konusunda uyarmaktadır.

Görüldüğü gibi, bir toplumun masallarında yer alan kadınların yansıması, aynı zamanda o toplumun kadınlarına bakış açısının da bir yansımasıdır. Masal kadınlarını gerçek kadınlardan soyutlamak olası değildir. Çünkü, bu masallar bir başka toplumun, bir başka gezegenin masalları değildir. Her masal ait olduğu toplumun gerçeklerini yansıtır.

Sonuç

Ne yazık ki, toplumumuzun masal kadınları da gerçek yaşamda olduğu gibi, çoğunlukla her şeyi tırnaklarıyla kazanmak zorunda oldukları için, tükenmez bir uğraş içindedirler ve yaşama karşı her zaman savunmadadırlar. Yine bu kadınlar mutsuzluğu mutluluğa dönüştürebilmek için, bir simyacı sabrıyla yaşamları boyunca uğraşır dururlar ve yaşama öyle bağlıdırlar ki ondan vazgeçmezler.

90 masaldan, yalnızca bir tanesinin kadın kahramanı intihar etmiştir. (Nartanesi) Ötekilerin hepsi direnmiş ve kazanmışlardır. Masallarda intihar olayına pek rastlanmamasının bir başka nedenini de halkın dinsel inançlarında aramak gerekir. Çünkü halk arasında inthar edenin, hem bu dünyasını hem de öteki dünyasını yıkacağı orada da bir yeri olmayacağı inancı yaygındır ve intihar etmek günah sayılmaktadır. Nedeni ne olursa olsun 90 masaldan yalnızca birinde intihara rastlanması, insanlarımızdaki özellikle de kadınlarımızdaki direşkenliği, yaşama bağlılığı yansıtan, güzel ve olumlu bir yansımadır ve bu açıdan sevindirici bir sonuçtur.

Görüldüğü gibi, yaşanılan toplumsal yozlaşmalar, sarsılan güzel değer yargıları sonucu, bu tür iletilere gereksinim duyulmuş ve bunları içeren masallar yaratılmıştır. Öyleyse masallar ve iletileri, tüm bir halkın yaşam deneyimlerinden, yaşam macerasından damıtılmış, geçmişi değerlendiren, güne ışık tutan, geleceği yönlendiren altın damlalardır. Bu "altın iletiler-öğütler" iyi saptanmalı ve yerinde değerlendirilmelidir.

Kıyı, Eylül 1994, S. 102

MASAL ANALARI

Bir iletişim aracı olan sözlü anlatının insanların, giderek de toplumların yaşamlarında önemi büyüktür.

"Sözlü anlatım sosyal bir olaydır. Halk edebiyatında 'gösterim' (performance) diyebileceğimiz bu sosyal olayı anlatan, dinleyen, bir de anlatılan geleneksel, diyelim masal belirler.

Sözlü gelenekte hiçbir halk edebiyatı türünün değişmez, donup kalmış, kuşaktan kuşağa böylece aktarılan bir metni veya biçimi yoktur. Bu türlerin değişik yerlerde, değişik zamanlarda yeniden yaratılan metinleri vardır. Bu, yeniden yaratılan gösterim de anlatıcının ustalığı, yaşı, işi, bulunduğu toplum katı, dini inançları, değer yargıları, önemli değişiklikler yapar. Bu gösterimde dinleyicilerin konumu, kültürü, beklentileri, dünya görüşleri (de) önemli değişmeler yapar. Bu gösterimin önemli bir elemanı olan geleneksel tür, ancak bu kişisel ve sosyal değişkenlerin bir dengesi olarak vardır. Durağan değil, canlıdır, değişkendir, her anlatımda yeniden doğar. Ama, bu gelenekselin, diyelim masalın, onu masal yapan bir özü, bir biçimi (style) ve anlatım tekniği vardır. Masal olarak korunan ve süregelen, bu genel çerçevedir. Folklor gösterimini belirleyen, bu üç temel eleman da değildir. Memleketteki politik gücün hoşgörülü olup olmaması, söz ve yazı özgürlüklerinin tanınmış olup olmaması, gösterime ayrılan yerin ve zamanın özellikleri de bu gösterimi etkiler. Folklor olayı, saydığımız bu elemanların dengelendiği bir sosyal olaydır, bir gösterimdir..."[1]

Robert George ise; bu konudaki görüşlerini, "Hikaye Anlatma Olayının Anlaşılmasına Doğru" adlı makalesinde, hemen hemen dilbilim ve iletişim bilimlerinin kullandığı terimleri kullanarak şöyle açıklıyor:

"I- Her hikaye anlatım olayında, en az bir mesajı kurup veren (encoder), bir de mesajı alıp çözümleyen (decoder) vardır. Her hikaye anlatım olayında mesajı verenle alan, daha evvel biçim almış (biçimlenmiş) geleneksel bir mesajla anlaşırlar. Mesajı vermek ve çözümlemek işi sadece dil ile değil, sözün dışında kalan beden ve yüz hareketleri gibi dil dışı yollarla da yapılır.

Her anlatımda mesaj, görme ve işitme yolları ile alınıp verilir. Mesajın yorumlanması işi, hikaye anlatımı boyunca süren bir iştir.

II- Her hikaye anlatım olayı bir sosyal olaydır. Bu olayda en az bir kişi hikaye anlatıcısı, bir kişi de hikaye dinleyicisi rolünü benimser.

III- Her hikaye anlatım olayı tektir, onun tam bir benzeri yoktur. O belli bir yerde, belli bir zamanda, belli sosyal koşullar içinde ortaya çıkar. Bir daha tekrar edilmesinin olanağı yoktur. Ama her hikaye anlatım olayında birbirine benzeyen ögeler de bulunur.

Hikaye anlatım anlatıcının, dinleyicinin ve hikayenin kesiştiği ortak noktada belirir."[2]

Yukarıdaki açıklamalarda sözlü anlatımda yani gösterimde anlatıcının ustalığı, yaşı, işi, inançları, değer yargıları kadar; dinleyicilerin konumu, kültürü, beklentileri, dünya görüşleri de anlatıda önemli değiştirmelere neden olur denmişti. Örneğin, "Özbek destan anlatıcısı bahşının, destanı dinleyicisinin isteklerine ve onu sevip sevmemesine göre ayarladığını biliyoruz. Dinleyicisine bağlı olarak bahşı, destanı kısaltır, uzatır, bazan bütün bir epizotu destandan düşürür, aynı destanı gençlerin önünde ayrı, yaşlıların önünde ayrı anlatır.

Prof. Pertev Boratav, hikayelerin ölümlü bitenlerini dinleyicilerin sevmediğini, bunu anlatan âşıkları dövdüklerini, yaraladıklarını ve ölümle korkuttuklarını belirtmiştir."[3]

Ben tanıdığım "masal anaları", "metelciler", "masalcılar"da da böyle ilginç değiştirmelere tanık oldum. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabilirim:

1- **Mehmet Yıldız** (Çerkes Memet-Metelci Memet), (Konya-Ereğli, 75 yaşında öldü).

Metelci Memet'in dinleyicileri daha çok çocuklardan ve kadınlardan oluşurdu. Çalıştığı belirli bir işi yoktu. Erkekler onu "işsiz güçsüz-boşta gezen" diye, fazla ciddiye almazlar, ama yine de zaman zaman masallarını dinlemeye gelirlerdi. Oysa o, "Benim bir işim var, ben metelciyim" (İçanadolu'da masala metel de denir) derdi.

Ve bu işsiz-güçsüz tanımlamasını bir türlü anlayamazdı. Eşi öldüğü, çocukları de evlenip gittikleri için, yalnız yaşayan yoksul bir insandı. Yaşadığı "tek göz" odası çok küçük olduğu için, komşularından birinin evini ayarlamak da ona düşerdi. Haftada bir veya iki kez yapabildiği bu toplantılar için yer (mekan) sorununu çözünce, mahallesindeki her evi dolaşarak kadınlara, sokakta gördüğü çocuklara ve kahvedeki erkeklere, tanıdığı herkese ama herkese masal anlatacağı yeri ve zamanı haber verir, bundan da büyük bir heyecan duyardı. İşini öylesine ciddiye alırdı ki, o masala başladığında herkes yalnızca onu dinlemeliydi. Ev sahibi de bu zaman içinde bir şey ikram edemezdi. Ancak masaldan sonra yorum ve iletilerin (kıssadan hisselerin) yoğun olarak değerlendirildiği zaman diliminde, çay veya kavurga (Buğday, nohut ve kendir-kendirik tohumunun saçta kavrulmuş hali) gibi ikramlar yapılabilirdi.

Dinleyiciler arasında küçük çocuklar çoğunluktaysa, Metelci Memet masaldaki göz oyma, dağlama, burun-kulak kesme gibi şiddet eylemlerini yumuşatarak verir, bazan da "cezalandırılmışlar işte" diye geçiştirirdi. Öte yandan gerçek eylemi, bir el veya yüz hareketiyle büyüklere anlatmaktan da geri kalmazdı. Kadınlar çoğunluktaysa "Olağanüstü Masallar" sınıfından cin-peri masallarına daha bir ağırlık verirdi. Dinleyiciler arasında erkekler de varsa o zaman, daha bir ciddiye alınmaktan duyduğu keyifle, "zula"sında sakladığı en ağırlıklı "zincirleme" türü masallarını anlatırdı. Vakit geç olup, esneyenler çoğalmışsa masalı kısa keser, atladığı bölümleri sanki bir başka masalmış gibi daha sonraki bir

toplantıda anlatırdı. Sonunda dinleyicilerin kendisine getirdiği birazcık bulgur, yağ, çorap, havlu gibi çok küçük armağanları alır ve görevlerini yerine getirmiş insanların gönül huzuru içinde evine dönerdi. Konuşurken çok fazla jest ve mimik kullanmaz ama, konuşma dilinin bütün inceliklerine özenle yer verirdi. Ayrıca, bir masalında geçen ve hep yinelenen şu dizeleri de her kezinde değiştirdiği bir makamla, bir ezgiyle söylerdi. "Allar giyenim/ Canım diyenim/ Bir su istiyor Celal Kenan'ım/ Getir aslanım" Bu Celal Kenan kimdi bilinmez ama, onun masallarındaki genç, yakışıklı, dürüst, cesur erkek kahramanların adı hep "Celal Kenan"dı. Sonra bir torununun adını da "Kenan" koydu.

2- **Güssün Büyüksütçü**, (Güssün Cici) (Karaman-Ayrancı-Ağızboğaz Köyü, 68, öldü).

Bu kadın kaynağım yalnızca masal anası değildi. Sözlü halk edebiyatının öteki türlerini de iyi bilirdi. Zengin bir bilmece dağarcığı vardı. Güzel ninni söyler, ölenlerin ardından, onların sosyal konumlarına uygun ağıtlar yakardı. Masallarını mevsim yazsa evinin damında, kışsa içerde anlatırdı. (Bu masal toplantıları genelde kış gecelerinde yapılır.) Daha önce anlattığı bir masalın bazı yerlerini, o andaki duruma göre değiştirdiğinde, dinleyicilerden kimileri "Güssün Cici, orası öyle değildi" diye uyarınca, "Şimdiye kadar her ne denmişse denmiş, bundan sonra böyle denecek, orası da benden olsun bakalım" der ve keser atardı.

Bu masallarına çoğu zaman köy imamının da ricasıyla, kocalarını aldatmaya kalkan kadınlarla, kahvede kumar oynayan erkeklerin başlarına gelen kötü serüvenleri de bir uyarına denk getirip ekleyiverirdi.

Halkın konuşma dilinin bütün güzelliklerini dilinde toplayan ve biribirinden güzel doğaçlama ağıtlar yakan bu masal anasının, büyük toprak sahibi olan Mahmut Ağa (Mahmut Helimoğlu) için, cenaze töreninde, hemen oracıkta yaktığı ağıtı aktarmadan geçemeyeceğim:

"Atlıyı attan indiren/ Mazlumu tahta bindiren/ Ahı acıyı dindiren/ Helimoğlu'm yatar şimdi// Köylüsünün danışığı/ Köyünün bir yakışığı/ Bacımın gönül ışığı/ Helimoğlu'm yatar şimdi// Ala şahini uçuran/ Tüm yiğitleri şaşıran/ Yolunu dağdan aşıran/ Helimoğlu'm yatar şimdi// Tarlaları ıssız kaldı/ Ekinleri susuz kaldı/ Azrail onu da aldı/ Helimoğlu'm yatar şimdi."

3- **Pembe Kale**, (Pembe Aba) (İzmir-Karşıyaka, 61, yaşıyor).

Kadir Kale (Kada Dayı), (İzmir-Karşıyaka, 63, öldü).

Karı-koca olan bu masal anaları İzmir-Karşıyaka'nın bir göçmen ve işçi mahallesi olan Şemikler'de yaşıyorlardı. O mahallede oturan hemen herkes gibi, kendileri de sabahları çok erken uyanıp fabrikalardaki işlerine gidecekleri için, hafta içinde erken yatmak zorundaydılar. Masallarını ancak, hafta sonları gezmeye gittikleri akraba-komşu evlerinde ya da onlara gelenlere kendi evlerinde anlatıyorlardı. Hele dinleyicilerin arasında yabancı bir konuk varsa, çeşitli ikramların yanında, ona mutlaka birkaç tane de masal ikram ediyorlardı. Bu anlatı işini karı-koca yanyana otururak, bir ayin töreni kutsallığı ve ciddiyeti içinde gerçekleştiriyorlar ve bütün masallarını da "Onlara kömür, bize uzun ömür" sözlerinden oluşan, sonuç tekerlemesiyle bitiriyorlardı. Masala başlamadan önce aralarında iş bölümü yapıyorlar, kimin hangi masalı anlatacağına karar verdikten sonra da sırayla anlatıyorlardı.

Erkek çoğunlukla ilk sırayı karısına veriyor ve "Sen daha iyi anlatırsın" diyerek, bu konuda onun üstünlüğünü kabul ediyordu. Bazan da onları daha önce dinleyenlerden "Şu masalı anlatın" diye özel istek geliyor ve önce o anlatılıyordu.

Dinleyenler genellikle, anlatım sırasında "aaaa, vah vah vah vah, yaaa" gibi ünlemlerle, yorumlarını sürdürüp, tepkilerini belli ediyorlardı. Bazan da "Bak şu namussuzun yaptığına" veya "Hain kadın" gibi söze dökülmüş tepkiler ve yorumlar da oluyordu. Bu yargılamalar karşısında anlatıcı, masal kahramanlarına sahip çıkıyor "Eeee, durun bakalım, daha işin sonunu bilmiyorsunuz ki, ne

yapsın zavallı, o da öyle yapmak zorunda kalmış" gibi, savunular yapıyordu.

Masalın sonunda ise, kahramaların davranışları yenibaştan yargılanıyor, onları herkes kendisiyle özdeşleştirerek, tepkilerinin neler olabileceğini belirtiyorlar ve kıssadan hisseler çıkarıyorlardı. Bu masal seanslarının ikramları da çoğunlukla çay ve tatlıydı.

4- **Gurbet Satılmış**, (Gurbet Nene) (Diyarbakır-Çarıklı Köyü-Kurtkayası Mezrası, 80, öldü).

Gurbet Nine çoğunlukla, dinleyicisinin tek kişi olmasını yeğler, efsanelerini ve masallarını da mevsim yazsa gündüzleri, mezranın yanında bulunan Baho Gölü'nün kenarındaki yüksekçe bir kayaya oturup, göle bakarak anlatırdı. Çünkü o göl onun için bir kutsallık taşıyordu. Anlatırken de sık sık etrafta kimselerin olmamasına karşın, dinleyicisinin kulağına eğilip, anlattıklarıyla ilgili küçük sırlar verir ve uyarılarda bulunurdu. Örneğin, bana anlattığı "Baho Gölü" efsanesinden sonra, kulağıma eğilip şu uyarıda bulundu: Bu efsaneyi başkalarına anlatmamamı, eğer anlatırsam sevdiklerimden, çoluk çocuğumdan ayrı düşüp, özlem çekeceğimi, kendisinin artık bu dünyada ayrılmaktan korktuğu kimi kimsesi kalmadığı için, bunu bana anlatmakta bir sakınca görmediğini söyledi. Ama, efsane o kadar güzeldi ki, Gurbet Nine'nin uyarısına karşın, ben bu güzelliği "Diyarbakır Efsaneleri" kitabımda yayınlayarak, okuyucularımla paylaşmadan edemedim.

5- **Mahmut Ok**, (Maho Emi) (Diyarbakır-Eğil-Çarıkören Mezrası, 97, öldü).

Bu anlatıcı hem bulunduğu mezradaki "Hacı Baba Ziyareti"nin türbedarı hem de iyi bir masalcıydı. Fakat çok yaşlı olduğu için, artık masalları biribirine karıştırıyor ve başı sonu belli olmayan bir anlatıyı gün ve gece boyunca sürdürüp duruyordu. Ancak, onu günlerce ve çok dikkatle dinleyerek anlattıklarını ayırt edebilmek mümkün oluyordu. Türbedarlığını yaptığı türbeden hiç ayrılmıyor,

masallarını da onun girişindeki bir aralıkta anlatmayı yeğliyordu.

Özellikle masal ve efsanelerdeki atları anlatırken çok heyecanlanıyor "Hey küheylan küheylan, bir yoksulluk, bir ayrılık bir ölüm şu kötü Salih'i bağlayan" diyerek ağlamaya başlıyordu. O andan sonra da bir süre bulunduğu zamanı ve mekanı unutup dalıp gidiyor, bir zaman sonra toparlanıp anlatısını yine sürdürüyordu. Bu masalcı, çalıştığım en zor kaynaklardan birisi olmuştur. Ama anlattıklarının özgünlüğü ve ilginçliği bu güçlüğe değiyordu.

6- Habibe Çelebi, (Habbo) (Diyarbakır-Bismil-Köseli Köyü, 67, yaşıyor).

Habibe Hanım görüp dinlediğim en "teatral" anlatıcıydı. Anlatı sırasında yalnızca halkın konuşma dilini çok iyi kullanmakla kalmıyor, sesinin rengini, tonunu olaya göre ayarlıyor, bunlara yerinde yapılmış jest ve mimikleri de ekleyerek, dinleyicileri üstünde tam bir hakimiyet kuruyordu. Nefeslenmek gereği duyduğunda da sırasıyla, "Hanımlarıma söyleyeyim, ağalarıma söyleyeyim, kuzularıma söyleyeyim" diyerek, kendisini dinleyen kadın, erkek ve çocukarın gönlünü alıyordu. Yer yer önemli bulduğu güncel olayları ve gerekli gördüğü sorunları da masallarındaki olaylara ve kahramanlarına uyarlıyor, kendine göre çözümler ve öneriler getiriyordu. Bu uyarlamaların başında da masallardaki çok eşlilikler ve kumaların kendi aralarında iyi geçinmeleri geliyordu.

Habibe Hanım bir bakıma, sahneyi iyi kullanan bir tiyatro oyuncusu gibiydi.

Sonuç olarak bu masal analarının ortak özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Masal anaları çoğunlukla kadın, bazan da erkek olabiliyor. Ama, erkeklere "masal babası" denmiyor. Onlara genellikle "metelci" veya "masalcı" deniyor. Bunlar toplumda çoğunlukla belirgin bir saygı görüyorlar.

Masal anası, anlatım mekanının "baş köşesine" ve biraz da yüksekçe bir yere oturuyor. Bu üstüste konmuş iki minder, köylülerin adına "seki" dedikleri üstü kilim ve minderle örtülmüş kerpiçten yapılan küçük bir yükselti veya adına "yüklük" denen, duvara oyulmuş girintilere konan minderlerden oluşmuş özel bir yer olabilir.

2- Yapılan ikramlar genellikle anlatı sırasında değil, sonunda yapılır.

3- Anlatının sonunda yorumlama ve tartışma yapılarak, belirli çakırsamalara ve yargılara ulaşılır.

4- Dinleyicilerden birisi, herkes adına masal anasına teşekkür eder bazan da küçük armağanlar verilir. Bu teşekkür genelinde şu sözlerle ifade edilir: "Sağolasın, ağzına diline sağlık, ağzın dilin dert görmesin, dara düşüp dad demiyesin, diline sağlık karına da/ erine de bir yağlık, dünyan nimet mekanın cennet olsun..." gibi.

Masal anası da çoğu zaman masalını bitirince dinleyicilerine iyi dileklerde ve dualarda bulunur. Bunlardan bazıları şöyledir:

"Gönlünüzde buğuz (sıkıntı) / Ambarınızda gağuz (içi boşalmış buğday başağı) olmasın./ Yüreğiniz göynüyüp (içten içe yanmak)/ Bir avuç gonursuya (yanık madde atığı) dönmesin/ Hasretiniz koçmağ (kucaklaşmak)/ Mekanınız uçmağ (cennet) olsun/ Ben diyeceğimi dedim sunalar, ağalar/ Diyemediklerimi de arif olan anlar".

5- Tanıdığım masal analarının dağarcığında en az beş tane masal vardı. Bu sayı 5 ile 18 arasında değişiyordu. (Kendilerine sorulduğunda 30-40 tane bilirim diyorlardı ama, bu kapsama bildikleri efsane, halk hikayesi, fıkra, destan, menkıbe gibi öteki sözlü anlatı türleri de giriyordu)

6- Masal anaları çoğunlukla efsane, ninni, bilmece, destan gibi öteki sözlü halk edebiyatı ürünlerini de biliyorlar ve yeri geldiğinde kullanıyorlar.

7- Halkın konuşma dilini bütün incelikleriyle ve güzellikleriyle biliyorlar ve çok iyi kullanıyorlar. Bir başka deyişle anlatıya

başladıkları zaman "ağızlarına bakılıyorlar"

8- Hitabet güçlerinin yanısıra liderlik özellikleri de var.

9- Masal anaları yerine göre bir eğitimci, psikiyatrist, etikçi, estetisyen ve birazcık da büyücü oluyorlar. Belki de onlara bir bakıma günümüzün "şaman"ları demeliyiz.

10- Masal analarının genellikle ailelerinde de daha önce yaşamış böyle birisi oluyor ve onlardan "el alıyorlar" Onlar da kendi çocukları veya yakınları içinde, bu konuda en yetenekli olana "el veriyorlar."

Ne yazık ki, gözlediğim kadarıyla artık el verecek birilerini bulmakta zorlanıyorlar, giderek bu dünya değer hünerlerini de birlikte mezara götürecekler.

Bu anlatıların anlatıcıları ve dinleyenleri psikolojik olarak rahatlatması, bir psikoterapi yerine geçmesi özelliği konusunda, Amerikalı halkbilimci Bascom şöyle diyor: "Bu anlatılar insanlara papazların (bizde imamların) hile yapmaları, bir şefin-yöneticinin alçaklığı gibi herkesin bildiği ama söyleyemeyeceği konular hakkında da konuşma ve gülme olanağı veriyor. Böylece Batı Afrikalılar psikanalistlerin 'baskı teorisinin gerçeği'ni keşfetmiş ve bu yollarla, dışa vurulmadığında tehlikeli bir kompleks haline dönüşebilecek olan bir durum için, çıkış yolu aramışlardır."[4]

Ayrıca okuma-yazma oranı düşük, dışa kapalı toplumlarda masallar başlıbaşına bir halk eğitim aracıdır. Masal analarının, başına toplanan insanlara anlattığı masallardaki olayları, sorunları ve çözümleri, dinleyenler kendi yaşamlarıyla özdeşleştirip, gereken kıssadan-hisseyi çıkarırlar, üstünde konuşup tartışırlar ve oradan ayrılırken daha bir dingin ve doygun ayrılırlar. Çünkü kendileri gibi sorunları olan yoksul, zavallı ama haklı, iyi kalpli, dürüst, çalışkan masal kahramanları pek çok acılar çekmişler, güçlüklerle karşılaşmışlar, haksızlıklarla boğuşmuşlar ama, sonunda hak ettikleri mutlu sona ulaşmışlardır. Madem ki masallarda daima iyiler iyilik, kötüler kötülük bulmaktadır, öyleyse kendileri de sabretmeli,

umutsuzluğa düşmemeli hele hele özkıyımı (intihar) hiç düşünmemelidirler. (İncelediğim 90 masalda yalnızca iki tane özkıyıma rastlanmıştır.) Dahası yalan söylenmemeli, kıskanç ve kötü kalpli olmamalı, dedikodu yapmamalı, dürüst ve çalışkan olmalı, büyüklere yoksullara karşı sevecen ve saygılı olmalı, tanımadık yabancılara pek güvenmemeli, hep savunmada ve dikkatli olmalı gibi iletileri içlerinde taşıyarak halkı eğiten bu masalların, özellikle bu yönlerine eğilmek gerekir.

Folklor Edebiyat
Haziran 1996, Sayı: 7

1 Mark Azadovski, Sibirya'dan Bir Masal Anası, Giriş'i yazan ve İngiliz. Çev: Prof. Dr. İlhan Başgöz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s:1.

2 Toward an Understanding of Story Telling Event, Journal of American Folklore, 1969, N. 326

3 Azadovski, a.g.e., s.35

4 William R. Bascom, Four Functions of Folklore, Journal of American Folklore, 1954, vol. 67, s.337

MASALLARIN, DİLİN ÖĞRENİLMESİ VE GELİŞTİRİLMESİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Bir insana anadilini; anlatımı ikilemeler, benzetmeler, uyaklar, deyimler, atasözleri v.b. gibi konuşma dilinin bütün incelikleriyle zenginleştirilmiş masallardan daha iyi, sözlü veya yazılı hangi edebiyat ürünü öğretebilir ki?

Bu konuda değerli halkbilimci Pertev Naili Boratav'ın şu belirlemesi ne kadar yerindedir: "Çocuğa anadilini, bir işçi elindeki alet gibi nasıl kullanıldığını ilk öğreten, ona bu dilin türlü hünerlerini; kıvraklığını, zenginliğini, inceliğini ilk gösteren, kişiye kendi dilini konuşmayanlardan uzaklaştırıcı, onu konuşanlara yakınlaştırıcı duyguyu-ninnilerin, tekerlemelerin, türkülerin yanıbaşında, ama herhalde onlardan daha geniş ölçüde-ilk aşılayan masallardır." (1)

Bu durum, "Anaokulları Kılavuzu"nda da şu cümleyle belirlenmiştir, kelime hazinesini zenginleştirir, hayal gücünü arttırır." (2)

Masalların büyülü dünyasının kapısını aralayan bir çocuk, onlara daha çok ve daha kolayca ulaşabilmek için okumaya yönelecektir. Böylece, yalnızca dinleme alışkanlığını değil, dil öğreniminin dört temel kuralı olan dinleme, okuma, konuşma, yazma edinimlerini de geliştirecektir. Önce yalnızca masal dinlemeyle başlayan dinleme edinimi giderek okuma, anlatma ve yazmayla zenginleşecektir.

Deyimler, atasözleri, bir dilin psikolojik yüzü, kültürel tarihidir. Bir yabancı dil öğrenirken o dili konuşan toplumun yarattığı deyimlerle karşılaştığımızda nasıl da şaşırır kalırız. Çünkü sözcük sözcük çevirdiğimizde ortaya, konuyla hiç ilgisi olmayan ve ilk bakışta saçmasapan bir anlam çıkar. Ancak o deyimin anlamını bilirsek, metin içindeki işlevini de anlayabiliriz. Bir yabancı dili öğrenirken de önce o dilde yazılmış masal kitaplarını okuyarak yola çıkmak,

hem o dili bize daha çok sevdirecek hem de daha kolay öğretecektir önerisi, fazla ayrıksı bir öneri olmasa gerek. Bu öneriyi yaşanmış olan şu deneyim güçlendirecektir kanısındayız:

Almanca'dan Türkçe'ye çeviri çalışmaları yaparken, üstünde çalışacak metin olarak Frans Eppert'in "Kleine Deutsche Proza" (Stutgart 1970) kitabından şu iki parçayı seçmiştim:

1- "Marchen: Der Bauer und der Tefel"

2- "Legenden: Die Wegwarte"

(Çiftçi ile Şeytan Masalı ve Yolgözleyen Efsanesi).

Her iki parçada da daha ilk paragraflarda olaya ilgi duymak, onu kavramak ve çözmek, bütün sıkıcı gramer kurallarını aşarak anlatının esprisine ulaşmak, bana büyük bir keyif vermiş ve kitabı zorlanmadan çevirirken, bu arada ister istemez gramer kurallarını da öğrenmiştim. (Burada, çoğu efsane ve masal motiflerinin, dünya uluslarında ortak olmasının da büyük rolü olduğu, gözardı edilmemelidir elbette).

Masalların dil öğrenimindeki önemini göstermek üzere yapılan bir araştırma da şudur:

Araştırmanın sınırlılıkları:

1- Bilkent Üniversitesi Müzik Hazırlık Okulu 6. ve 7 (Orta 1, 2) sınıf öğrencileri ile,

2- 1993-1994 Öğretim Yılı II. yarıyılda, 2 ders süresi ile,

3- Toplam 36 öğrenci ile,

4- Toplam 30 deyim ile,

5- Deyimlerin ve konuşma dilinin inceliklerinin öğrenilmesinde, masalların işlevi'nin sınanması ile sınırlı tutulmuştur.

Yöntem:

1- Öğrenci-masal ilişkisinin saptanması

a- Büyüklerinden masal dinleyerek büyüyenler ve okumayı öğrendikten sonra da kendisi masal okuyanlar

b- Masal dinlemeyenler, yalnızca okuyanlar.

c- Dış ülkelerde doğup büyüdükleri için, kendi masallarımızla çok az iletişim kurabilenler.

2- Günlük konuşma dilinde ve masal anlatımında çok kullanılan (Bir arpa boyu yol gitmek, gözden çıkarmak, yol gözlemek, taş kalpli olmak, zekât keçisi gibi titremek, yüreği kan ağlamak v.b.) deyimler yazılı olarak sorulmuş, anlamlarının karşılarına yazılması ve birer cümlede kullanılması istenmiştir. Böylece yalnızca anlamının bilinmesiyle yetinilmeyip, yerinde kullanılıp kullanılamadığının ölçülmesi de amaçlanmıştır.

3- Sayısal sonuçlar ve bir tabloda değerlendirilmiş, yüzde oranları alınmış ve sonuç yine aynı tabloda gösterilmiştir.

TABLO

Çocuk-masal İlişkileri	deyim sayısı ve bilme aralığı	öğrenci sayısı	yüzde oranı
masal dinleyenler ve okuyanlar	22-30 arası	20	% 55.5
Yalnız okuyanlar	10-22 arası	12	% 33.3
Yabancı ülkede büyüyenler, masallarımızı tanımayanlar	0-10 arası	4	% 11.1
Toplam	30	36	

Alınan sonuçların değerlendirilmesi:

Tabloda da görüldüğü gibi toplam 36 öğrenciye, 30 deyim sorulmuştur. Bu öğrencilerden 20'si, 22-30 arası deyimin anlamını doğru yanıtlarken; 12'si, 10-22 arası; 4'ü de 0-10 arası doğru yanıt vermişlerdir.

22 deyimin üstünde doğru yanıt veren 20 öğrencinin, hem masal dinleyip hem de okudukları saptanmıştır ki, bunların sayısal oranı % 55'.5'tir.

10-22 arası deyim doğru yanıtlayan 12 öğrencinin ise maalı yalnızca okudukları saptanmıştır ki, bunların sayısal oranı % 33'tür.

0-10 arası deyimi doğru yanıtlayan 4 öğrencinin ise yurt dışında doğup büyüdükleri, kendi masallarımızla ilişkilerinin yok denecek kadar az olduğu saptanmıştır ki, bunların da sayısal oranı % 11.1'dir.

Öyleyse görüldüğü gibi, % 55.5 oranıyla "Masal dinleyenler ve okuyanlar grubundaki 20 çocuk, deyimleri 22-30 arası en çok doğru bilen grup olmuştur. Bu araştırma sonucu itibariyle, masalların anadili öğrenimindeki önemini gösteren kanıtlardan, birisi olarak kabul edilebilir kanısındayız.

Masalların, insanın anadilinin tadına varması konusundaki işlevi üzerine Mehmet H. Doğan'ın şu belirlemesi ilgiye değer: "masal herşeyden önce, bir dil tadıdır, gündelik kullanım dilinden öte, yüzyılların içinden süzüle-durula gelen bir dil tadır bu. Onun içindir ki, bir masalın tadına ancak, yazıldığı dilde varılabilir, tıpkı şiirler gibi.

Masalların herşeyden önce bir dil tadı olduğu, masal anlatmanın belli bir ustalık gerektirişinden belli. Herkes masal anlatamaz yada herkesin anlattığı masal, aynı keyifle dinlenemez. Masal anlatıcılara "masalcı", masal anası", denişi de bundan. İnsanlar dillerinin tadını ilk kez bu masal analarından alır, yaşamlarının daha sonraki dönemlerindeyse şairlerden." (3)

Masallar dil öğreniminde sağladıkları kolaylıkların dışında çocuklarda kompozisyon yazımı için iyi bir gizli güç oluşturur, edebi zevki geliştirir, dileme ve anlatma yoluyla da telaffuz yanlışlarını düzeltmeye yardım eder. Başta masallar olmak üzere, halk edebiyatının bu bitimsiz kaynağından yararlanmasını bilenler, giderek edebi ve artistik bir anlatıma ulaşıp, ölümsüz eserler yaratabilirler.

Çeşitli araştırıcıların bu konuda varmış oldukları çok enteresan tesbitler vardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu üzerine çalışması ile tanınan, Prof. Dr. Niyazi Akı, Karaosmanoğlu'nun dilini besleyen ve zenginleştiren unsurlar arasında, halk edebiyatından gelenleri şöyle sıralamaktadır: "Karaosmanoğlu'nun dilini besleyen ve zenginleştiren unsurlar arasında şuna rastlamak mümkündür:

a- Atasözleri

b- Halk deyimleri

c- Masal dili

d- Argo

e- Mahalli şive

f- Halk edebiyatından gelen unsurlar

g- Tekke ve tasavvuf edebiyatından gelenler" (4)

Bu konuda Tahir Alangu da Behçet Necatigil'in şunları söylediğini belirtir: "Ben iki ev arasında büyüdüm. Anneannemin birinci evi, babamın ikinci evi. İlk anamı iki yaşında kaybettim. Anneannem beni masallarla büyüttü, Ben Üç Turunçları, Billur Köşkleri, Muradına Ermeyen Dilber'leri hep ninemden dinledim. Ben farkında olmadan, masallar içime inmiş. Bunu ancak otuzundan sonra anladım." (5)

Başta masallar ve efsaneler olmak üzere, bu halk edebiyatı kaynaklarından yararlanarak ölümsüz eserler yaratan yazarlarımızın başında Yaşar Kemal gelir. Yaşar Kemal'in anlatımında sık sık sözcük ve sözcük öbeği yinelemeleri görürüz. Kendisi, bu anlatıma türkü, destan, efsane ve masallarımızdan yola çıkarak ulaştığını şöyle belirtir: "Epope üstüne çok düşündüm. Epoppe'nin

hâlâ yazdığı, kırıntıları bile olsa da bir dünyada doğdum. Benim ustalarım, benim toprağımın sözlü edebiyatıdır." (6)

Onaltı ya da onyedi yaşlarımda folklor derlemelerine başladım. İlk kitabım Ağıtlar da bir derleme kitabıdır. Bir de tekerlemeler, destanlar, masallar derledim.

Ben profesyonel destancılar geleneğinden geliyorum. Homeros'u sevmem, Stendhal'a büyük hayranlık duymam boşuna değildir. Gençliğimde en sevdiğim yazar Stendhal'di. Belki de o ekmeğini yazarak kazanmıyordu Balzac gibi. Ama o herkesten daha çok profesyonel eski destancılar soyundandı." (7)

Yaşar Kemal bu kaynaklardan yalnızca yararlanmamış, ayrıca kendisi de bu kaynaklara katkıda bulunmuştur. Bu konuda da şunları söyler: "Onyedi yaşlarındaydım, bir köyde kalabalık bir köylü topluluğuna, eski bir destan anlatıyordum, birden bir köylü sözümü kesti, sen dedi, yanlış söylüyorsun. Adamla tartışmaya başladık, öz olarak doğrusunu ben söylüyordum, onun daha önce duydukları, aynı destan uydurmaydı. Tartışmayı ben kazandım. Benim anlattığımın, destanın özü olduğuna o kadar inanmıştım ki, tartışmayı yitirmenin bir olanağı yoktu. Uzun bir süre sonra, benim anlatış biçimimi genç bir Toroslu ozandan duyduğumda, hiç şaşırmadım. Bu böyleydi. Şimdi destan, bu yönde gelişecekti, başka bir yaratıcıyı, ustasını buluncaya kadar." (8)

Yaşar Kemal, çocukların bu halk edebiyatı kaynağının ürünleriyle yetiştirilmelerinin önemini de şöyle belirler: "Bizim köyde, çocuklar da insandı. Bizi çok şeylerde, büyüklerden ayırmıyorlardı. Büyük destancıları, bizler de büyüklerle birlikte sabahlara kadar dinliyorduk." (9)

Aşağıda verilen örnekler, Yaşar Kemal'in efsane ve masallarından, anlatım ve konu olarak nasıl yararlandığını göstermesi bakımından ilgiye değer kanısındayız.

Örnek :1

Ağrı dağı Efsanesi'nde Sofi, Gülbahar'a şöyle seslenir: "Olmaz güzelim dedi, olmaz sultanım. Bir can için değer mi? Sofi senin dillerine kurban olsun, güzel konuşan ballar akan. Sofi senin saçlarına kurban olsun, sırma tel. Sofi senin gözlerine kurban olsun, ceren bakışlım. Sofi senin boylarına kurban olsun suna boy. Sofi senin yüreğine kurban olsun, Leyla sevda. Hem de bir ateş harmanı. Herşeyin bir çaresi var, bu aşkın sonu yok. Sofi senin çaresizliğine kurban olsun. Senin için böylesi daha iyi. Sofi senin umutsuzluğuna kurban olsun." (10)

Bu ve aşağıda verilecek öteki örnek parçalarda, masal anlatımındaki sözcük ve sözcük öbeklerinin yinelenmesi, benzetmelere, hareket, akıcılık, şiirsellik, olağanüstülük ve konuşma dilinin öteki özellikleri açıkça görülmektedir. Şöyle ki:

Yinelemeler:

Olmaz x 2

Sofi senin x 7

Kurban olsun x 7

Benzetmeler:

Saç.....Sırma

Göz.....Ceren

Boy.....Suna

Yürek.....Leyla sevda, ateş harmanı

Örnek: 2

"Üç kere seslendim, üç kere ulu dağ sesime karşılık mavi, som sarı açmış çiçeklerin, som yeşilin üstüne balkıyan, dağın doruğundaki yıldız harmanının altına diz çöktüm. Dağın sırtına, karlı yüreğine diz çöktüm. Büyük sevdalara yüreğini açmış aydınlığına, ışığına diz çöktüm. Ulaşılmaz öfkenin türküsünü söyledim. Karanlık bulutun altına, başımı döndüren konunun içine

diz çöktüm. Uçsuz bucaksız, dağdan akan bir ulu yalım selinin üstüne diz çöktüm. Üç kere seslendim dağa, üç kere seslendim bin yıllık bahar toprağının yüreğine, üç kere seslendim bin yılık sevda toprağının kulağına, çoban dedim, çoban, nerdesin? Çoban geldi karşıma dikildi.

Ve çoban beyin kızına aşıktı. Kız da çobana aşıktı." (11)

Yinelemeler:

Üç kere x 2

som x 4

dağın x 3

diz çöktüm x 5

üç kere seslendim x 3

aşıktı x 2

Kişileştirme:

- Sese karşılık veren dağ
- Dağın karlı yüreği
- Bahar toprağının yüreği
- Sevda toprağının kulağı
- Büyük sevdalara yüreğini açan dağ

Örnek: 3

"Ulu Taşbaş alt yanı, elleri, ayakları, gövdesi taşa kesmiş delikanlıya yaklaşıyor, nedir senin bu halin diye soruyor. O da başına geleni anlatıyor. Diyor ki, bir büyücü sevdiğime aşık oldu. Beni bu hale getirip sevdiğimi elimden aldı.

Ulu Memet... elini görünmezlere uzatıp Cennet'ten bir nar çubuğu koparıyor.

Nar çubuğuyla üç kere taş bedene vuruyor. Birden gövde çözülüyor. İnsan bedeni oluyor, et oluyor." (12)

Masallardaki, fiillerin hakim olduğu eylemsel anlatım, bu parçada açıkça görülür. Şöyle ki:

Cümle sayısı: 8

Fiil sayısı: 10

yaklaşıyorlar- 1

soruyor- 2

anlatıyor- 3

oldu- 4

aldı- 5

koparıyor- 6

vuruyor- 7

çözülüyor- 8

oluyor- 9

oluyor- 10

Olağanüstü olay sayısı: 4

-Delikanlının alt yanının, elleri, ayakları ve gövdesinin taşa kesmesi.

- Onu bu hale bir büyücünün getirmesi.

- Ulu Memet'in, Cennet'ten bir nar çubuğu koparması

- Nar çubuğuyla üç kez taş bedene vurunca, bedenin çözülüp et olması.

Anlatımında masallardan yararlanan, ülkemizin yüz akı, çok değerli bir başka yazarımız da Sait Faik Abasıyanık'tır.

Sait Fait zaten, "gözleri" hep çocuk kalmış bir "çocuk-insan" dolayısıyla da bir çocuk yazardır. Böyle olunca, onun ince duyarlıklar yüklü anlatımında, masalımsı ögelerin bulunması da çok doğaldır. Onun bu çocuk kalmış yönünü en güzel, ölümünün birinci yıldönümünde 15.5.1955 tarihinde "Vatan gazetesinde yayımlanan, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Ağıt" şiirindeki şu dizeler

betimler:

"Ölmüş Sait
Deniz mavisinden erken
Ölmüş annesini öperken
Ölmüş eli ayağı uzak
Camların üstü buğu
Ölmüş çocuklar izin vermeden
Yüzünde sarışın çocukluğu."

Sait Faik'in anlatımındaki masalımsı öğelerden örnekler:

Örnek: 1

"Su içmeye gelen bir tavşan, bir yılan, bir karatavuk, bir tilki, bir keklik, Polenezköy'den şerefimize kaçıp gelmiş bir keçi ile altalta, üstüste oynaşıyoruz.

Panço Panço diye bağırınca yılan da keçi de keklik de tavşan da oldukları yerde alçıdanmış gibi donup kalıyorlar, bembeyaz kesiliyorlar. Hemen keskin bir bıçak çıkarıp çebimden kiminin kulağını, kiminin kanadının altını kesiyorum. Kan akınca hareket başlıyor. Beni bırakıp Panço'ya koşuyorlar.

Top getirmiş, futbol topu. Ben kaleciyim. Yılan da kaleci. Ötekiler yaprakların üzerine yatmış, güneşin içinde oynuyorlar. Yılanla ben, top kalemize girerken yana çekilip seyrediyoruz. Mızıkçılık ediyoruz." (13)

Yinelemeler

bir x 6
de (dahi) x 4
Kiminin x 2
top x 2
kaleci x 2
oynuyorlar x 2

Olağanüstülükler:

Tavşan, tilki, yılan, karatavuk, keklikle altalta ütüste oynaşma.

Panço Panço deyince yılanın keçinin, kekliğin, tavşanın oldukları yerde alçıdanmış gibi donakalmaları, bembeyaz kesilmeleri.

- Kan çıkınca, yeniden canlanmaları. (Kan akıtılınca sihirin bozulması, yaygın bir masal motifidir).

Örnek : 2

"Dönüp bakmak istemedim. Belki de çok istediğim için bakamadım. Olabilir. Gökten bir kuş hişt hişt ederek geçmiştir. Arkamdan yılan tosbağa, bir kirpi geçmiştir. Bir böcek vardır hişt hişt diyen.

Belki bir kuştur. Belki tosbağadır. Belki de kirpidir. Belki de yakın denizden seslenen bir balık, bir canavardır. Karabataktır.Mihalaki kuşudur.

Birdenbire önümde bir adamla bir kadın gördüm. kalpazankaya yolunu sordular. Ütündesiniz dedim. Sanki yol hareket etti. Yürümediler. İki adımda benden uzaklaştılar." (14)

Yinelemeler:

geçmiştir x 2

hişt x 4

belki x 4

bir x 5

Fiil sayısı: 6

gördüm- 1

sordular- 2

dedim- 3

hareket etti- 4

Yürümediler- 5

uzaklaştılar- 6

Örnek : 3

"İsa günlerden bir gün, deniz kenarında gezinirken, sandallarını büyük bir korkuyla bırakıp kaçan balıkçılar görmüş. Ne oluyorsunuz diye sorunca balıkçılara, aman demiş balıkçılar, elaman bu canavardan. Sandalımızı kırdı, arkadaşlarımızı parçaladı. Hepsinden kötüsü, balık tutamaz olduk, açlıktan kırılırız.

İsa, yalın ayak başı kabak, dülger balıklarının yüzlercesinin kaynaştığı denize doğru yürümüş. En kocamanını, uzun parmakları elleriyle tutup sudan çıkarmış. İki elinin başparmağı arasında sımsıkı tutmuş, eğilmiş kulağına birşeyler öylemiş.

O gün bu gündür, dülger balığı, denizlerin pek dehşetli, fakat huyu pek uysal, pek zavallı bir yaratığıdır." (15)

Masal söylemleri:
- Günlerden bir gün
- Yalın ayak başı kabak

Yinelemeler:
balıkçılar x 3
elaman x 2

Fiil sayısı: 11
görmüş- 1
demişler- 2
kırdı- 3
parçaladı- 4
kırılırız- 5
olduk-6
yürümüş- 7
çıkarmış - 8
tutmuş- 9
eğilmiş- 10
söylemiş- 11

Olağanüstülükler:

Dülger balığı adlı canavar sandalları kırar, balıkçıları parçalar.

- İsa uzun parmaklarıyla bunların en büyüğünü tutup, denizden çıkarır.

- İsa balıkla konuşur

- Canavar balık, bu konuşmadan sonra uysallaşır.

Önek: 4

"Kiminle anlaştınız dedim, sizinle dedi. Ne zaman dedim. Güldü, kuş anlattı dedi. Ferahlayıverdim. Kuş anlattı ise herhalde iyi şeyler anlatmıştır. Kuşlar kötü şey anlatır mı?

Kapı açıldı. Ağaç girdi. Ağacın arkasından kuş girecek diye bekledim, girmedi. Ama bulut girdi.

Ağacı yerinden söküp balkon kapısından fırlattım. Dumanla bulut da onun arkasından kendi kendilerine gittiler." (16)

Yinelemeler:

dedim x 2

dedi x 2

anlattı x 2

şey x 2

girdi x 2

Fiil sayısı: 15

dedim - 1

dedi - 2

dedim - 3

güldü - 4

anlattı - 5

dedi - 6

ferahlayıverdim 7

anlattı - 8

açıldı- 9

girdi- 10

bekledim- 11

girmedi- 12

girdi- 13

fırlattım 15

Olağanüstülükler:

- Kuşun anlatması
- Ağacın içeri girmesi
- Bulutun içeri girmesi,
- Dumanla bulutun, kendiliklerinden çıkıp gitmeleri.

Bunlardan başka, 1982 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi, Kolombiya'lı ünlü yazar Gabriel Garcia Marquez de kendisiyle yapılan bir söyleşide, çocukken teyzelerinden pek çok masal ve olağanüstü olay dinlediğini belirtmiş ve sık sık "Üslubunun teyzelerinin anlattıklarıyla biçimlendiğini vurgulamıştır." (17)

Latife Tekin'in dil anlatım özelliği de yine bu bağlamda değerlendirilebilir. (Özellikle "Sevgili Arsız Ölüm"de).

Bu örnekler, yukarıda sözü edilen bu değerli yazarların, dil anlatımlarını geliştirmekte, öteki unsurların yanısıra masallardan da büyük ölçüde nasıl yararlandıklarını açıkça göstermektedir.

İyi ki masallar var ve iyi ki Yaşar Kemal, Sait Fait, Behçet Necatigil, Latife Tekin, Gabriel Garcia Marquez ve daha nice yazarlar, bu zengin masal kaynağından yararlanmasını bilmişler.

Kıyı, Ekim 1994,

Dipnotlar

1- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, Remzi Kitabevi, İst. 1958, s. 15

2- Anaokulları Kılavuzu, Milli eğitim Basımevi, İt. 1971, s. 24
3- Mehmet H. Doğan, yazıdan Bakmak, Adam Yayınları, İst. 1993, s. 137
4- Muhan bali, Halk Edebiyatında Nesir, Atatürk Üni. Yay. Erzurum 1982, s. 14,15
5- Tahin Alangu, Necatigil'in Şiirlerinde Masal Temleri ve Motifleri, Türkiye Folkloru El Kitabı, Adam Yayınları, İst. 1983, s. 283
6- Yaşar Kemal, Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor Alain bosguet'in Yaşar Kemal'le Konuşmaları, Toros Yayınları, İst. 1993, s. 147
7- Yaşar Kemal, a.g.e., s. 107 110
8- Yaşar Kemal, a.g.e., s. 91
9- Yaşar Kemal, a.g.e., s. 48
10- Yaşar Kemal, Ağrıdağı Efsanesi, Toros Yayınları, İst. 1990, s. 56
11- Yaşar Kemal, a.g.e., s. 102
12- Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, Toros Yayınları, İst. 1992, s. 198.
13- Sait Faik Abasıyanık, Seçme Hikayeler, Alemdağda Var Bir Yılan, Milli Eğitim, Basımevi, İst. 1972, s. 176
14- Abasıyanık, a.g.e., Hişt, Hişt, s. 179, 180
15- Abasıyanık, a.g.e. Dülger Balığının Ölümü, s. 184.
16- Abasıyanık, a.g.e., Yılan Uykusu, s. 192
17- Gabriel Garcia Marquez'in Yeni Romanı "Aşk ve Öbür Cinler", Cumhuriyet Kitap, 9.5.1994, Sayı 224, s. 2

İstanbul, ilk kez senin yaptığın deniz ve vapur resimleriyle girdi çocuk dünyama. Beş-altı yaşlarındaydık daha ve sen her yaz bir aylığına gittiğiniz İstanbul'dan, ne çok renk ve ses getirirdin benim yaşamıma farkında olmadan.

Tüm duygularım tetikteydi her güzelliği, her yeniliği alıp özümsemek için. Bir beyin torunu, bir toprak ağasının kızı olmam, senin görgü ve bilgi düzeyine ulaşmama kentli inceliğini paylaşmama yetmiyordu. Sen, köy doktorunun oğluydun. Tepeden tırnağa İstanbullu bir Rum anne ile, taşralı da olsa İstanbul'da okumuş bir babanın oğlu. Nasıl paylaşabilirdim o gördüklerini... Birlikte ilkokula başladıktan sonra, bir çıkış yolu buldum. İstanbul'dan her dönüşümüzde getirdiğiniz bütün oyuncaklar, timsah kalemtraşlar, konuşan bebekler, yürüyen arabalar, hepsi hepsi senin olmaktan çok benimdi artık. Çünkü, sana bunların karşılığında, seninle oynayacak canlı bir arkadaş veriyordum. Çok yalnız bir çocuktun. Annen, benim dışımda hiç bir çocukla birlikte olmana izin vermiyordu. Bunu farketmiştim ve çok iyi kullanıyordum. Hizmetçiniz Nermin, bize gelip de annenin anneme selamını söyleyip, ya senin bize ya da benim size gitmemi rica ettiğini ilettiğinde, annem, senin bize gelebileceğini söylerdi ama ben, hemen atılıp size gitmek istediğimi söyler ve kabul ettirirdim. Sonra da hemen Nermin'le gitmezdim. Seni bir zaman bekleterek, değerimi arttırırdım. Öyle ya, ben çocukların çetebaşı, oyun kurucusu ve çavuşuydum. Sokaktaki bütün özgürlüğümü ve onlarca oyun arkadaşımı bırakıp size gelmek büyük bir özveriydi benim için.

Bir sokak ötedeki evinize her gidişimde, seni pencereye yapışmış beni beklerken bulur ve görünce de nasıl zıplayıp, ellerini çırptığına tanık olarak, gecikmenin işe yaradığını anlardım. Annen

sana, hep uzun bir gecelik giydirirdi. Cinsiyetin giysiyle belirlendiğini sandığım çocuk bilincimle, bir keresinde annene, senin kız olup olmadığını sordum üstelik de adın Şenol'du. Bize göre nasıl da iri yarı bir çocuktun. Çevreden bunu, senin zekanın biraz geri oluşuna bağlarlardı. Gerçekten öyle miydin, yoksa seni bir serada, fildişi bir kulede yetiştiren annen yüzünden mi böyle bir görünüm sergiliyordun. Bunu bugün bile tam anlamış değilim. Şimdi bir profesör olduğun düşünülürse, ikinci neden geçerli galiba, ama dedim ya işte tam emin değilim. Çünkü hâlâ dünyanın bu karmaşası içinde öyle çocuksu, saf bir tarafın var ki, buna ne ad vereceğimi bilemiyorum...

Evinizin kapısından girer girmez, ayrı bir dünyaya ayak bastığımı hemen anlar ve o değişik renkleri, kokuları, sesleri, tavırları ilgiyle gözleyip içime sindirirdim. Sonra İstanbul'a ait herşeyi, ama herşeyi defalarca sana anlattırıp kendileştirirdim. Artık; o vapurlara trenlere binen sen değil bendim. Balıklara, martılara ekmek atan, sinemalara giden, denizde yüzen... Oyuncaklarınsa zaten, sonuna kadar benimdi. Annen, o her hücresine kadar kentli annen, radyodan yayınlanan müzik eşliğinde, sandalyeyle dans ederdi. İlk erimiş çukulatayı sizde yedim ve ilk dans dersimi de annenden aldım. Erimiş çukulata... Aman Allahım... Ne büyük bir damak hazzıydı öyle.... Daha pek çok kentli yiyeceği sizde tattım. Her okuldan çıkışımızda, el ele tutup koşarak size giderdik. Nermin'in hazırladığı, yağlı reçelli ekmek dilimlerini yedikten sonra oyuncakların dünyasında kaybolurduk. Daha doğrusu ben kaybolurdum. Sen, yazdan beri oynayarak doyduğun ve sınırlı hayal gücün nedeniyle çabucak bıktığın için, daha çok benimle oynamak isterdin. Oysa, ben seni bir köşeye itip, yalnızca ve yalnızca, o bilinmeyen ışıltılı dünyalardan gelen ve sınırsız düş gücümle, onlara pek çok anlam yüklediğim oyuncaklarla oynardım. Ta ki sen, ilgisizliğimden ağlayıncaya kadar. O zaman uyanır ve göz yaşlarını silerdim. Seninle, yüksek duvarlarla çevrili kocaman bahçenize çıkıp, kum havuzunda oynamayı kabul ettiğimde, tebaasına bağışta bulunan bir kral gibiydim. Bahçenizdeki, her bahar

beyaz çiçekler açan, o kocaman ağacın adı neydi hâlâ bilmiyorum. Bir yarısı duvar komşunuz Güzidelerin bahçesine sarkardı.

Kırım Tatarları'ndan olan ve göçmen gelen bu aile, hiç zarar vermezdi ağacınıza. Öteki Tatar göçmenler de çok uygar insanlardı. Güzide'yle her oynamaya gidişimde, babaannesi "Beyhan Nene'nin ağaca ve çiçeklerine dokunmamamız konusundaki uyarısını, hep saygıyla karşılardım. Beyhan Nene, seni ne çok severdim. Zayıf buruşuk yüzünü şimdi bile sevgiyle görebiliyor, pek de iyi anlayamadığım Tatarca konuşmanı duyabiliyorum. Oysa sen, çoktan toprak oldun biliyorum. Ne güzel bir aileydi Güzideler. Yoksul ama, çalışkan, sevecen ve dürüst.... Tertemiz avluları, kendi fırınlarında pişirdikleri mis gibi Tatar ekmekleri, her bayramda bize yeni "entariler" diken terzi annesi "Hanife Aba"yla, belleğimin en sıcak, en aydınlık köşelerinden birinde yer alırlar hep...

Bir keresinde okulda, çok kötü hırpaladım seni. Sınıflara girerken sıra olurduk. Sıranın en başında girmek bir ayrıcalık, bir onurdu. Bunun için de erkenden gelip, sıra başını tutmak gerekirdi. Kışsa yağmurda, çamurda, yazsa kavurucu sıcakta, erkenden gelmek hiç de kolay bir iş değildi. Yine de erkenden gelip, sırtındaki incecik, siyah okul önlükleri içinde, soğuktan titreyerek bekleşenler olurdu. Olurdu ama, ilk gelen ne yazık ki, ancak ikinci sırayı alabilirdi. Büyük bir kabullenmişlik içinde de "Birinci sıra Şenol'un, ikinci sıra benim" derdi. Oysa sen, zilin çalmasına bir kaç dakika kala, kalın palton, yünlü şapkan, İstanbullu botlarınla ve elinden tutmuş, çantanı taşıyan Nermin'le gelir, hiç hakkın olmadığı halde sıranın en başına geçip, sınıfa en önde girerdin.

Ta o zamandan, haksızlıklar karşısında çılgına dönen bir yüreğim vardı. Bir gün, birdenbire, bu haksızlığın ayrımına vardım ve sabahın köründe, annemden gizlice, kalkıp okula giderek, sıra başını tuttum. Daha sonra gelmeye başlayan öteki çocuklara da bundan böyle, sıra başının artık Şenol'a ait olmadığını, kim erken gelip hak etmişse, ona ait olacağını bildirdim. Herkes irkildi. Bazıları ise inanmayan gözlerle bana baktı. Öyle ya, doktorun oğlu nasıl

olur da başkaları gibi sıraya girerdi. Bu tanrıya karşı gelmek gibi bir şeydi.

Çok üşüyordum, yorgundum ama yerimden hiç kıpırdamıyordum. Sonunda beklediğim an geldi. Nermin seni getirip, her zamanki gibi en başa, benim önüme koymak istedi. Bütün gücümle tutup seni yere attım. Herkes müthiş şaşkındı, başta da sen. Dehşet içinde kalan Nermin, bağırarak ortalığı ayağa kaldırıyor, bir yandan da yere yapışan seni toplamaya çalışıyordu. İri yarıydın, istesen bir elinle beni tutup fırlatabilirdin, ama şaşkındın ve dövüşmeyi hiç bilmiyordun. Bu gürültüye, elinde kocaman sopasıyla Memet Başöğretmen koşup geldi. Korktum, çok korktum. Önünde sıra beklediğim duvara sımsıkı yapışarak, gözlerimi yumdum ve başöğretmenin sırtıma inecek sopasını beklemeye başladım. Sopa inmedi, ama iki güçlü kol, beni yerimden söküp, geriye sürüklemeye ve sana yer açmaya başladı.

Anladım, hemen anladım... Mahmut Ağa'nın kızıydım... O, sopasıyla herkesin canına okuyan başöğretmen, bana vurmaya cesaret edemiyordu ama geri çekiyordu. Çocuk kollarım yavaş yavaş duvardan kopmaya başladı. Dünyalar başıma yıkıldı. Yeniliyordum. Yenilen yalnızca ben değildim. Başöğretmenin desteğinden sen, gücünü kentli ayrıksılığından ve babandan alan sen hipimizi, oradaki bütün köy çocuklarını yeniyor ve bize, yerimizin hep gerilerde olacağını anımsatıyordun. Sen bize ne yaptığının, elbette ki farkında değildin. Yalnızca canın yandığı ve korktuğun için, burnunu çeke çeke ağlıyordun o kadar. Ama başöğretmen ve öteki öğretmenler farkındaydı. Herkes gerilmişti. Hayır, bu savaşı yitiremezdim. O anda sırayı sana bir kaptırırsam, bir ömür boyu, karşıma çıkan her haksız yetkiyi kaptıracağımı anlamıştım sanki.

Birden, başöğretmenin elinden kurtulup, kendimi boylu boyunca yere attım ve var gücümle bağırmaya başladım. Başöğretmen korkuyla geriye sıçradı. Canımı yaktığını sandı, müthiş telaşlandı. Oysa canım yanmıyordu. Yanan çocuk yüreğim, çocuk bilincimdi. Artık, gerçekten bağırıyor ve ağlıyordum. Yeri göğü birbirine

kattım. Ağanın kızı ağlıyordu. Babamın gücünü, öfkesini ve hışmını çok iyi bilen başöğretmen, beni yerden kaldırdı. Elimi yüzümü temizledi ve başında bulunduğum sınıfa "yürü" komutunu verdi. Ben en öndeydim. "Mağrur ve muzaffer" sınıfa girdim. Sen ise ağlayarak en arkada... Çünkü, yerin orasıydı, çünkü en son gelmişsin.

O gün, okulda hep ağladın. Ağıdını evde de sürdürmüş olmalısın ki, geç vakit baban, elinden tutup seni bize getirdi. Koşup boynuma sarıldın. Göz yaşların benim de yüzümü ıslatıyordu. O anda, senin güçsüzlüğüne ne çok üzüldüm. Ama, o gün orada seni yenmek ve sana yerini göstermek zorundaydım Şenol... Sen ise olup-bitenin farkında değildin. Bugün bile bunu anlayabildiğini sanmıyorum. Sonraki günlerde, sen hep hak ettiğin sırada sınıfa girdin. Giderek de öteki çocuklar gibi erken gelip, yer tutmaya bile başladın. Soğuk günlerde ise, senin yerine Nermin gelip yer tutuyordu. Hayatı ve herkes gibi olmayı öğreniyordun artık. Şimdi düşünüyorum da o gün aslında, sana büyük bir iyilik yapmışım.

Sonra bir kız kardeşin doğdu. Onu çok sevdik ve hep birlikte büyüyerek ortaokula geldik. Derken, bir gün eşyalarınızı toplamaya başladınız. Gidiyordunuz... İstanbul'a... Ama bu kez, dönüşsüz bir gidişti bu...

Şişli, Perihan Sokak No: 11... Bundan sonra senin adın buydu... Kocaman kocaman yazınla, hep mektuplar yazdın ilk yıllar. Sonra büyüdük, değişik üniversitelerde hocaydık artık. Aradan yirmibeş yıl geçti. Hiç, ama hiç görmedik birbirimizi. Yazılan bayram kartları dışında sen benim için, ortaokulda dondurulmuş bir görüntüydün yalnızca.

Derken 1988 geldi ve "Edirne'de Bir Sürgün"ü yaşarken, bir hafta sonunda İstanbul'a indim. İşte karşımda no: 11. Ama, hayır olamaz... Burası bahçe içinde, pembeli, mavili, yeşilli gök kuşağından örülmüş, bir masal evi olmalı değil miydi... Çocukluğumun masal evi.... Oysa bu da ne... Karşımda, bir ara sokakta sıkışıp kalmış minnacık iki odalı, eski bir Rum evi duruyordu. Zili çaldım ve ne tuhaf yirmibeş yılın ötesinden, Nermin'in "kim o"

diyen sesini, biraz ihtiyarlamış da olsa tanıdım. Hiç duraksamadan adımı söyleyince, delice bir sevinç çığlığı duydum içerden ve o zaman anladım ki, yirmibeş yıl boyunca bu evde, hep senin ve ailenin bir parçası olarak yaşamışım. Kapıyı açan annen ve Nermin, daha dünkü bıraktıkları çocukmuşum gibi, boynuma sarıldılar. İçeriye nasıl girdik, koltuğa nasıl oturdum ve Nermin ne zaman, pırıl pırıl çay yapıp getirdi hiç bilemiyorum.

Derken sen geldin. Kocaman bir dev adam. Beni görür görmez de üstüme atılıp kucaklayarak, havaya kaldırdın. Ayaklarım yerden kesilmişti. Çığlıklar arasında iki çocuk, dönüyor dönüyorduk. Annen ve Nermin ağlıyordu.

Elimi hiç bırakmadan yanıma oturdun. Müthiş mutsuzdun, hüzünlüydün. Senin naif, kırılgan kişiliğini hiç mi hiç anlayamayan, yalnızca profesörlük ünvanına ilgi duyan, çok sıradan, basit bir kadınla evlenmiş ve çok kısa süre önce de ayrılmıştın. İşte tam bu kırgınlığın üstüne gelmişim.

Gitme zamanım geldi. Köşeye kadar benimle yürüdün. Sımsıkı tuttuğun elimi çok zor bıraktın. Ağlıyordun yıllar önce olduğu gibi, sana yine derin bir acıma duygusuyla sarıldım ve arkamı dönüp hızla uzaklaştım.

Derken, babanın öldüğünü duydum. Şimdilerde ise yitiksin. Ses soluk verdiğin yok...

Nerelerdesin doktorun oğlu....

Nerelerdesin, benim yedi renkli, ebem kuşağı çocukluğum...

Kıyı, Kasım 1994

NASREDDİN HOCA FIKRALARINDA ÖRTÜK TRANSAKSİYON-İMALI İLETİŞİM

"Söyler isem olur savaş
Söylemez isem bağrım baş"
Yunus Emre

Demokrasi ve insan haklarının istendik düzeyde gelişmediği, yönetsel - toplumsal baskıların yoğun olduğu ortamlarda yaşayan ve bireyselleşmelerine izin verilmeyen insanlar, Yunus'un yukarıdaki dizeleriyle çok yalın bir biçimde dile getirdiği, bu dayanılmaz ikilemin açmazını yüzyıllardır hep yaşamlarında hissetmişler ve onu aşmaya çalışmışlardır. Düşündüklerini ve doğru bildiklerini açıkça söyleyerek, savaş çıkarıp yaşamlarını yitirmeden ve susup bastırarak da ruhlarını bağırlarını baş (yara) etmeden, dolaylı olarak "örtük" söylemenin yollarını aramışlar, bu imalı iletişim arayışları sırasında da çoğu kez, oldukça etkili bir yol olan, masal, fıkra, türkü, ninni gibi sözlü halk anlatılarını aracı olarak kullanmışlardır.

Bu konuda William R. Bascom şöyle diyor: "Halk anlatılarının bazı formları, yalnızca kurumları onaylamak, haklı kılmaktan çok, sosyal baskı uygulama ve sosyal baskı düzenleme araçları olarak önemlidirler."[1]

Bu halk anlatıları içinde sosyal ve siyasal baskıyı düzenlemede en uygun olanı da gülmecedir. Hani "Aşk gelicek cümle eksikler biter"miş ya, gülümseme gelince de cümle hoşgörüsüzlükler biter. Özellikle demokratik olmayan baskıcı yönetimlerde ve yine sosyal baskıların güçlü olduğu kapalı toplumlarda, insanlar doğal yollardan karşı çıkamadıkları güçlere, bazı halk anlatıları aracılığıyla dolaylı olarak karşı çıkarlar. Hele bu anlatı gülmece türündeyse, anlatının sonunda yaratılacak "gülüş" eylemi, anlatının içerdiği eleştiriyi iyiden iyiye kabul edilir kılıp, "yenilir yutulur" hale getirecek ve aynı zamanda bir "korunak" da oluşturacaktır.

Bu otoriteye, güce çeşitli halk anlatılarıyla karşı çıkma ve bundan da psikolojik bir rahatlık duyma konusunda Bascom şöyle

bir örnek veriyor: "Ashantiler arasında, eski devirlerde köylü arkadaşına, bir reise veya hatta Ashanti kralına karşı şikayeti olan kimsenin, onun istenmeyen huylarını -açgözlülük, kıskançlık, hilekârlık gibi- sergileyerek alay etme ve olayı bir anlatıya temel olarak oturtan yöntemler, itibar gören adetlerdi. Böylece bir köle kötü sahibini, tebaa da kötü reisini sergilemiş olurdu. Anlatıcı oldukça yetkin bir kişiydi. Söylediklerinin yalnızca uydurma olduğunu belirterek, kendisini güvenceye alırdı. O, aynı zamanda kişilerin isimlerini kullanmaktan kaçınırdı.

Gerçek hayatta gök tanrısı tarafından cezalandırılmış olan bir kimseye insanlar böylesine gülemezler. Ayrıca bu anlatılar insanlara, papazların hile yapmaları, bir şefin-reisin alçaklığı gibi, herkesin bildiği ama söyleyemeyeceği konular hakkında da konuşma ve gülme fırsatı veriyor. Böylece Batı Afrikalılar, psikanalistlerin 'baskı teorisinin gerçeği'ni keşfetmiş ve bu yollarla dışa vurulmadığında tehlikeli bir kompleks haline dönüşebilecek olan bir durum için, çıkış yolu aramışlardır."[2]

Bu konuda Üstün Dökmen ise "Masallarda İmalı İletişim (Örtük Transaksiyon)" başlığı altında şöyle diyor:" imalı-örtük iletişimler, her halde insanların bir ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Kişisel düşüncelerin ifade edilmediği, yani yetişkin olmanın-kişi olmanın yasaklandığı ortamlarda, insanlar imalı iletişime yönelmektedirler. Akıllarını açıkça sergileyemeyenler, akıllarını neyi nasıl ima edeceklerine harcamaktadırlar."[3]

Çoğunlukla "Akıllarını açıkça sergileyemeyen", düşündüğünü rahatça söyleyemeyen bizim insanımız da günlük yaşamının hemen her anında, örtük transaksiyona sıkça başvurur. Bu işlemde kurgu şöyle şematize edilebilir:

a- Gönderici: İma ile kendini ifade ederek, iletişim kurmak isteyen birey veya halk.

b- Gönderilen: Verilmek istenen mesaj, anlatılmak istenen görüş, düşünce.

c- Aracı-Yüklenici-Taşıyıcı: İletinin, imanın yüklendiği varlık.

d- Araç: Aracının yüklendiği iletiyi taşırken kullandığı araç (Masal, fıkra, türkü gibi)

e-Hedeflenen Alıcı: İletinin gönderildiği ve almasının amaçlandığı, iletişim kurulmak istenen hedef (Birey, kurum, toplum gibi).

Örneğin, İç Anadolu'nun bir köyünde tanık olduğum, çok eşli bir evlilik (poligami) düzeninde büyük eş, üstüne sonradan "kuma" gelen, hemen hemen kendi yaşındaki ikinci eşe hakaret olsun diye "karti" (iri-yarı, çirkin, kart kadın anlamında) adını takmıştı. Adana'ya iş gezisine giden koca geri dönünce, önce ikinci eşe sonra da büyük eşe uğradığında, buna çok sinirlenen büyük eş, kendi küçük çocuğu aracılığıyla, kocaya şöyle bir imada bulunarak, belirgin bir ileti gönderdi. Babanın dizine oturan çocuk, anlamını bilmeden babaya, annesinin kendisine daha önceden öğrettiği ve şu sözlerden oluşan bir türkü söyledi. "Adana yolları bükülür gider / Babamın hediyeleri Karti'ye dökülür gider / Telgrafın tellerinden gider mi keder / Aman insan sevdiğine böyle mi eder."

Aslında bu türküyü çocuğun ağzından büyük eş söylüyordu. Çocuk, bu eylemde kullanılan bir aracıydı. Kadın kocasıyla, çocuk aracılığıyla imalı bir iletişim kuruyor, doğrudan söyleyemediklerini dolaylı olarak iletiyordu. Dahası, baba kumanın evinde biraz daha fazla kalır ve zaman paylaşımı eşitliğini, büyük eş aleyhine bozarsa, çocuk yine babanın dizine oturuyor, bu kez de şu türküyü söylüyordu: "Kınalı keklik idim / Kanadımı kırdılar / Daha ben küçücükken / Babamdan ayırdılar." Mesajı alan babanın yüzünde buruk bir gülümseme oluşurken, söyleyeceğini çocuğu aracılığıyla dolaylı olarak söyleyip, yüreğindeki ağıyı akıtan büyük eş, mağrur bir "Sfenks" gibi susuyordu.

Burada görüldüğü gibi:

a- Gönderici: Büyük eş.

b- Gönderilen-ima edilen ileti: Büyük eşe armağan getirilmemesi ve ihmal edilmesi.

c- Aracı-Yüklenici-Taşıyıcı: Evin küçük çocuğu (Burada, bağışlanabilirliği ve duygusal etkisinin daha güçlü olacağı beklentisiyle, çocuk anne tarafından bilinçle ve ustaca seçilmiş bir aracıdır).

d- Araç: Şarkı-türkü.

e- Hedeflenen Alıcı: Baba

Bazan, aşağıda vereceğim şu ninni örneğinde olduğu gibi, bu ögelerde "İşlev kaymaları, işlev değişimleri" olduğu da görülür. Yeni doğan torununu hayırlamak, bir süre oğul ekmeği yiyip, gelin ağısı içmek için, oğlunun evine giden kaynana, hiç beğenmediği gelininin ve ailesinin yüzüne bir şey diyemeyince, çıkar yolu, bebek torunu-

na ninni aracılığıyla, şöyle seslenmekte bulur: "Hay hayısı var bunun / Mısır'a kılıç sultanı/ Bir emmisi var bunun / Fidan boylar keleşi / Bir babası var bunun / Küllü ağı bardağı / Bir anası var bunun / İnci mercan kol bağı / Bir halası var bunun / Yurtta kalmış kör kedi / Bir teyzesi var bunun / Değirmende dev kocası / Bir dedesi var bunun / Hasıraltı akrebi / Anneannesi var bunun / Döşek minder kadını / Babaannesi var bunun."4

Görüldüğü gibi burada "a" ile "c"; yani "gönderici" ile "aracı" aynı objedir. Hedeflenen alıcı ise görünüşte her ne kadar bebekse de aslında bebek aracılığıyla annedir, yani gelindir. Bir başka deyişle "Tüfek bebeğin omuzundan atılmıştır"

Bireysel boyutlarda böylesine etkili ve sık kullanılan bu imalı iletişim yönteminin, toplumsal boyutlarda, özellikle de gülmece aracılığıyla kullanıldığı zaman işlevi de elbette daha boyutlu ve etkili olacaktır. Halk anlatıları baskılar, acımasız, haksız uygulamalar karşısında, bireye yalnızca bir çıkış yolu sağlamakla, düşüncenin bir yolla da olsa söylenmesi sonucu, psikolojik bir rahatlık oluşturmakla kalmaz ayrıca, "Kurumlara ve geleneklere (bir) hücum olduğunda veya bunlar sorgulandığında (da) akılcı bahaneler bulmakta ve herşeyi olduğu gibi kabul etmek ve günlük hayatın güçlüklerinden kaçışı sağlamakta kullanılır. Halk anlatılarının paradoksu buradadır. Öyle ki, bir kültürün nakli devamı ve korunmasında yaşamsal bir rol oynar ve bireyi bunlara uymaya zorlarken, aynı zamanda da aynı kurumların birey üzerindeki baskısına karşı, toplumun kabul ettiği çıkış yolları sağlar".5

Halkımızın, Nasreddin Hoca fıkralarını örtük transaksiyon aracı olarak nasıl kullandığını açıkça göstermesi bakımından şu iki fıkra oldukça ilgiye değer (Bu incelemede örneklenen Nasreddin Hoca fıkralarının tamamı, Pertev Naili Boratav'ın *Nasreddin Hoca* kitabından alınmıştır. Edebiyatçılar Derneği Yayını, Ankara 1996. Her fıkranın sonunda, kitaptaki fıkra numarası, parantez içinde gösterilmiştir).

«Hoca'nın eşeği çalınmış. Ertesi gün, ahbab arasında yana yakıla anlatup onlardan bir çâre istemiş. Cümlesi mes'eleyi tafsilâtıyla dinledikten sonra her birisi: "İyi ammâ, a Hoca Efendi! Ahırın kapısına bir kilid asmalı değil miydin?" "Çingâne tahtasından yapılan kapuya kilid urmak ne para eder? El ile dokunsan parça parça olur." "Ya duvarlara ne dersin? İnsân hânesinin dıvarını biraz yüksekçe yapmaz mı?" "A Hoca'm! Ölü mü idin? Herif, bittabi', bu kocaman hayvanı koynuna koyup çıkup gitmemiştir a!" "Eşek

ahırdan çıkarılup da sokak kapusundan taşraya aşırılıncaya kadar siz nerede idiniz?" "Bak! Doğrusu ben sokak kapumu gece arkasından kilidler, anahtarı baş yasdığımın altına koyarım. O vakit, bittabi, hırsız kilidi kırıp da sığırımı, sıpamı sele serpe götürmeğe cesâret edemez" gibi o ânda hiç işe yaramayacak dedikodularla boyuna Hoca'yı hırpalamışlar. Artık Hoca'nın sabrı tükenüp demiş ki: "Efendiler, ağalar! Pek doğru söylüyorsunuz. Bugüne bir paralık fâ'idesi olmamak şartıyla sözlerinizin hepsi doğrudur. Ancak, siz de insâf ediniz. Hep kabâhat bende mi? Hırsızın hiç suçu, günâhı yok mu?»

Mervîdir ki: Bir vakit yine eczâ-yı vatanımızdan bir kısmı kesb–i istiklâl eyleyüp de onun içün Avrupa beldelerinin birinde mu'âhede yapıldığı esnâda Avrupa devletleri murahhasları, kendi hareketlerini haklı göstermek üzere Devlet-i 'aliyyenin gûnâ-gûn kusûr ve müsâmahasını sayup dökmeğe başlamalarıyla bizim murahhasımız da cümlesine mukaabele ve müdâfa'a olmak üzere gaayet tatlı bir ifâde ile bu fıkrayı nakl eylemesiyle menfa'atımız hilâfına hareket eylemeğe 'azm etmiş olan murahhaslara fevk al-'âde hün-i te'sir edüp yumuşamışlar, 'ibret almışlar; bizim hukukumuzu ve me'mûlun kat kat fevkında muhâfaza eylemişler. Muhterem Hoca'mızın bu fıkrası bir kerâmet te'sirini gösterdiğini söylemişler (Fıkra No. 578).

«Anadolu'da 'alel-ekser işlerini imece ile görürler. Meselâ, değirmende un öğütmek içün herkes hayvanına buğdayını yükleterek, beş on kişi günlerce değirmende nöbet beklemeğe bedel, bir seferde içlerinden biri gider. Dostları, komşuları buğday yüklü hayvanların ona tevdii ederler. Birkaç günde o adam öğütür, gelir. Ertesi sefer başka birisi gider. Bu sâyede de birkaç adam, 'alel-ekser şehre birkaç sâ'at uzakta olan değirmende açıkta, sefîl ve ser-gerdân kalmamış olur. Bu kabîlden olmak üzere Hoca, önüne sekiz dâne buğday yüklü eşeği katup, bir dânesine de binüp yolda giderken hâsıl olan şübhe üzerine eşekleri saymak ister. Sayar: Sekiz gelir. Gaayet telâş eder. Çünkü sekiz dâne adam kendisine hayvânlarını tevdi eylemişti. Hâlbuki bir de kendinin olacaktı. Eşeklerin dokuz olması lâzım gelirdi. Hemân hayvanları durdurup kendi yüklü hayvanından inüp yolun büklümlü yerini geçerek ileriye bakmak, yâhûd meselâ orada bulunan ağaçların arkasında aramak üzere bir müddet geriye dönüp bulamayarak kemâl-i ye'sle 'avdet eylediği bir sırada hayvânları be-tekrâr sayar: dokuz... "Fe-subhân Allâh!" diyüp yine merkebin birine binerek giderken, artık şüphe 'ârız olacağı der-kâr olmağıla, yine bir daha

saymağa başlar: Yine merkebler sekiz gelmez mi? Hoca hayretlere düçâr olup kendince bir şeyler hâtırlar gibi olarak yine merkebden iner. Gerisin geri bir hayli gidüp kemâl-i ye'sle merkebleri ümîdsiz bir sûrette sayar: dokuz. Zavallı Hoca çıldıracak gibi olur. Demir gibi kavî bir i'tikadla mu'tekid olduğu birtakım cinler, periler hikâyelerini düşünmeğe başlar... Issız çöllerde Perîlerin adam oğlanlarına ne gibi oyunlar oynadığına dâ'ir bir çok kimseden işittiği menkıbeler hep dimâğında kaynaşırlar. Hoca'nın zihni perîşân, 'aklı târumâr olur.. Birçok duâlar okuyarak yine merkebin birine biner. Yoluna nâçâr devâm eder. Fakat, Şeytân durur mu? Merkebleri bir daha saymak üzere Hoca'yı sürtüştürür. Hoca, 'âdeta istemeye istemeye, gûyâ itâ'ata mecbûr olduğu bir kuvvetin sevkıyla merkepleri bir daha sayar: sekiz... Artık olanca çılgınlıkları var kuvvetiyle tepreşerek merkebden atlayup bir müddet kendi kendine bağırır, tepinir. Bağıra bağıra Ecinnilere, Gulyabânilere karşı okunan ta'vizleri, 'azîmetleri sesli sesli okur. Vâhimesi de son derece fa'âliyyete başlayup 'acîb' acîb sesler duymakla korkudan tir tir titrer. Sonra bakar ki hayvânlar çimenzâra yayılmaya dalmışlar, yükleri indirmeğe bile kendinde tâkat bulamayıp kendisini de bir ağacın sâyesine atıverir. O esnâda ileriden bir yolcu belirmekle Ervâh-ı habîsenin o tazyîkından çıldırmağa ramak kalmış olan Hoca, Hızır'a kavuşmuşçasına adama seslenüp yanına celb eder. Herifle âşinâ çıkarlar. Zâten Hoca'yı kim bilmez? Hoca'yı bîtâb ve harâb bir hâlde görünce mes'eleyi su'âl eder. Zavallı yana yakıla mâcerâyı anlatır. Şehirde ebnâ-yı zamânın ta'cîzâtı yetişmiyormuş gibi ısız çölde Gulyabânilerin kendisiyle bil-ittifaak ettikleri alayı anlatır.

Herif: "Cânım Hoca! Meraak etme. O senin kendi kuruntundur" diye te'minât verdikçe, vâkı'â kendilerini bittabi' görmemişse de seslerini işittiğini yemînlerle te'mîne kalkışır. Herife bile tereddüd gelirse de yine Hoca'yı boyuna tesellîde sebât eder. Ennihâye Hoca: "Ayağını öpeyim! Bir mikdâr meks et. Beni hayvanıma bindirüp yoluma düzelt; sonra selâmetle işine git" demekle herif acıyup orada biraz da kahve-altı ederler: buz gibi kaynak suyunu içerler. Hoca'ya da mükemmel bir i'tidâl gelüp neş'elenir: şaklabanlığına başlar. Hayvanları toplarlar. Birine biner: "Hele şu Ecinni dostu olan eşekleri bir daha sayalım" der. Yine sayar. Yine bir eksik, ya'nî sekiz gelince ağlamsık bir sesle yolcuya müteveccih olup: "Gördün mü, birâder! İşte yine sekiz oldu. Nedir bu benim çektiğim şu eşeklerin elinden?" diye gerçek gerçek tazalluma

başlayınca herif gülerek: "A Hocam! Şu kendi bindiğin eşeğini, öz nefsinin râkib olduğu merkebi de saysan a! Zâten bütün yanlışlıklar kendi eşeğini öz kardaşlarınınkileriyle birlikte saylamamaktan çıkar" deyince Hoca bir müddet düşünüp elin alnı üzerine "şap!..." diye indirerek şakaklarını oğuşturduktan sonra hemân merkebden inmiş; herifin ellerine sarılmış. Herif, bu bedîhî mes'elede bir mübhemiyyet, bir güçlük görmediği cihetle, hayrân hayrân: "Aman, Efendi! Etme... Etağfurullah!" dedikçe Hoca yeminlerle, yalvarmalarla iki ellerini öpüp: "Hay Allah râzı olsun! Beni irşâd ettin. 'Aklımı, hayâtımı bana i'âde ettin. Zîrâ ramak kaldı ki sence pek açık olan mu'ammânın halli uğrunda ya az daha çıldıracak, yâhud yüreğime inüp helâk olacaktım. Düşünülürse dolambaçlı, en halli müşkil işler, pek bedîhî, pek rûşen olan mes'elelerin birden bire gözleri nûr-ı bedâhatiyle kamaştırıp insânı saygı eylemesinden neş'et eder. Yoksa hakkın bu rütbe bedâhatına karşı dünyâda insanları birbirine kırdırıp geçiren şey nedir? Felâket-ı beşeriyye hep bu noktada birleşir. Bu, anahtarı ebeddiyyen gaa'ib olan kilit bir kerre açılsa Sultân-ı hakîkat herkese tecelli-sâz olarak bütün kanlı bıçaklı düşmanlar yekdiğeriyle sarmaş dolaş olurlar, dünyâda Cennet hayâtı yaşarlardı" demiştir» (582)

İmalı iletişimde, halkın Nasreddin Hoca'yı "aracı", gülmeceyi de "araç" olarak kullanması, özsavunma ve korunma açısından, çok bilinçle yapılmış bir seçimdir.

Nasreddin Hoca fıkralarından bir kesit alıp, "örtük transaksiyon-imalı iletişim" aracı olarak kullanılmaları bakımından incelediğimizde, sayısal çoğunluğa göre sıralarsak, ortaya şöyle bir tablo çıkar:

1- Din Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

2- Aile Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

3- Yönetim-Yönetici Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

4- Adalet Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

5- Ölüm-Ölüm Ötesi Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

6- Cinsellik Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

7- Dil Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

8- Gelenek Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

Şimdi bu grupları tek tek ele alarak örnekleyelim (Yazının sınırları nedeniyle, saptadığım pekçok örnekten ancak, birkaç tanesini verebileceğim. Çünkü belirttiğim her bölüm, ayrı bir makale konusu olabilecek kapsamdadır).

1- Din Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

Dini kuralların yaptırımların katı uygulamalarından, zaman zaman bunalan halk, doğrudan ortaya çıkıp bu kuralları yaptırımları eleştirip, yerlerine yeni seçenekler öneremeyeceğinin ayırdımındadır. Çünkü bilir ki, bu tür eleştiriler, en azından "kafirlik"le damgalanmaya yol açacaktır. Fakat bu durum karşısındaki eleştirel görüşünü düşüncesini söylememek de iç dünyasında ayrı bir "yıkım" yaratır. Yani, Yunus'un deyişiyle "Söyler isem olur savaş, söylemez isem bağrım baş" ikilemi-çıkmazı arasında bunalıp dururken, kendisine bir çıkış yolu bulur ve tabu olan bu konuyu, "eleştirel bakış açısına" gülmece giysisi giydirip, Nasreddin Hoca'nın ağzından söyletiverir. Şöyle ki:

«Nasrâddin Hoca'ya: "Fülân kişi oruç yedi" demişler. Hoca da ayıtmış: "Vay bir kişi dahı olayıdı, namâzı da yiyeyidi!" demiş» (54)

«Hoca'ya derler ki: "Hoca! Keçi kurbân olur mı?"

Hoca aydur: "Ben etdim, oldı" demiş (333)».

Tür gülmece, söyleyen de Nasreddin Hoca olunca, "söylenen" ne kadar tabu olursa olsun, kim ne diyebilir ki... İşte "mizah silahı"nın gücü de burada, belki de bu "dokunulmazlığındadır" Halkımızın yüzyıllardır, söyleyeceklerini Nasreddin Hoca ve Bektaşi fıkralarının ardına gizlenip söylemesi boşuna değildir.

Toplumun gelir dağılımındaki eşitsizliğine, tanrısal adalet kılıfı geçirilerek, "kader kılınma" yoluyla kabullendirilme yaptırımına karşı, kabullenmeme-eleştirme konusunda gönderme yapan şu fıkra da başka hangi türlü söylense, böylesine "yükte hafif pahada ağır" olabilirdi ki.

«Nasrâddîn hoca bir gün giderken dest-mâlına bir avuç leblebi koyar. Yiye yiye giderken yolda biraz oğlancuklar bulur: "Oğlancuklar! Size leblebi vereyim" der. Oğlancuklar da: "Ver!" demişler. Ayırtmış: "Size Allah verür gibi mi" vereyim, yoksa âdem verür gibi mi?" demiş. Oğlancuklar da demiş ki: "Allah verdüği gibi ver" demişler. Nasrâddîn Hoca da kimine az, kimine çok verür. "Hay Hoca! Niçün berâber vermezsin?" derler. Nasreddin Hoca da aydur: "Bak a, göre e! Allah kimine az verür, kimine çok verür." Oğlancuklar da, gine derler ki: "Adem verdüği gibi ver" derler. Ol vaktın Nasrâddîn Hoca: "Allah, Allah! İşid, gör! Duralum ben hiç tınmamışım, der. Gör şu oğlancuklar bile beğenmez senün verdüğini" demiş» (90).

Ya gençlerin, sabahın "kan uykusu"ndan uyanıp namaza kalkma zorunluğu karşısında geliştirdikleri şu namaz vakitlerini dörde indirme önerisini, Nasreddin Hoca'nın ağzından imalı iletişim yoluyla iletmelerindeki sevimliliğe, hangi yobazlık dayanabilir ve bu gülümseten hoşgörü duygusunu, gülmece kadar iyi hangi halk anlatı türü oluşturabilir.

«Zenginlerden bir Hoca merhûma talebeliğinde beş yüz guruş verüp: "Hoca Efendi! Beş vakit namâz 'âkîbinde bize du'â et" demekle Hoca merhûm içinde elli guruş ayırup i'âde ederek: "Efendim! Geceler kısa: boş-boğazlıkların okkası o nisbette uzun olmakla, Allah afvetsin! Dâ'îniz ekseriyyâ sabâh namazına kalkamıyorum. Kuşluk zamânı kazâ ediyorum. Binâ'en-aleyh sabâh vaktının ücretini tâm almağa Cenâb-ı Hak'tan hayâ ederim" demiştir.»

Talebelik zamânında hocamdan işitmiş idim: Konya'da tahsîlde bulunan bir molla babasına yazdığı mektûbda: "Dört vakit namâz 'akîbinde du'ânızla meşgulum" diye yazdığında babası: "Huy külhâni! Hâlâ sabâh namâzına tembellik ediyor" demiş" (589).

2- Aile Konusunda İmalı İletişim içeren Fıkralar

Nasreddin Hoca kendi kişiliği ve aile bireyleri konusunda son derece gerçekçi bir tavır sergiler, hemen her konuya olduğu gibi bu konuya da "eleştirel" bir gözle bakar. Aile bireylerinin yakınlarının olumlu özelliklerini hiç abartıp yüceltmediği gibi, eksik yönlerini de ince bir alayla, gülümseten bir göndermeyle gözler önüne seriverir.

En küçük başarılarımızı bile abartan bir toplum olduğumuz, eksiklerimizi gerçekçi bir gözle görmediğimiz, hayata ve özellikle yakınlarımıza eleştirel bir gözle bakamayan bir toplum olduğumuz düşünülecek olursa, Nasreddin Hoca'nın ağzından dile getirilen bu görüşler de yine toplumumuzun bir gereksiniminden ortaya çıkmış demektir ki, bu da yine halkın sağduyusunu yansıtması bakımından önemli bir göstergedir. Çünkü, halk anlatıları içerdikleri mesajlar-iletiler açısından bilimsel olarak sınıflandırılıp incelenirse ortaya, onları yaratan halkların psikolojik, sosyolojik, etik, ekonomik haritaları çıkar. İşte, çocukları söz konusu olduğunda gerçekçi değerlendirmeler yapamayanlara, Nasreddin Hoca'nın yarım akıllı olan oğlu konusundaki değerlendirmesi aracılığıyla bir gönderme:

«(Nasrâddîn Hoca'ya) meğer günlerden bir gün Hoca'nun

oğlu hammâma varur. Hammâmdan birisi Hoca'ya gelür: "Bugün hammâmda oğlunun ussı gitdi" demişler. Hoca dahı aydur: "Geç! Ussı evvelden yoğıdı. 'Acebâ şimdi nesi gitdi ola?" demiş. Kıssa dahı bunda tamâm oldı» (24).

Hoca'nın eşinin cehaletini anlatan şu fıkra da yine aynı bağlamda değerlendirilmelidir:

«Râvîler öyle rivâyet etdiler ki: Nasrâddîn Hoca bir gün ciğer almış; gelürken oğlu: "A baba! Şunun aşıcağın bana ver el!" demiş. "Bire anasını si.....m! Ciğerde aşık mı olur?" deyü oğlın döğmiş. Oğlan da ağlayu ağlayu eve gelür. 'Avratı karşu çıkar da: "Bir kanlar kusacak! Gerü şu oğlanı neye ağlatdın?" Hocada ayıtmış: "Ciğerden aşık ister; andan ötüri döğdüm" demiş. 'Avratı da ayıtmış: "Ne bilsün, nârestem? Ol anı işkenbe sandı" demiş» (84).

Eksikleri konusunda, böylesine gerçekçi göndermeler yapan Nasreddin Hoca, olumlu özellikleri konusunda da yine gerçekçidir. Doğrudan söylemese de göndermeli olarak, ne kadar akıllı olduğunu belirttiği şu fıkra onun -dolayısıyla da halkın- yersiz alçakgönüllülüğe de karşı olduğunu göstermei bakımından ilgiye değer.

«Hoca'nun 'âdeti imiş kim pâre pâre tuzlar yerdi. Bir kişi buna aydur: "Hoca! Tuz yemek 'aklı eksildür. Niçün tuz yersin?" Hoca aydur" Aklum iller ile berâber olsun deyü yerin" der» (302).

3- Yönetim-Yönetici Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

Bir yöneticiye, padişaha, ağaya, beye zalim, haksız, cahil, çirkin olduğunu doğrudan söylemenin "can pahası", "kan pahası" olduğunu deneyimleriyle çok iyi bilen halk bu konudaki "susma zorunluluğu"nu, "konuşma yasağı"nı da yine gülmece yoluyla aşıp, bir ölçüde de olsa psikolojik bir rahatlamaya ulaşır ki, bu da gülmecelerin bir bakıma bastırılmış duyguların dışavurum aracı olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu açıdan, gülmecelerin "psiko-terapik" işlevleri de üstünde durulması gereken, önemli bir "boyut" olarak gözardı edilmemelidir.

Örneğin, padişah tarafından haksızlığa uğramış bir insan, ona bu haksızlığını doğrudan söylemeyeceğine göre, incinmiş olan adalet duygusunu ancak, şu Nasreddin Hoca fıkrasında olduğu gibi, bir

gülmece aracılığıyla imalı olarak anlatıp rahatlayacaktır:

«Hoca'nun kendü vilâyeti pâdişahı avdan gelürken yolı bir orman kenârından uğrar. Hele gelüp geçerken, meğer Hoca ormandan çıkarken yolı pâdişâh üzerine uğrar. Hatâ'en hemân önine râst gelür. Pâdişâhı yere çalar. Hele pâdişaha zarar erişmez. Yetişüp tutarlar; yine atına bindürürler. Pâdişâh aydur: "Varun, şol herifi tutun: helâk edün kim uğuruz imiş" der. Hoca'yı tutarlar. Hoca aydır: "Bir sehl amân verünüz. Pâdişâha bir sözüm vardur, söyleyem. Andan sonra neylersenüz eylenüz." der. Hoca'yı pâdişâhları önine getürürler. Hoca aydur: "Benüm suçum nedür kim ben helâk etdürürsin?" Pâdişâh aydur: "bana zararun dokundı; uğursuzsın. Andan ötüri helâk etdürürem" der. Hoca aydur: "Uğursuz sensin kim benüm başum gideyor" dedi" (300).»

Padişaha "eşek" demek isteyen bir köylü de bunu ancak düşlerinde söyleyebilir. O düşünü de bir masala veya şu örnekte olduğu gibi bir fıkraya yükleyip dillendirmekten başka bir umarı yoktur:

«İttifâk Hoca'yı Temürlenk'e elçiliğe gönderürler. Hoca gider... Temürlenk'e haber ederler. Elçi gelür: Hoca'ya karşu çıkup getürüp saraya kondururlar. Ziyâfet olduktan sonra Temürlenk Şâha buluşur. Temürlenk aydur: "Pâdişâhunuzun senden gayrı söz bilür âdemîsi yok mıydı ki seni elçiliğe gönderdi?" Hoca aydur: "Niçün olmaya? Amma herkese münâsibin göndürürler" dedi. Temürlenk demeğe bâ'is bu idi ki bir ayağı ağsak idi. Kaçan otursa bir ayağın uzadup otururdu. Yine eski 'âdeti üzre oturup ayağın uzadup 'ayb olmasun deyü ayağın minderün bir tarafıyla örter. Hoca dahı: "Bu yerde 'âdet böyledür" deyü sanup ol dahı ayağın uzadup minderün bir tarafıyla örter. Temürlenk buna gâyetle bî-huzûr olup kendü kendüye aydur: "Ben etdümse hem pâdişâhem, hem ma'zûrem. Ya bu etmek münâsib midür?" deyüp Hoca'ya aydur: "Senün ile eşek mâbeyninde ne fark vardur?" Hoca aydur: "Bir minderdür, Pâdişâhum" (320).»

Zekice söyleyişin ve göndermeli anlatımın akıllı-sağduyulu yöneticiler tarafından cezalandırılmayıp, anlayışla karşılanması iletisini veren şu fıkra da ilgiye değer:

«Bir gün Hoca bâzardan lahm olup hanesine getürürken hemân lahmı elinden bir çaylak kapup uçdı. Ardından baka kaldı. Ve dedi ki: "Hoş imdi! Ben seni nişânladım" dedi. Ba'dehu, beş on günden sonra bir gün pazarda Hoca gezerken bakdı gördi ki vilâyet müseliminin adamlarından biri müsellimin doğanlarından birini/ eline/alup başında üsküf ile ve ayağı çukalı gezdirirken hemân

Hoca bunı gördiği gibi derûnından: "Benim etimi kapan çaylak budur; ta kendidir" deyüp gezdiren adamın ardından usul ile varup hemân doğanı tutup başını koparup atdı. Hemân müsellimin adamları şaşdılar; bunı dövecek oldılar. Köyliler komadılar. Hemân Hoca'yı tutup müsellimin önüne getürüp: "Ayağa gel, cevâbını ver" deyince, aldılar getürürken, ağadır pencereden görüp; "Bu gelen kalabalık nedir?" deyü su'âl edince ağaya Hoca'dan ötüri bir mikdâr anlatdılar: "Bu bir 'acâyib zatdır. Bakalım neye getürürler?" deyince bunlar içerü girüp ağaya dediler ki: "Sizin filân doğanı bu adam, ardımızdan geldi, birden kapup başını kopardı" deyince, ağanın pek sevdiği doğanı imiş, pek gazaba geldi; ammâ: "Bakalım, suâl edelim" deyüp Hoca'ya suâl eyledi. "Bu benim elimden iki okka etimi kapdı. Ben ardından nişanladım idi. Bakdım, bu pazar, başına kavuk ve ayağına çakşır giyüp gözlerini kapayup benim havfımdan tebdil olup bir adamın eline binmiş gördüm. Ammâ ben aslında nişanladım, gördiğim hemân vardım, başını kopardım; halkı anın şerrinden kurtardım" deyince ağa de desün? Güldi. Yine Hoca'ya ikrâm eyleyüp lahm parası dahı verüp Hoca'nın du'âsını aldı» (330).

Burada görüldüğü gibi, halkın ekmeğini elinden alan yönetici yakınlarının, üst düzey yetkilerinin soyguncuklukları, "doğan" sembolü ile ima edilir. Şöyle ki: Müsellimin doğanlarından birinin başında üsküf, ayağında çuka vardır. Hoca, aşına ekmeğine gözkoyan bu doğanın başını koparır ve "bilmezlenme" sanatıyla yaptığı savunmanın arkasındaki gizli gerçeği, eleştirel ve haklı tavrı gören sağduyulu "güçlü", "yönetici" onu bağışlar. Daha doğrusu "bağışlamalıdır" Yöneticilere verilmek istenen mesaj, kurulmak istenen imalı iletişim de işte tam burada gizlidir.

Üretici-tüketici ilişkisine, üreticinin bakış açısını yansıtan şu fıkrayı, halk söylemiyorsa kim söylüyor...

«Nasreddîn Hoca'nın müsâfir olduğu köyün ağası:

"Hoca! Padişâh mı büyük, yoksa çiftçi mi?" demekle Hoca demiş ki: "Elbette çiftçi büyük. Çiftçi buğday vermese padişah acından ölür» (564).

Bu fıkra bize bir kere daha gösteriyor ki, Nasreddin Hoca'nın ağzından konuşan doğrudan doğruya halktır. Hoca, halkın kendisidir... Nasreddin Hoca'nın bir birey olarak varolup olmaması, yaşayıp yaşamaması da işte tam bu noktada önemini yitirir. Zaten Nazım da halkımızı tanımlayan şu dizelerinde, bir bakıma bu "özdeşleşim" gerçeğinin altını çizmez mi: "O kitapsız okuyan/ Topraktan bilendir/ Hoca Nasreddin gibi ağlayan /Bayburtlu Zihni gibi gülendir."

4- Adalet Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

Öteki halk anlatılarından özellikle masallarda da yer alan "Mutlak adalet yoktur, yasaları hükümleri uygulayanlar durumlara, konumlara, kişilere göre farklı uygulamalar yapabilirler iletisi, Nasreddin Hoca fıkralarının da gözde konularındandır. Halk, böylesine haksız uygulamalar yapanlara -ki bunlar çoğu kez kadı olarak karşımıza çıkıyorlar- yapılan haksızlıkları farkettiklerini, verilen yanlış kararların ayırdında olduklarını, fıkralar aracılığıyla dolaylı olarak bildirir. Örneğin, bir yakını, haksızlığına karşın koruyan kadıya, Nasreddin Hoca'nın tepkisi şöyle olur:

«Nasreddîn Hoca bir gün bazarda giderken bir herif ensesine bir muhkem tabanca urmış. Hoca da! dönüp yüzine bakınca ol herif ayıtmış: "Hay Hoca! Billâhi ma'zûr dut. Sizi bir kimseye benzetdüm" demiş. Hoca da ayıtmış: "Ne herze. söyler bir câhil? Gel, elbet de kâdıya gidelüm" demiş. Kâdıya var-mışlar. Meğer ki kâdıya gidelüm" demiş. Kâdıya varmışlar. Meğer ki kâdı ol herifün hısımı imiş. Hoca da'vâ edicek kâdı ayıtmış: "Sille buçuğadur. Var, buçuğın getüriver" demiş. Gitmiş. Hoca otun kalmış. Görmiş ki eğlendi, gelmez: Hoca kalmış, kâdınun ensesine bir muhkem tabanca urmış. Kâdı: "Hay! N'eylersin?" demiş. Hoca ayıtmış: "Benüm mühim maslahatum var. Ol gelen buçuğı sen alasın" demiş» (57).

Öte yandan Nasreddin Hoca, kendisi kadı rolüne geçince, halktan yana, haklıdan yana tavır koyma konusunda son derece dikkatli davranır.

Geçmişte ve günümüzde, insanlığın yüzkarası olan işkenceye karşı, Nasreddin Hoca'nın şu incelikli uygulamasının vermek istediği ileti üstünde, uzun uzun düşünülmeli ve gerekli sonuçlar çıkarılmalıdır.

«Nasraddîn Hoca'ya bir gün iki kişi da'viye gelür. Biri aydur: "Sol kişide benüm akçam vardur, vermez" der. Nasreddin aydur: "Be kişi! Var mıdur?" Ol kişi aydur: "Yokdur" der. Hoca aydur ol bir herîfe: "Yokdur, der" Hay Efendi! böyle sormağıla akça mı verür?" Hoca aydur: "Ya nice edelüm?" Ol herîf aydur: "Hele bir korkud a!" demiş. Hoca aydur: "Be herif!" deyü iki barmağın ağzına sokup ve iki barmağın gözine sokup dahı gezmiş, yörimiş. "Var imdi, bunun akçasın ver!" der» (99).

Görüldüğü gibi, davacı davalının korkutularak -ki bu bir tür işkence yapılması önerisidir- konuşturulmasını isteyince, Hoca'nın bilinçli olarak uyguladığı korkutma yönteminin naivliği, verilmek istenen iletiyi çok iyi yansıtır.

Eskiden beri, geçer akçe bir rüşvet yöntemi olan, kadın cinselliği de şu fıkrada yine oldukça ince bir yergiyle, hiç çirkinleştirilmeden işlenmiş ve gerekli "gönderme" yapılmıştır:

«Hoca Sivrihisâr kadısı iken iki âşüfte hanım Hoca'nın huzûruna çıkup biri: "Efendim! Ben bu hanıma bayağı ip ısmarladım. O şu saçım gibi ince ince şeyler bükmeğe başlamış. Nümûnesini gösterdi. Böyle yapcaksa ben sözümden döndüm. Versin paralarımı..." diye nice 'işve-i nâz ile yüzünü nîm açup sırma saçlarını Hoca'ya 'arz eyledi. Hoca: "Subhânellah!..." diyüp diğer hanıma teveccühle: "Sen ne buyurursun?" demekle diğeri sesine bir ihtizâz, bir harâret vererek, sanki pek hiddetlenmiş gibi: "Efendim! Bizim mukaavelemez şu parmağım kalınlığında bayağı çamaşır ipi idi. Yoksa -kolunu sıvayup- bileğim kalınlığında kendir bükmek değildi" diyince mütebesimâne her ikisini de baştan ayağa kadar süzüp: "Haydin, kızlarım! Uzlaşın!" dedikten sonra müdde'a,aleyhâya hitâben: "Sen de bir az kalınca tut. O kadar inceltme ki Hoca'nızın gönlü gibi çabucak üzülmesin" demekle fettâneler gülüşerek çekilip gitmişlerdir» (502).

5- Ölüm - Ölüm Ötesi Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

Halk, her bilinmezde oluğu gibi, ölüm ve ölüm ötesi bilinmezliğinden duyduğu korkuyu da yine Nasrreddin Hoca fıkralarını, bir dışavurum aracı olarak kullanıp, dillendirmiştir. Ölümün beraberinde getirdiği, bilinmez bir yokluk duygusunun yarattığı korkuya, bir de cahil din yorumcularının ölüm ötesi için yarattıkları yapay korkular eklenince, bu ağır yükün altında ezilen insan ruhları, bakın bu korkularını, şu fıkralar aracılığıyla nasıl da hafifletmeye çalışıyorlar:

«Nasreddîn Hoca bir gün hasta olur. Dahı vasiyyet eder, aydur ki: "Ben ölücek beni eski makberlere defn eylen" der. İttifâk ölür. Bir eski makberlere iletüp defn ederler. Halk dağılup girdükten sonra Münkir ve Nekîr gelüp su'âl ederler. Hoca aydur: "Ben eski ölüyin. Bir kat sorulmışam" der» (104).

Ömrü boyunca "sorgu-sual"den geçmiş insanın, bir de öteki dünyada geçeceğini varsaydığı sorgu-sualden kurtulmak için verdiği "Ben eski ölüyüm, daha önce sorgudan geçtim" yanıtı, yalın görünümünün altında taşıdığı ikinci anlam boyutuyla da ilgiye değer.

Ölümü doğallaştırıp, ölüyle diriyi günlük yaşamda birarada konuşulur kılan ve ölenlerin hâlâ özdeksel gereksinimleri (örtünmek gibi) olacağını anıştıran şu fıkra da "ölüm gerçeğine", "ölüm geleceğine" hazırlık bakımından ilginç bir örnektir:

«Zavallı Hoca'nın bir yorgan olup kışı günü binişini, filânı, hâsılı ellerine ne geçerse örtünür, yatarlarmış. Yine ziyâdece kar yağdığı bir zamanda gece karısı: "Efendi! Hiç kazanmazsın. Olur ile

kanâ'at edeceğiz diye fazla bir yorgana bile mâlik olamadık. Şimdi iki yorganımız olsaydı da râhat, râhat örtünseydik, ne olurdu? Benim de üstüme şunu bunu örtmek zıddım. Biri uzun gelir, öbürü kısa gelir; derken biri bir tarafa kayar, öbürü başka bir cihete toplanır. Ah! Yoksulluğun gözü kör olsun! Ey! Ne yapalım?... Bir vakıt benim babam..." diyerek Hoca'nın senelerden beri dinlediği ve karıdan daha iyi ezberlediği masallara başlayınca: "Yook!.. Ben hem uykusuzum, dır dır istemem. Güzel güzel uykunu uyu bakayım!" dediyse de kadının bir kerre makaraları açılmış olmakla susması kaabil olamayınca Hoca: "Dur, karıcığım! Sana kıyâmet kadar pamuk getireyim. İstediğin kadar yatak yap, yorgan yap" diye kalkup hararı omuzladığı gibi doğru havlıya inerek karları doldurmâğa başladı. Kadın pencereden seyredecek: "Be adam! Bu ayazda kar ile oynayarak kendini hasta edüp de başıma bir derd bana Hudây-ı nâbit bir çok pamuk" demiş. Kadın: "Ayol! Hiç kar adamı ısıtır mı?" diyince Hoca: "Isıtmayacak olsa babalarımız, dedelerimiz altında yumuşacık, sıcacık yatup mışıl mışıl uyurlar mı?" demiş» (545).

6- Cinsellik Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

Nasreddin Hoca fıkraları, hemen her konuda olduğu gibi, cinsellik konusunda da yaptıkları göndermeler ve taşıdıkları imalı iletişim ögeleriyle, hoşgörüyü incelerler. Cinselliğin haram, ayıp, günahla tabulandırıldığı, zinanın kadın açısından ölümle bedellendirildiği bir toplumda, belki de en çok bu alanda hoşgörüye gereksinim vardır. Ayrıca Nasreddin Hoca fıkralarında, cinsel konuları aile içinde rahatça konuşulması, kadının cinsel isteklenişini açıkça belirtmesi ve erkeğin de onun istekleri doğrultusunda davranması oldukça belirgin bir tutumdur.

Cinsel konularda yasal uygulamaların ve toplumsal baskıların daha hoşgörülü olmasına, düz mantık aracılığıyla güzel bir gönderme yapan şu fıkranın işlevselliği ortadadır.

«Hikâyet ederler ki Hoca kendi kâdı iken bir 'avrat bir herifi kâdıya getürüp aydur: "Efendi! Şu bir ecnebî herif beni tutdı, öpdi. Elbet de benim hakkımı hakk eyle" dedi. Hoca aydur: "İmdi, ne olmak gerek? Sen dahı herifi öp" demiş" (313).»

Hoca'nın kendisini aldatan karısına hoşgörüyle yaklaşması, ama bu aldatışı farkettiğini de ince bir göndermeyle belirten şu fıkra da yine aynı "hoşgörüye duyulan gereksinim" bağlamında değerlendirilmedir:

«Hoca te'ehhül etmiş. Beşinci günü bir çocuğu olmuş. Ertesi günü hemân elif cüz'ü, cüz' kesesi, yazı takımı gibi şeyler getirüp kundağın başı ucuna koymuş. "Efendi! Şimdiden bu ne olacak?" diyenlere: "Dokuz aylık yolu beş günde kat' eden hande ise bir

kaç güne kadar mektebe başlar. Hazır param varken mekteb levâzımını düzdüm" diye cevâb vermiş» (391).

7- Dil Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

Dilimizde ötedenberi yaşanan iki başlılık ve anlayamadığı, anlamaya gereksinim de duymadığı Osmanlıca'ya karşı halkın eleştirel-tepkisel yaklaşımı, bazı halk yaratılarımızda açıkça yansıtılmıştır.

Örneğin, Karagöz Hacivat'ın yer yer Arapça Farsça sözcüklerle süslenmiş ağdalı diliyle, o sözlere karşılık Türkçe yakıştırmalar yaparak, alay eder.

Nasreddin Hoca'dan seçtiğimiz şu iki fıkra da yine bu aynı tepkinin, halk tarafından Hoca'ya yüklenerek, Osmanlıca'nın Arapça-Farsça-Türkçe karışımına yapılan göndermelerden başka bir şey değildir.

«Nasraddîn Hoca'ya ayıtmışlar: "Hoca! Fârisî mî-dânen?" Ayıtmışlar:" 'İmdi söyle görelüm" Andan Hoca aydur: "Dağda gezer tavuk, men ne-bâşem. Âdem üşür olıcak sovuk, me ne-bâşed" demiş» (169).

«Nasraddîn Hoca bir gece 'avratına aydur: "Bire karı! Tez dur, mum yak!" demiş. Karı ayıtmış: "A koca! Mumu şimdi söyündürdüm, n'edersin?" Hoca aydır: "Behey .....! Tez dur, mum yak! Hâtıruma bir beyt geldi, yazayın" demiş. Durup yakmış. Hoca'ya kâğıd, divid, kalem getürmiş. Hoca bir zamân yazmış. Âhir fâriğ olıcak 'avrat ayıtmış: "Bu yazduğun beyti oku, dinleyelüm!" demiş. Hoca aydur: "Yeşil yaprağ arasında/kara tavuk/ kızıl burun mî-küned» (175).

8- Gelenek Konusunda İmalı İletişim İçeren Fıkralar

Daha önce de belirttiğimiz gibi halk anlatıları bir yandan gelenek-göreneklerin aktarılmasına, devamına aracılık ederken, bir yandan da onların gereksiz baskılarına karşı halka bir çıkış yolu gösterirler.

Özellikle çağın hızlı değişiminin, acımasız yaşam koşullarının dayatmaları karşısında, giderek geçerliliğini yitiren bazı gelenek-lerin sürdürülmesi mümkün değildir. Bu konuda yapılacak bir zorlama da bireyi bunaltır. Örneğin, ekonomik koşulların giderek ağırlaştığı "İki elin bir başı düzeltemediği" bir ortamda, konukseverlik geleneğinin korunması de pek mümkün görünmemektedir. İşte aşağıda vereceğim şu iki örnek, artık sürdürülmeye çalışıldığında bireyi çok zorlayacak olan bazı geleneklere karşı insanlara bir çıkış yolu göstermekte ve gerekirse onların bazılarından vazgeçilebileceği

göndermesini yapmaktadır.

«Hoca'nın hanesine obur bir adam müsâfir olmuş. Sofrayı döşeyüp, ekmekleri dizüp yemek getirmeğe gitmiş. Gelmiş bakmış ki sofrada bir dâne ekmek kalmamış. Hiç sesini çıkarmayup ekmek almağa gitmiş. Bu kerre de görmüş ki yemekler bitmiş. Boş sahanları alup yemek getirmeğe koşmuş. 'Avdetinde ekmekten eser kalmamış. Velhâsıl, tencerede yemek, çömlekte ekmek kalmayıncaya kadar gitmiş, gelmiş. İkisini bir araya getirmek müyeser olmamış. Müsâfire nereye gidiyor olduğunu ve sebeb-i 'azîmetini sormuş: "İştihâsızlık marazına mübtelâyım. Bursa'ya gidiyorum. Hekîme baktırıp 'ilâc alup hemân 'avdet edeceğim. İnşâ'llâh nihâyet bir ay sonra görüşürüz. Sizi pek sevdim. Niyyetim 'avdette bir ay sizde mihmân olup memleketinizin âb u havâsından istifâde etmek isterim" diyince Hoca merhûm: "Vah vah! Te'essüf ederim. Ben yarın, o bir gün köye 'azimet etmek niyyetindeyim. Zann ederim ki 'avdette mülâkaat müyesser olmayacak. Hele peşin Allah sana hayırlı selâmetler versin!" diyerek herifi aşırmıştır» (435).

«Bir gün Hoca'ya bir müsâfir gelüp kapuyı çalup Hoca kapuyı açup herife dimş ki: "Sen kimsin?" Herif: "Tanrı müsâfiriyim" dedi. Hoca herifi alup mescide getürüp: "Bu Tanrı'nın evidür. Tanrı müsâfiri bunda olur" demiş» (336).

Bu konuların dışında, daha birçok konuda da halkın Nasreddin Hoca fıkralarını bir "imalı iletişim aracı" olarak kullandığını görürüz. Yazının başında da belirttiğimiz gibi bu, demokrasinin istendik düzeyde gelişmediği toplumlarda, bir "sakınma" "korunma", "özsavunma" gereksiniminden doğmuştur.

İnsanların "örtük transaksiyon-imalı lietişim"e gereksinim duymadan, düşüncelerini açıkça, rahatça ve korkusuzca söyleyebilecekleri günleri dileğiyle.....

Toplumbilim
Haziran 1997, Sayı:6

Notlar

1- William R. Bascom, "Four Functions of Folklore", *Journal of American Foklore,* 1954, vol. 67, s. 346.

2- Bascom, *a.g.e.*, s. 342-346

3- Üstün Dökmen, *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati,* Sistem Yay., İst. 1994, s. 173.

4- Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri,* 2. baskı, Doruk Yay. , Ank. 1993, s. 501.

5- Bascom, *a.g.e.*, s. 337

İNSANLIĞIN ORTAK DÜŞ IRMAKLARI: MASALLAR

"İnsanlığın Ortak Düş Irmakları: Masallar" konusunu şu ara başlıklar altında sunmaya çalışacağım:

1- Masal Nedir.

2- Masallar Üzerine Yapılan Yabancı ve Yerli Araştırmaların Kısa Tarihçesi.

3- Üstünde Çalıştığım Masalların "Uluslararası Masal Kataloğu"na Göre Sınıflandırılması ve "Masallardaki Gerçek."

4- Masalların Anlatım Özellikleri ve Tekerlemelerin İşlevi.

5- Masallarımızda Yer Alan Bazı Toplumsal Değerler ile Yine Bazı Psikolojik ve Sosyolojik Özellikler

6- Masalların Masallarla ve Öteki Türlerle Etkileşimleri.

Önce şunu belirtmeliyim ki, masalları Ankara Masalları, İzmir Masalları, Diyarbakır Masalları veya Türkiye, Almanya, Fransa Masalları diye çok-çok kesin çizgilerle ayırmak pek olanaklı değildir. Bu ayrım her ne kadar halkbilimi incelemeleri sırasında gerekli bir zorunluluksa da aslında, masallar ve efsaneler insanlığın ortak kültürleridir ve özellikle halkbiliminde "gezgin motifler" diye adlandırılan masal motifleri dil, din, ırk, ulus, sınır farkı dinlemeden birbirlerine doğru, coşkun ırmaklar gibi gürül gürül akar dururlar ve evrensel bir halk kültürü oluştururlar.

Bu açıklamadan sonra şimdi asıl konuya giriyorum.

1- MASAL NEDİR

Masal elbette çocukluğumuzdur... Masal sözcüğü kadar, bize o güzelim çocuk dünyamızın, düş dolu imgelerini çağrıştıran bir başka sihirli sözcük düşünemiyorum... Büyüyüp, katı

gerçeklerin karşısındaki kırılmışlığımıza ve çocukluk dönemimizin bitişinden doğan yürek burukluğumuza da bir ağıttır aynı zamanda masal. F.H. Dağlarca şu dörtlüğünde, bu yürek ağrısını ne güzel anlatır: "Nedir masalların arzuların arkası/ Çocuk muyuz, ah keşke çocuk olsak/ Mavi temaslar ellerde kalıyor/ Ne çabuk kırılıyor mevsim denen oyuncak", Evet... Buraya kadar olan işin duygu yönü. Şimdi gelelim, halkbilimi açısından masal nedir?

Dilimize "masal" olarak geçen ve Arapça bir sözcük olan "mesel"in, İngilizce'si "tale", Fransızcası "conte", Almanca'sı ise "maerchen"dir. Değişik bölgelerimizde metel, metelok, mesel, mesele, meselok, nağıl, cirok, çerok, hikkoye, sarık, sanıka olarak da söylenen masal, bazı sözlük ve ansiklopedilerde, şöyle tanımlanır:

Büyük Sözlük: "Düzyazı biçiminde söylenmiş, dinsel ve büyüsel inançlardan ve törelerden bağımsız, bütünüyle düş ürünü olan, gerçeklerle ilgisi bulunmayan, olağanüstü kişi, olay ve motiflerle bezenmiş kısa, birçoğu anonim anlatı türü"[1]

Türkçe Sözlük: "Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen, olağandışı olayları anlatan hikaye."[2]

Karmus-ı Türki: "Çocuklara anlatılan, çoğu insanlarla ilgili, olağan ve olağandışı hadiselere dayanan, öğüt verici hikaye."[3]

Okyanus: "Çocuklara anlatılan ve çoğu olağanüstü olayla süslenmiş bulunan ilgi çekici hikaye."[4]

Türk Ansiklopedisi: "Olaylarının geçtiği yer ve zaman belirli olmayan peri ve cin, dev, ejderha, cadıkarı, arap, padişah, vezir gibi kahramanları, belirli kişileri temsil etmeyen hikaye."[5]

Meydan Larousse: "Genellikle olağanüstü kahramanlara ve maceralara yer verilen, konusu hayali, kulaktan kulağa anlatılarak gelen halk hikayesi."[6]

Ana Britanica: Olağanüstü öge, kahraman ve olaylara yer veren öykü."[7]

İslam Ansiklopedisi: "(A.cem. amsal) Aslında iştikakına göre, Habeşçe mesli-messale, Aramice masla ve İbranice maşal gibi, mukayese ve karşılaştırma ifade eder, tabirler mutad olarak bu şekli aldıkları için, bu kelime de sonra umumi olarak, atalarsözü ve darb-ı mesel manasını almıştır."[8]

Prof. Pertev Naili Boratav ise, "Masal nesirle söylenmiş, dinlik ve büyülük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamiyle hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan, kısa bir anlatı" olarak tanımlıyor masalı ve şöyle devam ediyor, "Hayal ürünü sözünü sadece olağanüstü şeyler anlamına almamak gerekir..

Masal, olağanüstü çeşidinde de gerçekçi çeşidinde de, anlattığı olayların gerçeğe uyarlık derecesi ne olursa olsun, onların hayal yaratması oldukları izlenimini veren bir anlatı türüdür. Masalı; efsaneden, hikayeden, destandan ayıran niteliklerin başında bu gelir."[9]

Genellikle yaratıcısı belli olmayan, bu hayal yaratısı masal olaylarının anlatımı da, oldukça yalın bir konuşma diliyle gerçekleştirilir ve sözlü anlatı türünün doğallığını, rahatlığını yansıtır. Böyle olunca, diğer bazı edebi türlerde yer alan ve ancak yazı dilinin kalıcılığıyla saptanabilen, uzun uzun doğa betimlemeleri ve ruhsal çözümlemeler, masalda pek görülmez. Bu tür betimlemeler, yalnızca birkaç sözle belirtilir.

Masalda çoğunlukla olayların geçtiği yerler ve zamanlar da belirsizdir. Bu nedenle de masallar "Zamanlardan bir zamanda", "Var olan ve olmayan zamanın birinde" "Evvel zaman içinde", "Bir zamanlar", "Ülkenin birinde", "Dünyanın bir yerinde", "Uzak ülkelerden birinde", "Zamanın birinde bir memlekette", "Zamanın birinde Kafdağı'nın ötesinde" gibi sözlerle başlarlar. Kahramanları da yine çoğunlukla cin, peri, dev, ejderha, cadılar, arap, padişah, vezir, keloğlan, yoksul kız, akıllı küçük oğlan gibi genel tiplemeler olup, belirli kişilerle sınırlı değildir.

2- MASALLAR ÜZERİNE YAPILAN YABANCI ve YERLİ ARAŞTIRMALARIN KISA TARİHÇESİ

Bu üçlü belirsizlik yani (yer, zaman, kahraman belirsizliği) nedeniyle de, masalın tarihi evrimini belirlemek, diğer edebi türlerin zaman içindeki evrimini belirlemekten daha zordur. Fakat, bu zorluk insanoğlunun kafasında, "Masallar nasıl doğmuştur, bunları yaratanlar kimlerdir, günümüze kadar nasıl gelip, hangi değişimleri göstermişlerdir" sorularının doğmasını önleyememiştir. Çünkü, insanoğlu daima en özelinden en geneline kadar, bilinmeye-

ni bilmek ister ve bu konuda şu veya bu biçimde (ama basit ama bilimsel) kafa yorar. Bu "kafa yormalar"ın sonucunda da masalların kaynağı konusunda, ortaya çeşitli görüşler atılmıştır. Arnold Van Gennep, 1924'te yayınlanan "Le Folklore" adlı eserinde, bu konudaki çeşitli ekollerin görüşlerini şöyle anlatır. "Mitoloji Mektebi, halk masallarını eski mitlerin parçalar halindeki bakiyeleri olarak görüyordu. Bu mektebin natüralist denilen bir şubesi, masallarda güneşe ve fecre yahut da bulutlara ve yağmura ait mitleri buluyordu. Antropoloji Mektebi gösterdi ki, bizimkilerin aynı masallar vahşiler arasında da vardır bir mitin, masal sınıfına düşmesine ait kesin, açık örnek, gösterilemez. Edebiyat Mektebi ise, halk masallarının menşeini Hint'te aramıştır. Bazı İngiliz bilginlerinin temsil ettiği Ritüalist Ekol de, halk masallarını, bu gün terkedilmiş bir takım ritlerin son izleri ve alametleri olarak görüyor."

Masallar üzerinde yapılan ilk sistemli araştırmalar ise, şöyle özetlenebilir. "Batıda, masallar üzerine ilk sistemli araştırmalar 19. yüzyılda başlamıştır. Masalların kökenini ilk araştıran da Wilhelm Grimm'dir. Grimm'in öncüsü olduğu Mitolojik Okul, sonradan Max Müller gibi araştırmacılarca geliştirilmiştir. Bazı başka araştırmacılar, Avrupa masallarının kökenini Hindistan'da aramışlardır. Bu görüşün son temsilcilerinden Emanuel Cosquin ise, masalların birkaç büyük merkezden dünyaya yayıldığını, Hindistan'ın da bu merkezlerden biri olabileceğini ileri sürmüştür. Masalların kökenini, toplulukların ayin ve törenlerinde arayan araştırmacılar da vardır. Sigmund Freud masalları bastırılmış isteklerin, düş biçiminde ortaya çıkması olarak açıklamış, kendisini izleyen Alman halkbilimci Friedrich von der Leyen de masallardaki düş ögesini vurgulayan bir kuram geliştirmiştir. Freud'un yanısıra Carl Jung ve Bruno Bettelheim gibi, 20. yüzyıl psikologları da masallarda işlenen ögeleri, insanın evrensel arzu ve korkularının ifadesi olarak yorumlamışlardır."[10]

Türk masalları ise, 18. yüzyılın sonlarında, batılı araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır. "Türk masalları üzerine yayınlanmış en eski derleme, Fransa Kralı XVI. Louis'nin çevirmen ve yazmanı M. Diegon'a aittir. Nouveaux Contes Turc et Arabes (1781, Yeni Türk ve Arap Masalları) adlı bu yapıtın ikinci cildinde, üç Türk masalı yer alır. V. Radlov'un, Türk Halk Edebiyatı'ndan yaptığı derlemeleri içeren 10 ciltlik Proben der Volksli-

teratur der Türkischen Stamme (1866-1907, Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatından Örnekler) adlı yapıtıyla, Macar Türkolog İ. Kunos'un 1887-1907 arasında, beş cilt olarak yayınlanan masal kitaplarında da, Anadolu ve Rumeli'den derlenmiş çok sayıda masal bulunmaktadır. Türk masallarını derleme, yayınlama ve inceleme çalışmaları, Cumhuriyet Dönemi'nde yoğunlaşmış Ziya Gökalp, Eflatun Cem Güney, Tahir Alangu ve Naki Tezel derledikleri masalları, edebi bir biçim vererek yayınlamışlardır. Başta Pertev Naili Boratav olmak üzere Mehmet Tuğrul, Warren Walker, Barbara Walker ve Ahmet Edip Uysal gibi yazar ve araştırmacılar da, Türk masalları üzerine derlemeler ve incelemeler yapmışlardır. Boratav, W. Eberhard'la birlikte hazırladığı Typen Türkischen Volksmarchen (1953, Türk Halk Masallarının Tipleri) adlı çalışmada, 2500 Türk masalını inceleyerek, 378 masal tipine yer verir."[11]

"Milletlerarası Masal Kataloğu'nda (Anti Aarne ve Stith Thompson, The Types of the Folktale, yeni basım Helsinki 1964) masallar şu ana çeşitlere ayrılmıştır: 1- Hayvan Masalları, 2- Asıl Masallar; Olağanüstü Masallar, Gerçekçi Masallar, 3- Güldürücü Hikayeler, Nükteli Fıkralar, Yalanlamalar, 4- Zincirlemeli Masallar."[12]

3- ÜSTÜNDE ÇALIŞTIĞIM MASALLARIN ULUSLARARASI MASAL KATALOĞUNA GÖRE SINIFLANDIRILMASI ve MASALLARDAKİ GERÇEK

Uluslararası masal kataloğundaki sınıflandırmayı temel alarak, üstünde çalıştığım 90 masalı içeriklerine ve dayandıkları temel motiflere göre, önce dört ana gruba, sonra da ilk iki ana gruba kendi içlerinde alt gruplara ayırarak, şöyle bir sınıflandırma oluşturdum. (Bu masalları, çok kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmak mümkün değildir, bazan bir masalın birden çok gruba girebilecek özelliklere sahip olduğu görülür.)

1- Olağanüstü Masalar

a- Cin, Peri Masalları

b- Olağanüstü Güçlere Sahip İnsan Masalları

c- Sihir, Büyü Masalları

d- Dev, Cadı, Canavar Masalları

2- Gerçekçi Masallar

a- Padişah, Sultan, Şehzade, Prenses, Vezir Masalları

b- Zengin Tüccar, Bey, Ağa Masalları

c- Sıradan ve Yoksul İnsan Masalları

3- Hayvan Masalları

4- Deyimleri ve Atasözlerini Konu Alan "Kıssadan Hisse" Masalları

Bu gruplamanın sayısal sonucu ise şöyledir. Toplam 90 masaldan, 32 tanesi Olağanüstü Masallar (a-5, b-7, c-5, d-15) 35 tanesi "Gerçekçi Masallar" (a-12, b-7, c-16), 8 tanesi "Hayvan Masalları", 15 tanesi ise "Deyimler ve Atasözlerini Konu Alan Kıssadan Hisse Masalları" grubunda yer almışlardır.

Bu sınıflandırmaya göre, bizim masallarımızda "Gerçekçi Masallar" ağır basmaktadır. Bu sayısal talodaki en büyük rakam olan 35 masalın, "Gerçekçi Masallar" grubunda yer alması bir rastlantı değildir. Çünkü toplumumuzun geleneği, sezgisi, yaşam felsefesi, değerlendirme ve yorum gücü en masalımsı, en olağanüstü anlatıları bile gerçeğe yaklaştırma eğilimindedir. Masaldaki olağanüstü unsurlara, akıldışı bir nitelik vermemeye özen gösterir. Yine bu gruptaki "Sıradan ve Yoksul İnsan Masalları'nın çok olması da bir rastlantı olamaz kanısındayız. Bu masalların kahramanlarından, sıradan birisi olan yoksul delikanlı Keloğlan, aklıyla ve iyilikseverliğiyle edindiği, olağanüstü güçlere sahip dostları aracılığıyla, padişahın bütün şartlarını yerine getirerek, onun kızıyla evlenebilir veya yoksul ve akıllı bir kız yine bu yollarla şehzadeyle evlenip, saraya gelin olabilir. "Türk masallarının bu iki tipinin, yani en sonunda (Olmazları olur yapıp) bahtlarından gülen Keloğlan ile akıllı kızın, yüzyıllar boyunca köklü bir değişikliğe uğramadan gülen Keloğlan ile akıllı kızın, yüzyıllar boyunca köklü bir değişikliğe uğramadan sürüp giden, Osmanlı toplum düzeninde, gerçek örnekleri bulunmuş olsa gerek. Osmanlı toplumunda, öyle batılı anlamda kan soyluluğuna dayanan bir aritokrasi ve batılı anlamında bir burjuvazi yoktu. İkbal, servet, devlet oldukça geçici ve kökü hangi zümreden olursa olsun herkesin erişebileceği mutluluklardı. Elbette onlara ulaşabilmek için girişilecek savaş da çetindi.

Masallarda erkek olsun kadın olsun, bu çeşit olumlu kahramanların, yani sıfırdan başlayıp akılları ve beceriklilikleri sayesinde, keçelerini sudan çıkarmasını, engelleri aşıp muratlarına ermesini başaran tiplerin, böylesine keskin çizgilerle canlandırılmış olmalırının bir nedeni de bu olsa gerek. Osmanlı vaka- nüvisleri bize, kulluktan vezirliğe, sadrazamlığı, padişah damatlığına, cariyelikten gözdeliğe, kadınefendiliğe yükselmiş, birçok ünlü kişileri haber verirler, ama kitaplarında onların ancak, bu yüce makamlara eriştikten sonraki hayatları anlatılmıştır. Masalda daha önceki maceraları yer alır. Sanki masal, kalıplaşmış birer anlatı biçimi içinde, bu kişilerin resmi tarih kitaplarında, baş tarafı anlatılmayan hayat maceralarını, tamamlamak görevini üzerine almıştır."[13]

Günümüzde de bir yerlere gelebilmek için verilen uğraşlarla, masallardaki verilen ğraşlar arasında bir paralellik kurulamaz mı... İnsanların bu "yaşam pastası"ndan, iyi bir pay alabilmek için, daha ilkokul öncesinden başlayarak hazırlandıkları ve sırayla kazanmak zorunda oldukları sınavlar, masallardaki "mutlu son"a ulaşmak için, öldürülecek devlerden başka bir şey olmasa gerek. Ya acımasız iş ortamında, açık veya gizli yapılan engellemeler, atılan itiraflar, asılsız ihbarlar "Aslan" adının arkasına gizlenmiş sinsi "sansar"larla, karanlık "Aydın"ların, çeşitli makamlara imzasız mektuplarla yaptıkları karalamalar, zaman zaman yapanların amaçladığı kötü sonucu da getirip, hayat söndüren bu çirkinlikler, masallardaki cadıların, kötü kalpli büyücülerin, hain vezirlerin, uğursuz köselerin yaptıkları kötülüklerden başka nedir ki... İşin sevindirici yönü, masallarda çoğunlukla iyilik, dürüstlük, adalet ve çalışkanlık üstün gelmekte ve yine çoğunlukla masallar mutlu sonla bitip, iyiler hak ettikleri yere ulaşırken, kötüler de cezalarını çekmektedirler. Ama, ne yazık ki gerçek hayatta, her zaman bu mutlu sona ulaşılamamakta ve böylece pekçok güzellik "cadıların", "büyücülerin", "yeteneksiz padişah ve vezirlerin" elinde yok olup gitmektedir.

Öyleyse bu paralellik bizi, "Her masalın bir gerçeği olduğu" sonucuna götürmeli değil mi.... Bazı masallar, doğrudan ders vermeye yönelik olup, çıkarılması amaçlanan "Kıssadan hisse" sonunda açıkça belirtilmiştir. Ölümsüzlüğü Arayan Adam, Tuzun Değeri, Üç Kardeş, Ünlü Bey, İhtiyar Balıkçı, Üç Dilek, Hoca ile Tilki masalları, bunlara örnek gösterilebilir.

Bazı masallar ise, amaçladıkları "kıssadan hisse"leri dolaylı olarak verip, bunu anlamayı masal dinleyicisine bırakır. Örneğin, "Çiğ Süt" masalında, "Evlilik ihmale gelmez", "Nar Tanesi", "Muradına Eremeyen Dilber", "Gülbahar ile Gülbarin" masallarında, "yalanla, belki geçici bir başarı sağlanabilir ama, gerçekler uzun süre gizlenemez", "Dev Anası ve Cake" masalında, "Kişinin çektiği dili belasıdır", "Küçük Kardeş" masalında, "Dış görünüşe aldanmamak gerekir", "Üç Şehzade" masalında "Anlayıp dinlemeden karar vermemelidir" "Kül Eşek" masalında "dibi görünmeyen tastan su içilmez" iletileri verilmiştir. Aslında bu örnekler daha sürdürülebilir, çünkü hemen her masal içinde, birden fazla "Kıssadan Hisse" taşımakta ve anlayabilenler için, birbirinden güzel yararlı dersler içermektedir.

Masalların sonunda genellikle iyiler iyilik bulur. Kötüler cezasını çeker ve böylece mutlu sona ulaşılır. Çok az da olsa, bazı masalların sonunda bu beklenen sonun tersine kötülerin bağışlandığı da olur. "Küçük Kardeş" ve "Üç Kardeşler" masalları bu "ayrıksı" sona örnek gösterilebilir. Dahası, "Dertli Fatma" masalında ise, kötü kahraman bağışlanmakla kalmamış, kendi kendine bir "özeleştiri"ye giderek. "Kıskançlık" gibi kötü bir huydan vazgeçmiştir. Kötüyü veya suçluyu öldürerek yok etmenin, yararsız ve kolaycı bir çözüm olacağı, asıl güç ve yararlı olanın, onu yeniden kazanabilmek olduğunu içeren bu iletiler de oldukça ilgiye değer kanısındayız.

Evet, bence her masal kaynağını bir gerçekten almaktadır. (Bu "yargı"dan hareketle, "Masalların gerçeği" konusunda da bir araştırma yapılabilir) Masallarımızdaki bu gerçekliğin ağır basmasından olacak ki, genel olarak masalların temel özelliğini oluşturan "üçlü belirsizlik" (Yer, zaman, kahraman bilinmezliği), bazı masallarımızdan yerini kahraman ve yer belirlemelerine bırakır. Çok az da olsa bu masallarda, kahramanın adı ve olayın geçtiği coğrafi alan belirlenir. Örneğin, "Vaktiyle Harran'da oturan bir padişah varmış", "zamanın birinde Bağdat'ta bir genç yaşarmış", "Ülkenin birinde Gorge diye bir şehir, bu şehirde de Ağalar diye bir aile varmış", "Bu ormanın içinde oğluyla birlikte yaşlı bir adam yaşarmış. Adamın adı Ali, oğlunun adı da Gürbüzmüş", "Oğluna kızan padişah, bir tabur askeriyle birlikte onu Kırklar Dağı'na (Diyarbakır-Mardin yolu üstünde bir dağ) sürgün etmiş"

Bu örneklemelere karşın, masalı anlatan yine de zaman zaman, düşgücünün sınırlarını çok fazla zorlayıp, akılcı düşünceden iyiden iyiye uzaklaştığı kaygısıyla olacak, bu anlattıklarının hayal ve yalan olduğunu belirtmeden edemiyor. Giderek, bu anlattıklarıyla, hayatın doğal akışını, Tanrının takdirini, insanlara çizdiği kader çizgisini değiştirmeye kalkıştığı korkusuyla, Tanrıdan af dilediği bile oluyor. Örneğin, "Bizden yalan Allah'tan doğru, bu yalanlar için Allah'tan af dileriz, amin" "Masal bu ya... Çocukların başına döktükleri her tas su altın olup akıyormuş", "masal bu ya... Kızın duası kabul olmuş" gibi.

4- MASALLARIN ANLATIM ÖZELLİKLERİ ve TEKERLEMELERİN İŞLEVİ

Masal anlatan, konuşma dilinin bütün rahatlığını ve renkiliğini kullanarak, anlatımı ilginç bir hale getirmeye çalışır. Bunun için de bazı anlatımların yer yer şiirlerle süslendiğini görürüz.

Masalların çoğunlukla başında ve sonunda, bazan da arasında yer alan tekerlemeler ise, anlatıma ayrı bir tat vermek ve dinleyenin ilgisini çekmek için, anlatıcının en büyük yardımcısıdır. Bunlar bazan uzun (özellikle baştakiler), bazan da çok kısa olan söz kalıplarıdır. Masalcı, asıl masala başlamadan önce, bir takım karışık, şaşırtıcı, akıl dışı olayları sanki kendisi yaşamış gibi anlatır ve bir dengine getirip, şu örnekte görüldüğü gibi, asıl masalın konusuna geçiverir. "Bir varmış bir yokmuş, şu örnekte görüldüğü gibi, asıl masalın konusuna geçiverir. "Bir varmış bir yokmuş, evvel zaman içinde kalbur saman içinde, o zaman idi ki bitten binek pireden yedek, çavdardan kalkan çöpten kargı olurmuş. Bu hal ile düşmüştüm yola, vara vara vardım bir çamlıbele, çamlıbelde çamur dizde, yetmiş karga beni görünce hep bir ağızdan, gelen ağamız giden ağamız demezler mi... Armudu taşlayalım, dibinde kışlayalım, uzun sözden birisi ala tavşan derisi, müsade ederseniz masala başlayalım" Tekerlemelerin başta söylenenleri.

Masalın gerçek olmadığı, eğlendirmek, ders vermek amacıyla uydurulduğu konusunda, dinleyenleri uyarmak işlevini de amaçlar. Sonunda söylenenlerin işlevi ise, herşeyin olumlu masal kahramanlarının gönlünce sonuçlanıp, mutlu sona varıldığını belirt-

mek ve dinleyenlere de iyimserlik-umut aşılayıp, "iyilerin iyilik, kötülerin kötülük bulacağı" iletisini vermektir. Bu nedenle de çoğu zaman, özetleyici tek bir cümleden oluşur. "Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine" gibi. Bazan da anlatıcı, masalın sonunda anlatan, dinleyen ve söyleyen arasında paylaşılmak üzere, gökten üç elma düştüğünü varsayar. Ayrıca kendisinin de orada bulunarak, bu olaylara tanık olduğunu belirtir. Bu üç elmanın hepsini, bir söz oyunuyla kendisine ayıran anlatıcılar da vardır. Örneğin, "Eşmanip" masalının sonuç tekerlemesi şöyle biter: "Kırk gün kırk gece düğün ettiler. Geçen gün ben de uğradım. Bana da üç elma verdiler. Birini bana, birini Bölükbaşı'nın Yılmaz'a (Masalı anlatanın kendi adıdır), birini masal söyleyen..." Bazı masallarda ise, istenen bu üç elma, "Küçük Kardeş" masalının sonuç tekerlemesinde olduğu gibi, yerini "kuru üzüm"e bırakır. "Masalımız gitti Şambayat'a, bir tabak kuru üzüm gele bu cemaata." Bazı masalların sonu da "Onlara kömür bize uzun ömür" diye biter.

Anlatıcının araya girip, "Ölenle ölünmez" gibi, kendi görüşlerini söyleyerek, dinleyenleri yönlendirdiği de olur. Çok bilinen bir masal kuşu olan "Anka Kuşu" da bazı anlatıcıların ağzında "Havva Kuşu" gibi, değişik isimler alır.

Hemen hemen bütün masallar, anlatıcının masal kahramanını tanımlamasıyla başlar. Zaman zaman da anlatım, çelişkiler üstüne oturtularak, dinleyicinin kafasında sorular oluşturulur. Örneğin, masal kahramanının, sarayda oturabilecek bir olağanüstü gücü olduğu halde, karnının aç olması veya geçim sıkıntısı çekmesi ve bu gücünü niçin bu yolda kullanmadığı gibi. Masallardaki padişahların, masal kahramanlarına "dile benden ne dilersen" dediği zaman, aldığı "Sağlığınız" yanıtı da, güzel bir söyleyiş biçimi olarak, günümüze kadar gelmiştir ve yer yer de işlevini sürdürmektedir.

5- MASALLARIMIZDA YER ALAN BAZI TOPLUMSAL DEĞERLER ile YİNE BAZI PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ÖZELLİKLER

Masallarda, ait oldukları toplumların gelenek-görenek-inançlarını, sosyal-kültürel-ekonomik yapılarını yansıtan pekçok motiflere rastlanabilir. Örneğin, Güneydoğu Anadolu'dan derlenen

masalların çoğunda, "su içerken, yılan yavrusu yutma" olayı yer alır ve masal bu temel motif üstüne kurulur. Bu masallarda, görümcelerini kıskanan gelinler, ona testinin içine koydukları bir yılan yavrusunu suyla birlikte içirirler. Yılan zamanla kızın karnında büyür ve onu hamile sanan erkek kardeşleri de kızı götürüp ölmesi için bir dağ başına bırakırlar. Bu masal motifinin bu bölgedeki en yaygın en bilinen motif olması uzun yıllar bu yörelerimizde, halk kültürü konusunda derleme çalışmaları yapmış, oraların güç yaşam koşullarını oldukça yakından tanımış ve bu güçlükleri zaman zaman da onlarla birlikte yaşamış bir halkbilimci olarak, beni şu sonuçlara götürdü. Bu yörelerimizdeki pekçok köyde yakın zamanlara kadar, temiz içme suyu yoktu. Günümüzde bile olmayan yerlere rastlanabilir. Böyle olunca da insanlar zorunlu olarak, sağlıksız birikmiş gölet suyu içerler. Bunu içerken de içindeki küçük kurtçukları yutmamak için, su tasının ağzına bir tülbent gererler. Bu önleme karşın, elbetteki yurttukları çok olmuştur. Hal böyle olunca, sanırım kafalarındaki en büyük ve en korku dolu soru da "ya bu yuttuğum kurtlar, zamanla büyüyüp yılana dönüşürse, ben ne yaparım" olmuştur. Ayrıca, Güneydoğuanadolu'nun kırk dereceyi aşan yaz sıcaklarında, ortalıkta kaynaşan yılan ve akreplerin (Günümüzde artık pek görülmese de, eskiden böyle olduğu bilinen bir gerçek) özellikle uyurken, insanların ağzından içlerine kaçacağı korkusu da gözardı edilmemelidir. Bunun üstüne bir de genç kızların, karınlarında büyüyeceğini varsaydıkları bu yılan nedeniyle, hamile sanılma korkusu eklenince, bu korkunun sıradan bir korku olmaktan çıkıp, bir karabasan boyutuna ulaşacağı ortadadır. Bu Karabasanın altında ezilen ruhlar, masalları bir dışavurum aracı olarak kullanıp, bu korkularını anlatarak, bir çeşit "Kendini koruma mekanizması" geliştirmiş olmuyorlar mı... Çevrelerini uyarıp, "Bakın öyle durup dururken karnım şişerse, hemen üstüme gelip "Namussuz Kız" diye beni cezalandırmayın. Bu şişkinlik suyla birlikte içtiğimiz kurtçukların büyüyüp yılana dönüşmesinden olabilir" diyorlar. Çünkü, masallarda yer alan bir başka motif de namusunu yitiren kadının cezasının beline kadar toprağa gömülmesi ve taşlanarak öldürülmesidir. Bu korkulardan doğduğunu sandığım yılan yutma motifi, masalın içinde daha da geliştirilip, bu yılandan nasıl kurtulunacağı sonucuna kadar ulaşır. İşin burasında olaya "Halk hekimliği" de karışır. Kızın karnındaki yılanı çıkarmak için,

yedi yıllık sirke içirmek, tuzlu yiyecekler yedirdikten sonra, kızı başaşağı su dolu bir leğenin üstüne asmak, sirke suyuyla ölü yılan suyunu karıştırıp içirmek gibi yöntemlerle, kız bu dertten kurtarılır. Çoğu zaman da kurtarıcısıyla evlenip, kendisini haksız yere cezalandıran kardeşlerine de, işin doğrusunu anlatma olanağı bularak mutlu sona ulaşır.

Masallarda kadın ve erkeklerin iş bölümü de kesin çizgilerle belirlenmiştir. Çoğunlukla erkekler dışarda çalışır. Kadınlar da evde kalıp ortalığı temizler, yemek yapar ve en önemlisi de ocaktaki ateşi daima yanık tutar." Yılan yutma" motifinin yer aldığı tüm masallarda bu "Ateşin sürekliliği" de yer almaktadır. Ateş söndüğü zaman, yenisini yakabilmek çok güç, giderek can pahasıdır. Çünkü, ateş "Promethes" efsanesinde olduğu gibi, olağanüstü güçlere sahip varlıkların (Tanrıların-devlerin) tekelindedir. Bu ateşi tanrıların elinden alıp insanlara vermek, nasıl ki Prometheus'un ciğerlerinin parçalanmasına neden olur. Yine bu masallarda, "su başlarını devler tutmuş"tur. Tıpkı ateşi olduğu gibi suyu da devlerin yaygınlığı da ateş ve suyun, eskiden beri kutsal bilinmesi ve zor elde edilmesiyle açıklanabilir. Ama, her zamanda ve her koşulda, canı pahasına da olsa, suyu ve ateşi devlerin elinden alıp, insanların yararlarına sunacak "yiğit Prometheus"ler olagelmiştir ve hep olacaktır. Masallarımız ve insanlık tarihi bunların örnekleriyle doludur.

Masallarda umut ve güzellik, hep "Kafdağı"nın ardındadır. Bu nedenledir ki, masal kahramanlarımız elinde asa, ayağında çarık hiç durmadan yollara düşüp, dağlar aşarlar. Umudun ve güzelliğin arayıcısı olurlar. Yine bu masallarımızda, hiç bitmeyen bir "Hak, adalet, demokrasi" özlemi görülür. Bu özlem sonucu olsa gerek astığı astık, kestiği kestik masal padişahlarının yanısıra, son derece dürüst, hak tanır, menekşelerini kendi elleriyle sulayacak kadar duyarlı, çevresindekilerin uyarılarına kulak verecek kadar sağduyulu, giderek, oylama yoluyla padişah olmayı kabul edecek kadar da, halkın seçimine saygılı padişahlar vardır. Bunlar çoğu zaman "Tebdil,i kıyafet" edip sokaklara düşerler ki, yönettikleri insanların halini yakından görebilsinler ve çıplak gözle gördükleri bu sorunlara çözüm getirebilsinler.

Masallarda, erkeğin eşitliliğine, birinci eşinin de rıza göstermesi ve kurmasıyla iyi geçinmesi, ağabeyi ölen erkek

kardeşin yengesiyle evlenip, yeğenlerine babalık etmek zorunda kalması, haksız bile olsa kız çocukların, babalarının kararlarına karşı gelmeyecek ölmeye razı olmaları, "Ağzı var dili yok" kadınların, her zaman kabul görmesi, kızların bakireliklerini canları pahasına korumaları, kadınların çoğu zaman cinsel tacizle karşılaşmaları ve bu güç durumdan kurtulmak için, büyük uğraş vermek zorunda kalmaları, hacca gidenin, geride bıraktıklarının sorumluluklarını yüklenip geçirmelerini sağlamaları, kesilen saçların öyle gelişigüzel ortalığa atılmaması (Halkımızın inanışına göre, kesilen saç ortalığa atılır ve ona basılırsa, sahibinin başı ağrır, ayrıca, saç tellerinden, cinci hocalar büyü yapıp, saçın sahibi kadını, büyüyü yaptırana aşık edebilirler).[14] Köylünün mahkemesini kendisinin kurması ve mahkeme heyetine rüşvet verilmesi, gelen tanrı misafirlerinin sorgusuz sualsiz konuk edilmesi, hep toplumumuzun gelenek ve göreneklerini, sosyal ve kültürel yapısını yansıtan motiflerdir.

Yukarda belirtilen, geleneksel kadın kahramanların yanısıra, güçlü kadın kahramanların yer aldığı "ayrıksı" masallar da vardır. Eşinin karşılaştığı her sorunu çözen kadın kahramanın yer aldığı masalla, başarılı bir kadın padişahın yer aldığı masal, buna örnek olarak gösterilebilir. Ama, bu masallar her ne kadar kadını yüceltiyor gibi görünüyorsa da sonunda yine bir uyarını bulup, kadının padişahlık yetkilerini kocasına devredip, "hanım hanımcık" evinin kadını olmasıyla sonuçlanır. Bu sonuç, şu kaygılardan kaynaklanmış olabilir. Masal da olsa, kocası dururken, kadını başarılı bir padişah yapmak, feodal-ataerkil bir toplumun değer yargılarına ters düşecektir. Ayrıca, geleneksel bir sözlü anlatı türü olan masalda, erkek üstünlüğüne dayanan, böylesine köklü bir gelenek yıkılmamalıdır. Ama, kadının güçlü olabileceğinin de zaman zaman erkeklere anımsatılmasında yarar vardır.

Masallarda, güçlü kadın kahramanların bulunmasının nedenlerinden birini de. Prof. Pertev Naili Boratav şöyle saptıyor: "Kadın kişiler masalda, bir de kadın cinsinin haklarına ulaşmak için, girişmek zorunda kaldığı savaşı temsil ederler. Gerçekten de olağanüstü masallarda olsun, gerçekçi masallarda olsun, tuttuğunu koparan, gözünü budaktan sakınmayan genç kız ve genç kadın tipleri, çok belirgin olarak çizilmiştir. Bunun bir nedenini masalların, hele olağanüstü nitelikte olanların, anlatılma ve yayılma işinin, daha çok kadınlara benimsenmiş olmasında aramak gerekir. Bir

anlatı türünün, kocakarı masalı diye adlandırıldığını unutmayalım." 15 "Kadının Çilesi" masalında yer alan kadın kahramanın, çeşitli cinsel tacizlere uğramasına karşın, direnerek namusunu korumasını ve bir zaman sonra da başarılı bir padişah olması sonucunu, belki de zaman zaman kendisi de bu sıkıntıları yaşamış, bir kadın masalının yaratısına borçlu olabiliriz. Kendilerine haksızlık yapmış erkeklerden, güçlenerek öç alan kadın kahramanlara da sıkça rastlıyoruz. Bunlar da yine kadın masalcıların, kendilerini ezen erkeklere karşı sembolik bir öç alma yolu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, ezilen kadın dinleyicilerin de yine bu, "mutlu-umutlu" sonla, kendilerini o kadın kahramanla özdeşleştirerek, yüceltecekleri ve böylece belli bir avunma ve iyimserlik sağlayabilecekleri de gözardı edilmemelidir.

6- MASALLARIN MASALLARLA ve ÖTEKİ TÜRLERLE ETKİLEŞİMLERİ

Ülkemizin tüm bölgelerindeki masallar, doğudan-batıya güneyden-kuzeye (Diyarbakır'dan derlenen "Nar Tanem Bir Tanem" masalı İzmir'den derlenen "Gül Hanım" masalının, Zonguldak'tan derlenen "Evliya ile Kevliya" masalı da Mersin'den derlenen "Ali ile Musa" masalının varyantlarıdır), birbirlerinden etkilenmekle kalmamışlar, başka ulusların masallarından da etkilenmişlerdir. Masallar yalnızca masallardan değil efsanelerden, mitolojiden, halk hikayelerinden, halk şiirlerinden, destanlardan, atasözlerinden, deyimlerden, bilmecelerden de etkilenmişlerdir.

Mitolojik etkilere en belirleyici örnek. "Balığın Gülmesi" masalındaki, kadın kahramanın başından doğurması motifi ile "zeus"un başından doğurması motifi arasındaki benzerliktir. Masalımızdaki kadın kahraman, burnuna kaçan bir şeyden dolayı hamile kalır ve zamanı geldiğinde de başından doğurur. Yunan Mitolojisi'ndeki Zeus Baba'ya gelince... "Bu denli çapkın olan Zeus'un kendisi de bir gün doğum yapar. Gök Tanrı Okeanus'un kızı Metis tanrıçayla birleşir. Akıl, us ve düşünceyi temsil eden Metis hamile kalınca, akla ve düşünceye bütünüyle sahip olmak için, onu yutar ve kendi içine alır. Doğum günü geldiğinde akıl ve zeka tanrıçası Athena, babası Zeus'un başından doğar. Efsaneye göre, bunu kıskanan Hera da kendi başına doğum yapar ve demirci ustalarının tanrısı Hephaistos'u doğurur."[16]

"Nar Tane" ile "Yasemin" masalları ise, "Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler"in varyantından başka birşey değildir. (Bir uyarlaması olarak da düşünülebilir). Yedi Cüce'nin yerini oğlan kardeşler, prensesin yerini sıradan bir kız, cadının sihirli elmasının yerini de güzel bir yüzük almıştır. Hepsinin sonunda da kız yeniden canlanır ve mutlu sona ulaşılır. "Terliklerin Getirdiği Mutluluk" ve "Kıskançlık" masalları da "Kül Kedisi" masalının birer varyantı veya uyarlaması olarak düşünülebilir. "Ahmet Şah ile Kardeşi İbharim" masalı ile "Hz. Yusuf Kıssası" arasındaki benzerlik de açıktır. "Çömüdük" masalındaki, doğar doğmaz konuşan, yürüyen, yemek yiyen Çömüdük de "Oğuz Destanı"ndaki Oğuz'un bir eşidir. "Akıllı ile Deli Kardeş" masalındaki "Ölçeğe sıkışan altın" motifi ise hemen akla "Ali Baba ve Kırk Haramiler"i getirir.

Anlatıcıların eklemelerinden olsa gerek, masallarda yer yer çağdaş teknik araçlara da raslanır "Dev Anası ve Cake" masalında yer alan "bomba", "Ahmet Şah ile Kardeşi İbrahim" masalındaki "asansör", bu saptamaya örnek gösterilebilir.

Masallar bu etkileşimlerle sınırlı kalmamışlar, günümüz yazarlarını, ozanlarını, senaristlerini dolayısıyla çağdaş sanat türlerini de etkilemişlerdir. Sçedrin (Büyüklere Masallar), Aziz Nesin (Büyükler İçin Masallar), Sabahattin Ali (Sırça Köşk), çağdaş sorunları masal öğelerinden yararlanarak ortaya koymuşlardır.

Masallarda, dağ başına terkedilmiş zavallı günahsız kızı, daima ya iyi kalpli bir çoban, bir çiftçi bazan da bir şehzade bulur ve kurtarır. Masalların bu çok yaygın motifini, 1950 yapımı, siyah-beyaz, İda Lupino'nun yönettiği "Öfke" adlı Amerikan filminde görünce, hiç şaşırmadım. Bu konuda, masalla arasındaki tek fark, filmde, haksızlığa uğrayıp, tek başına yollara düşmüş zavallı kızı, çoban çiftçi veya şehzade değil de iyi kalpli bir ilahiyat doktorunun bulup kurtarmasıydı.

Adıyaman-Gölbaşı'ndan derlediğim "Üç Yumurta" masalındaki yumurtadan çıkan peri kızı ise, ünlü Rus bestecisi Prokofiyev'in "Üç Portakala Aşk" Operası'nda, Portakaldan çıkıyor. Bu küçük fark dışında, olay görgüsü hemen hemen aynı.

Samsun-Kurugökçe Köyü'nden derlediğim "Tuzun Değeri" masalında, padişahın en küçük oğlu babasını, tuz kadar sevdiğini söylediği için ülkeden kovulur. Shakespeare'nin Kral Lear yapıtında da Kral Lear, küçük kızı Cordelia'yı "seni babam olduğun için se-

viyorum, kral olduğun için ayrıca değil" dediği için ülkeden kovar. Her ikisi de yani masaldaki padişah da Shakespeare'nin kralı da sonunda bu davranışlarının yanlış olduğunu anlarlar.

Bingöl-Düzyayla Köyü'nden derlediğim "Pepug Kuşu" masalı ile bunun varyantı olan, Malatya-Darende'den derlediğim "Gıdı Gıdı Kuşu" masalında, acımasız üvey annenin elinden kurtulmak isteyen küçük kızlar, tanrıyla kendilerini kuş yapması için dua eder yalvarırlar. Tanrı da onları kuşa çevirir ve böylece göklere uçup, içinde bulundukları bu kötü koşullardan, yaşamdan kurtulurlar. Böylece bir çıkış, bir kaçış yolu bulurlar. Masallardaki bu kuşa dönüşme dileği motifi bir Amerikan filmi olan, yönetmenliğini Robert Zemeckis'in yaptığı "Forrest Gump"ta şöyle kullanılmıştır; Sarhoş babasının dayağından kurtulmak, o şiddet dolu yoksul yaşamdan kaçmak isteyen küçük kız, tanrıya yalvarıp dua ederek kendisini kuşa çevirmesini diler. Bu konuda, zeka özürlü arkadaşı Forrest Gump'tan da kendisi için dua etmesini ister.

Diyarbakır'dan derlediğim "Kadının Çilesi", Adıyaman-Gölbaşı'ndan derlediğim "İyi Kalpli Kadın", Denizli'den derlediğim "Gülnazik" masallarında, iftiraya uğrayıp ölümle cezalandırılmış, iyi kalpli, dürüst kadın kahramanlara cellatları acır ve onları serbest bırakıp, giysilerini bir hayvanın kanına bulayıp, kanıt olarak götürür. Bu motif başta "Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler" olmak üzre, pekçok dünya masalında ortak olduğu gibi, gerçek yaşamda da örneklerine rastlanır. (Bu da gayet doğaldır çünkü masallar bir bakıma gerçeklerin yansımasıdır).

17 yy.'da yaşamış olan, besteci, şarkıcı ve kemancı İtalyan müzisyen Stradella'nın yaşam öyküsü buna ilginç bir örnektir. Şöyle ki:

"Venedik'in çok varlıklı soylularından biri, güzel şarkılar söylesin diye, sevgilisine, genç ve yakışıklı bir delikanlı olan besteci Alessandro Stradella'yı şan öğretmeni olarak tutmuş, Stradella da bu görevi hiç yüksünmeden kabul etmiştir. On yedinci yüzyılın başlarıdır, insan yaşamının pamuk ipliğine bağlı olduğu, pusu ve cinayetlerin olağan işlerden sayıldığı çok tehlikeli bir zamandır. Oysa şeytan dürtmüş, Stradella, öğrencisi hanımefendiye vuruluvermiştir. Hortensia da delikanlının duygularına karşılık verince, iki sevgili inceldiği yerden kopsun diyerek "koruyucu efendi"lerinden

kaçmaya karar verirler. Stradella'nın memleketi olon Napoli'ye giderler, bir süre orada kalırlar. Ne var ki içlerine suçluluk duygusu bir kere çöreklenmiştir, rahat vermez. Sanki yazgıları onları çekiyordur, Roma'ya dönerler.

Önsezileri onları yanıltmamıştır. Terk edilen soylu, öç almayı, aşıkları cezalandırmayı kafasına koymuş, bu iş için de iki kiralık katil tutmuştur. O sırada da Stradella'nın bestelediği bir oratoryo, Roma'nın San Giovanni Laferana Kilisesi'nde seslendirilecektir ve baş solo partisini de Stradella söyleyecektir. Kiralık katiller oturup planlarını inceden inceye hazırlarlar; Stradella'nın işini o akşam sokakta bitireceklerdir. Kurbanlarını gözden kaçırmamak için saat beşe gelince kiliseye girerler, başından sonuna kadar salonda otururlar. O yüzden de ister istemez oratoryoyu sonuna kadar izlemek zorunda kalırlar. Müziğin güzelliği ve Stradella'nın inanılmaz güzellikteki sesi ve baş solo partiyi söyleyiş biçimi akıllarını başlarından alır. Böyle bir insan hiç öldürülür mü diyerek kararlarından vazgeçerler. Sokağın köşesinde Stradella'nın gelmesini beklerler Ona, kurulan komployu, onu ve sevgilisini öldürmeleri için soylunun kendilerine ödemeyi vat ettiği büyük parayı anlatırlar. Stradella için güzel sözler söyleyerek gönlünü alırlar. Müziğine duydukları hayranlığı ona anlata anlata bitiremezler. Herhalde onun da, belirttikleri bu takdir duygularına ve bağışlamalarına teşekkür kabilinden, onlara sunabileceği bir şişe şarabının olabileceğini umduklarını da eklemeyi ihmal etmezler.

Aşıklar, adamların bu uyarısı üzerine tası tarağı toplar, Roma'dan ayrılarak Torino'ya giderler, güçlü Savoy Düşesi'ne sığınırlar."17

Yine masallarımızda çok görülen bir "Taş kesilme" motifi vardır. Olağanüstü güçlerin, taşa çevirdikleri varlıklar, daha sonra sihir bozulunca yeniden canlanırlar. 1948 yapımı, siyah-beyaz, William A. Seiter'ın yönettiği "Venüs Dokunursa" adlı Amerikan Komedisinde, Venüs heykelinin canlanarak, Ava Gardner'in kişiliğinde güzel bir kadına dönüşmesi ve olayların, bunu üzerine kurulması, bana bu masal motifini anımsattı. Güzel Venüs'ü taşlaştıran "usta"nın sihrini, hangi mitolojik güç bozmuştu ve Venüs'e yeniden hayat vermişti. Olayın bu yönü, filmde

gösterilmedi, ama ben biliyorum... Çünkü, bu işin gizi masallarda saklıdır.

Yönetmenliğini Mel Brooks'un yaptığı "kokuşmuş Hayat" filminde de, sokaklarda yaşayan yoksul kadın kahramanın, yatak olarak aynı mukavva kutuyu paylaşmak zorunda kaldığı erkekle arasına, yatarken bir hançer koması ve böylece onun kendisine dokunmasını önlemeye çalışmasını görünce, her ne kadar batıda da olmakla birlikte, aslında bir şark masal motifi olan ve yine bir şark geleneğinden kaynaklanan, kendisine nikah düşen bir erkekle aynı yatakta yatmak zorunda kalan kadının, namusunu korumak için, araya bir hançer veya kılıç koyması motifinin, bu Amerikan filminde ne işi var diye doğrusu şaşırmadım.

Yine masallarda ölen güzel kızın bir prensin öpüşüyle canlanması veya şekil değiştirerek kötü kalpli büyücünün dokunuşuyla kurbağaya dönüşen prensin, güzel bir kızın öpüşüyle eski haline dönmesi motifi, yönetmenliğini Fernando Colombo'nun yaptığı "Yıldız Şövalyesi" (Star Knight) filminde yer almıştır. Burada ölen yıldız şövalyesi genç ve güzel bir kız tarafından öpülünce yeniden dirilip eski gücüne kavuşur.

Öyleyse sonuç olarak hem ülkemizin hem de tüm dünyamızın, tüm insanlığın ortak kültürünün önemli bir bölümünü oluşturan, daha da önemlisi sözlü kültürden çıkarılıp, yazın dünyasına kazandırılarak, kalıcı kılınan ve dünyamızı biraz daha güzelleştirip, biraz daha yaşanılır kılan bu gizemli masallara ve onları yaratan tüm halklara bin teşekkür diyorum.

DİPNOTLAR

1 Büyük Sözlük, C.7, s. 1472

2 Türkçe Sözlük, C.2, s. 992

3 Kamus-ı Türki, C.2, s. 830

4 Okyanus, C.6, s. 1860

5 Türk Ansiklopedisi, c. 23, s. 317

6 Ana Britanica, C. 15, s. 402

8 İslam Ansiklopedisi, C.8, s. 120

9 Prof.Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul 1969, s.80

10 Ana Britanica, C. 15, s. 402

11 Ana Britanica, C. 15, s. 403

12 Boratav, a.g.e., s. 84

13 Boratav, a.g.e., s. 90

14 Muhsine Helimoğlu Yavuz, Diyarbakır Efsaneleri - 2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bildiri, Ankara 1990, s. 14 (Pösteki Yürüten Cinci Derviş Efsanesi)

15 Boratav, a.g.e., s.90

16 İrfan Unutmaz- Nuray Mestçi, Tanrıların Karışık Aşkları, Tempo 7-13 Temmuz 1991, s. 28

17 Cumhuriyet Dergi, 22 Ocak 1995; Sayı: 461

Folklor Edebiyat Kasım-Aralık 1997
Sayı 12

ISBN 975-7145-37-8